

संग्रह-२५

क्रम संख्या-३५

बुद्धकालीन राजपरिवार

[भाग - २]

नेरु. १६/-

संग्रह-२५

क्रम संख्या-३५

बुद्धकालीन राजपरिवार

[भाग - २]

नेरु. १६/-

प्रकाशक—

“आनन्दकुटी विहारगुठी”

(सं. द. नं. १/०३१ प्र. जि. अ. का. का.)

आनन्दकुटी विहार, स्वयम्भू,

काठमाडौं, नेपाल ।

फो. नं. २१४४२०

(सर्वाधिकार सुरक्षित)

बुद्धाब्दः २५२८

वि. सं. २०४१

ने. सं. ११०४

ई. सं. १९८४

प्रथमावृत्ति १०००

मुद्रक—

नेपाल प्रेस

शुक्रपथ, काठमाडौं

फोन— २११०३२

Collection No. 25

Buddhakalina Raja Parivara (PART II)

Dr. Bhikkhu Amritananda

Published by
ANANDA KUTI VIHARA TRUST
Ananda Kuti, Kathmandu
N E P A L
1 9 8 4

यसमा—

प्रकाशकीय

PREFACE

आलोचनाका दुई कुरा

प्राक्कथन

मूल ग्रन्थहरू

सहायक ग्रन्थहरू

संकेत शब्दको अर्थ

त्रिपिटक-सूची

विषय-सूची

“बुद्धकालीन राजपरिवार” भाग-२

नामावली

शब्दावली

गाथा-सूची

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय
शुद्ध भित्री हविर्वाच

दाज वरमाह
मेनाह

बी ६ महाराजाधिराज बीन्नु बीर विक्रम शाहदेवबाट
बन्नेको सन्देश

बीर पाठी वाङ्मयका उत्कृष्ट ग्रन्थ मानिएको त्रिपिटका अन्तर्गत हरिजात हुकमका
विभिन्न उत्कृष्टतम वाचक क्रमबद्ध रूपले संकलित र वर्गीकृत गरी तयार पारिएको यो पुस्तकले
बीर हविर्वाच र बनेको बतिरिण मुद्राकाठीन साधनात्मक चित्रण पनि प्रष्टता गरी प्रकाश
राश्री देखिन्छ । यस्तो प्रकाशबाट नेपालका धार्मिक बहिष्कृतानाम हुँदा नेपालीले उठाएका
अन्ध कर्मका पनि बहिरी फेदा राख्नु पर्ने कुरा पनि देखाउनु नदीया हुनेछ । नेपाली
साहित्यको अन्तराष्ट्रियता नेपालका अन्धका अन्धक ज्ञानित्वा कट्टर सिद्धार्थ गौतम मुद्र हन्नेको
का विधिनी उपयोगी ग्रन्थ बन्नु निश्चय पनि प्रकृतिय योगदान मस्की पान्नुपर्छ ।
का विधिनी ग्रन्थ निर्माणाका अन्ध बरिण नदी होनपूर्ण कार्य हन्पायन गर्ने विधि
की अन्धकारक महाराजाधिराज बन्नेकारका पात्र हुन् ।

प्रकाशकीय

भानुवकुटी बिहार गुठीको तरफबाट ३५ सौं प्रकाशनको रूपमा यो “बुद्धकालीन राजपरिवार” भाग-२ प्रस्तुत गर्न पाउँदा हामीलाई भीषण खुशी लागेको छ । यो पुस्तकमा बुद्धकालका विभिन्न सातजना राजा रजौटाहरूका कुराहरू छन् ।

गुठीका संस्थापक आचार्य भिक्षु भमृतानन्द महास्थविरज्यूले पालि त्रिपिटकमा यत्रतत्र छरिएका कुराहरू संग्रहित गरी यस पुस्तकमा लेखनु भएको छ । प्रस्तुत पुस्तक प्रकाशनार्थ गुठीलाई दिनुभएकोमा हामी वहाँप्रति ऋणि छौं ।

आशा एवं विश्वास छ कि यस ग्रन्थबाट धेरै पाठकवृन्दहरू लाभान्वित हुनेछ ।

भिक्षु मैत्री

सदस्य-सचिव

मिति भावण ७, २०४१

फोन : २१४४२०

भानुवकुटी बिहार गुठी

स्वयम्भू, काठमाडौं

Homage to the Buddha, the Supreme Enlightened One.

P R E F A C E

The present volume is the second part of "The Kings of the Buddha's time". The first part was published in 1972 A. D. (2029 B. S.). If, in the first part, the accounts of the Kings of the Buddha's time, were compiled, then the second part consists of the accounts of seven major and minor Kings whose names have been arranged in alphabetical order as given below :—

1. Ajatasatru, 2. Abhaya Rajakumara, 3. Abhaya Licchavi, 4. Ugga Raja Mahamatya, 5. The Sakyas of Kapilavastu, 6. Kalakhemaka Sakya and 7. Godha Sakya.

In the first part seventy six discourses were translated and in this second part twenty have been translated and they are as given below :—

1. Four from Cullavaggapali,
2. Six from Samyuttanikayapali,
3. Three from Dighanikayapali,
4. Three from Anguttaranikayapali,
5. Three from Majjhimanikayapali and
6. One from Mahavaggapali. They are altogether 20 in number.

Introductory notes have been prepared from research according to my ability from Atthakatha and other discourses. The following table shows the source-Suttas of each character. These are the relevant Suttas I was able to identify :—

1. AJATASATRU

1. Cu. p.¹ 283: Devadattavatthu, Sangha-
bhedakkhandhakam R.² p. 184
2. S. II. p. 201: Pancarathasuttam,
Labhasakkara Samyuttam
R. p. II. 242

-
1. References given here are to the pages of the Pali Text, Nagari Edition of Nalanda, India.
  2. R. refers to the pages of the Pali Text Society, Roman Editions, London.

[10]

3. Cu. p. 290: Ajatasattukumaravatthu,
Sanghabhedakkhandhakam
R. p. 191
4. Cu. p. 291: Abhimarapesanam,
Sanghabhedakkhandhakam
R. p. 191
5. S. I. p. 82: Pathamasangamasuttam,
Kosalasamyuttam R. I. p. 82
6. S. I. p. 83: Dutiyaasangamasuttam,
Kosalasamyuttam R. I. p. 84
7. D. I. p. 41: Samannaphalasuttam R. I. p. 47
8. A-7, p. 164: Vassakarasuttam,
Vajjisattakavaggo R. IV. p. 17
9. D. II. p. 126: Sariradhatuvibhajanam,
Mahaparinibbanasuttam
R. I. p. 164
10. D. II. p. 128: Dhatuthupapuja,
Mahaparinibbanasuttam
R. I. p. 166
11. Cu. p. 409: Dhammasangayanam,
Pancasatikakkhandhakam
R. p. 287
12. M. III. p. 68: Gopakamoggallanasuttam
R. III. p. 7

2. ABHAYA RAJAKUMARA

1. Mb. p. 186: Jivakavatthu,
Civarakkhandhakam R. p. 268
2. M. II. p. 67: Abhayarajakumarasuttam
R. I. p. 392
3. S. IV. p. 111: Abhayasuttam,
Bojjhangasamyuttam R. V. p. 126

3. ABHAYA LICCHAVI

1. A-3, p. 204: Niganthasuttam,
Anandavaggo R. I. p. 220

4. UGGARAJA MAHAMATYA

1. A-7, p. 155: Uggasuttam, Dhanavaggo
R. IV. p. 6

5. THE SAKYAS OF KAPILAVASTU

1. S. IV. p. 347: Vassanvutthasuttam,
Sotapattisamyuttam R. V. p. 355

6. KALA KHEMAKA SAKYA

1. M. III. p. 174: Mahasunnatasuttam R. III. p. 109

7. GODHA SAKYA

1. S. IV. p. 317: Godhasakkasuttam,
Sotapattisamyuttam R. V. p. 371

The volume should have been published much earlier but was delayed due to my departure to the Peoples Republic of China as a member of the Nepalese Buddhist Goodwill Mission, consisting of Bhikkhu Sumangala, Devendraraj Upadhyaya and Prof. Asha Ram Sakya. The mission had been invited by the Buddhist Association of China. Unfortunately I was indisposed on the second day of my arrival in China and I had to be hospitalised for nineteen days in China. Even after I came back to Nepal, I could not work because of hypertension.

I have offered my hearty thanks to lecturer Vatukrishna Bhusan who has been so kindly correcting language and reading the proofs right from the beginning of the publication of these volumes on Buddha's time. Thanks are due also to Bhikkhu Maitri and Kumara Kasyapa whose co-operation in writing the index can never be forgotten. Mr. Khadga Bahadur Upasaka also deserves thanks for his co-operation in bringing proofs from the press. Finally I would like to express my thanks to Prof. Asha Ram Shakya for translating the preface into English and to Bhikkhu Maitri, the member-Secretary of the Ananda Kuti Vihara Trust and other members for their kindness in publishing this volume.

The present volume is the thirtyfifth publication of Ananda Kuti Vihara Trust. The third part of these volumes of Kings of Buddha's time will be published in the near future.

“Long live the Dhamma.”

Bhikkhu Amritananda

July 18, 1984

Ananda Kuti Vihara
Swayambhu,
Kathmandu, Nepal.

Phone : 2-14420

Dhamma.Digital

समालोचनाका दुई कुरा

समालोचक—

अयोध्या प्रसाद प्रधान

[१]

यस पुस्तकको प्राक्कथनमा नै यसको संक्षिप्त सूची विवरण-सहित ग्रन्थकर्ताज्यूले दिनु भई पाठकवर्गको उत्सुकता संभालिसक्नु भएको छ । इच्छित व्यक्तिको परिचय पाउनालाई, पादटिप्पणीहरू छाडी विषय-वस्तु मात्र पढेर पाठकवर्गले सजिलै परिचय पाउन सक्नु हुनेछ । यसमा पादटिप्पणीहरू सुत्त सन्दर्भ-संकेत नै धेरै छन्, जुन सम्बन्धित पालिअंशको अनुबाद ग्रन्थकर्ताज्यूले दिनु नै भएको छ । पाठकलाई मूलस्रोत हेर्ने कंफर्टपट्टि लाग्नु पर्ने छैन ।

धार्मिक, दार्शनिक, भषवा मौलिक एवं पारिभाषिक शब्द, वाक्य र विवेचनको हकमा मूलस्रोत नै हेर्नु पर्ने खण्ड परिभाजित छ । तर त्यसतर्फ ग्रन्थकर्ताज्यू अगाडि नै सचेत हुनुहुन्छ । मूल-पालिको संस्कृतिकरण गरी नया शब्द प्रस्तुत गर्ने प्रणाली, विशेष गरी स्व. राहुल सांस्कृत्यायनजीले “बुद्ध चर्चा” मा सर्वप्रथम चलाउनु भएको प्रणाली नै ग्रन्थकर्ताज्यूले अंगाल्नु भएको छ ।

यस्तो प्रणाली संस्कृत, पाली, अथवा प्राकृत मूलका भाषाहरूमा सजिलै अनुकरण गर्न सकिन्छ । तर अबोध संस्कृति मूलका भाषा भाषी पाठकहरूलाई भने यस प्रणालीले चाहिँदो लाभ पुऱ्याउन सक्तेन । ज्ञदाहरणको रूपमा सर्वप्रथम “अजातशत्रु” को परिचयबाट “श्रामण्य-फल” खण्ड (पृ. ९०-१७२) लिऊँ । यसका मुख्यांशहरू दुई तीन पटक पढ्दा पनि, यी अपरिचित नवागन्तुक नै लाग्ने छन् । दोष, अनुवादकको नभई विषयगत अनौठोपनको मान्नु पर्ला ।

अतः खास परिचय चाहिँ, पादटिप्पणी छाडी विषय-वस्तु पढ्नाले नै पाठकबगले पाउनु हुनेछ । त्यसको संक्षिप्त सूची ग्रन्थकर्ता-ज्यूकै प्राक्कथनबाट प्राप्त नै गरिसकेको छ । बाकीरह्यो त केवल पाठकबगंको उत्सुकता बढाई, ग्रन्थको अध्ययनतिर पाठकहरूलाई प्रेरित गर्नु । यस निमित्त यस ग्रन्थमाथि समालोचनात्मक मन्तव्य प्रकट गर्नु बाहेक अरु उपाय देखितन । त्यसैले ‘कत्तुंम्-अकत्तुंम्-अन्यथा-कत्तुंम्’ को दृष्टिकोणबाट होइन कि एक अकिञ्चन भन्वेषकको दृष्टिकोणबाट यसमा पाठकबगं तथा विद्वद्वगं एवं बौद्ध जिज्ञासुहरूका समझ “डुई कुरा” प्रस्तुत गर्ने धृष्टता गरेको छ ।

पूर्वकालीन बौद्ध इतिवृत्तका लागि राजा अजातशत्रुको परिचय त्यत्तिकै आवश्यक छ । जति त्यसपछिका इतिवृत्तका लागि सम्राट अशोक, राजा मिलिन्द, राजा कनिष्क, राजा श्रीहर्ष वा हर्षवर्द्धन, एवं नेपालका समकालीन राजाहरूको क्रियाकलापको जानकारी आवश्यक छ । अतएव प्रस्तुत ग्रन्थमा प्रधानरूपले यिनै राजा अजातशत्रुसित

सम्बन्धित सुत्रहरूको संग्रह गरी ग्रन्थ वा संग्रहकर्ताज्यूले नेपाली पाठकवर्गको हित बनायास सिद्ध गर्नु भएको छ । यस संग्रह क्रममा दीघनिकायको द्वितीय “सामञ्जससुत्त”, जसको नेपाली अनुवाद “श्रामण्यफल” (पृष्ठ ९०-१७२) मा भएको छ, बौद्ध धर्मको सन्दर्भमा आएको हो, राजा अजातशत्रुको परिचयमा आएको होइन । प्रस्तुत पुस्तकका लेखक महोदयज्यूले सम्भवतः यस प्रख्यात सुत्तको संग्रह यसमा गर्ने प्रलोभन रोक्न नसक्नाले नै यत्रो लामो प्रवचनको समावेश यस परिचयात्मक खण्डमा गर्नुभयो । नत्र प्रारम्भिक बार्ता र अन्तिम उपसमाप्तत्वको उदानबाट नै राजाको परिचयाशमाधि काफै प्रकाश पर्ने नै थियो ।

पत्नी सुत्तहरूलाई घटनाक्रमले सजाउन खोज्ने महानुभावहरू प्रायः असफल भएका देखिन्छन् । स्वयं “महापरिनिब्बानसुत्त” भगवान्को अन्तिमवर्षको घटनाक्रमबद्ध यात्रा गनिन्छ, तर कसैको पटक संगायन भइसकेर पनि त्यसका पूरक बिबरणहरू सुत्तपिटकमा नै र अट्टकथाहरूमा समावेश गरिएका पाइन्छन् । उदाहरणकोरूपमा—महासुदस्सनसुत्त, सारिपुत्त परिनिब्बानकथा इत्यादि । यस अफलीभूत प्रयासका कतिपय कारण छन्—एक त प्रायः धेरैजसो सुत्तहरूमा घटनाक्रमलाई चाहिँदा कुराहरू पाइँदैनन्; वर्ष काल महिना दिनको त प्रायः उल्लेख नै भएको हुँदैन, “एक समय” को सामान्य वाक्यबाट नै

सबै कुरा ठान्नु र मान्नु पर्ने हुन्छ; भौगोलिक वर्णन निश्चितरूपमा पाइँदैनन्; कुनै सुत्त सक्षिप्त र कुनै अतिविशद हुन्छन् ।

विद्वान् महानुभावहरू आफ्नो ग्रन्थमा घटनाक्रम सजाउँदा सजाउँदै, आवश्यक खण्ड बाहेक अरू अंशहरू पनि छाड्न नचाही, समाविष्ट गर्दै जान्छन् । यो प्रवृत्ति प्रस्तुत पुस्तकमा पनि निकै पाइन्छ । त्यसकारण यो राजा “अजातशत्रु” को परिचय मात्र नभई राजा अजातशत्रुसित थोरै वा धेरै किसिमबाट सम्बन्धित सुत्त र अट्कपाहरूको संग्रह वा संकलन नै हुनपुगेको छ । त्यसैले यस पुस्तकमा पनि घटनाक्रम सरसरूपले नआई विभिन्न सुत्तहरूको संग्रह रूपले आएको छ । उदाहरणकोरूपमा “धातुपूजा र स्तूप निर्माण” (पृष्ठ ५६-६२) एवं “धर्मसंगायनमा महत्” (पृष्ठ ६३-६६)...“अजातशत्रुको परिचय यति नै हो...अजातशत्रुले बुद्ध परिनिर्वाण पछि २४ वर्षसम्म राज्य गरे ।” भन्ने कुराहरू ।

अनि पृष्ठ ६७ देखि, “देवदत्तसँगको भेट...राजहत्याको प्रयत्न...प्रसेनजित् कोशल राजासँग युद्ध...प्रसेनजित् राजासँग दोश्रो युद्ध...श्रामण्यकल (पृष्ठ ९०-१७२)...वृजी माथि हमला गर्ने विचार (भगवान् बुद्धको सल्लाह याचना)...शरीरधातु मान्न पठाए.. इत्यादि प्रसंग (पृष्ठ ६७-८९ र १७३-१७७) घटनाक्रमको दृष्टिले हेर्दा यिनमा सरसता आएन । न त देवदत्तको नै परिचय भयो, जो “देवदत्तसँगको भेट” (पृष्ठ ६७) देखि “देवदत्तलाई सहयोग” (पृष्ठ ८२) तकको वर्णनले इंगित गर्दछ; न राजा अजातशत्रुको कुनै नया परिचयात्मक विवरण नै यसमा देखियो ।

[१८]

साँच्चै भन्ने हो भने, देवदत्तको परिचय ज्ञातकबाट समेत संकलन गरेर घटनाक्रमले सजाउन सकिन्छ । तर त्यो कार्य अति गाह्यो होला, असम्भव नै त होइन ।

आधुनिक विद्वान्हरूले “महावस्तु-भवदान” को अध्यवस्थित क्रममाथि आलोचना गर्ने गरेको पनि यस्तै कारणले हो । हुन त हो; ललितविस्तर, बुद्ध चरित इत्यादि ग्रन्थको जस्तो सुबद्धता, त्रिपिटकका सुत्तहरूलाई संग्रहात्मक रूपले समावेश गरेर मात्र ल्याउन सकिँदैन । यस दिशामा प्रयास फलीभूत हुन, कतिपय कठिन साधनहरू देखा पर्ने छन् । प्रथमतः त्रिपिटकको समग्र ज्ञान सामु जाग्रत हुनु पर्दछ । “पी. टी. एस्. को पालीकोश” र मललसेकरको “डिक्सनरी आफ पालि प्रापर नेम्स” को संकेत सूची जस्तै धेरै सूचीको निर्माण गर्नु पर्ला । त्यसपछि पूर्वापर सम्बन्धको मिलाउन । अनि बल्ल अट्टकथाको प्रसंग भाउँछ । शुरुमा नै अट्टकथाको भर पर्नु हुँदैन । त्यसैले बौद्धकालीन महानुभावहरूको परिचय दिदा, यी दुवै स्रोत, मूल र अट्टकथालाई स्पष्टरूपले उल्लेख गर्नु पर्दछ भन्ने मलाई लाग्दछ । यस पछि अब क्रमशः समालोचनात्मक मन्तव्य प्रगट गर्दछु ।

[३]

राजा अजातशत्रु-परिचय

यिनी मगध नरेश बिम्बिसार (श्रेणिय) र कोसलदेवी, महा-कोसल राजाको राजपुत्रीका छोरा थिए । कोसलदेवीले दाइजोमा काशी

प्रदेश पाएकी थिइन् । मगध र कोसलको बीचमा त्यसताक बखत-
बखत युद्ध हुने गरेको मूलकारण पनि यही आर्थिक स्रोत माथिको
दृष्टि थियो ।

यी राजाको अतीत जन्मको इतिवृत्ति भने भेट्टिदैन । योनक
(ग्रीक) हुँदै पनि राजा मिलिन्दको सूत्र, पूर्ववर्ती भगवान् काश्यपको
शासनमा प्रव्रजित दृढप्रतिज्ञ श्रामणेरसित जोडिएको पाइन्छ । तर
राजा अजातशत्रु को भने कुनै सूत्र अतीतमा भेट्टिदैन ।

यिनी गर्भमा हुँदा यिनका मातालाई आफ्ना पतिको दक्षिण-
बाहुको रक्त मिउने दौहद उठ्यो । ज्योतिषहरूले यसका लागि गर्भस्थ
बालकलाई राजपिताको शत्रु र बधक हुने ठहर्‍याए । फलतः राजमाता
व्याकुल हुन थालिन् । तर बौद्ध धर्म र शौलमा अभ्यस्त राजाको
धार्मिकताले बर्दा बालकको प्राण बच्यो ।

कोसल र मगध परस्पर लडिरहन्ये । कोसल राजपुत्रीलाई
मगधराजको रक्तपिपासात्मक मानस ग्रन्थि हुनु कुनै अस्वाभाविक
थिएन । आफ्नो शत्रु पछि आफ्नै छोरा भएर जन्मेको दृष्टान्त विरल
पनि छैन । तर भगवान्लाई भने राजालाई पुत्रबाट भविष्यत् बिपत्तिको
ज्ञान हुँदो हो । त्यसैले भनेक जातक कथाद्वारा भगवान्ले “बालक
राजकुमार ठूलो नहुँदासम्म बेग्लै राख्ने” सँकेत दिदै गर्नुभयो ।

नजन्मँदै राजपिताको शत्रु हुने भनी ‘अजातशत्रु’ भन्ने राज-
कुमारको नाम पनि रह्यो । तर सोझो सरल अर्थ त हुन्थ्यो ‘जसको
शत्रु नै जन्मेको छैन’ अर्थात् विश्व नै मित्र विश्वामित्र । यस्तो भनेक

आशंकाले जनश्रुति सुन्दा सुन्दा होला, यी राजकुमार प्रस्त रहन लागे हुन्—जसबाट देवदत्त जस्तो प्रत्यक्ष योगसिद्ध ऋद्धिमान्ले राजकुमारलाई सजिलै आफ्नो पक्षमा पारे ।

राजकुमारको शक्ति लोलुप मनोवृत्ति जनतामा प्रकट थियो । आफ्नो देशका भति घनाढ्य जोतीय सेठ प्रतिको यी राजकुमारको धन लोलुपता राजामा पनि ज्ञात थियो ।

आफ्नो चंचल स्वभाव र सदाचारमाथि ध्यान नदिने भाजीवक गुरुहरूको सिद्धान्त अथवा उपदेशले यी राजकुमारलाई सजिलै निरंकुशतातिर ताने । देवदत्त जस्ता कुलीन राजनीति कुशल बौद्ध भिक्षुको मन्त्रणा यिनलाई जरूर नै ब्रह्मवाक्य लाग्यो हो । फलतः यिनले गुप्त शस्त्र सहित राजाको शयनागारमा प्रवेश गरे ।

राजाका राजपुत्र एउटा मात्र हुँदैनथे । राजपुत्र जुनैमुकैलाई पनि राजाको शेषपछि आफूले नै राज्य पाउने निश्चय हुँदैनथ्यो । धेरै कारण समूह हुन्थ्यो, जुनमध्ये मुख्य मुख्य कारण बताउन देवदत्तलाई केही गाह्रो भएन । त्यसै कारण राजाबाट क्षमादान र राज्य पाएर पनि देवदत्तले मुक्ताएको जबलन्त सम्भावनादेखि अजातशत्रुले आफ्नो धार्मिक पितालाई नजरबन्दीमा राखे नै ।

राजनीतिमा अवश्य नै सामान्य सम्बन्धको सदाचार नीति चलदैन । भिक्षुसंघले धार्मिक राजा बिम्बिसारको नैतिक समर्थन गर्दै हिंडेका होलान् । देवदत्तको सांघिक विद्रोह पनि कुनै आकस्मिक

घटना थिएन । अजातशत्रुको भय र त्रास पनि बेबुनियादी थिएन । तैपनि राजकुमारमाथि जस्तो जघन्य आरोप अट्टकथाकारले लगाएको छ, त्यो अतिरंजित प्रतीत हुन्छ । किनभने देवदत्तको भन्तिम सल्लाह थियो—‘अनशन गर्न राजालाई प्रेरणा गर्ने’—जो जैन धर्मानुसार धर्मानुकूल र देवदत्त जस्तो कठोर तपस्वीका लागि कठिन थिएन ।

जसरी होस् नजरबन्दीमा नै राजा बिम्बिसारको स्वगंवास भयो । साथै अजातशत्रुका शिशु राजकुमार पनि सोही दिन जन्म । दुई खबरमध्ये राजासमक्ष कुन बधि र कुन पछि दिने भन्ने प्रश्नमाथि राजाका भारदारहरूको बिबाद र निर्धारित युक्तिबाट पनि अनुमान गर्न सकिन्छ, कि धार्मिक राजाको सोचै हत्या भएको होइन । तैपनि अजातशत्रु जरूर आफूलाई पिताको असामयिक निधनमा पूर्णतः दोषी मान्दथे । प्रजाजन पनि त्यस्तै गन्दथे ।

कोसल राजपुत्री अर्थात् राजमाताको निधन पछि कोसलबाट दाइजोमा दिइएको काशी प्रदेश फिर्ता माग्नु, त्यस समयको नियम हुँदो हो । तर अजातशत्रुले काशी छाडेनन् । फलतः युद्ध भयो । अन्त्यमा कोसल राजाकी पुत्री र दाइजोको रूपमा काशी प्रदेश पनि अजातशत्रुलाई दिएर प्रसेनजित् राजाले आपसको वरत्व बौद्ध ढंगले शमन गरे ।

[४]

अजातशत्रुले देवदत्तलाई दिइएको अनेक प्रकारको सहायतामध्ये

भगवान्को जीवन बिरुद्ध पनि थियो भन्ने अट्टकथाकारको भनाइमा पूरा पत्वार नलाग्ने कारण छ ।

देवदत्तको ठूलो अपराध थियो भगवान्को पटशिष्य भएर संघलाई फुटालेर बेग्लै र एउटै सीमाभिन्न संघकर्म गर्नु । यस संघभेदले भगवान्को मनमा निकै ठूलो चोट परे जस्तो देखिन्छ । तर भगवान्लाई जस्तो अट्टकथामा भनिएको छ, मरान्तक चोट पुष्याएर आफू सम्पूर्ण भिक्षुसंघको नेता बन्ने भन्ने देवदत्तमाथि दोषारोपणको कुरा स्वतः हास्यास्पद छ । सम्भवतः नालागिरि हाथीलाई छाडिदिने कुरासम्म केही हृदयसम्म साँचो हुन सक्तछ । देवदत्त नै स्वयं ऋद्धिमान् थिए, भगवान्मा ऋद्धि नहुने कुरा त उनी सोचन पनि सक्तैनथे । नालागिरि हाथीलाई कुनै पनि महाश्रावक योग ऋद्धि वा मैत्रि भावनाले दमन वा शमन गर्न समर्थ थिए ।

महाधनी सेठ जोतीय दैवीसम्पत्ति सम्पन्न थिए । उनको धन कसैले, उनीले नै नचाही हात पान्न सक्तैनथे । तर राजा अजातशत्रुसित डराई उनले प्रव्रज्या लिए, साथै विशेष श्रामण्यफल पनि पाए । पारमार्थिक नियम अनुसार पूर्णतः सन्यस्त हुँदैमा जोतीय भिक्षुको गृहस्थी समय र अवस्थाका दैवीसम्पत्ति तुरन्त विलुप्त र अदृश्य भएर गयो । यो दैवीसम्पत्ति सम्पन्न जोतिय सेठको कुरा चमत्कारिक छ र त्यसो हुनाले यस कथाको सम्बन्ध अतीत ठूलो पुण्यकर्म र त्यसको व्रतमान विपाकसँग छ; सामान्य जनजीवनसँग छैन । कथा साँचो भए, स्वत्रो धन जफत गरी लिन नपाएकोमा राजा अजातशत्रुलाई ठूलो

हतोत्साह नै भयो हो । र त्यसमा उनीसँग हात्रो कुनै रुचि र सहानुभूति पनि छैन ।

त्यस्तै एक कंजूस सेठ प्रेत भएर विचल्ली परेको अजातशत्रुले अचानक देखी, उनीसँग सोधपुछ गरे । दानको महिमा प्रत्यक्ष देखेर राजा खुशी भए । तर यसबाट उनको क्रियाकलापमा पनि केही प्रभाव परेकै होला । तर राजाको मनमा कस्तो प्रभाव पऱ्यो—त्यसको उल्लेख भने सम्बन्धित “पेतबत्थु” (प्रेत वस्तु) मा भएको छैन ।

त्यस समयमा राजाका भाइ हुनु र साथै हुकनु अन्त्यमा विपत्तिलाई डाक्नु हुन्थ्यो । कोसल र मगधका राजाका भाइहरू प्रव्रजित भएर मात्र आफूलाई सुरक्षित भएको सम्झ्न्थे र पाउँथे पनि । त्यसैले राजा अजातशत्रुका “शीलव” भन्ने भाइ भिक्षु भई विशेष श्रामण्यफल प्राप्त गरेर पनि सुरक्षित हुन पाएनन् । अतः श्रावस्ती गई बसे; तैपनि राजाका शंकास्पद व्यक्ति बनी नै रहे । मृत्युको सामना गर्दै रहे । एक आर्का भाइ अभय राजकुमारको परिचय वेग्लै विशेषरूपले यस पुस्तकमा आएको छ । यिनी पनि बौद्धसंघमा प्रव्रजित भई भिक्षु भए । यी भित्री राजनीति ऐतिहासिक तथ्य हुन् ।

[५]

बौद्धसंघमा देवदत्तको अन्तिम हारको प्रभाव राजा अजातशत्रुको राजनीतिमाथि पनि पऱ्यो । यिनी अन्त्यमा भगवान् बुद्धलाई आफ्नो पक्षमा अनुकूल पार्ने प्रयत्नतिर लागे । त्यस युगमा यस भूभागमा कुनै

पनि राज्य वा राजा सबै धर्मं गुरुहरूप्रति आस्थावान् रहन्थे । धर्मको छानबीन गर्ने शक्ति उनीमा थिएन; धर्मं गुरुहरूलाई मान्नु नै उनका अनुयायी शिष्यदलहरू अनुकूल पार्ने उपाय थियो । यो तीति प्रायः सबै सानु ठूला राज्यमा प्रचलित थियो । असम्भन्न बौद्ध संघ जस्तो बलियो ठूलो र विस्तीर्ण संघलाई आफ्नो अनुकूल नपारी अजातशत्रु जस्तो शंकाबहुल राजा घेरै दिन रहन सक्तीनथे । तर राजसम्मान रक्षार्थ तुरन्तै विना कारण आत्म समर्पण गर्न पनि सक्तीनथे ।

त्यस युगका सुप्रसिद्ध वैद्य जीवक कोमारभृत्य दीर्घकालदेखि भगवान् बुद्ध र बौद्धसंघको सेवा गर्दै आएका थिए । यिनी वैद्यराज मगधराजका विश्वासप्राप्त र प्रतिष्ठित भारदार पनि थिए । अतः यिनीद्वारा नै राजा अजातशत्रु भगवान् बुद्ध र बौद्धसंघको विश्वासप्राप्त गर्न चाहन्थे । तर यी वैद्यराज उचित समय र अनुकूल वातावरण नहुँदै राजालाई भगवान्को सामु लैजान पनि चाहँदैनथे । त्यसै पनि बौद्धसंघ विरोधीहरू यिनलाई बौद्धसंघका पक्षपाती भनी मान्दथे नै । देवदत्तको निधन पछि त्यस्तो वातावरण आयो हो । अब समय पखन्नु पर्‍यो हो । भगवान् बुद्धको वर्षावास श्रावस्तीमा हुने गर्दथ्यो, जो कोसल राज्यको राजधानी थियो । राजगृह मगधको राजधानीलाई वर्षावास निम्ति भगवान् बुद्धले घेरै वर्ष अगिदेखि नखान्ने गर्दै आउनु भएको थियो । वर्षा पछिको चारिका भ्रमण गर्ने सिलसिलामा राजगृह नजीक केही दिनका निम्ति भगवान्ले ससंघ विश्राम लिदा मात्र त्यस्तो समय मिल्थ्यो ।

यस कारण राजा बिम्बिसारको दुःखद अन्त्य देवदत्तको श्रावस्ती गमन र तथाकथित भूगर्भ-प्रवेश एवं भगवान् बुद्धको संघ चारिका भ्रमणको प्रतीक्षा इत्यादि पछि मात्र यस्तो सुअवसर प्राप्त भयो । यस भेटको बर्णन दीघनिकायको द्वितीय 'सामञ्ज (श्रामण्य) फल सुत्त' र सम्बन्धित अट्टकथामा भएको छ । तर यसका प्रारम्भिक विवरण र अन्तिम उदान नै राजा अजातशत्रुको परिचय निम्ति प्रशस्त थियो । सम्पूर्ण सुत्त नै आवश्यक थिएन । यस लामु सुत्तले परिचयात्मक विवरण नै बनावश्यक रूपमा छोपिन गए जस्तै भएको छ ।

यस सुत्तमा बर्णित राजोचित यात्रा नै उल्लेखनीय छ । यत्रो परिभ्राट्को मुख्य उद्देश्य थियो भगवान् बुद्धलाई प्रसन्न गर्नु र बौद्ध-संघलाई अनुकूल रूपले प्रभावित पार्नु । हुन पनि यसपछिको इतिवृत्तले बताए अनुसार बौद्धसंघलाई राजसंरक्षणबाट ठूलो लाभ भयो । प्रथम बौद्ध संगायन जस्तो महत्त्वपूर्ण सम्मेलन अन्यत्र नभई राजगृहमा नै बालियो र निर्बिघ्न सम्पन्न पनि भयो । राज संरक्षणको यो सिलसिला नेपाल, भारत, लंका, बर्मा, थाईल्याण्ड, कम्पुछिया, लाओस, भिएट्नाम, जापान, कोरिया, चीन, मंगोलिया, तिब्बत, उत्तरकुरु-भाग इत्यादिसम्म बौद्धसंघले पाउँदै गयो । राज संरक्षणको यस संघले सदा नै स्वागत गर्दै रह्यो । यस संघको मैत्रि भावले राज संस्थाको दृढीकरण र लोकप्रियतामा पनि ठूलो टेवा मिल्दै रह्यो ।

[६]

राजा अजातशत्रु र कोसलराजा प्रसेनजितको काशीप्रदेशमाथि

लडाई आपसी कृगडा थियो । तर मगधको वज्जिदेशका लिच्छवीहरू-
सितको लडाई संगतटस्थित सानु क्षेत्रलाई मात्र लिएर गएन । सबै
वज्जि मुलुकमाथि नै मगधको गृद्ध-दृष्टि थियो । यसका लागि भगवान्
बुद्धको मशव्य प्रतिकूल थियो । अतएव राजा अजातशत्रुले कूटनीति
अपनाए जसका निम्ति ब्राह्मण सल्लाहकार नै उपयुक्त सम्झिन्थे ।
त्यसप्रकारको कूटनीतिद्वारा लिच्छवीहरू बीच फूट त्याई बैशाली
गणतन्त्रको अन्त्य पनि भयो ।

भगवान्को महापरिनिर्वाणको घटनालाई लिएर राजा अजात-
शत्रुको परितापको चित्रण सम्बन्धित सुत्त र अट्टकथामा जसरी भएका
छ । त्यो सेट् (पेय्याल) वर्णन हो र दसरथ जातकमा पनि त्यस्तै
रामले आफ्ना भाइ बहिनीलाई त्यसरी नै तिनको परिताप शमन गरेका
थिए । “शरीरघातु माग्न पठाए” भन्ने कुराको वर्णन पनि स्वाभाविक
नै छ । सेट् (पेय्याल) वर्णन भए पनि त्यसमा अत्युक्ति र अतिरंजित-
पनाको प्रायः अभाव नै छ । तर “घातुपूजा र स्तूप-निर्माण” (पृष्ठ
५६-६२) को वर्णन अवश्य नै ऐतिहासिक र वास्तविक तथ्य सहितको
हुन सक्छ । “धर्म संगायनमा मद्दत” (पृष्ठ ६३-६६) एउटा महत्त्वपूर्ण
अंग हो । यसमा राजा अजातशत्रुको मद्दतले महान् भूमिका खेलेको
हुन सक्छ । यो धर्म संगायन कुन र कस्तो भाषामा भयो भन्ने कुरा भनि
निर्धारित रूपमा विद्वानहरूले अर्कै भन्न सकेका छैनन् ।

यस महान् व्यक्तिको परिचयको अन्त्य धेरै पछि मात्र भयो ।
बत्तीस वर्षसम्म राज्य गरी राजा अजातशत्रुको मरण आफ्नै छोराको

क्रियाकलापद्वारा भयो भन्ने उल्लेख भएको छ । मगधमा कहिले वज्जि, मल्लीय, कोसल तथा शाक्य देशहरू समावेश गरिए भन्ने स्पष्ट वर्णन भने, यिनी राजाको पालामा हुँदै पनि स्पष्ट किटान भएको छैन । जेहोस् भारतको एकीकरणमा यिनी प्रतापी राजाको ठूलो हात देखिन्छ । र यसमा बौद्ध धर्म र संघको ठूलो सांस्कृतिक देन रहनुमा कुनै सन्देह छैन । बौद्ध भिक्षुहरू र भिक्षुणीहरूको ठूलो संख्यातिर हेर्दा तिनीद्वारा स्याइएका र बनाइएका उपासक उपासिकाहरूको संख्या अवश्य नै जनसंख्यासँग दांजिन पुगेको होला । सनातनधर्मी समाजमा बौद्ध उपासकहरूको नैतिक र ध्यानिक तथा बौद्धिकस्तर अवश्य नै उच्चस्तरको थियो हो ।

अभय राजकुमार परिचय

Dhamma [७] Digital

उज्जैनवासी एउटी गणिका पद्मावतीको कोखबाट राजा बिम्बिसारको पुत्र भई अभय जन्मे । राजकुमार कैं नै पित्तको पालन-पोषण भयो । यी जैन धर्मावलम्बी थिए । तर पछि बौद्ध धर्ममा आए । पित्तले पनि राजगृहकौ गणिका शालवतीसँगको सम्पर्कबाट जीवक भन्ने बच्चा जन्माए । र गणिकाले युक्तिपूर्वक संयोग पारी जसको पुत्र हो, उनी राजकुमार नै दृष्टिपथमा बच्चा छाडिदिन लगाइन् । त्यस बच्चालाई अभय राजपुत्रले धर्मपुत्रको रूपमा लिए । पछि यही बच्चा तक्षशिलामा शिक्षित भई प्रसिद्ध वैद्य जीवक र साथै राजकुमारको

[२८]

भृत्य हुनाले कौमारभृत्य पनि कहलिए । यिनी जीवकको देन बौद्ध-संघको सेवामा मात्र नभई विनयवस्तुको उचित निर्धारणमा पनि देखिन्छ । यिनीहरूको वर्णन (पृष्ठ १८५-२१४) माथि स्थान स्थानमा आई पनि सकेका छन् ।

अन्य परिचयहरू

[८]

अभय नामधारी एक लिच्छवी राजाका नाम दिइएको छ, जो जैन धर्मावलम्बी थिए । 'अभय' भन्ने नाम पालिमा सामान्यरूपमा प्रचलित हुनाले ग्रन्थकर्ताले (पृष्ठ २१७-२२०) सम्भव असम्भव (सबै किसिमका) सन्दर्भमा उन्निस जति नाम दिनु भएको छ । यस सूचीबाट पाठकहरूले सजिलै बुझ्ने छन् कि कुन सन्दर्भमा यो 'अभय' शब्द प्रयोग भएको छ ।

त्यस्तै उगगराज कोसल महाभाष्यमा आएका 'उग्ग' (उग्र) शब्दको सूची (पृष्ठ २२४-२२९) मा बाह्र सन्दर्भहरू दिइएका छन् । साधारण पाठकहरूलाई यसको विशेषता प्रगट हुने छैन । तर उस्तुक पाठकहरूले यस्तो सूचीबाट पालि साहित्यप्रति रुचि बढाउन सक्नेछन् । तर यस्तो सूचीलाई छाडेर नै साधारण अध्ययन गर्दा मूल परिचय मात्र पढ्नु उपयुक्त होला ।

कपिलवस्तुका शाक्यहरूको परिचय

[९]

यस परिचयमा मोटामोटी कुराको मात्र वर्णन गरिएको छ । वास्तवमा शाक्यहरूको सविस्तर वर्णन गर्ने नै हो भने ठूलो अध्यायक आवश्यकता हुने थियो । यसमा मुख्यतया रोहिणी नदीको पानी बाँड्नेबारे कोलिय र शाक्यहरूमा रक्तपात हुने सम्भावना थियो । भगवान्को सामयिक उपदेश र प्रवचनबाट त्यो ऋगडा साम्य भयो । आर्को कुरा हो शाक्यहरूको भगवान् र बौद्धसंघप्रतिको प्रेम एवं औत्सुक्य । श्रावस्तीमा वर्षावास बीताई फर्केको कुनै भिक्षुसंघ शाक्य-हरूको वार्तालापबाट भगवान्को धर्म र धर्ममा सफलता पाएकाहरूको प्रगति महत्त्वपूर्ण छ । त्यस वार्ताबाट थाहा हुन्छ कि सर्वाधिक संख्या स्रोतापन्नहरूको थियो । तर परिचय दिँदा यी सबै धार्मिक कुराको भने त्यति आवश्यक थिएन ।

अन्य शाक्यहरूको परिचय

[१०]

कालखेमक शाक्यको “परिचय” (पृष्ठ २३७—२५२) मा अरु धेरै कुरा आएका पनि स्वयं कालखेमकको कुनै इतिवृत्त छैन । यिनले बनाएको विहारमा विद्युचाइएका धेरै आसन देखेर भगवान्ले भिक्षुहरू-

झाई यसरी एउटै ठाउँमा संगणिकाराम भई बस्नुको विरुद्ध प्रवचन गर्नुभयो । ध्यानी अथवा भिक्षुहरूलाई विहार अथवा मन्दिरमा हुलका हुल बसेर गफसफ गरेर समय खेर फाल्नु अति नै अशोभनीय छ । तर यस्तो उपदेश वा प्रवचन भगवान्‌ले 'घटाय शाक्यको विहारमा' गर्नुभएको थियो, कालखेमक शाक्यको विहारमा होइन । प्रवचनको विषय भने कालखेमक शाक्यको विहारमा विच्छयाइराखेका घेरै भोछ्यानहरू नै थियो । यस प्रसंगमा पनि "महाशून्यता" सुत्तको वर्णन (पृष्ठ २३९-२५२) त्यति प्रासंगिक देखिदैन । कालखेमकको परिचयसँग 'महाशून्यता' प्रवचनको कुनै सन्दर्भ मिलेको देखिदैन । शाक्य ग्रन्थकर्ताज्यूको उद्देश्य, येन केन प्रकारेण, भगवान्‌को महत्वपूर्ण प्रवचनलाई पाठक समझ ल्याउनु नै थियो । किनभने यो पालिसुत्त थेरवादी शून्यता बुझ्न बडो उपयुक्त छ ।

गोघ शाक्यको परिचयमा पनि माथि लेखिए जस्तै वास्तविक परिचय कुनै शाक्यको छैन । तर दुईजना बीच भयको स्रोतापत्तिबारेको बादविवाद बहुते सारगर्भित छ । गोघ शाक्यको विचारमा बुद्ध, धर्म र संघप्रति अटल श्रद्धा नै स्रोतापत्तिको लक्षण हो । तर महानाम शाक्यको मन्तव्य केही विलक्षण छ । महानामको मुख्य कुरा के हो भने, 'भगवान् बुद्ध एकापट्टि हुनुहुन्छ, भरू सबै संघका सदस्य देव मनुष्य आर्कापट्टि छन्' । महानामलाई प्रथम पट्टिका कुरा नै सर्वमान्य छ—अर्थात् बुद्ध भक्तिको थेरवादी रूप । यस मनोवृत्तिलाई भगवान्‌ले अस्वीकृत गर्नु भएन । गोघ शाक्य समस्कृत भए । भगवान्‌को छोटकरी प्रश्नलाई गोघले अनौठो उत्तर दिएर आफ्नो पनि स्वीकृति जनाए ।

अन्त्यमा म यस पुस्तकका संग्राहक तथा सम्बन्धित सुत्तहरूका सरल नेपाली अनुवादक भदन्त महास्थविर भिक्षु अमृतानन्द समक्ष आफ्नो विनीत भद्धा प्रगट गर्दछु कि भदन्तले यत्रो मेहनत गरी बौद्धकालीन महा राजपुरुषहरूको परिचयको मिष (प्रौटेक्ष्ट) ले भगवान्का सारगर्भित कतिपय सुत्तहरूको सरल नेपालीकरण नेपाली जनसमक्ष प्रस्तुत गर्नुभयो। भदन्तको जस्तै मेरो पनि सहमति छ कि “यो सारो सो ठस्सति—जो सार हो सो रहने छ” (पृष्ठ २५२)।

इति ।

रामशाहपथ, ख २-३।६

काठमाडौं-२

असार २०४१

Dhamma.Digital

नमो तस्स भगवतो अरहतो सम्मासम्बुद्धस्स ।

प्राक्कथन

प्रस्तुत पुस्तक “बुद्धकालीन राजपरिवार” को दोश्रो भाग हो । यसको पहिलो भाग बि. सं. २०२९ मा प्रकाशित भएको थियो । सो पहिलो भागमा बुद्धको समयका दशजना प्रमुख राजाहरूको संग्रह गरेको थिएँ भने प्रस्तुत पुस्तकमा चाहिँ सातजना बुद्धकालका राजा र नौटा-हरूको संग्रह गरेको छु । यी सातजनाका नामहरू अकारादि क्रमले राखिदिएको छु । जस्तै —

(१) अजातशत्रु, (२) अभय राजकुमार, (३) अभय क्षिच्छ्रवी, (४) उग राजमहामात्य, (५) कपिलवस्तुका शाक्य-हरू, (६) कालखेमक शाक्य र (७) गोघ शाक्य ।

पहिलो भागमा जम्मा ७६ वटा सूत्रहरूको अनुवाद भएको छ भने यसमा केवल २० वटा सूत्रहरूको अनुवाद भएको छ ।

यो हुम्— (१) चुल्लवग्गपालिबाट ४ वटा, (२) संयुत्तनिकाय-पालिबाट ६ वटा, (३) दीघनिकायपालिबाट ३ वटा, (४) भङ्ग्युत्तर-

निकायपालिबाट ३ वटा, (५) मज्झिमनिकायपालिबाट ३ वटा र
(६) महावग्गपालिबाट १ वटा गरी जम्मा २० वटा ।

अर्थकथाहरू र अन्य सूत्रहरूमा उल्लेख भएका कारणहरूलाई समेत खोजगरी प्रत्येक पात्रको परिचय लेखिदिएको छ । कुन पात्रको सम्बन्धमा कति सूत्रहरू संग्रहित भएका छन् भन्ने कुरा तल बिएको तालिकाबाट प्रष्ट भएको छ । तालिकामा उल्लेख गरेकोभन्दा बढता सूत्रहरू मैले पाउन सकेको छैन ।

१. अज्ञातशास्त्रको सम्बन्धमा

१. चुल्ल. व. पा. पृ. २८३: 'वेवदत्तवत्थु,
सङ्खभेदकखन्धकं; पृ. ६७'
२. सं. नि. II. पृ. २०१: पञ्चरथसुत्तं,
सामसक्कारसंयुत्तं; पृ. ७१
३. चुल्ल. व. पा. पृ. २९०: अज्ञातसत्तकुमारवत्थु,
सङ्खभेदकखन्धकं; पृ. ७३
४. चुल्ल. व. पा. पृ. २६१: अभिमारपेसनं,
सङ्खभेदकखन्धकं; पृ. ७७
५. सं. नि. I. पृ. ८३: पठमसंगामसुत्तं,
कोसलसंयुत्तं; पृ. ८२

१. यहाँ दिएको पृष्ठ नालन्दापालि प्रकाशनको हो ।

२. यहाँ दिएको पृष्ठ यसै पुस्तकको हो ।

६. सं. नि. I. पृ. ८३: दुतियसंगामसुत्तं,
कोसलसंयुत्तं; पृ. ८६
७. दो. नि. I. पृ. ४१: सामञ्जफलसुत्तं; पृ. ६०
८. अं. नि-७, पृ. १६४: वस्सकारसुत्तं,
वज्जिसत्तकवग्गो; पृ. १७३
९. दो. नि. II. पृ. १२६: सरोरधातु विभाजनं,
महापरिनिब्बानसुत्तं; पृ. १७५
१०. दो. नि. II. पृ. १२८: धातुथूपूजा,
महापरिनिब्बानसुत्तं; पृ. १७८
११. चुल्ल. व. पा. पृ. ४०६: धम्मसङ्गायना,
पञ्चसतिकवखन्धकं; पृ. १७९
१२. म. नि. III. पृ. ६८: गोपकमोग्गल्लानसुत्तं; पृ. १८१

२. अभय राजकुमारको सम्बन्धमा

१. महा. व. पा. पृ. २८६: जीवकवत्यु, चीवरकवखन्धकं; पृ. १९४
२. म. नि. III. पृ. ६७: अभयरानकुमारसुत्तं; पृ. २००
३. सं. नि. IV. पृ. ५११: अभयसुत्तं, षोडशसंयुत्तं; पृ. २०६

३. अभय लिच्छवीको सम्बन्धमा

१. अं. नि-३, पृ. २०४: निगण्ठसुत्तं, भानन्दवग्गो; पृ. २२१

४. उगग राजमहामात्यको सम्बन्धमा

१. अं. नि-७, पृ. १२५: उगगसुत्तं, धनवग्गो; पृ. २२८

५. कपिलवस्तुका शाक्यहरूको सम्बन्धमा

१. सं. नि. IV. पृ. ३४७: वस्संवत्थसुत्तं,
सोतापत्तिसंयुत्तं; पृ. २३४

६. कालखेमक शाक्यको सम्बन्धमा

१. म. नि. III. पृ. १७४: महासुञ्जतासुत्तं; पृ. २३९

७. गोध शाक्यको सम्बन्धमा

१. सं. नि. IV. पृ. ३१७: गोधसक्कसुत्तं,
सोतापत्तिसंयुत्तं; पृ. २५६

प्रस्तुत पुस्तक योभन्दा अगाडि नै प्रकाशित भइसक्ने थियो । किन्तु सन् १९८४ को अप्रैल महीनामा चीनको बुद्धिष्ठ एशोसिएशनको निस्तोमा एक सद्भावमण्डल चीन जान परेको थियो । सो सद्भावमण्डलमा भिक्षु सुमङ्गल स्यविर, श्री देवेन्द्रराज उपाध्याय, प्रा. श्री आशाराम शाक्य र म बिर्ण । अभाग्यवश चीन पुगेको भोलिपल्टबेछि नै मलाई सञ्चो भएन र करीब १९ दिनसम्म म अस्पतालमा बस्नुपरेको थियो । अस्पतालबाट निस्केर काठमाडौं भाइपुगेपछि रक्तचाप बढेको हुनाले मैले केही काम गर्न सकिन ।

एक दशक भन्नि बुद्धकालीन ग्रन्थहरू लेख्ने काम शुरु गरेदेखि भाषा संशोधनका साथ प्रूफ समेत हेर्ने सहायता गर्दै आउनु भएका प्रा. श्री वट्टकृष्ण “भूषण” लाई प्रस्तुत प्राक्कथनलाई अंग्रेजीमा रूपान्तर गरिदिनु हुने प्रा. श्री आशाराम शाक्य र विद्वतापूर्वक ‘समालोचनाका दुई कुरा’ लेखिदिनु भएका श्री अयोध्या प्रसाद प्रधान-लाई पुस्तकको नामावली आदिको प्रारम्भिक लेखाइको काम गरिदिनुहुने भिक्षु मैत्री र भिक्षु कुमार काश्यपलाई तथा दिनहुँ कैं प्रेसबाट प्रूफ ल्याई मद्दत गरिदिनुहुने श्री खड्गबहादुर उपासकलाई समेत कृतज्ञतापूर्वक हार्दिक धन्यवाद दिएको छु । प्रस्तुत पुस्तक प्रकाशित गरिदिनुहुने आनन्दकुटी विहार गुठीका सदस्य-सचिव भिक्षु मैत्री र गुठीका सबै सदस्यहरूलाई पनि कृतज्ञतापूर्वक हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गरेको छु ।

प्रस्तुत पुस्तक आनन्दकुटी विहार गुठीको ३५ सौं प्रकाशन हो । यसपछि बुद्धकालीन राजपरिवारको तेश्रो भाग प्रकाशित गरिने छ ।

“चिरं तिष्ठतु सद्धम्मो”

— भिक्षु अमृतानन्द

आनन्दकुटी विहार, स्वयम्भू,

काठमाडौं, नेपाल ।

भाषण ३, २०४१

फोन नं. २-१४४२०

मूल ग्रन्थहरू—

१. ञ्जगुत्तरनिकायपालि ।
२. चुल्लवग्गपालि ।
३. दीघनिकायपालि ।
४. मज्झिमनिकायपालि ।
५. महावग्गपालि ।
६. संयुत्तनिकायपालि ।

सहायक ग्रन्थहरू—

भङ्गुत्तरनिकायट्टकथा ।

अपदानपालि ।

अपदानट्टकथा ।

इतिवृत्तकट्टकथा ।

जातकट्टकथा ।

थेरगाथापालि ।

थेरगाथट्टकथा ।

थेरीगाथापालि ।

थेरीगाथा ।

दीघनिकायट्टकथा ।

धम्मपदट्टकथा ।

पेतबऱ्युअट्टकथा ।

बुद्धवंसपालि ।

बुद्धकालीन ब्राह्मण ।

बुद्धकालीन गृहस्थीहरू ।

बुद्धकालीन राजपरिवार ।

बुद्धकालीन परिव्राजकहरू ।

बुद्धकालीन आशक चरित ।

[४०]

महानिद्देस ।

मज्झिमनिकायट्टकथा ।

विमानवत्थुमट्टकथा ।

संयुत्तनिकायट्टकथा ।

समन्तपासादिका ।

Dictionary of Pali Proper Names,

संकेत-शब्दको अर्थ--

- भ. क. = अट्टकथा ।
भं. नि. = भङ्गुत्तरनिकाय ।
अं. नि. भ. क. = भङ्गुत्तरनिकायट्टकथा ।
अप. दा. पा. = अपदानपालि ।
अप. दा. भ. क. = अपदानट्टकथा ।
इति. वु. भ. क. = इतिवृत्तकट्टकथा ।
चुल्ल. व. पा. = चुल्लवग्गपालि ।
जा. भ. क. = जातकट्टकथा ।
जा. सं. = जातकसंग्रह ।
थेर. गा. पा. = थेरगाथापालि ।
थेर. गा. भ. क. = थेरगाथट्टकथा ।
थेरी. गा. पा. = थेरीगाथापालि ।
बी. नि. = बीघनिकाय ।
बी. नि. भ. क. = बीघनिकायट्टकथा ।
धम्म. प. पा. = धम्मपदपालि ।
धम्म. प. भ. क. = धम्मपदट्टकथा ।
पपं. सू. = पपञ्चसूदनी ।
पेत. व. भ. क. = पेतवत्थुअट्टकथा ।

- बु. गृ. = बुद्धकालीन गृहस्थीहरू ।
बु. प. = बुद्धकालीन परिव्राजकहरू ।
बु. प्रे. = बुद्धकालीन प्रेतकथा ।
बु. ब्रा. = बुद्धकालीन ब्राह्मण ।
बु. बं. = बुद्धवंसपालि ।
बु. म. = बुद्धकालीन महिलाहरू ।
बु. रा. = बुद्धकालीन राजपरिवार ।
बु. श्रा. च. = बुद्धकालीन श्रावक चरित ।
म. नि. = मज्झिमनिकाय ।
म. नि. अ. क. = मज्झिमनिकाय अट्टकथा ।
महा. नि. = महानिद्देस ।
महा. व. पा. = महावग्गपालि ।
सुमं. वि. = सुमङ्गलविलासिनी ।
सं. नि. = संयुत्तनिकाय ।
सं. नि. अ. क. = संयुत्तनिकायट्टकथा ।
D. P. P. = Dictionary of Pali Proper Names.
-

त्रि-पिटक-सूची

सुत्तपिटक :	विनयपिटक :		अभिधम्मपिटक ।
१-दीघनिकाय	१-पाराजिकपालि	} सुत्तविभङ्ग	१-धम्मसङ्गणि
२-मज्झिमनिकाय	२-पाचित्तियपालि		२-विभङ्ग
३-संयुत्तनिकाय	३-महावग्गपालि	} खम्बक	३-घातुकथा
४-अङ्गुत्तरनिकाय	४-चुल्लवग्गपालि		४-पुग्गलपञ्जसि
५-खुद्दकनिकाय	५-परिवारपालि		५-कथावत्थु
			६-यमक
			७-पट्टान

- (१) खुद्दकपाठ
 (२) धम्मपद
 (३) उदान
 (४) इतिवृत्तक
 (५) सुत्तनिपात
 (६) विमानवत्थु
 (७) पेतवत्थु
 (८) धेरगाथा
 (९) वेरीगाथा
 (१०) जातक
 (११) निद्देश { १-महानिद्देश
 { २-चुल्लनिद्देश
 (१२) पटिसम्भिदासंग
 (१३) अपदान
 (१४) बुद्धवंश
 (१५) चरियापिटक

विषय-सूची

	पृष्ठः
(१) अजातशत्रु —	१
परिचय	१
नामकरण	१
बाल्य अवस्था	५
देवदत्तसंगको भेटघाट	८
पितृहत्या	१०
कोशल राजासंग युद्ध	१५
पितृहत्यापछिको कार्यकलाप	२०
देवदत्तलाई सहयोग	२३
पितृहत्यापछि मानसिक भशान्ति	२६
बुद्धकहाँ जाने इच्छा	३०
बुद्धकहाँ गए	३५
उपासकत्व ग्रहण	४५
बिबिध पक्ष	४८
धातु पूजा र स्तूप निर्माण	५६
धर्मसंगाधनमा मद्दत	६३
१- देवदत्तसंगको भेट (देवदत्तबन्धु)	६७

	पृष्ठः
२- पाँचशय रथहरू (पञ्चरथमुत्तं)	७१
३- राजहत्याको प्रयत्न (भजातसत्तकुमारवत्थु)	७३
४- देवदत्तलाई सहयोग (भभिमारपेसमं)	७७
५- प्रसेनजित् कोशलराजासंग युद्ध (पठम संगाममुत्तं)	८२
६- प्रसेनजित् राजासंग दोश्रो युद्ध (दुतिय संगाममुत्तं)	८५
७- आमण्यफल (सामञ्जफलमुत्तं)	९०
जीवकको भाग्नवनमा गए	९५
श्रामण्यफल सम्बन्धी प्रश्न	१०८
छ तीर्थिय मतहरू	११०
पूरण काश्यपको मत	१११
मकखलि गोशालको मत	११३
अजित केशकम्बलको मत	११९
प्रकुघ कात्यायनको मत	१२२
निगण्ठको मत	१२४
सञ्जयको मत	१२६
बुद्धवाच	१२९
पहिलो सान्दृष्टिक श्रामण्यफल	१२९
दोश्रो सान्दृष्टिक श्रामण्यफल	१३१
श्रेष्ठतर श्रामण्यफल	१३३
स्यानो शील	१३६
मध्यम शील	१३७

	पृष्ठः
महाशील	१४२
इन्द्रिय संवर	१४९
स्मृति सम्प्रजग्य	१५१
सन्तुष्टिता	१५२
नीवरण प्रहाण	१५३
प्रथमध्यान	१५७
द्वितीयध्यान	१५८
तृतीयध्यान	१५९
चतुर्थध्यान	१५९
विपरयना ज्ञान	१६०
मनोमय ऋद्धिज्ञान	१६१
ऋद्धिविध ज्ञान	१६२
दिव्यश्रोत ज्ञान	१६३
परचित्त ज्ञान	१६४
पूर्वानुस्मृति ज्ञान	१६५
दिव्यक्षु ज्ञान	१६७
भारुवक्षय ज्ञान	१६८
उपासकत्व ग्रहण	१७०
८- वृजोभायि ह्रमला गर्ने बिचार (बस्सकारसुत्तं)	१७३
९- क्षरीरधातु माग्न पठाए (सरिरधातु विभाजनं)	१७५
१०- स्तूप बनाए (धातुयूप पूजा)	१७८

	पृष्ठः
११- धम्मसङ्गायना (धम्मसंगायनं)	१७९
१२- मागं उत्पादनं गणे बुद्ध (गोपक मोगल्लानसुत्तं)	१८१
(२) अभय राजकुमार—	१८५
परिचय	१८५
अभय राजकुमारका आमा बाबुहरू	१८५
अभय राजकुमारको छोरा	१८६
धार्मिक विश्वास	१८९
१- जीवक कथा (जीवकवत्थु)	१९४
२- निगण्ठ शिष्य (अभयरानकुमारसुत्तं)	२००
मगवान्ले अप्रिय-वचन बोल्नुहुन्छ ?	२०२
अप्रिय पनि बोल्न सक्छ	२०५
प्रश्न बनाई सोध्छन्	२०७
शरणागमन	२०८
३- अज्ञानताको हेतु छैन (अभयसुत्तं)	२०९
अज्ञानताको हेतु छ	२१०
ज्ञानको निमित्त हेतु छ	२१२
(३) अभय छिच्छवी—	२१५
परिचय	२१५
विभिन्न अभय नामहरू	२१७
१- निगण्ठ-नाटपुत्र सबन्ध हुं भन्दछन् (निगण्ठसुत्तं)	२२१

	पृष्ठः
(४) उगगराज महामात्य—	२२४
परिचय	२२४
विभिन्न जग नामहरू	२२५
१- भायं धर्म (उगगसुत्तं)	२२८
(५) कपिलवस्तुका शाक्यहरू—	२३१
परिचय	२३१
१- भगवान्लाई सञ्चो छ के ? (वसंसंवत्थसुत्तं)	२३४
(६) काण्डखेमक शाक्य—	२३७
परिचय	२३७
१- महाशून्यता (महासुञ्जतासुत्तं)	२३९
कसरी सम्प्रजन्य हुन्छ ?	२४१
उपद्रवहरू	२४७
शास्ता प्रति कस्तो व्यवहार गर्ने ?	२५१
(७) गोघ शाक्य—	२५३
परिचय	२५३
केही गोघ नामहरू	२५४
१- कति धर्मले खोतापन्न हुन्छ ? (गोघसक्कसुत्तं)	२५६
नामावली	२६१
शब्दावली	२७८
गाथा-सूची	३३३

बुद्धकालीन राजपरिवार

[भाग-२]

Dhamma.Digital

नमो तस्स भगवतो अरहतो सम्मासम्बुद्धस्स ।

१. अजातशत्रु

प र च य

नामकरण

कोशल राज्यका महाकोशल राजाकी छोरी प्रसेनजित् कोशलकी बहिनी कोशलदेवीसँग' अङ्ग-मगध देशका राजा बिम्बिसारको विवाह भएको थियो । आफ्नी छोरी कोशलदेवीको निमित्त महाकोशल राजाले दुइ राज्यको बीचमा पर्ने एकलाख आम्दानी हुने 'काशी' भन्ने गाउँ दाइजोको रूपमा दिएका थिए । यिनीहरूकै छोरा अजातशत्रु हुन् ।

-
१. जा. अ. क. I-II. पृ. ६४५: वड्ढकीसूकरजातकं, नं. २८३.
  २. सं. नि. अ. क. I. पृ. १२०: पठम सङ्गामसुत्तं, कोसलसंयुत्त-वण्णना; जा. अ. क. I-II. पृ. ५३८: हरितमातु जातकं, नं. २३९.

किन यिनलाई अज्ञातशत्रु भनिएको हो भने —

कोशळदेवी गर्भिणी हुँदा उनको मनमा आफ्ना पति विम्बिसार राजाको बाहिने हातको रगत पिउने सारै इच्छा भएको थियो । यस्तो इच्छाको कुरा कसैलाई बताउन सकिन्न भन्ने विचारले यो इच्छा मनमै राखी बसिरहँदा उनी क्रमशः दुब्लाउँदै गइन्^१ । एकदिन परिचारिकाहरूले दुब्लाउँदै गएको बारेमा सोध्दा देवीले आफूमा पैदा भइरहेको इच्छा सुनाइन्^२ । राजाले पनि “भद्रे ! तिम्रो रूपवर्ण अघि जस्तो देखिन्न के कारण हो ?” भनी सोध्दा देवीले “महाराज ! यो कुरा म भन्न सकिदैन” भनी भनिन् । “भद्रे ! यदि आफ्नो मनको कुरा मलाई भन्न सकिदैनो भने कसलाई भन्छ्यौ त ?” भनी फेर गरी बताउन लगाए । यो सुनी राजाले “मूर्ख ! यसमा तिम्रो के बिपिन्छ र^३ ! भनी राजाले जोतिषीहरूलाई बोलाउन पठाई “देवीको यस्तो इच्छा भएको छ । यसको के अर्थ हो ?” भनी सोध्दा जोतिषीहरूले “देवीको गर्भमा बसेको बालक राजाको शत्रु हुनेछ र तपाईंको हत्यागरी राज्य लिनेछ” भनी भने^४ । अनि राजाले “यदि मेरो छोरोले मलाई मारेर राज्य लियो भने यसमा के दोष छ त !”

१. दी. नि. अ. क. I. पृ. १५३: सामञ्जसफलमुत्तवण्णना ।

२. जा. अ. क. III. पृ. ८४: थुसजातक, नं. ३३८.

३. दी. नि. अ. क. I. पृ. १५४: सामञ्जसफलमुत्तवण्णना ।

४. जा. अ. क. III. पृ. ८४: थुसजातक, नं. ३१८; दी. नि. अ. क.

I. पृ. १५४: सामञ्जसफलमुत्तवण्णना ।

भनी एकजना वंद्यलाई बोलाई सुनको छुराद्वारा आफ्नो बाहु चिराई सुनको भाँडामा रगत राखी त्यसमा पानी मिसाई देवीको इच्छा पूरा हुने गरी पिलाए^१ । जोतिषीहरूको भविष्यवाणी सुनी देवीले यस्तो सोचिन् — “यदि मेरो गर्भबाट जन्मिने बालकले आफ्नो बाबुलाई मान्नेछ भने यस्तो बालक जन्माएर के गर्नु र !” यति सोचेर देवीले गर्भपात गर्ने विचार गरी दिनदिनै पेट थिच्च लगाउन थालिन् । तर गर्भपातन गराउन सकिनन् । यो कुरा बुझी राजाले ‘देवी ! तिम्रो गर्भमा छोरा वा छोरी छ भन्ने कुरा तिम्रीलाई थाहाछैन । आफूले जन्माउने बालकलाई यसरी पतनगर्नौं भने सारा जम्बुद्वीपमा हल्ला भई कुकीर्ति फैलिने छ । अतः तिम्रीले यस्तो नगर । मेरो पुत्रले मलाई मारेर राज्य लिन्छ भने लिन देऊ । म अजरामरण होइन । मलाई मेरो पुत्रको मुख हेर्न देऊ । अब उप्रान्त यस्तो काम नगर” भनी पालो राख्न लगाए । तर देवीको मनमा सारै चिन्ता लागेको थियो । कति पनि मनमा सन्तोष थिएन । त्यसैले पुनः दिनदिनै गर्भपातन गर्नको निमित्त उदधानमा गई देवीले पेट थिच्च लगाउँथिन् । दिनदिनै देवी उदधानमा गइरहेको बेखेर यसको खोजतलास गराउँदा उदधानमा गई गर्भपातन गर्ने प्रयत्न गरिरहेको कुरा थाहापाई त्यस छि राजाले देवीलाई उदधानमा जान रोक लगाइदिए । यसपछि देवीले ‘बालक जन्माउने बित्तिकै मान्नेछु’ भन्ने विचार लिइन् । यस्तो सोच्दा सोचै उनले बालक जन्माइन् । त्यसबखत पालो बस्नेहरूले बालकलाई एकातिर लगिदिए । नामकरणको दिनमा “जन्मिनुभन्दा अगाडिदेखि नै बाबुको

१. दी. नि. अ. क. I. पृ. १५४.

शत्रु भएको र जन्मिसकेपछि पनि बाबुको शत्रु हुनेछ” भन्ने जोतिषी-
हरूको कुराको आधारमा ‘अज्ञातशत्रु’ भन्ने नामकरण गरे’ । क्रमशः
कुमार ठूलो हुँदै गयो र छोराको मुख देखेपछि स्नेह उत्पन्न भएको
कारणले देवीले छोरोलाई मान्न सकिनन्’ ।

जुन उदयानमा यी कोशलदेवीले आफ्नो गर्भपतन गराउन
प्रयास गरेकी थिइन् त्यसै उदयानको नाम नै ‘महकुच्छि’ भन्ने रहन
गयो भनी संयुक्तनिकायको सकलिक सूत्रवर्णनामा उल्लेख भएको
पाइन्छ’ ।

-
१. जा. अ. क. III. पृ. ८५; नं. ३३८; दी. नि. अ. क. I. पृ. १५४.
  २. दी. नि. अ. क. I. पृ. १५४.
  ३. सं. नि. अ. क. I. पृ. ६१; सतुल्लपकायिकवग्गो, देवतासंयुत्तं ।

वाल्य अवस्था

छोराको मुख हेर्न पाएर बिम्बिसार राजा यति खुशी भएका थिए कि बुद्धको उपदेश सुन्न समेत मन जादैन थियो ।

एकदिन पाँचशय भिक्षुहरूका साथ भगवान् राजदरवारमा जानुभई बिच्छुघाइराखेको आसनमा बस्नुभयो । भगवान् सहित भिक्षुसङ्घलाई राजाले आफ्नै हातले प्रणीत खाद्य-भोज्य अर्पित गरे । अनि भोजन गराउने काम सिद्धिएपछि राजा एक छेउमा बसे । त्यसबखत प्रतिमण्डित बालक राजकुमार ल्याई राजालाई दिए । अनि पुत्र स्नेहमा मुग्ध भएका राजाले बालकलाई काखमा राखी खेलाएर बसे । धर्मोपदेश सुन्नमा उत्तिसारो चासो दिएनन् । यो देखेर भगवान्ले “अघि अधिका राजाहरूले आफ्ना पुत्रमाथि आशंका गरी गोप्य ठाउँमा राखी हामी मरेपछि यिनलाई राज्यमा प्रतिष्ठित गर भनी भनेका थिए” मन्नुहुँदै थुसजातकका^१ कुरा बताउनुभयो ।

अर्को एकदिन यस्तै अवस्थामा राजाले कहिले बालकलाई खेलाउने र कहिले धर्मोपदेश सुन्ने गरे । “यस बालकबाट राजालाई मय उत्पन्न हुनेछ” भन्ने कुरा बुझ्नुभई भगवान्ले “महाराज ! अधिका राजाले आशंका गर्नुपर्ने ठाउँमा आशंका गरी हामी मरेपछि राज्यमा राख्न भनी बालकलाई अन्यत्र राख्न लगाएका थिए” मन्नुहुँदै मूर्खिक ज्ञातकका^२ कुरा सुनाउनु भएको थियो ।

१. जा. अ. क. III. पृ. ८५, नं. ३३८.

२. जा. अ. क. III. पृ. १५०, नं. ३७३.

छोरा प्रति राजा बिम्बिसारको कति गहिरो प्रेम थियो भने—एकदिन बालक अजातशत्रुको आँलामा खटिग आयो । खटिरा बुझेकोले उनी सारै रोएका थिए । कसैले पनि फकाउन नसकेपछि रोइरहेको बालकलाई विनिश्रय आसनमा बसिरहेका राजाकहाँ लगिदिए । राजाले उनलाई फकाउन थाले । यत्तिकैमा बालकले आफ्नो आँला राजाको मुखभित्र राखे । खटिरा राजाको मुखभित्र फुट्यो । आँला फिक्दा बालक फेरि रोल्गन् भनी फुटेको खटिराको पीप सहितको रगत राजाले निलिदिए । यस्तो थियो राजाको पुत्र-स्नेह ।

राजगृह नगरमा अति घनाह्य जोतीय भन्ने एक सेठ थिए । उनको श्रीसम्पत्तिको बयान सुनी बिम्बिसार राजा एकदिन उनीकहाँ हेर्न गएका थिए । त्यसबखत अजातशत्रु राजकुमार पनि बाबुको आँला समाती साथमा गएका थिए । ती जोतीय सेठको जुवाहारात युक्त साततले प्रासाद देखेर बालक राजकुमारको मनमा यस्तो लागेको थियो—“अहो ! मेरा पिता काठका घरमा बस्छन् । जहाँ कि यी जोतीय सेठ यस्तो सप्तरत्न युक्त प्रासादमा बस्छन् । म राजा भएपछि यिनलाई यो प्रासादमा बस्नदिने छैन^१ ।”

१. दी. ति. अ. क. I. पृ. १५७-५८: सामञ्जसफलमुत्तवण्णता ।

२. धम्म. प. अ. क. पृ. ८३८: जोतियसेट्टिवत्थु, ब्राह्मणवर्ग ।

यी राजकुमार सानो उमेरमा आफ्ना बाबुसँग बुढकहाँ जान्थे भन्ने कुरा सुमङ्गलविलासिनीले^१ उल्लेख गरेको छ । पछि उमेर बढ्दै गएपछि बिम्बिसार राजाले आफ्नो छोरालाई समयमै उपराजाको पदले पनि विभूषित गरेका थिए^२ ।

१. I. पृ. १७२: सामञ्जसफलसुत्तवण्णना ।

२. दी. नि. अ. क. I. पृ. १५४.

देवदत्तसंगको भेटघाट

भगवान् बुद्ध कौशम्बीमा बसिरहनुभएको बेलामा धावक सहित बुद्धको निककं लाभसत्कार भएको थियो । त्यस समय हातमा माला आदि अनेक वस्तुहरू लिई मानिसहरू विहारमा गई “सारिपुत्र स्थविर कहाँ छन्, महामौद्गल्यायन स्थविर कहाँ छन्, महाकाश्यप स्थविर कहाँ छन्, भट्टीय स्थविर कहाँ छन्, अनुरुद्ध स्थविर कहाँ छन्, आनन्द स्थविर कहाँ छन्, भगु स्थविर कहाँ छन् र किम्बिल स्थविर कहाँ छन् ?” भन्दै असीतिमहाश्रावकहरू^१ बसेका ठाउँहरू खोज्दै मानिसहरू हिँड्दथे । तर देवदत्त स्थविर कहाँ छन् ? भन्ने कुरा चाहिँ कसैले पनि सोध्दैनथ्यो । यही कारणले गर्दा देवदत्तको मनमा यस्तो लाग्यो — “म पनि यिनीहरूसँग प्रव्रजित भएको हुँ । यिनीहरू जस्तै म पनि क्षत्री कुलबाट आएको हुँ । हातमा उपहार लिई मानिसहरू यिनीहरूको मात्र खोजि गर्छन् । कसैले पनि मेरो नाम मात्र पनि लिदैनन् । लाभसत्कार प्राप्तिको निमित्त अब मैले के गर्नुपर्ला र कसलाई खुशी पार्नुपर्ला ?” अनि उनले यस्तो सोचे— “यी बिम्बिसार राजा भगवान्संगको पहिलो भेटमा एघार लाख मानिसहरूसँग खोतापत्तिकल प्राप्त गरेका हुन् । यिनीसँग मेलमिलाप हुन सक्नेछन् । कोशल राजासँग पनि मेलमिलाप हुन सक्नेछन् । यी राजाका छोरा अजातशत्रु अहिले तरुण छन् । यिनलाई कसैको गुणागुणको कुरा थाहा छैन ।

१. असीतिमहाश्रावक भनेका को को हुन् भन्ने कुरा लेखकको बु. म.

भा-१, पृ. ८९ को पादटिप्पणीमा उल्लेख भएको छ ।

यिनसंग एकसाथ हुनुपयो ।” यति सोचेर उन्ने कौशम्बीबाट राजगृह गई अजातशत्रु बसेको ठाउँमा ऋद्धिबलद्वारा आफ्नो शरीरमा अनेक सर्पहरूको आभूषण लगाई गए । यो देखेर अजातशत्रु राजकुमार डराएपछि उनले आफ्नो भिक्षुभाव देखाई आफू देवदत्त हुँ भनी चिनाए । यसबाट अजातशत्रु अत्यन्त प्रभावित भएका थिए^१ । यसको फल स्वरूप अजातशत्रु राजकुमार त्यहाँदेखि दिनको दुइपटक पाँचशय रथहरू लिई देवदत्तको उपस्थानको निमित्त जानथाले । यति मात्र होइन ५०० थाली पक्वान्न भोजनहरू पनि दिनदिनै पठाउन थाले^२ । जुन कुरा तल उल्लिखित “देवदत्तसंगको भेट र पाँचशय रथहरू” भन्ने शीर्षकका मूल पालिले पनि उल्लेख गरेका छन् ।

यति मात्र होइन देवदत्तको सत्कारको निमित्त अनेक धन खर्च गरी अजातशत्रुले गया गाउँको नजिकको गयाशीर्ष पर्वतमा विहार पनि बनाइदिएका थिए^३ । यो गया गाउँको आसपासमा एक पोखरी र एक नदी पनि थियो । यो गयाशीर्ष पर्वतमा हात्तीको टाउको जस्तै ढुंगाको एक चट्टान पनि थियो भनी संयुत्तनिकाय अर्थकथाले^४ उल्लेख गरेको छ ।

×

×

×

१. घम्म. प. अ. क. पृ. ८६-८७: देवदत्तवत्थु, यमकवर्ग; दी. नि. अ.

क. I. पृ. १५४-५५.

२. सं. नि. II. पृ. २०१: पञ्चरथसुत्तं, लाभसक्कारसंयुत्तं ।

३. जा. अ. क. I-II. पृ. ३७७: संजीवजातक, नं. १५०.

४. III. पृ. ४: आदित्तमुत्तवण्णना, अनिच्चवग्गो ।

पितृ हत्या

जब देवदत्तको मनमा उनले भनेका कुरा अज्ञातशत्रुले मान्ने छन् भन्ने पूर्ण विश्वास भयो तब एकदिन उनले अज्ञातशत्रुलाई यस्तो कुरा सुनाए —

“हे कुमार ! आजकल मानिसहरूको आयु कम छ । कसलाई थाहा छ कि तपाईं राजकुमार छंदै मर्नुहुनेछ । अतः तपाईंले आफ्ना पितालाई हत्या गरी राजा हुनुहोस् । म बुद्धलाई हत्या गरी बुद्ध हुनेछु ।”

यो सुनेर अज्ञातशत्रुको मनमा यस्तो लाग्यो—“देवदत्त बडो प्रभावशाली तथा ऋद्धिसम्पन्न व्यक्ति हुनुहुन्छ । वहाँले नजानेको कुरा केही छैन । अवश्य पनि वहाँले मेरो बारेमा केही कुरा जान्नुभयो होला ।”

यति सोचेर देवदत्तको कुमन्त्रणबाट आफू प्रभावित भई अज्ञातशत्रुले आफ्ना पिता बिम्बिसार राजालाई हत्या गर्ने निश्चय गरे । अनि दिउँसै तिघ्रामा शस्त्र लुकाई राजाको खोपीमा गए । जुन कुरा तल ‘राजहत्याको प्रयत्न’ भन्ने शीर्षकमा उल्लिखित मूल पालिले पनि उल्लेख गरेको छ । जब राजकुमार हडबडाई दिनको समयमा राजाको खोपीभित्र गए तब उनलाई अंगरक्षकहरूले समाते । यस घटनापछि राजाले अज्ञातशत्रुलाई नै राज्य सुम्पिदिए^१ । अनि उनले

“मेरो मनोरथ पूरा भयो” भनी देवदत्तलाई सुनाए । यो सुनेर देवदत्तले “तपाईं मुसालाई लुगाभित्र राखी खूब गरें भनी भन्नुहुन्छ । केहीदिन पछि तपाईंका पिताले आफूलाई गरेको अपमानलाई सम्झेर फेरि स्वयं राजा हुनसक्ने छन्” भनी भने ।

“भन्ते ! त्यसोभए कसो गर्न पर्ला त ?”

“जरो उखेले जस्तै गरी हत्या गर ।”

“भन्ते ! मेरा पितालाई शस्त्रले हत्या गर्न सकिन्न ।”

“त्यसोभए भोकैराखी मार ।”

यति मुनी अजातशत्रु राजाले बिम्बिसार राजालाई आगो बाल्ने घरभित्र राखे । “मेरी आमा एकजनालाई बाहेक अरु कसैलाई पनि भित्र आउन नदेऊ” भनी पाले राखे । देवी सुनको बट्टामा भात राखी पटुकामा बाँधी राजाकहाँ जान्थिन् । राजाले सो भात खाई जीविका गर्दथे । “मेरा पिता कसरी जीविका गर्दछन् ?” भनी सोध्दा आमाको खबर सुनेपछि “मेरी आमालाई पेटमा केही राखी आउन नदेऊ” भनी आज्ञा दिए । त्यसपछि देवीले मुकुटभित्र लुकाई भात लैजान थालिन् । यो सुनेर “मुकुट लगाएर पनि जान नदिनू” भनी भने । त्यसपछि जुत्ताभित्र खाना लुकाई जान थालिन् । राजा यसबाट जीविका गर्दथे । फेरि “कसरी मेरा पिता जीविका गर्दछन् ?” भनी सोध्दा यो कुरा पनि थाहापाई “जुत्ता लगाएर पनि जान नदिनू” भनी आज्ञा दिए । यसपछि सुगन्धित पानीमा नुहाई आफ्नो शरीरमा चतुर्मुख लेपन गरी पल्लुचौरा ओढी देवी गइन् । राजाले उनको शरीर चाटो

जीविका गर्न थाले । यो कुरा पनि सुनी पछि “अब उप्रान्त मेरी आमालाई पनि जान नदेऊ” भनी भने । अनि देवी दंलोमा उभिई “स्वामी बिम्बिसार ! बालक कालमै यसलाई भानं दिनु भएन । आफ्नो शत्रुलाई आफंले पाल्नुभयो । अब यो मेरो अन्तिम दर्शन हुनेछ । अबदेखि मैले तपाईंलाई देख्न पाउने छैन । हे देव ! यदि मेरो कुनै दोष छ भने मलाई क्षमा गर्नुहोस् !” भनी हँदै फर्किन् ।

त्यसदिनदेखि राजा भोकै भए । मार्गफलको सुखानुभव गरी चंक्रमण गरी जीवन यापन गर्न थाले । राजाको रूपशरीर अत्यन्त चम्किनथाल्यो । अनि अजातशत्रु राजाले “भणे ! मेरा पिता कसरी जीविका गर्दछन् ?” भनी सोध्दा “चंक्रमण गरी जीविका गर्दछन् । वहाँको रूपशरीर अधिभन्दा चम्किलो छ” भनी भने । यो सुनेर “अब चंक्रमण गर्न रोक्नुपर्‍यो” भन्ने सोचे । यति सोची उनले “मेरा पिताका पंतालामा छुराले चिरी नून तेल लगाई छाला डढने गरी गोलको आगोमा पोलिदेऊ” भनी नाऊहरूलाई पठाए । नाऊहरू आएको देखी राजाले सोचनथाले--“मेरो छोरालाई कसैले सम्झाए होलान् । यी नाऊहरू मेरो दाह्री जुंगा खौरन आएका होलान् ।” उनीहरू गएर राजालाई ढोगी उभिइरहे ।

“किन आएका हौ ?” भनी सोधेपछि उनीहरूले राजाले पठाएको कुरा सुनाए । अनि “तिम्न्रा राजाको इच्छानुसार गर” भनी भनेपछि “देव ! त्यसोभए बस्नुहोस्” भनी राजालाई ढोगी “बेव ! हामी राजाको आज्ञा बमोजिम काम गर्नेछौं । हामीमाथि नरिसाउनु

होला । तपाईं जस्ता धार्मिक राजाको निमित्त यो काम उचित छैन ।”
यति बिनित्त गरी देब्रे हातले गोलीगाँठामा समाती दाहिने हातले छुरा
समाती पैतालामा चिरी नून तेल लगाई गोलको आगोमा पोलिदिए ।
राजालाई असह्य वेदना भयो । अनि “अहो बुद्ध ! अहो धर्म ! अहो
सद्ध !” भन्दै बुद्धानुस्मरण गर्दै चैत्यमा राखेको फूलमाला जस्तै
ओइलाई चातुर्माहाराजक देवलोकको वैश्रवण राजाको परिचारकको
रूपमा जनवसभ भन्ने यक्ष (= देवता) भई उत्पन्न भए ।

त्यसैदिन अजातशत्रुको पुत्र जन्म्यो । पुत्र जन्मेको र पिता
मरेको ठूबै खबर एक पटक आइपुगे । अनि अमात्यहरूले पहिले पुत्र
जन्मेको समाचार सुनाउनेछौं भनी पुत्र जन्मेको पत्र राजाको हातमा
राखिदिए । राजालाई गहिरो पुत्र-स्नेह उत्पन्न भयो । त्यसबखत राजाले
पितृस्नेहलाई महसूस गरे । म जन्मिदा पनि मेरा पिताको मनमा यस्तै
स्नेह उत्पन्न भएको होला । यति सोची राजाले “हे भणे ! मेरा
पितालाई छाडिदेओ !” भनी भन्दा “महाराज ! के छाड्नु हुन्छ र !
तपाईंका पिता मरिसके” भन्दै अर्को पत्र हातमा राखिदिए ।

यो समाचार सुनी रुँदै रुँदै आफ्नी आमाकहाँ गई “आमा !
म जन्मिदा मेरा बाबुको मनमा पनि ममाथि यस्तो स्नेह उत्पन्न भएको
थियो कि ?” भनी सोधदा “मूर्ख पुत्र ! के भन्छस् ! तँ सानो छँदा

-
१. दी. नि. अ. क. I. पृ. १५५-५७: सामञ्जसफलमुत्तबण्णना । यी
जनवसभ यक्षको बारेमा लेखकको बु. रा. भा-१, पृ. १०० मा
हेतु बेश हुनेछ ।

तेरो आँलामा खटिरा आएको थियो । तँलाई फसंले पनि फकाउन नसक्दा विनिश्चय आसनमा बमिरहेका तेरा पिताकहाँ लगे । तेरा पितसले तँलाई फकाउन काखमा लिए । त्यसबखत तँले आफ्नो आँला बाबुको मुखभित्र हालिस् । त्यतिञ्जेल तेरो आँलाको खटिरा बाबुको मुखभित्र फुट्यो । आँला किक्दा तँ रोलास भन्ने डरले तेरा बाबुले रगत र पीप त्यसै निलेका थिए । यस्तो थियो तेरा पिताको तँमाथिको स्नेह !” भनी देवीले भनिन् । यो सुनेर अजातशत्रु खूबसँग रोए र हँदै हँदै पिताको अन्तेष्टिक्रिया गरे’ ।

×

×

×

Dhamma.Digital

कोशल राजासँग युद्ध

माथि उल्लेख गरेछं कोशल राज्यका महाकोशल राजाले आफ्नी छोरी कोशलदेवीलाई अङ्ग-मगधका राजा बिम्बिसारलाई बिवाह गरिदिदा छोरीको निमित्त काशी भन्ने गाउँ दाइजोको रूपमा दिएका थिए । जब अजातशत्रु राजाले आफ्ना पिता बिम्बिसारलाई निर्भ्रम हत्या गरे तब यसं शोकले गर्दा कोशलदेवीको पनि मृत्यु भएको थियो भनी जातकट्टकथाले उल्लेख गरेको छ । त्यसपछि प्रसेनजित् कोशल राजाले “अजातशत्रुले आफ्ना पिता बिम्बिसारलाई मारे । त्यसंको शोकले गर्दा मेरी बहिनी कोशलदेवी पनि मरिन् । यस्ता पितृघातक चोरलाई यो काशी गाउँ दिने छैन” भन्ने सोचेर अजातशत्रुलाई सो गाउँ दिएनन् । यसंको कारणले गर्दा बुद्ध राज्यको बीचमा समय समयमा युद्ध भएको थियो । अजातशत्रु चाहि तन्नेरी मात्र होइनन् समर्थवान् पनि थिए । त्यसंले बृद्ध प्रसेनजित् कोशल राजा अजातशत्रुद्वारा बार बार पराजित हुनुपरेको थियो । यसं सन्वर्भमा धम्मपदट्टकथा^१ यस्तो उल्लेख गर्छ —

“काशी गाउँको कारणमा भाञ्जा अजातशत्रुसंको युद्धमा

१. १-११. पृ. ६४५: वड्ढकी सूकरजातक, नं. २८३.

२. जा. अ. क. १-११. पृ. ६४५: वड्ढकी सूकरजातक, नं. २८३.

३. पृ. ५८४: कोसलरञ्जो पराजयवत्थु, सुखवर्ग ।

तीन' तीन पटकसम्म पराजित भएपछि प्रसेनजित् कोशल राजाले 'दूध खाने जस्ता केटासँग पनि पराजित हुनपन्थो' भन्ने शोक गरी खाना पनि खाएनन् ।" यो कुरा सुनेर भगवान्ले—

‘जयं वेरं पसवति, दुक्खं सेति पराजितो ।

उपसन्तो सुखं सेति, हित्वा जय पराजयं ।’ भन्ने गाथा भिक्षुहरूलाई सुनाउनु भएको थियो ।

एकदिन राजाले अजातशत्रुलाई पराजित गर्नको निमित्त के गर्नुपर्ला भनी अमात्यहरूसँग सोधदा उनीहरूले “देव ! आर्यहरू भनेका मन्त्रकुशल हुन्छन् । अतःएव जेतवन विहारमा गई भिक्षुहरूको कुरा सुन्नुपर्छ” भनी भनेको कुरा सुनी राजाले जेतवनमा चरपुरुषहरू पठाए ।

एकदिन त्यहाँ उत्तर भन्ने र धनुग्गह^१ भन्ने स्यविरहरूको बीचमा कुरा भइरहेको कुरा सुने । उनीहरूले युद्धमा पद्मव्यूह, चक्रव्यूह र सकटव्यूह भन्ने हुन्छन् । अजातशत्रुलाई समात्न चाहनेले अमुक पहाडहरूको बीचमा सेना राखी यसो यसो गरी सकटव्यूह बनाई समात्न सकिन्छ भन्ने युद्ध सम्बन्धी कुरा गरिरहेको सुने । त्यसपछि उनीहरूले राजालाई यो कुरा सुनाए । राजाले सोही

१. जा. अ. क. V. पृ. ५०: तच्छसूकर जातकमा भने तीनपटकसम्म पराजित भएको कुरा उल्लेख भएको छैन । यो जातकको अनुवाद लेखकको जा. सं. भा-३, पृ. २३० मा उल्लेख भएको छ ।

२. सं. ति. अ. क. I. पृ. १२१: दुतिय संगामसुत्तवग्गना, कोसलसं-युत्तमा चाहिं बुद्धरक्खित र धम्मरक्खित भनी उल्लेख भएको छ ।

बमोजिम तयार गरी फेरि अजातशत्रुसँग युद्ध गरे । यसपटक राजाले अजातशत्रुलाई जिउँदै घेरामा पारी सेनासहित समाते । अनि पछि प्रसेनजित् राजाले अजातशत्रुलाई सम्झाई बुझाई आफ्नी छोरी वजिर' कुमारीलाई दिए' । यसको साथसाथै काशी गाउँ पनि फर्काई आफ्नी छोरीको निमित्त दाइजोको रूपमा दिएका थिए भनी जातकद्व-कथाले उल्लेख गरेको छ ।

कोशठ राजासँग समय समयमा युद्ध भएका कुराहरू तल उल्लिखित 'प्रसेनजित् कोशलराजासँग युद्ध' भन्ने शीर्षकका मूल सूत्रहरू-बाट प्रष्ट भएको छ ।

यहाँदेखि अजातशत्रु र प्रसेनजित् राजाहरूको बीचमा सुमधुर सम्बन्ध रहेको कुरा मज्जिमनिकाय भाग-२ को बाहिर सूत्रमा उल्लिखित सोह्रहात लामो र आठ हात चौडाइ भएको गलेंचा अजातशत्रुले प्रसेनजित् राजालाई पठाएको उपहारबाट हामी बुझ्न सक्छौं ।

१. म. नि. II. पृ. ३५६: पियजातिमुत्तं मा' 'वजिरी'; जा. अ. क. I-II. पृ. ६४६, नं. २८३ मा र जा. अ. क. V. पृ. ५१, नं. ४९२ मा चाहिँ 'वजिर' भनी उल्लेख भएको छ ।
२. जा. अ. क. I-II. पृ. ६४५: वड्ढकी सूकर जातक, नं. २८३ र जा. अ. क. V. पृ. ५०: तच्छसूकर जातक नं. ४९२.
३. जा. अ. क. I-II. पृ. ६४६, नं. २८३.
४. यो उपहारको कुरा लेखकको बु. रा. भा-१, पृ. ३२० मा अनुदित उक्त सूत्रमा उल्लेख भएको पाइन्छ ।

जब दीर्घकारायणले धोका दिई बिडूडभ राजकुमारलाई सिंहासनमा राखे तब प्रसेनजित् कोशल राजाको मनमा सारै दुःख लागेको थियो । अनि उनी अज्ञातशत्रुलाई साथमा लिएर फेरि आफ्नो राज्य आफनै हातमा लिनेछु भन्ने विचार गरी राजगृहतिर लागे । अभाग्यवश उनी राजगृह पुग्दानपुग्दै नगरद्वार बन्द भएको हुँदा नगर बाहिरै एक धर्मशालामा बास बसे । उनको मृत्यु उहाँ भयो । जब अज्ञातशत्रु राजाले प्रसेनजित् कोशल राजा मृत्यु भएको खबर सुने तब महान सत्कारपूर्वक उनको अन्त्येष्टिक्रिया गरे । पछि बिडूडभमाथि हमला गर्ने विचारले सेना एकत्रित गराए । त्यसबखत राजालाई अमात्यहरूले “महाराज ! यदि प्रसेनाजित् कोशल राजा बाँचेका भए तपाईं जानु योग्य थियो । अब उनी छैनन् । बिडूडभ पनि तपाईंको कृपाले छत्र धारण गर्न योग्य छन्” भनी सम्झापछि राजा शान्त भए । यो पनि अज्ञातशत्रुको मित्रताको चिन्ह हो ।

अज्ञातशत्रु राजाका छोरा उदयभद्र^१ कुमार प्रसेनजित् राजाकी छोरी बजिर कुमारीको तरफबाट भएका हुन् भनी डा. मल्ल-सेकरले आफ्नो D. P. P. I. पृ. ३१ मा उल्लेख गरेका छन् ।

१. पपं. सू. III. पृ. २४४: धम्मचेतिय सुत्तवण्णता; धम्म. प. अ. क.

पृ. २१८: विडूडभवत्थु, पुप्फवग्गो ।

२. दी. ति. I. पृ. ४४: सामञ्जफलसुत्तं ।

सदबभद्र राजकुमार अजातशत्रुका छोरः हुन् मन्ने कुरा
चाहिं दीघनिकाय भाग-१, पृ. ४४ को सामञ्जफलसुत्तबाट पनि प्रष्ट
हुन्छ ।

x

x

x

पितृहत्यापछिको कार्यकलाप

“बिम्बिसार सुतो ‘जातसत्तु तं घातयामति ।
 रज्जं द्वित्तिसवस्सानि महामित्तद्दु कारयि ॥
 अजातसत्तुनो वस्से अट्टमे मुनि निब्बुतो ।
 पच्छा सो कारयीरज्जं वस्सानि चतुवीसति ॥”

महावंस टीका कृतिय परिच्छेद पृ. १०५ को गाथा संख्या ३१, ३२ अनुसार बिम्बिसारका छोरा अजातशत्रुले आफ्ना पिताको हत्या गरी ३२ वर्षसम्म राज्य गरे । अजातशत्रुले राज्य चलाएको आठौं वर्षमा बुद्धको परिनिर्वाण भएको थियो । बुद्धपरिनिर्वाणपछि उनले २४ वर्षसम्म राज्य गरे ।

देवदत्तको कुमन्त्रणद्वारा आफ्ना पिताको हत्या गरिसकेपछि बुद्धपरिनिर्वाणभन्दा आठ वर्ष अघि राजा भएपछि सर्वप्रथम अजातशत्रुले राजगृहका जोतीय सेठको प्रासाद लिनुपयो भनी सेनासंग उनी त्यहाँ गए । तर जोतीय सेठको प्रासादको मणिभय भित्तामा आफ्ना सेनाको छाया देखी “गृहपति मसंग लडनको निमित्त सेना सहित निस्कंदेछन्” भन्ने ठानी अगाडि बढ्न सकेनन् । त्यसदिन बिहान सबेरै जोतीय सेठ उपोसथिक भई बिहानको खानाखाई विहारमा गई भगवानको धर्मोपदेश सुन्दै थिए । सेठको पहिलो ढोकामा पालो बसिरहेका थमकमोली यक्षले देखेर राजासहित सेनालाई लखेट्न

थाले । कहाँ जाऊँ कहाँ जाऊँ भई राजा विहारमा गए । अनि त्यहाँ राजालाई देखेर आसनबाट उठी सेठले राजालाई सम्बोधन गरे । अनि राजाले उनलाई यसो भने—

“गृहपति ! आपना मानिसहरूलाई मसँग लड भनी तिमीचाहिँ यहाँ आई उपदेश सुनेको जस्तो गरी बसेकाछौ ।”

“देव ! तपाईं मेरो घर लिन जानुभएको थियो ?”

“हो, गएको थिएँ ।”

“देव ! मेरो इच्छाबिना हजारौँ राजाहरू आए पनि मेरो घर लिन सक्ने छैनन् ।”

यो सुनेर रिसाउँदै राजाले “के त तिमी राजा हुनेछौ त ?” भनी भने ।

“देव ! म राजा होइन । मकहाँ भएका वस्तुहरूमध्ये मेरो इच्छाबिना एक टुक्रो पनि कसैले केही लिन सक्दैन ।”

“अँ, त्यसोभए तिमी इच्छानुसार मैले लिनपन्थो त !”

“देव ! त्यसोभए म मेरा यी दश आँलामा भएका बीसवटा आँठीहरू तपाईंलाई दिन चाहन्छु । यदि सक्नुहुन्छ भने लिनुहोस् ।”

अनि राजा टुक्रक भुइमा बसी सेठको हातबाट आँठी फिक्न निकै कोशिस गरे । पसिना आउञ्जेलसम्म कोशिस गर्दा पनि आँठी फिक्न सकेनन् ।

अनि सेठले “देव ! त्यसोभए कपडा बछ्याउनुहोस्” भनी कपडा बछ्याउन लगाई आँला सीधापारी राखिदिए । आँठीहरू

भौलाबाट खुत्रुकक खसे । अनि सेठले “देव ! यसरी मकहाँ भएको कुनै पनि वस्तु मेरो इच्छाविना कसैले लिन सक्दैन” भनी भने । राजाको यस कार्यकलापबाट सेठ विरक्तिए “हे देव ! मलाई प्रव्रजित हुने आज्ञा दिनुहोस्” भनी निवेदन गरे । “यी सेठ प्रव्रजित भएमा यिनको प्रासाद मैले सजिलैसँग लिन सक्नेछु” भन्ने मनमा राखी राजाले एकै वचनमा “हुन्छ प्रव्रजित होऊ” भनी आज्ञादिए । उनी शास्ताकहाँ गई प्रव्रजित भए । प्रव्रजित भएको केही समयमै उनी अरहन्त पनि भए । अनि उनको नाम जोतीय स्थविर भन्ने रहनगयो । उनी अरहन्त हुनेबित्तिकै उनका सारा सम्पत्तिहरू लोप भए^१ ।

थेरगाथा अट्टकथा^२ अनुसार विम्बिसार राजाका शीलब भन्ने एक अर्का छोरा थिए । यिनी ठूला भएपछि यिनलाई मार्ने इच्छा गरी अज्ञातशत्रु राजाले अनेक उपाय गरेर पनि मानं सकेनन् । पछि उनी महामौद्गल्यायन स्थविरको सहायताद्वारा भगवान्कहाँ भिक्षु भई अरहन्त भए । त्यसपछि उनी भ्रावस्तीमा बस्नथाले । अज्ञातशत्रु राजाले उनलाई भ्रावस्तीसम्म पनि मानिसहरू पठाई मानं फटाएका थिए । किन्तु मानं गएका मानिसहरू सबै उनकै धर्मोपदेश सुनी भिक्षु भएक थिए ।

×

×

×

१. धम्म. प. अ. क. पृ. ८४५: जोतियत्थेरवत्थु, ब्राह्मणवर्ग ।

२. I. पृ. ५३६: सीलबत्थेरगाथा अट्टकथा ।

देवदत्तलाई सहयोग

अजातशत्रुले पितृहत्या गरिसकेपछि एकदिन देवदत्त अजातशत्रुकाहाँ गई “महाराज ! तपाईंको मनोरथ पूरा भइसक्यो अब मेरो मनोरथ पूरा गर्न बाँकी छ” भनी भन्दा अजातशत्रुले “भन्ते ! त्यसोभए भन्नुहोस् मैले के गर्नुपर्‍यो” भनी भन्दा देवदत्तले “महाराज ! अब बुद्धलाई हत्या गरी म पनि बुद्ध हुनेछु । अतःएव तपाईंले त्यसको लागि मानिसहरूलाई मैले अह्नाए बमोजिम गर भन्ने आज्ञा दिनुहोस्” भनी भने ।

अनि अजातशत्रुले “देवदत्तले जसो भन्नुहुन्छ त्यसो गर” भनी मानिसहरूलाई खटाइदिए । यसरी अजातशत्रुले बुद्धको हत्या गर्नको निमित्त पनि सहायता गरे । जुन कुरा तल उल्लिखित ‘देवदत्तलाई सहयोग’ भन्ने शीर्षकको मूल सूत्रको कुराबाट प्रष्ट भएको छ ।

अजातशत्रुले पठाएका मानिसहरू लगाई बुद्धको हत्या गर्न नसकेपछि अजातशत्रुको सहायता लिई गृढकूट पर्वतबाट ढुंगा खसाली देवदत्तले बुद्धको हत्या गर्ने प्रयत्न गरेका थिए । यसबाट बुद्धलाई चोट लागेको थियो । यस कार्यबाट पनि बुद्धलाई मान्न नसकेपछि देवदत्तले अजातशत्रुको नाँलागिरि वा धनपाल भन्ने प्रचण्ड हात्ती पठाई मान्न कुनियत गरे ।

अजातशत्रुले पनि “देवदत्तले भन्नुभए बमोजिस नालागिरि हात्तीलाई पठाउनु” भन्ने आज्ञा दिए^१ ।

जब देवदत्तले नालागिरि हात्ती मागे तब अजातशत्रु राजाले माहुरेलाई बोलाई यसो भने—

“सौम्य ! भोलि बिहान सवेरै नालागिरि हात्तीलाई रक्सी पिलाई मत्तपारी मत्याई भ्रमण गौतम भिक्षाटनको निमित्त आउने बाटोमा छोडिदेओ^२ ।”

यतिञ्जेलसम्म अजातशत्रुले देवदत्तलाई महत् दिइरहेको कुरा कसलाई याहा थिएन गोप्य नै थियो । जब बुद्ध भगवान् भिक्षाटन गइरहेको राजगृहको बाटामा नालागिरि हात्तीलाई छाडिदिए तब अजातशत्रुले देवदत्तलाई महत् गरिरहेको कुरा प्रकट भयो ।

अनि मानिसहरू अजातशत्रु राजाको निन्दा गर्दै करःउन थाले—देवदत्तको कुरा सुनी आफ्नो पिताको पनि हत्या गरे । बुद्धलाई मान्नको निमित्त मानिसहरू पनि पठाए । गृद्धकूटबाट दुंगा खसाल्न पनि मद्दत गरे । अहिलेचाहिं यो प्रचण्ड नालागिरि हात्तीलाई पनि छाडिबिए । यस्ता शासनको काँडा समान चोर देवदत्तको महत् गर्दछन् !”

१. धम्म. प. अ. क. पृ. ८७-८८: देवदत्तवत्थु, यमकवर्ग; उही पृ. ३६६: जीवकवत्थु, अरहन्तवर्ग; दी. ति. अ. क. I. पृ. १७२-७५: सामञ्जफलसुत्तवण्णना ।

२. जा. अ. क. VI. पृ. १८५: चुल्लहंस जातक, नं. ५३३.

“राजा जस्ता भएर पनि देवदत्त जस्ता चोर शासनको काँढालाई अंगालि हिंड्दछन्” भन्ने होहल्ला सारा नगरमा बेसरी फैलिएको कुरा सुनेपछि त्यहाँदेखि अजातशत्रु राजाले देवदत्तलाई पठाइरहेका पाँचशय थाली पक्वान्न भात पठाउन छाडिदिए । उनको उपस्थानमा पनि गएनन् । देवदत्तको सत्संगत गर्न पनि छाडिदिए ।

देवदत्तसँग सत्संगत गर्नुभन्दा अगाडि अजातशत्रु आफ्ना पिता बिम्बिसार राजासँग बुद्धकहाँ जाने कुरा माथि पनि चर्चा गरिसकेको छु । तर देवदत्तको सत्संगतपछि आफ्ना पिताको हत्या गरे । अनि उनी बुद्धकहाँ जान सकेनन् ।

x

x

x

Dhamma.Digital

-
१. सम. पा. II. पृ. ८३०-३१: नात्तिसत्तिमपाचित्तियं; धम्म. प. अ. क. पृ. ८८: देवदत्तवत्थु, यमकवर्ग; इति. वृ. अ. क. पृ. ८४: संघभेदिसुत्तवण्णना ।
  २. दी. नि. अ. क. I. पृ. १७२: सामञ्जसलसुत्तवण्णना ।

पितृहत्यापछि मानसिक अशान्ति

स्रोतापन्न भएका परम बुद्ध उपस्थाक धार्मिक धर्मराजा भएका आपना पिताको हत्या गरिसकेपछि अजातशत्रुको मनमा कत्ति पनि शान्ति भएन । कुनै प्रकारको चैन थिएन । उनले राज्यसुखानुभव पनि गर्न सकेका थिएनन् । दिन वा रातमा सुत्छु भनी आँखा चिम्निने बित्तिकै आँखामा तीरले घोचे जस्तो लागी आँखामा खुर्सानी हालेको जस्तो लागी तुरन्तै विछ्छानबाट उठ्दथे । किन के भयो भनी सोध्दा केही भएको छैन भनी भन्दथे । त्यसैले उनको नीद अप्रिय तथा अमनाप थियो' ।

बनारसमा एक कंजूस तथा अश्रद्धालु सेठ थिए । उनकी छोरीको राजगृह नजिकको अन्धकविन्द भन्ने गाउँमा विवाह भएको थियो । यी गृहपति मरेपछि एक प्रेत भए । उता अन्धकविन्दमा बस्ने उनकी छोरी बाबुको नाममा ब्राह्मणहरूलाई दानदिने तयारी गरिरहेकी थिई । अनि सो प्रेतले यो कुरा थाहापाई छोरीको घरमा जान्छु भनी गइरहेको बेलामा राजगृहमा पुगेका थिए ।

यसबेला निदाउन नसकी डरलाग्दो स्वप्न देखी उठेका अजात-शत्रु राजा प्रासादको माथिल्लो तलामा गई डुलिरहेका थिए । त्यसबेला यी प्रेतलाई देखेर कुनै श्रमण होलान् भन्ने विचारले राजाले यसो भने—

१. दी. नि. अ. क. I. पृ. १६०: सामञ्जसफलसुत्तवण्णना ।

“नग्गो किसो पब्बज्जितोसि भन्ते,
रत्ति कुहि गच्छसि किस्सहेतु ।
आचिक्ख मे तं अपि सक्कुनेमु,
सब्बेन वित्तं पटिपादये तुव'न्ति ॥”

अर्थ —

“भन्ते ! तिमी नाङ्गा र दुब्ला प्रव्रजित छौ । यस्तो रातको समयमा तिमी के कामले कहाँ जाँदैछौ ? तिमी के चाहन्छौ भन । म तिम्रो इच्छा पूरा गरिदिने छु ।”

यो सुनेर सो प्रेतले आफू प्रेत भएको र आफनी छोरीले दिनसाथैको दानको फल पाउने आशाले जान लागेको कुरा सुनए । यो पनि राजालाई भने कि अघि उनी दानको फललाई विश्वास गर्दैनथे । अब विश्वास हुन थाल्यो । यति सुनेर अजातशत्रु राजाले “त्यसोभए दानको फल पाए नपाएको कुरा मलाई सुनाउन आऊ । म तिम्रो कुरा सुन्नेछु” भनी भने ।

सो प्रेत गएर अर्दक्षिणयहरूलाई दान दिइरहेको देखेर फर्केर पुनः राजाकहाँ आए । अनि राजाले “यदि मैले गर्नुपर्ने केही छ भने भन म बर्नेछु” भनी भन्दा उनले “त्यसोभए बुद्ध र सङ्गलाई अन्नपान वस्त्रादि दानदिएमा म सुखी हुनेछु” भनी भनेको कुरा सुनी उसंदिन विहाम अनुपम भएका सङ्गलाई राजाले आफ्नै हातले दानबिई पुण्यानु-

मोदन गराए । सो प्रेत पनि सुखी तथा मुदित भई राजालाई आफ्नो प्रभावशाली रूप देखाएर गए ।

उता देवदत्त लाभसत्कारबाट परिहानी भई अभव्य भएर विरामो भएपछि श्रावस्तीमा गई बुद्धको दर्शन गर्नेछु भनी जाँदा जेतवनको बाहिरै पृथ्वी फुटेर जमिन भँड्यारो परेको कुरा सुनी “उनको कारणले गर्दा मैले पनि मेरा धार्मिक धर्मराजा पिताको हत्या गरें । म पनि पृथ्वीमै भासिँर जानेहुँ कि क्याहो” भन्ने मानसिक भय त्रास लागी कुनै राजसुखको आस्वाद लिन सकेका थिएनन् । निदाउंछु भनी मुत्ता केहीछिनपछि नै नौ योजन बाक्लो फलामे पृथ्वीमा खसाली फलामे भालाले कोसेको जस्तै कुरुरले टोकेर लुछ्यातानि गरेको जस्तै देखेर भयभीत भई चिच्याउंदै तुरन्त उठ्थे ।

उज्जैनका चण्ड प्रदथोत राजा बिम्बिसार राजाका अत्यन्त विश्वासी साथी थिए । देवदत्तको कुमन्त्रण सुनी अजातशत्रुले बिम्बिसार राजाको हत्या गरे भन्ने कुरा सुनी प्रदथोत राजाले एकदिन आफ्नो राजपरिषद्लाई “यी अजातशत्रुले मेरा प्रिय मित्र बिम्बिसार राजालाई हत्या गरी राज्य चलाउनेछु भन्ने ठान्दछु ।

१. पेत. व. अ. क. पृ. ७९-८२; चुल्लसेट्ठिपेतवत्थु । यो कथा लेखकको बु. प्रे. पृ. १५२ मा उल्लेख भएको छ ।
२. जा. भ. क. VI. पृ. १२७; सङ्घिचजातकं, नं. ५३०; जा. अ. क. I-II. पृ. ३७७; संजीवजातकं, नं. १५०.

किन्तु उनलाई मेरा साथीका साथी म भएको कुरा जनाउनेछु” भनी सुनाएका थिए ।

प्रद्योत राजाको यस कुरामा आशंका गरी अजातशत्रु राजाले राजगृह नगरको प्रतिसंस्करण पनि गराएको कुरा^१ मज्झिम-निकाय भाग-३, पृ. ६८ को गोपकमोग्गल्लान सूत्रबाट प्रष्ट हुन्छ ।

x

x

x

-
१. पपं. सू. IV. पृ. ४९: गोपकमोग्गल्लानसुत्तवण्णना ।
  २. यो प्रतिसंस्करण गर्ने काम बुद्ध परिनिर्वाण पछि धातुविभाजन, गरिसकेपछि भिक्षुहरू संगायना गर्नेको निमित्त राजगृहमा आइसकेपछि गरेका हुन् भनी पपं. सू. IV. पृ. ४९: गोपकमोग्गल्लानसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

बुद्धकहाँ जाने इच्छा

आज कार्तिक पूर्णिमाको जुनेली रात थियो । राजगृह नगरमा ठूलो उत्सव थियो । नगरमा जताततै ध्वजा पताकाहरूले सजाएका थिए । पञ्चवर्ण फूलहरू छरिएका थिए । सडकहरू सफा सुगन्ध गरिएको थियो । आ-आफ्ना घर अगाडि ढोकाहरू बनाइराखेका थिए । नगरभरी दीपावली मनाइएको थियो । रमाइलो रात थियो । आकाश स्वच्छ तथा निर्मल थियो । शीतल सुन्दर रमाइलो चन्द्रमा आकाशमा चम्किरहेको थियो । अजातशत्रु राजा पनि त्यस जुनेली रातमा प्रासादको माथिल्लो भागमा सजिसजाउ भएको फाञ्चन आसनमा अनेक राजअमात्यहरूका साथ बसिरहेका थिए । भगवान् बुद्धका परम भक्त राजदरबारका सुप्रसिद्ध जीवक वेदथ पनि परिषद्को एक छेउमा बसेका थिए ।

Dhamma.Digital

यद्यपि राजा सबैसँग त्यहाँ बसेका थिए तापनि राजाको मनमा चाहिँ आफ्नो पितृहत्याको कारणले गर्दा मनमा कुरा खेलिरहेको थियो । यसबाट यस जीवनमा राजाले कुनै प्रकारको आश्वासन पाउन सकेका थिएनन् । आश्वासन पाउनको निमित्त एउटै मात्र उपाय बुद्धकहाँ जाने भन्ने मनमा लागेको थियो । पितृहत्या मात्र होइन

-
१. जा. अ. क. I-11. पृ. ३७७: संजीवजातक, नं. १५०; जा. अ. क. VI. पृ. १२७: संकिच्चजातक, नं. ५३०; दी. नि. अ. क. I. पृ. १६०: सामञ्जसफलसुत्तवण्णना ।

बुद्ध प्रति पनि महान अपराध गरेको हुँदा एकलं बुद्धकहाँ जाने हिम्मत गर्न सकेका थिएनन् । यो कुरा मनमा सम्झेर आउँदा उनलाई डاه हुन्थ्यो र पसिना निस्कन्थ्यो । त्यसैले के गरी कसो गरी बुद्धकहाँ जाने होला भन्ने मनमा लागेको थियो । जाँवकको सहायता लिई जानुपन्थो भन्ने पनि मनमा लागिरहेको थियो । तर यो कुरा जीवकलाई सोचें भन्न सक्दैनथे । त्यसैले कुनै उपाय निकाली जावकसँग बुद्धकहाँ जानुपन्थो भन्ने मनमा निश्चय गरी त्यस समाषद्मा कुरा निकाल्दै राजाले—“अहा ! आज कस्तो रमाइलो जुनेली रात छ ! यस्तो रातमा कुनै श्रमणब्राह्मणका उपासना गर्नपाए कति राम्रो हुने थियो” भन्ने जस्तो कुरा निकाले । त्यसैले तल उल्लिखित ‘श्रामाण्यफल’ शीर्षकको मूल सूत्रमा “आज कुन श्रमण वा ब्राह्मणको सत्संगत गर्हू जसको सत्संगत गर्दा प्रफुल्लित चित्त हुनसकोस्” भनी भनिएको हो ।

यो सबै कुरा राजाले जीवकलाई नै संकेत गरी सुनाउँदै थिए भनी सुमङ्गलधिलासिनीले उल्लेख गरेको छ^१ ।

त्यस परिषद्मा बुद्ध बाहेक अन्य छ शास्ताहरूलाई मान्ने मन्त्रीहरू पनि थिए । जब राजाले उक्त कुरा प्रकट गरे तब त्यहाँ भएका ती छ शास्ताका अनुयायी मन्त्रीहरूले “आज राजाले कुनै श्रमण वा ब्राह्मणकहाँ जाने इच्छा प्रकट गर्दछन् । जसकहाँ गई जसको धर्म सुनी

१. दी. लि. अ. क. I. पृ. १६१; सामञ्जसफलसुत्तवण्णना; जा. अ. क.

I-II. पृ. ३७७; जा. अ. क. VI. पृ. १२८.

२. I. पृ. १६१.

राजा खुशी हुने छन् उसको ठूलो लाभ हुनेछ । यसबाट उनका अनुयायी हुनेको पनि महालाभ हुनेछ” भन्ने विचार गरी “मैले राजालाई मेरा शास्ताकहाँ लिएर जानेछु” भन्दै त्यहाँ बसिरहेका छ मन्त्रीहरूले आ-आफ्ना शास्ताको गुणबखान गर्नथाले । राजाले यी छ शास्ताका कुराहरू सुनिसकेका थिए । त्यसैले राजा यिनीहरूका कुरा सुनी चुपलागेर बसे । जुन कुरा तल अनुदित सामञ्जस्यसुत्तले पनि उल्लेख गरेको छ ।

त्यसबखत जीवक चाहिँ एक छेउमा चुपलागेर बसिरहेका थिए । अनि राजाले सोचनथाले—“जसका कुरा म सुन्न चाहन्न उनीहरू नै कुरा गर्दछन् । जसको कुरा सुन्न चाहन्छु सो भने नागभवनमा बसेको गरुड जस्तै चुपलागेर बसेको छ । जस्तो भगवान् बुद्ध शान्तिप्रेमी हुनुहुन्छ त्यस्तै यी जीवक पनि शान्तिप्रेमी छन् । मैले नसोधेसम्म यिनले कुनै कुरा गर्ने छैनन् ।”

अरुहरू आ-आफ्ना गुणका बयान सुनाउनमा व्यस्त थिए । जीवक चाहिँ उनीहरूको कुरा सुनी चुपचाप बसिरहेका थिए । अनि उनलाई कुरा गराउन राजाले उनलाई हेरी “जीवक ! तिमी चाहिँ किन चुपचाप बसेका ह्वी ? के तिम्ना शास्ता छैनन् ?” भनी भनेपछि जीवकले अरु मन्त्रीहरूले आ-आफ्ना शास्ताको नमस्कार गरी आसनमै बसी राजालाई कुरा सुनाए कँ कुरा नसुनाई आसनबाट उठी जुन दिशातिर भगवान् बुद्ध बसिरहनुभएको छ सो दिशातिर हेरेर पञ्चाङ्ग वन्दना गरी बुद्धहात जोरी शीरमा राखी यस्तो भने —

“महाराज ! यो नसोचनुहोस् कि यी जीवक जो पायो त्यो श्रमण वा ब्राह्मणकहाँ जान्छन् । जुन श्रमणकहाँ म जान्छु, जुन श्रमणको म अनुयायी छु सो श्रमण आमाको कोखमा जाँदा, आमाको कोखबाट निस्कँदा, महाभिनिक्रमण गर्दा सम्बोधि प्राप्ति गर्दा तथा धर्मचक्र प्रवर्तन गर्दा बशसहस्र लोकधातु कम्पित भएको थियो । यस्तैगरी वहाँले यमकप्रतिहार्य पनि देखाउनु भएको थियो र त्रयस्त्रिंश देवलोकबाट ओर्लिनु भएको थियो । त्यस्ता श्रमण गौतमको बारेमा म केही भन्दछु । ध्यानदिएर सुनुहोस् ।”

यो कुराबाट राजाको ध्यान आकर्षित गरी जीवक अगाडि भन्दछन् ।

“महाराज ! वहाँ भगवान्को यस्तो कल्याण कीर्ति शब्द लोकमा फैलिएको छ । वहाँ भगवान् अरहत् सम्यक्सम्बुद्ध हुनुहुन्छ । वहाँ भगवान् असल मार्गमा जानु भएको छ । वहाँ भगवान् देवमनुष्यहरूका शास्ता हुनुहुन्छ —।”

यसरी नौ प्रकारले बुद्धको गुण वर्णन गरे । यसरी एक एक पदको वर्णन गरिसकेपछि “महाराज ! मेरा शास्ता अरहन्त हुनुहुन्छ, सम्यक्सम्बुद्ध हुनुहुन्छ —” भन्दै “हे देव ! त्यस्ता भगवान् बुद्धको उपासना गरी सत्संगत गर्नुहोस् । अवश्य पनि त्यस्ता भगवान्को सत्संगतद्वारा र उपासनाद्वारा तपाईंलाई शान्ति मिल्नेछ तपाईंको चित्त पनि प्रसन्न हुनेछ । वहाँकहाँ गई जे चाहनुहुन्छ त्यो सोध्नुहोस् । तपाईं जस्ता शय हजार राजाहरूले प्रश्न सोधे पनि वहाँ सन्तोषजनक तथा

चित्त बुझ्नेगरी उत्तर दिन समर्थ हुगुहन्छ । महाराज ! विश्वस्त भई तपाईं त्यहाँ गई भगवान्सँग प्रश्न सोध्नुहोस्” भनी भने ।

जीवकको सुमधुर आवाजद्वारा बुद्धको गुण सुन्दासुन्दै राजाको शरीर पञ्चवर्ण प्रीतिले भरियो । अनि उतनाघरीमै बुद्धकहाँ जाने इच्छा गरी “यस्तो बेलामा दशबल^१ बुद्धकहाँ जानको लागि जाव कले बाहेक अरू कसैले यानवाहनादिको व्यवस्था तुरन्त गर्न सक्नेछैन” भन्ने सोचेर “त्यसोभए जीवक ! हस्तोयानहरू तयार गर बुद्धकहाँ जानेछु” भनी आज्ञादिए^२ ।

-
१. 'दशबल' भनेको तथागतको विशेषण हो । तथागतमा दशबलको गुण छ । यी दशबलको बारेमा लेखकको बु. श्रा. च. भा-३, पृ. २९६ मा उल्लेख भएको छ ।
  २. दौ. नि. अ. क. १. पृ. १६१-६७; सामञ्जसफलसुत्तवण्णना ।

बुद्धकहाँ गए

त्यसबखत राजगृहको प्राकार र गृहकूट पर्वतको बीचमा पर्ने जीवककै आम्रवनमा भगवान् बुद्ध साँढे बाह्रशय भिक्षुहरूका साथ शान्तपूर्वक बसिरहनुभएको थियो ।

यानघाहनहरू धेरै प्रकारका छन् । जस्तै— रथहरू, घोडाहरू, पाल्कीहरू तथा हात्तीहरू । घोडा र रथबाट जाँदा आवाज धेरै आउँछ । टाढंबाट पनि आवाज सुनिन्छ । रात्रीको अवस्थामा शान्तपूर्वक बसिरहनुभएका बुद्धकहाँ जाँदा होहल्ला गरी जानु उचित हुने छैन । हात्तीमा जाँदा चाहिँ आवाज आउँदैन । अतः हात्ती नै उत्तम छ । उत्तम पुरुषकहाँ जान उत्तम यानबाट नै जानुपर्छ । हात्तीको पछि पछि लागेर गएता पनि आवाज सुनिदैन । शान्त हुनु भएका बुद्धकहाँ जान शान्तपूर्वक नै जानुपर्छ भन्ने विचार गरेर राजाले “हात्ती यान तयार पार” भनी भन्नुभएको हो भनी सुमङ्गलविलासिनीले उल्लेख गरेको छ । त्यसैले तल उल्लिखित “श्रामण्यफल” भन्ने शीर्षकको मूल सूत्रमा “सौम्य जीवक ! त्यसोभए हस्तीयानहरू तयार पार्न लगाऊ” भनी उल्लेख भएको हो ।

अनि जीवकले आफ्नो बुद्धि खेलाई राजाले नभने ता पनि यात्राको लागि भव्यरूपले तयारी गरे ।

-
१. I. पृ. ६७: सामञ्जसफलसुत्तवण्णना; जा. अ. क. I-II. पृ. ३७७-७८, नं. १५०; जा. अ. क. VI. पृ. १२७-२८, नं. ५३०.

“राजा चाँह यस्तो रातमा भगवान्कहाँ जाने इच्छा गर्दछन् । राजाहरूका घेरं विरोधी शत्रुहरू हुन्छन् । यदि बीच बाटामा राजालाई केही भएको खण्डमा ‘राजाले आफूले भनेको कुरा सुन्दछन् भन्दै जीबक यस्तो असमयमा पनि राजालाई लिएर नगरबाट बाहिर निस्कन्छन्’ भन्ने निन्दा मलाई गर्दछन् । भगवानलाई पनि ‘असमयमा आएका राजालाई श्रमण गौतम उपदेश गर्छन्’ भन्ने निन्दा गर्न सक्छन् । अतः जस्तो गर्दा मेरो पनि बुद्धको पनि निन्दा नहुने हो त्यसोगरी आरक्षा सम्पन्न गरी प्रबन्ध गर्नुपर्छ” भनी जीबकले सोचे ।

अनि “स्त्रीहरूको कारणबाट पुरुषहरूलाई भय उत्पन्न हुने छैन” भन्ने ठानी “पाँचशय ढोईहरूमा राजदरवारका पाँचशय स्त्रीहरूलाई पुरुषभेष लिन लगाई ढाल तरबार आदि लिन लगाई राजालाई लज्जानु पन्यो” भनी पाँचशय स्त्रीहरूलाई तयार पार्न लगाई एक एक हात्तीमा एक एक जना पुरुष भेषका स्त्रीलाई बसाले । जीबकले यस्तो पनि सोचे “यो राजालाई यस जीवनमा कुनै मार्गफल लाभहुने उपनिश्रय छैन । बुद्धहरूले भने कसैको उपनिश्रय हेरेर उपदेश गर्नुहुन्छ । अतः किन मैले महाजनहरूलाई पनि भेला नगराऊँ । यस्तो भएमा शास्ताले कसैको उपनिश्रय देख्नुभई धर्मोपदेश गर्नु हुनेछ । महाजनहरूको निमित्त यो लाभदायी हुनेछ ।”

यति सोचेर उनले भेला हुनको निमित्त ठाउँ ठाउँमा तुरन्त खबर पठाए । “आज राती राजा भगवान्कहाँ जाँदछन् । सबैले आ-आफ्नो प्रसाध अनुसार राजाको रक्षा गरून्” भन्ने श्लोक पनि लगाइदिए ।

यो मुनेर महाजनहरूले विचार गरे —“राजाचार्यह भगवान्कहाँ जाँदछन् । त्यहाँ आज कस्तो धर्मोपदेश हुनेछ होला ! यो उत्सवले हामीलाई के गर्छ र ! उहाँ जानुपन्थो” भन्दै हातमा फूलमाला र सुगन्धित धूपहरू लिई राजाको प्रतीक्षामा मानिसहरू बाटामा उभिरहे । अनि जीबकले राजालाई यानहरू तयार भए भनी निवेदन गरे । अङ्ग मगब गरी ३०० योजनमा आज्ञा चल्ने राजा कमरमा खड्ग भिरी पाँचशय पुरुष भेषधारी स्त्रीहरूका साथ आफ्नो राजकौख प्रमात्र देखाउँदै हातमा मणिमय वण्ड लिई निस्के । त्यसैले तत्त्व अनुवित “श्रामण्यफल” भन्ने मूल सूत्रमा “अनि प्रत्येक पाँचशय हात्तीहरूमा एक एक स्त्री राखी.....प्रस्थान गरे” भनी उल्लेख भएको हो ।

त्यो राजकीय यात्रा यसप्रकार थियो —

सोह्रहजार राजकीय नर्तकी स्त्रीहरूले घेरा लगाए । यसको अन्त तिर लंगडा बाहुनेहरू थिए । त्यसको आखिरी तिर अन्तपुर पालक विन्धासीहरू थिए । त्यसको आखिरीमा रंगीविरंगी गरी सजाएका साठीहजार महाभात्यहरू थिए । त्यसको अन्तमा विविधाकारले अलंकृत तथा नानाप्रकारका आयुधहरू हातमा लिएका नब्बेहजार जति विद्व्याघर तरुण नागरिकहरू थिए । त्यसको लगत्तै पछि शय मूल्य जाने लुगा लगाई पाँचशय मूल्य जाने पछ्योरा एकांश पारी मुखमा लेष लगाएका सुनका अनेक किशिमका आभरणहरू लगाएका दशहजार जति

१. दी. नि. अ. क. १. पृ. १६७-६९; सामञ्जसफलसुत्तवण्णना ।

ब्राह्मणहरू बाहिने हात उठाई जय जयकार गर्दै गएका थिए । त्यसपछि पञ्चांगिक तूर्यहरू र त्यसको अन्तमा धनुषधारीहरूले घेरा लगाएका थिए । त्यसपछि गर्दनले गर्दन जोडेर हिडेका घोडाहरूको पक्ति थियो । घोडाको पंक्तिपछि उसले उसलाई छुनेगरी रथपक्ति थियो । रथपत्तिको आखिरीमा थपडी बजाइरहेका योद्धाहरू थिए । त्यसपछि आफ्ना आफ्ना आभरणहरूले सुसज्जित अठार पल्टनहरू थिए । जसको छेउमा बसेर कसैले हानेको बाण राजाकहाँ पुग्न सक्तैनथ्यो ।

यसरी संघान गरी “यदि केही बिघ्न भएमा राजाको निमित्त आफूले ज्यान दिने छु” भन्ने विचारलिई जीवक कौमारभृत्य राजाको नजिकबाटै हिंडिरहेका थिए । त्यस भिडमा यति शय वा यति हज्जार चिराकहरू थिए भनी गिन्तिगर्न सकिन्नथ्यो । यस्तो राजकीय लीला गरी राजा जीवकको आश्रवनान्तर गए^१ ।

राजगृह नगरमा चौसठ्ठी (६४) वटा स्याना स्याना द्वारहरू र बत्तस (३-) वटा ठूला ठूला ढोकाहरू छन् । जीवकको आश्रवन बाह्रि नगर प्राकारको र गृढकूट पर्वतको बीचमा पर्दथ्यो । अनि पूर्वी ढोकाबाट निस्की पर्वतको छाया भएको ठाउँतिर पुग्न गयो । त्यसबखत पर्वतको टुप्पोले चन्द्रमा छेकिएको थियो । पर्वतको छाया र रुखहरूको छायाले अँध्यारो जस्तो लागेको थियो । त्यसैले मूल सूत्रमा आश्रवनको नगिचमा पुग्दा राजालाई भय र त्रास लागेको थियो भनी उल्लेख भएको हो ।

१. दी. नि. अ. क. I. पृ. १६९-७० सामञ्जसफलसुत्तवण्णना ।

यस सम्बन्धमा अर्थकथाले' यसो लेख्दछ— राजालाई भय र त्रास लागेको अँध्यारो भएकाले हो । यो पनि उल्लेख गरेको छ कि अँध्यारो भएर होइन । किन भने त्यहाँ अँध्यारो भनेको छेँदै थिएन । त्यहाँ हजारौं चिराकहरू थिए । खास कुरा के थियो भने निःशब्दता देखेर जीवकमाथि राजाको मनमा आशंका लागेको थियो । जीवकले चाहिँ प्रासादमाथि भनेका थिए कि भगवान्‌कहाँ जाँदा निःशब्दताले जानुपर्छ । भगवान् निःशब्दप्रेमी हुनुहुन्छ । त्यसैले राजाले बाजागाजाहरू सबै बन्द गराएका थिए । कुरा गर्दा पनि बिस्तारै कुरा गर्दै गएका थिए । आश्रयनमा बसिरहेका साँढे बाह्रशय भिक्षुहरूको पनि कुनै प्रकारको आवाज सुनिन्नथ्यो । राजाहरू चाहिँ होहल्ला जस्ता आवाजहरू रुचाउने हुन्छन् । अतः उनको मनमा यस्तो आशंका लाग्यो—

“यो जीवक मलाई भन्दथे कि आश्रयनमा साँढे बाह्रशय भिक्षुहरू बस्दछन् । यतिका भिक्षुहरू बसेको ठाउँबाट कुनै पनि आवाज आएको सुनिन्दैन । मलाई छुकाई जीवकले नगर बाहिर ल्याई अगाडि-तिरबाट सेनाबलहरू ल्याई मलाई समाती आफैले छत्र धारण गर्ने त होइनन् ! यिनमा पाँच हात्तीको बल छ । मेरो नजिकबाट पनि हिंड्दछन् । मेरो नजिकमा शस्त्र लिएका अरू मानिसहरू पनि कोही छैनन् । अहो ! मेरो अनर्थ हुनलाग्यो !”

यस्तो मानसिक भय र त्रास भएपछि भय र त्रास लागेको जस्तो नगरी बस्न नसकेपछि आफूमा भय र त्रास भएको कुरा प्रकाश पाउँदा राजाले तल अनुदित मूल सूत्रमा यसो भनेका हुन्—

“सौम्य जीवक ! के तिमीले मलाई छकाएका त होइनौ ?
सौम्य जीवक ! के तिमीले धोका दिएका त होइनौ ! सौम्य जीवक !
के तिमीले शत्रुको हातमा पार्न लगाएका त होइनौ ! त्यत्रो ठूलो साँढे
बाह्रशय महान भिक्षुसङ्घको न छकारेको आवाज सुनिन्छ न त खोकेको
आवाज न सुनिन्छ न त कुनै आवाज न सुनिन्छ ।”

राजाको यो कुरा सुनी जाबकले “यो राजाले मलाई चिनेका
छैनन् । जीवकले कुनै प्राणीको हत्या गर्दैन भन्ने पनि यिनलाई
थाहाछैन । अतः यदि मैले यिनलाई आश्वसन दिइन भने अनर्थ
हुनसक्छ” भन्ने सोचे । अनि दृढतापूर्वक आश्वसन दिदै “महाराज !
नडराउनुहोस्, नडराउनुहोस्” भनी जोर दिएर भने । अनि अगाडि
बढाउँदै लगी “महाराज ! ऊ त्यो मण्डलमासमा बत्ती बल्दछ । चोर
वा शत्रुहरू भए बत्ती बाली बस्दैनन् । यही बत्तीलाई हेरेर अगाडि
बढ्नुहोस् !” भनी जीवकले भने ।

अनि जतिसम्म बाटोमा हात्तीबाट जानसक्ने हो त्यतिसम्म
हात्तीमा गई विहारको बहिद्वारमा पुगी हात्तीबाट ओल्हें । हात्तीबाट
ओल्ह्नेबित्तिकै राजाको शरीरमा भगवान्को तेजले प्रभावित पार्यो ।
अनि त्यतिखेर राजाको शरीरबाट पसिना निस्कन थाल्यो । कपडाहरू
निचोर्नुपर्ने जस्तो भयो । आफूले गरेको अपराधको संस्मरण भई महान
भय पनि हुनथाल्यो । अनि राजा सीधा भगवान्कहाँ जान नसकी
जीबकको हात समाती आराम चारिका गर्ने जस्तो गरी “सौम्य

जीवक ! तिमिले बडो राम्रो गरेका रहेछौ ! यो तिमिले राम्रो बतायो !” भन्दै विहारको वर्णन गरी क्रमशः जहाँ मण्डलमालको देलो हो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि नजाने नदेखे जस्तो गरी राजाले “भगवान् कहाँ हुनुहुन्छ नि ?” भनी जीवकसंग सोधे । त्यसैले अगाडि अनुदित “श्रामण्यफल” भन्ने शीर्षकको मूल सूत्रमा “सौम्य जीवक ! भगवान् कहाँ हुनुहुन्छ” भनी उल्लेख भएको हो ।

यो सुनेर जीवकलाई यस्तो लाग्यो—“यी राजा पृथ्वीमा बसेर पृथ्वी कहाँछ भन्ने जस्तो गरी आकाशमा हेरेर चन्द्रमा कहाँछ भन्ने जस्तो गरी र सुमेरु भनि बसेर सुमेरु कहाँछ भन्ने जस्तो गरी वशबलको अगाडि बसेर भगवान् कहाँ हुनुहुन्छ भन्ने सोध्दछन् ।”

अनि जीवकले भगवान्लाई नमस्कार गर्दै देखाइदिए । त्यसैले मूल सूत्रमा “महाराज ! भगवान् यहाँ हुनुहुन्छ । महाराज ! भगवान् यहाँ माफ्को स्तम्भमा अडेसलिई.....बसिरहुनु भएकोछ” भनी भनिएको हो ।

जीवकले भगवान्लाई देखाइदिएपछि कसैलाई बाधा नहुने ठाउँको एक छेउमा राजा अभिहरहे । अनि त्यहाँ भेला भएका स्यतिकार राजपरिषद र त्यतिका स्त्रीहरू प्रति शान्तस्वभाव भएका कुनै पनि भिक्षुको आँखा नगएको देखेर तथा कुनै पनि भिक्षुको हात खुट्टा चंचल भएको नदेखेर राजा तारं प्रभावित भए । अनि बार बार स्वच्छ तथा निर्मल भई शान्तेन्द्रिय भएका भिक्षुसङ्घमाथि हेरो “अहो मेरो छोरा

उदयभद्र पनि यसरी नै शान्त भइदिए कति हुन्थ्यो” भन्दै उद्गार प्रकट गरे ।

उद्गारको रहस्य चाहिँ राजाको मनमा अर्कै थियो । जब उनले शान्त भएका भिक्षुसङ्घ देखे तब उनको मन कसकक छोरामाथि पर्नगयो । छोरा पनि यस्तै शान्त भए हुन्थ्यो भनी भनेको मतलब यस्तो थियो—

‘भैरो छोरा अहिले बालक नै छ । मलाई तन्नेरी देखेर उसले बाजे खोइ त भनी सोध्न सक्छ । अनि बाजेलाई छोराले मारे भन्ने सुनेर उसको मनमा पनि त्यसोभए मैले पनि मेरा बाबुलाई मारेर राज्य लिनुपर्‍यो भन्ने ठाप्र सक्छ । अहो उसको मनमा यस्तो नभइदिए हुन्थ्यो भन्ने कुरामा ध्यान दिई उनले ‘अहो भैरो छोरा पनि यस्तै शान्त भए हुन्थ्यो’ भनी भनेका हुन् ।”

नभन्दै पछि उदयभद्रले आफ्ना बाबु अज्ञातशत्रुलाई मारिहाले । यति मात्र होइन पाँच पुस्तासम्म यिनीहरूका खान्दानमा छोराले बाबुलाई मारेका थिए ।

अज्ञातशत्रुले आफ्ना पिता बिम्बिसारलाई मारे । उदय-
भद्रले आफ्ना पिता अज्ञातशत्रुलाई मारे । महामुण्डिकले आफ्ना
पिता उदयभद्रलाई मारे । अनुरुद्रले आफ्ना पिता महामुण्डिकलाई

मारे । नागदासले आफ्ना पिता अनुरुद्धलाई मारे । नागदासलाई चाहिँ यो वंशघातक हो भनी नागरिकहरूले मारे ।

भिक्षुसङ्गलाई हेरी अजातशत्रु राजा उमिडरहेको बेला भागवानले “मैले कुरा ननिकालेसम्म राजाले मसँग कुरा गर्न सक्ने छैनन्” भन्ने कुरा बुझ्नुभई उनले उद्गार प्रकट गरेपछि “राजा ! तपाईंले प्रेम अनुरूप आचरण गर्नुभयो” भनी भागवानले कुरा निकाल्नु भयो । अनि राजाको मनमा यस्तो लाग्यो—

“अहो आश्रयं बुद्धगुण ! म जस्तो अपराधी कोही छैन । मैले भागवानका अप्र उपस्थाक राजालाई हत्या गरेँ । देवदत्तको कुरा सुनी बुद्धलाई मानेको निमित्त मानिसहरू पठाएँ । मेरो सहायता पाई देवदत्तले ठुँगा खसाले । नाळागिरि जस्तो प्रचण्ड हात्तीलाई मैले छाडिदिएँ । यस्ता अपराधीसँग भागवान् प्रसन्न मुद्राले कुरागर्दै हुनुहुन्छ । अहो ! भागवान् कति अकम्य हुनुहुन्छ ! यस्ता शास्तालाई छाडी बाहिरका अरू कुनै पनि शास्ताको उपासना गर्ने छैन” भन्ने मनमा राखी अत्यन्त प्रसन्न भई भागवानलाई अभिवादन गरी भिक्षुसङ्गलाई नमस्कार गरी राजा एक छेउमा बसे ।

त्यसपछि केही कुरा सोध्न चाहन्छु भनी राजाले आज्ञा मागे । भागवानले पनि उनलाई प्रश्न सोध्नमा उत्साहित पार्नुहुँदै “सोध्नुहोस्

१. दी. नि. अ. क. I. पृ. १७४.

२. दी. नि. अ. क. I. पृ. १७५.

[४४]

बुद्धकालीन राजपरिवार-२

राजन् ! जे चाहनुहुन्छ त्यो सोध्नुहोस्” भनी भन्नुभयो । त्यसपछि राजाले आफूलाई लागेका कुराहरू सोधे । भगवान्ले उत्तर दिनुभयो । जुन कुरा अगाडि अनुदित “श्रामण्यफल” भन्ने शीर्षकको मूल सूत्रमा दर्शाएँ भएको छ ।

×

×

×

उपासकत्व ग्रहण

भगवान्को उपदेश मुनिसकेपछि राजा अत्यन्त प्रसन्नमई
“धन्य ! धन्य !” भन्दै लोकोत्तर र लौकिक शरणहरूमध्ये लौकिक
शरणलाई बुद्ध, धर्म र सङ्घको शरणमा गई राजाले भाजीवन उपासकत्व
ग्रहण गरे ।

यसपछि राजाले भगवान्सँग क्षमा पनि मागे । भविष्यमा संयम
गर्ने प्रतिज्ञा पनि गरे । जुन कुरा आर्यविनय अनुसार भविवृद्धिको
चिन्ह हो । भगवान्ले पनि क्षमा गर्नुभयो । अनि राजा “धेरै काम छ”
भन्दै भगवान्लाई अभिवादन तथा प्रदक्षिणा गरी फर्के ।

राजा गइसकेपछि भिक्षुहरूलाई सम्बोधन गर्दै भगवान्ले
“भिक्षुहो ! यदि राजाले पितृघात नगरेका भए यसै आसनमा उनलाई
मार्गफल प्राप्त हुने थियो । किन्तु उनले आफ्नो खाडल आफैले खने
जस्तै पितृघात गरेका हुनाले मार्गफल प्राप्त गर्न सकेनन्” भनी
भन्नुभयो । जुन कुरा अगाडि अनुदित “श्रामण्यफल” भन्ने शीर्षकको
मूल सूत्रको अन्त्यमा उल्लेख भएको छ ।

मज्झिमनिकाय भाग - ३, पृ. १२७ बहुधातुक सूत्रले “(१) दृष्टि-
सम्पन्न पुरुषले मातृहत्या गर्नसक्छ भन्ने कारण हुन सक्दैन । बर
पृथक्जनले मातृहत्या गर्नसक्छ भन्ने कारण हुनसक्छ । (२) दृष्टि-
सम्पन्न पुरुषले पितृहत्या गर्नसक्छ भन्ने कारण हुन सक्दैन । बर

पृथक्जनले पितृहत्या गर्नसक्छ भन्ने कारण हुन सक्छ । (३) दृष्टिसम्पन्न पुरुषले अरहन्तको हत्या गर्नसक्छ भन्ने कारण हुन सक्दैन । बरु पृथक्-जनले अरहन्तको हत्या गर्नसक्छ भन्ने कारण हुन सक्छ । (४) दृष्टिसम्पन्न पुरुषले द्वेषचित्त लिई तथागतको शरीरबाट रक्तपात गराउनसक्छ भन्ने कारण हुन सक्दैन । बरु पृथक्जनले तथागतको शरीरबाट रक्तपात गराउनसक्छ भन्ने कारण हुन सक्छ । (५) दृष्टिसम्पन्न पुरुषले संघभेद गर्नसक्छ भन्ने कारण हुन सक्दैन । बरु पृथक्जनले संघभेद गर्नसक्छ भन्ने कारण हुन सक्छ र (६) दृष्टिसम्पन्न पुरुषले अरु शास्तालाई मार्न सक्छ भन्ने कारण हुन सक्दैन । बरु पृथक्जनले अरु शास्तालाई मार्न सक्छ भन्ने कारण हुन सक्छ” भनी जुन कुरा उल्लेख गरेको छ त्यसबाट हाम्रा भन्न सक्छौं कि अजातशत्रु राजा पृथक्जन भएकाले नै उनले पितृघातको अपराध गरेका हुन् । यो कर्म चाहिँ पञ्चआनन्तरिय कर्ममध्ये एक हुनगएको छ । जुन कर्म हुँदा यस जीवनमा कुनै मार्गफल प्राप्त गर्न सक्दैन । किनभने मातृघात, पितृघात, अरहन्तघात, बुद्धको शरीरबाट रक्तपात, संघभेद तथा बुद्धप्राज्ञताले कुनै हालतमा पनि यस जीवनमा मार्गफल प्राप्त गर्न सक्दैन भनी अङ्गुत्तरनिकाय छक्कनिपातको पृ. १३७ र १४० का वीरोपित र ततिय अभिषेकानुसुत्तले उल्लेख गरेका छन् । पञ्चआनन्तरिय कर्मको सम्बन्धमा विश्लेषण भएको कुरा पपञ्चसूदनी IV. पृ. ७५-७८ बहुधाबुक्कसुत्तवर्णनामा उल्लेख भएको पाइन्छ ।

यद्यपि यो धर्मोपदेश सुनी राजाले कुनै मार्गफल प्राप्त गर्न सकेनन् । तर यसबाट राजाले धरं आश्वसन पाई धेरै मानसिक शान्ति

पाएका थिए । जहिलेदेखि यी राजाले आफ्ना पिताको हत्या गरे तबदेखि यिनले दिन वा रातमा सुत्दा राम्ररी निदाउन सकेका थिएनन् । शास्ता छेउ आएर मधुर धर्मोपदेश सुनेदेखि यिनले राम्ररी निदाउन पनि सके । यति मात्र होइन त्यहाँदेखि उनले बुद्धशासनको निमित्त ठूलो सत्कार पनि गरे । पृथक्जन श्रद्धा राख्नेहरूमध्येमा यिनी जस्ता ठूला अरू कोही थिएनन् भनी सुमंगलविलासिनीले उल्लेख गरेको छ भने शक्र देवेन्द्रले पनि त्यस्तै भनेको कुरा महापरिनिब्बानसुत्तवर्णनाले उल्लेख गरेको पाइन्छ^१ ।

मविष्यमा उनी 'विजितावी' भन्ने प्रत्येकब्रह्म भई परिनिर्वाण हुने छन् भनी सामञ्जसफल सूत्र वर्णनाले^२ उल्लेख गरेको छ । यी सबै धर्मश्रवणको प्रत्यक्ष फल हो भनी भन्न सकिन्छ ।

Dhamma.Digital

×

×

×

-
१. I. पृ. २६३: सामञ्जसफलसुत्तवर्णना ।
  २. धी. नि. अ. क. II. पृ. ३२५-२६.
  ३. I. पृ. २६३.

विविध पक्ष

एकदिन देवदत्तका उपस्थित उपक मण्डिकापुत्र गृहकूटमा बसिरहुनु भएका भगवान्कहाँ गई देवदत्तको बारेमा बुझ्ने के भन्दा रहेछन् भन्ने कुरा जान्नको लागि त्यहाँ गए । त्यसबखत उनले भनवान्लाई होच्याएर कुश गरेका थिए । पछि त्यहाँबाट फर्केर आई उनी अजातशत्रु रामाकहाँ गई भगवान्सँग यस्तो यस्तो ढंगले कुरा गरी आएँ भनी मुनाउँदा राजा रिसाएर उनलाई निकालि दिए ।

×

×

×

एकदिन भेला भएका तीर्थियहङ्गले यस्तो कुरा गर्न थाले—

“आवुसो तिमौलाई थाहाछ के भगवान् बुद्धलाई के कारणले लाभसत्कार भएको हो ?”

“अहं, थाहा छैन ।”

“तिमौलाई थाहा छ त ?”

“मलाई थाहाछ । भगवान् बुद्धका महामौद्गल्यायन भन्ने एकजना शिष्य छन् । तिनी देवलोक र नरकलोकमा गई आउँछन् ।

-
१. अं. नि-४, पृ. १९३: उपकसुत्त, अ. क. II. पृ. ५५४ यी उपक मण्डिका पुत्रका कुरा लेख्नको बु. गृ. भा-२, पृ. ५४ मा उल्लेख भएको छ ।

अनि मानिसहरूलाई 'यस्तो यस्तो गरेमा देवलोकमा उत्पन्न हुन्छ र यस्तो यस्तो गरेमा नरकलोकमा उत्पन्न हुन्छ' भनी उनी सुनाउँछन् । यो सुनेर मानिसहरू धेरै सत्कार गर्छन् । यदि हामीले उनलाई मान्न सक्थौं भने सो लाभसत्कार हामीले पाउन सक्थौं ।"

त्यसपछि उनीहरू सबैको ऐक्यमत भई एक उपायद्वारा उनलाई मारनुपर्छ भन्ने कुरामा सहमत भए ।

त्यसपछि आफ्ना एकजना अनुयायीलाई भनी पंसा लिई मार्निस मारी हिंडने चोरहरूलाई बोलाउन लगाई "महामौद्गल्यायन कालशिलामा बस्दैछन् । तिमीहरू त्यहाँ गई उनलाई मार" भनी पंसा दिए । वहाँ गई उनीहरूले महामौद्गल्यायनलाई मारे । अनि यो कुरा सारा जम्बुद्वीपमा फैलियो । अजातशत्रु राजाले ती मानिसहरूलाई समात्नको निमित्त चरपुरुषहरू ठाउँठाउँमा पठाए ।

एकदिन ती चोरहरू रक्सी पिई आपसमा ढगडा गर्दै "के तिमीले मौद्गल्यायनलाई पहिले हानेको हो र ! मैले हानेको होइन र !" भन्दै कुटाकुट गरिरहेको देखेर तिनीहरू सबैलाई समाती चरपुरुषहरू राजाकहाँ गए । अनि राजाले "तिमीहरूले महामौद्गल्यायनलाई मारेका हौ ?" भनी सोध्दा "हो" भनी भनेपछि "रुसले भनेर तिमीहरूले मारेका हौ त ?" भनी सोध्दा "नांगा साधुहरूले भनेर" भनी भनेपछि राजाले पाँचशय जति नांगा साधुहरूलाई समात्न लगाई पाँचशय चोरहरूका साथ राजाङ्गणमा कम्मरसम्म जाने

खाल्टोमा राखी परालले छोपी त्यसमा आगो लगाउन लगाए ।

अङ्गुत्तरनिकाय सत्तकनिपात पृ. १६४ को वस्सकार सूत्र अनुसार एकत्रिन भगवान् राजगृहको गृढकूटमा बसिरहनु भएको थियो । त्यसबखत राजा अजातशत्रु वृज्जिहरूमाथि हमला गर्न चाहन्थे । वृज्जिहरू चाहिँ त्यसबखत बडा बलिया तथा सुसंगठित थिए । तैपनि राजा उनीहरूमाथि हमला गर्न चाहन्थे । अनि वस्सकार (वर्षकार) महामात्यलाई बोलाई “वृज्जिहरूमाथि हमला गर्न सकिन्छ कि सकिन्न” भन्ने कुरा बुझ्न भगवान्कहाँ पठाए । त्यसबेला भगवान्ले पछिल्लिर उभिई पंखा हम्काइरहेका आनन्दलाई सम्बोधन गर्नुहुँदै “आनन्द ! जबसम्म वृज्जिहरू एक भेल भई बस्छन् तबसम्म उनीहरूलाई केही गर्न सक्दैन” भनी सप्त अपरिहानीको कुरा भन्नुभयो ।

यो कुरा वस्सकारले अजातशत्रु राजालाई सुनाए । अनि केही चालबाजी खेली वस्सकारद्वारा तीन वर्षको समयमा वृज्जिहरूलाई फूट गराउन सफल भए । अनि राजालाई खबर पठाई वृज्जिहरूमाथि कब्जा गराउन लगाए ।

त्यसबखत गंगाको किनारमा भएको पत्तन भन्ने गाउँको कारणमा वृज्जि र भगवको बीच समय समयमा ढगडा हुन्थ्यो । यो

१. घम्म. प. अ. क. पृ. ४६७: महामोग्गल्लानत्थेरवत्थु, दण्डवग्गी;
जा. अ. क. IV. पृ. १५: सरभङ्गजातक, नं. ५५२. यस जातकको
अनुवाद लेखकको जा. सं. भा-४, पृ. ६२ मा उल्लेख भएको छ ।

पत्तन गाउँको आधा भागमा वृज्रीपुत्रीहरूको र अर्को आधा भागमा अज्ञातशत्रुको आज्ञा चल्थ्यो ।

अज्ञातशत्रुले आफ्ना पितालाई हत्या गरी आठौं वर्ष पुग्दा उता भगवान् बुद्ध कुशीनगरमा महापरिनिर्वाण हुनुभयो ।

भगवान् परिनिर्वाण भएको समाचार अज्ञातशत्रु राजाको राजदरबारमा पुग्यो । यो समाचार सुनेर अमात्यहरूले सोच्नथाले—
“शास्ता परिनिर्वाण हुनुभयो । अब वहाँलाई फर्काउन सकिने छैन । पृथक्जन श्रद्धा हुनेहरू मध्येमा हाघ्रा राजा जस्ता श्रद्धा हुने अरू कोही छैनन् । यदि यो समाचार वहाँले यत्तिकंमा सुन्नुभयो भने वहाँको मुटु पनि फुट्न सक्नेछ । अतः हामीले राजाको रक्षा गर्नुपर्छ ।”

यति सोचेर उनीहरूले तीनवटा सुनको द्रोणी ल्याई त्यसमा चतुसधुर युक्त पानी राखी राजाकहाँ गई “वेद ! हामीले स्वप्न देख्यौं । त्यसको फुल हटाउनको निमित्त तपाईं गर्धनसम्मको पानीमा डुबी स्नानगर्नुहोस्” भनी भने । अर्थचारी अमात्यहरूको कुरा सुनी राजाले “हुन्छ” भनी भने ।

अनि एक अमात्यले अलंकारहरू फुकाली केश फिजाई जुन

-
१. अं. नि. अ. क. II. पृ. ७०५-०६ र दी. नि. अ. क. II. पृ. २१४-२४: महापरिनिर्वाणसुत्तवण्णना । यस बारेका विस्तृत कुरा लेखकको बु. ब्रा. भा-२ को पृ. २७ मा उल्लेख भएको छ ।

दिशातिर शास्ता परिनिर्वाण हुनुभएको हो सो दिशातिर हेरी बुद्धहात जोरी राजालाई बित्ति गरे—

“देव ! मरणबाट बचनसक्ने कुनै छैनन् । हामीहरूको अभिवृद्धि हुने पूज्य स्थानमा यहाँ भगवान् शास्ता कुशीनगरमा परिनिर्वाण हुनुभयो ।”

यति सुन्नेबित्तिकै राजा बेहोस भई चतुसधुर युक्त पानी भएको द्रोणीमा लडे । अनि राजालाई उचाली अर्को द्रोणीमा लेटाए । होस आएपछि उनले “तात ! के भनेका हूँ ?” भनी सोधे ।

“महाराज ! शास्ता परिनिर्वाण हुनुभयो ।”

फेरि पनि राजा बेहोस भई चतुसधुर युक्त पानी भएको द्रोणीमा लडे । अनि उनलाई त्यहाँबाट उचाली तेस्रो द्रोणीमा लेटाए । होस आएपछि फेरि राजाले “तात ! के भनेका हूँ ?” भनी सोधे ।

“महाराज ! शास्ता परिनिर्वाण हुनुभयो ।”

राजा फेरि बेहोस भए । अनि उनलाई उचाली नुहाई टाउकोमा घडाको पानी हालिदिए ।

होस आएपछि राजा असनबाट उठी सुगन्धित पारिएको केश फिजाई हातले छाती पिट्दै छातीमा हात राखी रोए । यत्तिकैमा बहुला जस्तो भई राजा बाटो लागे । अनि अलङ्कृता नतकी स्त्रीहरूद्वारा परिवृत्त भई नगरबाट निस्की जीवकको आश्रयमा गई जहाँ बसी भगवानले धर्मदेशना गर्नुभएको थियो त्यहाँ गई “सर्वज्ञ भगवान् ! यस ठाउँमा

बस्नुभई तपाईंले धर्मोपदेश गर्नुभएको होइन ? मेरो शोकशल्यलाई दूर गरिदिनु भएको होइन ? तपाईंले मेरो शोकशल्यलाई फिफिदिनु भयो । अनि म तपाईंको शरणमा परें । अहिले चाहिँ भगवान् कुनै उत्तर दिनुहुन्न !” यसरी बार बार रोई “अरू दिनमा भए यस्तो अवस्थामा भिक्षुसङ्घ सङ्घित भगवान् जम्बुद्वीपमा चारिकाथं जानुभयो” भन्ने सुन्दर्थे । अहिले चाहिँ कुनै अनुरूप खबर सुनिदैन । यस्तो भन्दा साठीबटा जति गाथाद्वारा भगवान्को अनुस्मरण गरी “अब ष्वाइबाट केही सिद्ध हुने छैन । बरू दशबलको अस्थिघातुहरू ल्याउन लगाउन प-यो” भन्ने सोचे ।

यसरी भगवान् परिनिर्वाण भएको समाचार सुनी बेहोसमा परी पछि राजाले भगवान्का अस्थिघातुहरू ल्याउनको निमित्त कुशीनगरमा दूतहरू र पत्र पठाए । यति पठाइसकेपछि राजाले फेरि यस्तो सोचे “यदि घातु दिए ठिकैछ । होइन भने ल्याउने उपाय गर्नेछु ।” यति सोची चतुरंगिणी सेनाका साथ आफू पनि निस्के ।

त्यसैले महापरिनिर्वाण सूत्रमा “अस्सोसि खो राजा मागधो अज्ञातसत्तु वेदेहिपुत्ता—‘भगवा किर कुसिनारायं परिनिब्बुतो’ ति ।’ अथ खो राजा मागधो अज्ञातसत्तु वेदेहिपुत्तो कोसिनारकानं मल्लं दूर्तं पाहेसि—भगवा पि खत्तियो अहं पि खत्तियो ।

१. दी. नि. अ. क. II. पृ. ३२०-२२: महापरिनिर्वाणसुत्तवण्णना ।

२. दी. नि. अ. क. II. पृ. ३२२: महापरिनिर्वाणसुत्तवण्णना ।

अहं पि अरहामि भगवतो सररीरानं भागं । अहं पि भगवतो सररीरानं थूपं च महं च करिस्सामी'ति' ।”

अर्थ—

“मगधका राजा वंदेहीपुत्र अजातशत्रुले— भगवान् कुशी-नगरमा परिनिर्वाण हुनुभयो” भन्ने खबर सुने । अनि मगधका राजा वंदेहीपुत्र अजातशत्रुले कुशीनगरका मल्लहरूकहाँ बूत पठाए—‘भगवान् पनि क्षत्री हुनुहुन्छ र म पनि क्षत्री हुँ । मैले पनि भगवान्को शरीरको भाग पाउनुपर्छ । म पनि भगवान्को शरीरको स्तूप बनाई महोत्सव गर्नेछु ।”

यस्तै गरी वंशालीका लिच्छवीहरूले, कपिलवस्तुका शाक्य-हरूले, अल्लकप्पका बुद्धयहरूले, रामग्रामका कोलियहरूले, वेठढीपका ब्राह्मणहरूले र पावाका मल्लहरूले पनि भगवान्को शरीरघातु माग्न पठाएका थिए^१ ।

जब यी सबका सबैले “या त भगवान्को शरीर घातु बेऊ या त युद्ध” भनी भन्नथाले तब त्यहाँ केहीछिन ठूलो खसबल हुनपार्यो । अनि जम्बुद्वीपका सबै जसो राजाहरूका गुरु हुने द्रोण ब्राह्मण त्यसबखत कुशीनगरमा थिए । अनि उनले सम्झाएपछि सबै शान्त भए र

१. दी. नि. II. पृ. १२६.

२. दी. नि. II. पृ. १२७: महापरिनिब्बानसुत्त^१ ।

द्रोण ब्राह्मणकै सुफाउ अनुसार अस्थिधातुहरू भाठ भागमा विभाजन गरिदिए' ।

×

×

×

-
१. दी. ति. II. पृ. १२७: महापरिनिब्बानसुत्तं, अ. क. II. पृ. ३२३;
यस सम्बन्धमा लेखकको बु. ब्रा. भा-१, पृ. १५३ मा पनि केही
कुरा उल्लेख भएको छ ।

धातु पूजा र स्तूप निर्माण

अगाडि “स्तूप बनाए” भन्ने शीर्षकको मूल सूत्रमा ‘..... राजगृहमा भगवान्का शरीर धातुहरू राखी स्तूप पनि बनाए.....’ भन्ने सम्बन्धमा अर्थकथाले यसरी वर्णन गरेको छ ।

कुशीनगरबाट राजगृह सम्म २५ योजन छ । यस बीचमा आठ उसभसम्मको बाटो सम्झाई जस्तो मल्ल राजाहरूको मकुटबन्धन र संस्थागारको बीचमा पूजा गरे त्यस्तैगरी २५ योजन बाटोमा पूजा गराई लोकवासीहरूलाई शास्त्रना दिई सबै बजारहरूमा सुवर्णमय द्रोणीमा राखिएको धातुहरूलाई तीरको परिक्षेपद्वारा आरक्षा गरी आफ्नो राज्यको ५०० योजन मण्डलभित्र मानिसहरू भेला गराए ।

धातुहरूलाई कुशीनगरदेखि साधुकोडा गएँ निस्को जहाँ जहाँ सुवर्ण वर्ण फूलहरू देख्छन् त्यहाँ त्यहाँ तीरको परिक्षेप भित्र राखेका धातुहरूको पूजा गरे । त्यहाँ चढाइएका फूलहरू ओइलाएपछि उनीहरू त्यहाँबाट प्रस्थान गर्छन् । देशको मुख्य भागमा र अग्रिम भागमा पुग्दा एकसातासम्म साधुकोडा गर्छन् । यसप्रकारले धातुहरू लिई आउनेहरूलाई ७ वर्ष ७ महीना र ७ दिन लाग्यो^१ ।

-
१. एक उसभ भनेको कति रहेछ भन्ने कुरा जान्नको लागि लेखकको बु. म. भा-१, पृ. ३८ को पादटिप्पणीमा हेर्नु ।
  २. दी. नि. अ. क. II. पृ. ३२५: महापरिनिब्बानसुत्तवण्णना ।

मिथ्यादृष्टिकहरू “श्रमण गौतमको परिनिर्वाण भएवेछि बल जबजंस्ती गरी साधुकोडा गराउन लगाएबाट हात्रा काम-धाम सबं विनाश भयो” भन्दै कराउनथाले । यसरी कुरा गरी चित्त प्रसन्न गर्नुपर्ने ठाउँमा चित्त बिगारी अपायमा गएका मानिसहरू ८४ हजार थिए भने चित्त प्रसन्न गरी स्वर्गजाने मानिसहरू असंख्य अंप्रमिय थिए भनी पेतवत्थु अर्थकथाले’ उल्लेख गरेको छ । क्षीणालवी भिक्षुहरूले आवर्जन गर्दा “मानिसहरू मन बिगारी अप्रसन्न भई अपायमा गएका” देखेर “शक्र देवेन्द्रलाई भनेर चाँडै धातुहरू ल्याइपुन्याउने उपाय गराउनु-पन्यो” भनी शक्र देवेन्द्रकहाँ गई शक्रलाई “महाराज ! चाँडै धातुहरू ल्याइपुन्याउने उपाय गर्नुपन्यो” भनी भन्ने । यो सुनेर शक्रले भन्दछन्— “भन्ते ! पृथक्जन् मानिसहरू मध्येमा अजातशत्रु जस्ता श्रद्धा हुने अरु कोही छैनन् । उनले मेरो कुरा सुन्ने छैनन् । बरु हामीले भयावह गरी आवाजहरू सुनाउनेछौं । महाशब्द सुनाउनेछौं । यक्ष आदिको दृश्य देखाउनेछौं । अनि तपाईंहरूले ‘महाराज ! अमनुष्य यक्षहरू रिसाउँदैं-छन् धातुहरू चाँडै ल्याउनुहोस् भनी भग्नुहोस् । यसरी उनले चाँडै ल्याउनेछन् ।” शक्र देवेन्द्रले आफूले भनी जस्तै गरे ।

राजाकहाँ गई स्थविरहरूले “महाराज ! अमनुष्य यक्षहरू रिसाउँदैंछन् धातुहरू चाँडै ल्याउन लगाउनुहोस्” भनी भने ।

“भन्ते ! जबसम्म मेरो चित्त सन्तोष हुने छैन तबसम्म ल्याउने छैन” भनी भने । फेरि राजाले उनीहरूको कुरामा सोचविचार गरी

“द्वन्द्व धातुहरू चाँडै ल्याउनु” भन्ने आज्ञादिए । सातदिनपछि धातुहरू ल्याइपुन्याए ।

यसरी ल्याइपुन्याएका धातुहरू राखी राजगृहमा स्तूप बनाई महोत्सव पनि गरे । अरूहरूले पनि आ-आफ्नो ठाउँमा स्तूप बनाई महोत्सव गरे भनी अट्टकथाले उल्लेख गरेको छ ।

अजातशत्रु राजाद्वारा राजगृहमा बनाइएको यो स्तूपको कारणबाट दुइजना आइमाईहरू दिव्यलोकमा पुगेका कुरा विमानवत्थु अट्टकथामा उल्लेख भएको पाइन्छ ।

अब जम्बुद्वीपमा शरीरधातुहरू भएका स्तूपहरू माठवटा र शक्रेरधातुहरू नापेको 'तुम्ब' राखी बनाएको एउटा र चिताका अङ्गारहरू राखेर बनाएको एउटा गरी जम्मा दशवटा (१०) स्तूपहरू भए ।

१. दी. नि. अ. क. II. पृ. ३२५-२८: महापरिनिब्बानसुत्तवर्णना ।
२. पृ. १३६: विसालकखी विमान अट्टकथा र पृ. १६०: पीतिविमान अट्टकथा ।
३. (१) राजगृहमा एउटा, (-) वैशालीमा एउटा, (३) कपिल-बस्तुमा एउटा, (४) अल्लकप्पमा एउटा, (५) रामग्राममा एउटा, (६) वेठद्वीपमा एउटा, (७) पावामा एउटा, (८) कुशीनगरमा एउटा, (९) द्रोण ब्राह्मणले 'तुम्ब' राखी बनाएको एउटा तथा (१०) पिप्पलीवनीय मौर्यहरूले 'अङ्गार' राखी बनाएको एउटा गरी जम्मा दशवटा स्तूपहरू हुन् । दी. नि. अ. क. II. पृ. १२८: महापरिनिब्बानसुत्तवर्णना ।

एकदिन महाकाश्यप महाम्थविरले ऋषिष्यमायी धातुहरूको बिघ्न हुने कुरा जानी राजा अजातशत्रुकहाँ गई “महाराज ! धातु-निधान गर्नुपर्छ” भनी भन्नुभयो ।

“हुन्छ भन्ते ! धातुनिधान गर्ने काम मेरो जिम्मा भयो । तर भन्ते ! बाँकी धातुहरू कसरी ल्याउने त ?”

“महाराज ! धातुहरू ल्याउने कामको जिम्मा तपाईंको होइन । त्यो त हामीहरूको हो ।”

“हुन्छ त भन्ते ! त्यसोभए तपाईंहरूले धातुहरू ल्याउनुहोस् म निधान कार्य गर्नेछु ।”

अति महाम्थविर त्यस त्यस राजकुलमा गई पूजाआजा गर्नको निमित्त चाहिने मात्र राखन लगाई बाँकी धातुहरू ल्याउनुभयो । रामग्राममा चाहिँ नागहरूले धातुहरू लिइराखेको हुँदा त्यहाँ बिघ्न हुने छैन । त्यहाँका धातुहरू ऋषिष्यमा लंकास्थित महाविहारको महाचैत्यमा रहनेछन् भनी त्यहाँका धातुहरू चाहिँ नलिई बाँकी सात नगरहरूबाट धातुहरू ल्याई राजगृहको पूर्वदक्षिण दिशातिर उभिई “यो ठाउँमा जुन दुर्गाहरू छन् ती सबै लोप होउन् । धूलो सफा होस् । पानी ननिस्कियोस्” भनी महाम्थविरले अधिष्ठान गर्नुभयो ।

राजाले त्यस ठाउँमा खन्न लगाई त्यसबाट आएको माटोको ढुँट बनाउन लगाई असीतिमहाश्रावकहरूको निमित्त चैत्यहरू बनाए । “यहाँ राजा के गर्दैछन् ?” भनी सोधदा “महाश्रावकहरूको निमित्त चैत्यहरू बनाउँदै छन्” भनी भन्दछन् । धातुनिधान गर्ने भनी कसैलाई

मन्देनन् । असी हात (८०) जति गहिरो खनिसकेपछि त्यहाँ फलाम वल्ल्याचाई त्यसमाथि थुपारामको (सकाको) घर जत्रं घर बनाउन लगाई आठ आठवटा हरिचन्दनका सन्दूक र स्तूपहरू बनाउन लगाए । अनि भगवान्का धातुहरू ती हरिचन्दनका सन्दूकमा राखी ती सन्दूकहरू अर्का हरिचन्दनका सन्दूकहरूमा राखी यस्तै प्रकारले आठवटा हरिचन्दनका सन्दूकमा राखे । अनि ती आठवटा सन्दूकहरू आठवटा स्तूपमा राखे । यी आठवटा हरिचन्दनका स्तूपहरू अर्का आठवटा लोहितचन्दनका सन्दूकमा राखे । यी आठवटा लोहितचन्दनका सन्दूकहरू अर्का आठवटा लोहितचन्दनका स्तूपहरूमा राखे । यी आठवटा लोहितचन्दनका स्तूपहरू अर्का आठवटा दन्तमय सन्दूकमा राखे । यी आठवटा दन्तमय सन्दूकहरू आठवटा दन्तमय स्तूपहरूमा राखे । यी आठवटा दन्तमय स्तूपहरू अर्का आठवटा रत्नमय सन्दूकमा राखे । यी आठवटा रत्नमय सन्दूकहरू आठवटा रत्नमय स्तूपमा राखे । यी आठवटा रत्नमय स्तूपहरू अर्का आठवटा सुवर्णमय सन्दूकमा राखे । यी आठवटा सुवर्णमय सन्दूकहरू आठवटा सुवर्णमय स्तूपमा राखे । यी आठवटा सुवर्णमय स्तूपहरू अर्का आठवटा चाँदीका सन्दूकमा राखे । यी आठवटा चाँदीका सन्दूकहरू आठवटा चाँदीका स्तूपहरूमा राखे । यी चाँदीका आठवटा स्तूपहरू अर्का आठवटा मणिमय सन्दूकमा राखे । यी आठवटा मणिमय सन्दूकहरू आठवटा मणिमय स्तूपमा राखे । यी आठवटा मणिमय स्तूपहरू अर्का आठवटा राता मणिका सन्दूकमा राखे । यी आठवटा राता मणिका सन्दूकहरू आठवटा राता मणिका स्तूपमा राखे । यी आठवटा राता मणिका स्तूपहरू अर्का आठवटा मसारगल्लका सन्दूकमा राखे । यी

आठवटा मसारगल्लका सन्दूकहरू आठवटा मसारगल्ल स्तूपमा राखे । यी आठवटा मसारगल्लका स्तूपहरू अर्का आठवटा मणिमय सन्दूकमा राखे । यी आठवटा मणिमय सन्दूकहरू आठवटा मणिमय स्तूपमा राखे ।

सबभन्दा माथिल्लो मणिमय स्तूप थूपााराम (लंकाको) चंद्रय त्रै थियो । त्यसको माथि रत्नमय घर बनाए । त्यसको माथि सुनको, त्यसको माथि चाँदीको, त्यसको माथि तामाको र त्यसमाथि फलामको घर बनाए । अनि रत्नमय बालुवा छरी जलज स्थलज हजारौं फूलहरू छरी ५५० जातकहरू, असीति महाश्रावकहरू, शुद्धोदन महाराजा, महामायादेवी र सिद्धार्थ कुमारसँग जन्मेका र उत्पन्न भएका सात वस्तुहरू सबै सुवर्णमय बनाई पाँच पाँच शय सुन र चाँदीका पूर्णघडाहरू राख्न लगाए । पाँचशय सुवर्णमय ध्वजाहरू फैलाए । पाँचशय सुनका पाला र पाँचशय चाँदीका पालाहरू बनाउन लगाई त्यसमा सुगन्धित तेल राखी कपडाको बत्ती बाले । यसपछि महाकाश्यप महास्थविरले “फूलमाला भओइलाउन् र सुगन्ध नहराउन् तथा बत्ती ननिभोस्” भनी अधिष्ठान गरी “भविष्यमा प्रियदास भन्ने कुमार छत्र धारण गरी अशोक धर्मराजा हुने छन् । उनले यी धातुहरू फैलाउने छन्” भनी सुनको पातामा अक्षर लेखाउनु भयो ।

सर्वप्रकारका आभूषणहरूद्वारा पूजा गरी अजातशत्रु राजा मुरुवेखि बेलो थुन्दै बाहिर निस्के । तामा र फलामका ढंलाहरू थुनेर चुकुलको जोरीमा ताल्चा ङुण्ड्याई त्यहीनिर एक ठूलो मणिको डल्लो

राखी “मत्रिण्यमा हुने दरिद्र राजाले यो मणिको डल्लो लिई धातुहरूको पूजा सत्कार गरुन्” भनी अक्षर लेखाउन लगाए ।

शक्र देवराजाले विश्वकर्मालाई बोलाई “तात ! अज्ञानशत्रुले धातुनिधान गरे । त्यहाँ आरक्षा गर” भनी पशए । त्यहाँ आई उनले बाजाबजने यन्त्र राखे । धातुगर्भमा स्फटिकको तरबार लिएका काठका रूपहरू वायुवेगले घुम्ने यन्त्र राखी एउटै चक्कामा बाँधिदिए । अनि चारतिरबाट ढुंगाको परखाल लगाई एउटा ढुंगाले माथि छोपी माटो छरी जमिन जस्तै सम्म गरी त्यसमाथि ढुंगाको चैत्य राखिदिए ।

यसरी धातुनिधानको काम सिद्धिएपछि आयु छउञ्जेल बसी महाकाश्यप महास्थविर परिनिर्वाण हुनुभयो । अज्ञातशत्रु पनि कर्मनुसार गए । मानिसहरू पनि मरे ।

Dhamma.Digital

×

×

×

धर्मसङ्गायनमा मद्दत

अज्ञातशत्रुले राज्य गरेको आठौं वर्षमा भगवान् बुद्ध कुशीनगरमा परिनिर्वाण भएको कुरा माथि उल्लेख भइसकेको छ ।

अनि भगवान् परिनिर्वाण भएर एक हप्ता साधुक्रीडा र एक हप्ता धातुपूजा गरी दुइहप्ता बितिसकेपछि गृष्म ऋतुको डेढ महीना बाँकी छँदा वर्षावास्त बस्ने समय पनि निकट आएपछि सातलाख (७,००,०००) भिक्षुसङ्घका नायक^१ हुनुभएका महाकाश्यप महास्थबिरले केही दिन अघि राजगृहमा वर्षावास्त गरी उहाँ धर्मसङ्गायना गर्ने भन्ने निर्णय गर्नु भए अनुसार भिक्षुहरूलाई सम्बोधन गर्नुभई “आवुसो ! राजगृहमा जाओ” भनी भन्नुभई अघा परिषद्लाई आफू राजगृह जासको निमित्त एउटा बाटो लाग्नुभयो । अनुरुद्ध महास्थबिर पनि आधा परिषद् लिई राजगृह जानको निमित्त एउटा बाटो लिनुभयो । आनन्द महास्थबिर चाहिँ आवस्ती भएर राजगृह जानेछु भन्ने विचार गरी भगवान्का पात्र चीवर लिई भिक्षुसङ्घ सहित श्रावस्तीमा जानुभयो^२ ।

महाकाश्यप र अनुरुद्ध महास्थबिरहरू राजगृह पुगिसकेपछि “भगवान्ले पनि विहार प्रतिसंस्करण गर्नेमा प्रशंसा गर्नुभएको छ”

१. सम. पा. I. पृ. ६: बाहिरनिदानकथा ।

२. सम. पा. I. पृ. ९: बाहिरनिदानकथा ।

भन्दे वहाँहरूले सबभन्दा पहिले बिहारहरू सुग्घर सफा तथा जीर्णोद्धार गर्ने निश्चय गर्नुभयो । त्यसबखत राजगृहमा भट्टार (१८) वटा महाबिहारहरू थिए ।

अनि दोश्रो दिनमा स्वविरहरू राजद्वारमा उभिन जानुभयो । राजा अजातशत्रु आई अभिवादन गरी “भन्ते ! के कामले आउनु भएको हो र मैले के गर्नुपर्‍यो ?” भनी सोधेपछि स्वविरहरूले अठार महाबिहारहरू प्रतिसंस्करण र सफा सुग्घर गर्नको निमित्त हस्तकर्म चाहियो भनी सूचित गरे ।

“हुन्छ, हवस्” भनी राजाले हस्तकर्मको निमित्त मानिसहरू पठाइदिए । पहिलो महीनाभरी सबै बिहारहरू प्रतिसंस्करण गरिसकेपछि राजालाई भने—

“महाराज ! प्रतिसंस्करणको काम सिद्धिसकियो । अब धर्म र विनयको संग्रह गर्नेछौं ।”

“हुन्छ भन्ते ! विश्वस्त भई गर्नुहोस् । मेरो आज्ञाचक्र होस्, तपाईंहरूको धर्मचक्र होस् । भन्ते ! आज्ञादिनुहोस् मैले के गर्नुपर्‍यो ।”

“महाराज ! धर्मसंग्रह गर्नेहरूको निमित्त बस्ने ठाउँ चाहियो ।”

“भन्ते ! कहाँ बनाउँ त ?”

“महाराज ! वेभार पर्वतको सप्तपर्णी गुफाद्वारमा बनाउन योग्य हुनेछ ।”

“हवस भन्ते” भनी अजातशत्रु राजाले विश्वकम्मलि बनाए जस्तं गरी अति सुन्दर सुरम्य तथा सुविभक्त भित्ता, भन्याङ्ग र स्तम्भहरू भएको पाँचशय भिक्षुहरू अटाउने ब्रह्मविमान जस्तं महामण्डप बनाई भव्यरूपले फूलमाला आविहहरूले सिंगारपटार गरी चंडुवा टांगी भिक्षुहरूले बस्न योग्य (कम्पिय) आसनहरू वछ्याई मण्डपको बीचमा बक्षिणतिर अडेस लिई उत्तराभिमुख हुने गरी थेरासन राखे । मण्डपको बीचमा पूर्वाभिमुख हुने गरी बुद्ध भगवान्लाई योग्य हुने गरी आसन राखी बन्तमा जडिएको पंखा पनि राखे । अनि राजाले “भन्ते ! मेरो काम सम्पन्न भयो” भनी भिक्षुसङ्घलाई निवेदन गराए । त्यसैले इतिवृत्तक अट्टकथाको निदानवण्णनामा “अजातशत्रुले बनाउन लगाएको सद्धर्म मण्डपमा बसी महाकाश्यप प्रमुख भिक्षुसङ्घहरूले धर्मसङ्गायना गरे...” भनी उल्लेख भएको हो ।

जातक अट्टकथा^१ अनुसार अजातशत्रु राजाकी महारानी प्रसेनजित् कोशल राजाकी छोरी बजिर भन्ने कुमारी थिइन् र उनकै तरफबाट उदयभद्र कुमार^२ भन्ने एकजना छोरा थिए भन्ने कुरा पालिसाहित्यबाट प्रष्ट हुन्छ ।

१. सम. पा. I. पृ. १०-११: वाहिरनिदानकथा ।
२. पृ. ४०.
३. जा. अ. क. I-II. पृ. ६४६: नड्ढकीसूकरजातक, नं. २८३ र जा. अ. क. V. पृ. ५१: तच्छसूकरजातक, नं. ४९२.
४. दी. नि. II. पृ. ४४: सामञ्जसफलसुत्त ।

मूलपालि र अट्टकथाहरू अध्ययन गर्दा अजातशत्रु राजाको पालामा बुद्ध परिनिर्वाण भइसकेपछि पाटलीग्राममा नगर बसाल्ने काम गरेका थिए । जुन नगर पछि पाटलिपुत्र भयो भन्ने कुरा शीघनिकाय भाग-२, पृ. ७०: महापरिनिब्बान सूत्रको 'पाटलिपुत्र नगरमापनं' शीर्षकको कुराबाट; उदानपालि पृ. १७०: पाटलिगामिय सूत्र र महावग्गपालि पृ. २४३: सुनीधवस्सकारवत्थुबाट तथा यिनक. अर्थकथाहरूबाट प्रष्टसंग बुझ्न सकिन्छ । यो नगर निर्माणको मूल सूत्रको अनुवाद यसै संग्रहको अन्त्यमा 'सुनीधवर्षकार' को कुरामा समुल्लेख गरेको छ ।

सुनीध र वर्षकारको अलावा गोपकमोग्गल्लान^१ र उपनन्द^२ पनि अजातशत्रु राजाका मन्त्रीहरू र सेनापतिहरू थिए भन्ने कुरा पालिसाहित्यको अध्ययन गर्दा बुझिन्छ ।

पालि त्रिपिटकका अर्थकथाहरू तथा मूलपालिमा खोजी गरी भेटिएका कारणहरू अनुसार लेखिएको अज तशत्रु राजाको परिचय यति नै हो ।

अजातशत्रु राजाले बुद्ध परिनिर्वाणपछि २४ वर्षसम्म राज्य गरे ।

×

×

×

-
१. दी. नि. II. पृ. ७०: महापरिनिब्बानसुत्त ।
  २. म. नि. III. पृ. ६८: गोपकमोग्गल्लानसुत्त ।
  ३. म. नि. III. पृ. ७४: गोपकमोग्गल्लानसुत्त ।
  ४. सम. पा. I. पृ. ६३: बाहिरनिदानकथा ।

पूरा पाठि -

१-देवदत्तसंगको भेट (देवदत्तवत्थु')

अनि भगवान् अनुप्रियामा इच्छानुसार विहार गर्नुभई कौशम्बीको निमित्त चारिका गर्नुभयो । चारिका गर्नुहुँदै भगवान् कमशः कौशम्बीमा पुग्नुभयो । त्यसपछि भगवान्ले कौशम्बीको बोधिताराममा विहार गर्नुभयो ।

त्यसबखत त्यहाँ (कौशम्बीमा) एकान्तमा बसिरहेका देवदत्त (भिक्षु) को मनमा यस्तो वितर्कना उठ्यो—

“कसलाई मैले प्रसन्नपारुं जसलाई प्रसन्न पार्दा मलाई धेरै लाभसत्कार प्राप्त हुनसकोस् ।”

त्यसपछि देवदत्तको मनमा यस्तो लाग्यो—“यी अजातशत्रु राजकुमार तन्नेरी छन् । यिनको भविष्य पनि राम्रै छ । अतः अजातशत्रु राजकुमारलाई किन प्रसन्न नपारुं । उनी प्रसन्न भएमा मैले धेरै लाभसत्कार पाउनेछु ।”

१. चुल्ल. व. पा. पृ. २८३: सङ्खभेदकखण्डक ।

यति सोची शयनासन सच्यार्ई पात्र-चीवर ग्रहण गरी देवदत्त राजगृहतिर गए । क्रमशः राजगृह (नगरमा) पुगेपछि आफ्नो रूपलाई सोप गरी कुमारको स्वरूप निर्मित गरी सर्पमेखला लगाई (अहिमेखलिकाय) अज्ञातशत्रुको काखमा प्रकट भए । यसबाट अज्ञातशत्रु राजकुमार अत्यन्त भयभीत तथा सन्नस्त भए । अनि देवदत्तले अज्ञातशत्रु राजकुमारलाई यसो भने—

“राजकुमार ! मलाई देखेर डराउनु भयो के ?”

“हो, म डराएँ । तिमी को हौ ?”

“म देवदत्त हूँ ।”

“यदि तपाईं देवदत्त हुनुहुन्छ भने आफ्नो भेष देखाउनुहोस् ।”

अनि देवदत्तले कुमारक रूपलाई लोप गरी सङ्घाटी पात्र-चीवर धारी भई अज्ञातशत्रु राजकुमारको अधित्तिर उभिइरहे । यस्तो ऋद्धिप्रातिहार्यद्वारा अति प्रसन्न तथा प्रभावित भई अज्ञातशत्रु राजकुमार पाँचशय (५००) रथहरू लिई विहान र साँझ देवदत्तको उपस्थानको निमित्त जानथाले । पाँचशय (५००) थाली पक्वाभ्र भोजनहरू पनि (दिनुहुँ) पठाउन थाले । यसरी लाभसत्कारद्वारा भदभत्त भएका देवदत्तले एकदिन यस्तो सोचे — “मैले भिक्षुसङ्घ परिहरण गर्नुपन्यो (अहं भिक्खुसङ्घं परिहरिस्सामि) अर्थात् म भिक्षुसङ्घको नायक बन्नुपन्यो ।” यस्तो कल्पना गर्ने बित्तिकै देवदत्तको स्यो ऋद्धिशक्ति हराएर गयो ।

त्यसबखत आयुष्मान् महामौद्गल्यायनको उपस्थाक ककुध भन्ने कौलियपुत्रको हालसालं मृत्यु भएको थियो र उनी एक मनोमय लोकमा (— ब्रह्मलोकमा) उत्पन्न भएका थिए । उनको यस्तो आत्मभाव थियो कि मानो बुइ तीन मागधी गाउँहरू जत्रं । त्यस आत्मभावद्वारा उनले न आफूलाई न त अर्कालाई नै पीडा दिन्थे । अनि ककुध देवपुत्र जहाँ आयुष्मान् महामौद्गल्यायन हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेरछि आयुष्मान् महामौद्गल्यायनलाई अभिवादन गरी एक छेउमा उभिए । एक छेउमा उभिएका ककुध देवपुत्रले आयुष्मान् महामौद्गल्यायनलाई यस्तो विन्तिगरे—

“भन्ते ! लाभसत्कारद्वारा मदमत्त भएका देवदत्तले ‘म भिक्षु-सङ्घको नायक बन्नेछु भन्ने इच्छा गर्दछु । भन्ते ! यस्तो विचार गर्ने बित्तिकै देवदत्तको त्यो ऋद्धिशक्ति हराएर गयो’ ।”

यति विन्तिगरी ककुध देवपुत्र आयुष्मान् महामौद्गल्यायन-लाई अभिवादन तथा प्रवक्षिणा गरी उहाँ अन्तर्धान भए ।

त्यसपछि आयुष्मान् महामौद्गल्यायन जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ जानुभयो । त्यहाँ पुगेरछि भगवान्लाई अभिवादन गरी एक छेउमा बस्नुभयो । एक छेउमा बस्नुभएका आयुष्मान् महामौद्गल्यायनले भगवान्लाई यस्तो विन्ति गर्नुभयो—

“भन्ते ! ककुध भन्ने मेरा उपस्थाकको हालसालं मृत्यु भयो र उनी एक मनोमय लोकमा उत्पन्न भए । उनको आत्मभाव मानो मागधी बुइ तीन गाउँहरू जत्रं छन् । अनि भन्ते ! ककुध देवपुत्र

आई मलाई अभिवादन गरी एक छेउमा उभिए । एक छेउमा उभिएका ककुध देवपुत्रले—‘लाभसत्कारद्वारा मदभक्त भएका देवदत्तले आफू सङ्घको नायक बन्ने इच्छा गर्दछन् र यस्तो इच्छा गर्ने बित्तिकै उनको त्यो श्रद्धाशक्ति ‘हराएर गयो’ भनी मलाई सुनाए । यति भनी मलाई अभिवादन तथा प्रदक्षिणा गरी उहाँ अन्तर्धान भए ।’

“मौद्गल्यायन ! उनले भनेका कुराहरू सबै त्यस्तै हुन्छन् र अन्यथा हुन्नन् भन्ने कुरा तिमिले आफ्नो चित्तले ककुध देवपुत्रको चित्तलाई थाहापायो त ?”

“भन्ने ! मैले आफ्नो चित्तले ककुध देवपुत्रको चित्तलाई पनि थाहापाएँ । जुन कुराहरू ककुध देवपुत्रले भन्दछन् ती (कुराहरू) सबै त्यस्तै हुन्छन् र अन्यथा हुने छैनन् भन्ने कुरा पनि मैले थाहापाएँ ।”

“मौद्गल्यायन ! आफ्नो वचनलाई समाली राख । मौद्गल्यायन ! आफ्नो वचनलाई समाली राख । महिले सो मोघपुत्रले (= देवदत्तले) आफूले आफूलाई प्रकट गर्दछन् ।”

×

×

×

शुद्ध सूत्र—

२-पांचशय रथहरू (पञ्चरथसुत्त^१)

(भगवान्) राजगृह स्थित वेणुवनको कलन्दकनिवापमा बसिरहनुभएको थियो । त्यसबखत अजातशत्रु कुमार पांचशय रथहरू लिई बिहान र बेलुकी देवदत्तको उपस्थानको निमित्त जान्थे र पांचशय थाली^२ पक्वान्न भोजनहरू पनि पठाउँथे । अनि केही भिक्षुहरू जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि भगवान्लाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका ती भिक्षुहरूले भगवान्लाई यस्ती भने—“भन्ते ! अजातशत्रु कुमार देवदत्तको उपस्थानको निमित्त पांचशय रथहरू लिई बिहान र बेलुकी जान्छन् र पांचशय थाली पक्वान्न भोजनहरू पनि पठाउँछन् ।”

१. सं. नि. II. पृ. २०१: लाभसक्कारसंयुत्तं, अ. क. II. पृ. १५७.
२. एउटा थालीमा दशजना पुरुषको लागि पुराने भात अटाउँछ भनी सं. नि. अ. क. II. पृ. १५७: पञ्चरथसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

“भिक्षुहो ! देवदत्तको लाभसत्कार र यशकीर्ति प्रति ईर्ष्या नगर । भिक्षुहो ! जो यो अज्ञानशत्रु कुमार देवदत्तकहाँ उपस्थानको निमित्त बिहान र बेलुकी पाँचशय रथहरू लिई जान्छन् र पाँचशय थाली पक्वान्न भोजनहरू पठाउँछन् भिक्षुहो ! यसबाट देवदत्तको कुशल धर्ममा हानी नै अपेक्षा गर्नुपर्छ बृद्धि होइन ।

“भिक्षुहो ! जस्तै चण्ड कुकुरको नाकमा (भालूको वा माछाको) पित्त राखिदिदा उ फन चण्ड हुन्छ भिक्षुहो ! त्यस्तै जो यो अज्ञानशत्रु कुमार देवदत्तकहाँ बिहान र बेलुकी उपस्थानको निमित्त पाँचशय रथहरू लिई जान्छन् र पाँचशय थाली पक्वान्न भोजनहरू पठाउँछन् भिक्षुहो ! यसबाट देवदत्तको कुशल धर्ममा हानी नै अपेक्षा गर्नुपर्छ बृद्धि होइन । भिक्षुहो ! यसरी लाभसत्कार र यशकीर्ति भनेको बरुण तथा खरो छ...। भिक्षुहो ! यसरी तिम्रीहरूले सिकनुपर्छ ।”

x

x

x

मूल पाठ—

३ - राजहत्याको प्रयत्न

(अजातसत्त कुमारवत्यु')

एकदिन देवदत्त (बिष्णु) जहाँ अजातशत्रु राजकुमार थिए त्यहाँ गई अजातशत्रु राजकुमारलाई यस्तो भने—

“हे कुमार ! अघि मनुष्यहरू दीर्घायु हुन्थे र आजकल अल्पायु हुन्छन् । शायद तिम्रो कुमार छँदा नै मृत्यु हुन पनि सक्छो । हे कुमार ! त्यसैले तिम्रो आफ्ना पितालाई हत्या गरी राजा होऊ । म भगवान्लाई हत्या गरी बुद्ध हुनेछु ।”

अनि अजातशत्रु राजकुमार “आर्य देवदत्त महान ऋद्धिबान् र महान भानुभाउ सम्पन्न हुनुहुन्छ । आर्य देवदत्तले जान्दछन् होला” भन्ने विचार गरी तिघ्रामा शस्त्र बाँधी मध्याह्न समयमै भयभीत उद्देश्य सशक्त र उत्तम भएकै गरी (बिम्बिसारको) अन्तःपुरमा पसे । अन्तःपुरका अङ्गरेक्षक हाकिमहरूले अजातशत्रु राजकुमारलाई

१. चुल्ल. व. पा. पृ. २९०: सङ्घभेदसङ्घकं ।

मध्याह्न समयमें भयभीत उद्वेग सशक्त र उग्रस्त भएकं गरी एककासी भन्तःपुरमा पसेको देखेर समाते । खोज तलास गर्दा तिघ्रामा शरत्र बाँधी राखेको देखेपछि उनीहरूले अज्ञातशत्रु राजकुमारसंग सोचे—

“हे कुमार ! तपाईं के गर्न चाहनुहुन्छ ?”

“बाबुलाई मानं चाहन्छु ।”

“कसले प्रोत्साहित पान्यो ?”

“आर्य देवदत्तले ।”

(क) अनि यो कुरा सुनी केही महामात्यहरूले यस्तो राय व्यक्त गरे—“कुमारलाई पनि मान्नुपछं देवदत्तलाई पनि मान्नुपछं र सबै भिक्षुहरूलाई पनि मान्नुपछं ।”

(ख) केही महामात्यहरूले यस्तो राय व्यक्त गरे—“भिक्षुहरूलाई मानं हुन्न । भिक्षुहरूले कुनं अपराध गरेका छंनन् । कुमारलाई र देवदत्तलाई मान्नुपछं ।”

(ग) केही महामात्यहरूले यस्तो राय व्यक्त गरे—“न कुमारलाई मान्नुहुन्छ न देवदत्तलाई मान्नुहुन्छ न त भिक्षुहरूलाई नं मान्नुहुन्छ । किन्तु राजालाई बिनित गर्नुपछं । राजाबाट जस्तो आज्ञा हुनेछ त्यस्तं गर्नुपछं ।”

अनि अज्ञातशत्रुलाई साथमा लिई ती महामात्यहरू जहाँ मगधराजा सेनीय त्रिम्बिसार गए त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि मगधराजा सेनीय त्रिम्बिसारलाई यो कुरा बिनित गरे ।

“हे भणे ! महामात्यहरूको के राय छ नि ?”

“महाराज ! (क) केही महामात्यहरूले यस्तो राय व्यक्त गरे—‘कुमारलाई पनि देवदत्तलाई पनि तथा सबै भिक्षुहरूलाई मान्नुपर्छ ।’ (ख) केही महामात्यहरूले यस्तो राय व्यक्त गरे—‘भिक्षुहरूलाई मान्न हुन्न । भिक्षुहरूले कुनै अपराध गरेका छैनन् । कुमारलाई र देवदत्तलाई मान्नुपर्छ ।’ (ग) केही महामात्यहरूले यस्तो राय व्यक्त गरे—‘न कुमारलाई मान्नुहुन्छ न देवदत्तलाई मान्नुहुन्छ न त भिक्षुहरूलाई नै मान्नुहुन्छ । किन्तु राजालाई बिनित्ति गर्नुपर्छ । राजाबाट जस्तो आज्ञा हुनेछ त्यस्तै गर्नुपर्छ ।’”

‘हे भण्डे ! बुद्ध, धर्म तथा सङ्घले के गरेका छन् र ? के बोध छ र ? भगवान्‌ले राजगृहमा देवदत्तको बारेमा पहिले नै प्रकाश गरी सक्नु भएकै छ, होइन ? ‘अघि देवदत्तको अर्कै स्वभाव थियो अझिले चाहिँ अर्कै स्वभाव छ । देवदत्तले काय, वचन तथा मनले जो काम गर्छन् त्यो बुद्ध, धर्म तथा सङ्घ भनी सम्झनुहुन्न । त्यसबाट केवल देवदत्त नै सम्झनुपर्छ ।’ अनि जुन महामात्यहरूले—‘कुमारलाई पनि देवदत्तलाई पनि तथा सबै भिक्षुहरूलाई पनि मान्नुपर्छ’ भनी राय व्यक्त गरे—त्यस्तालाई निकम्मा पारिदिए अर्थात् अपदस्थ गरिदिए । जुन महामात्यहरूले—‘भिक्षुहरूलाई मान्न हुन्न भिक्षुहरूले कुनै अपराध गरेका छैनन् किन्तु राजकुमार र देवदत्तलाई मान्नुपर्छ’ भनी राय

-
१. यसरी देवदत्तको सम्बन्धमा प्रकाश गरिएको कुरा लेखकको बु. भा. च. भा-३, पृ. २१६ मा उल्लेख भएको छ । जात्र चाड्नेने वहाँ देनू ।

व्यक्त गरे त्यस्तालाई नीचस्थानमा राखिदिए अर्थात् श्रेणी घटाइदिए । जुन महामात्यहरूले — 'न कुमारलाई मानं हुन्छ न देवदत्तलाई मानं हुन्छ न त भिक्षुहरूलाई नै मानं हुन्छ किन्तु राजालाई बिलि गनुपछं । राजाबाट जे आज्ञा हुनेछ त्यस्तै गनुपछं' भनी राय व्यक्त गरे त्यस्तालाई उच्चस्थानमा राखे अर्थात् पद बढाइदिए । यसपछि मगधराजा सेनोय बिम्बिसारले कुमारसँग सोधे —

“हे कुमार ! किन तिमिले मलाई मानं चाहेको ?”

“देव ! म राज्य चाहन्छु ।”

“हे कुमार ! यदि तिम्रो राज्य चाहन्छौ भने यो राज्य लेऊ”
भनी आज्ञातशत्रु कुमारलाई राज्य सुम्पिदिए ।

×

×

×

मूळ पाळि—

४-देवदत्तलाई सहयोग

(अभिमारपेसनं^८)

अनि देवदत्त (भिक्षु) जही अज्ञातशत्रु कुमार यिए त्यही गए । त्यही गई अज्ञातशत्रु कुमारलाई यस्ती भने—“महाराज ! मानिसहरूलाई आज्ञादिनुहोस् जसले श्रमण गौतमलाई मानेछन् ।”

अनि अज्ञातशत्रु कुमारले मानिसहरूलाई आज्ञादिए—“भने ! भार्य देवदत्तले जस्तो भन्नुहुनेछ त्यस्तै गर ।”

अनि देवदत्तले एक पुरुषलाई आज्ञादिए—“आबुतो ! अमुक ठाउँमा श्रमण गौतम बसेकाछन् । त्यही गएर उनलाई मारेर यो बाटोबाट आऊ ।”

सो बाटोमा दुई पुरुषहरू र.खे । जो एक पुरुष यो बाटोबाट आउनेछ उसलाई मारेर यो बाटोबाट आऊ ।

१. बुल्ल. व. पा. पृ. २९१: सङ्घभेदपञ्चकं ।

सो बाटोमा चारजना पुरुषहरू राखे । जो दुइजना पुरुषहरू
बो बाटोबाट आउनेछन् उनीहरूलाई मारेर यो बाटोबाट आऊ ।

त्यो बाटोमा आठजना पुरुषहरू राखे । जो चारजना पुरुषहरू
बो बाटोबाट आउनेछन् उनीहरूलाई मारेर यो बाटोबाट आऊ ।

सो बाटोमा सोह्रजना पुरुषहरू राखे । जो आठजना पुरुषहरू
बो बाटोबाट आउनेछन् उनीहरूलाई मारेर आऊ ।

अनि त्यो एकजना पुरुष ढाल तरबार लिई बाँणको ठोक्रो भिरी
जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गयो । त्यहाँ गएर भगवान्को मगिचमा
खयभीत, उद्वेग, सशक्त व्रत तथा स्तब्ध भई उभिइरह्यो । (त्यस
किसिमले उभिइरहेको) सो पुरुषलाई देखेर (भगवान्ले) यस्तो
बन्नुभयो —

“भावसो ! आऊ, नडराऊ ।”

अनि सो पुरुषले ढाल र तरबार एकातिर राखी बाँणको ठोक्रो
फिक्की जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गयो । त्यहाँ गएर भगवान्को
बाउमा शीर राखी भगवान्लाई यस्तो बिनित्गन्थो —

“भन्ते ! मूखंले जस्तं मूढले जस्तं अकुशलले जस्तं मैले अपराध
करें । जो कि म दुष्टचित्त लिएर बधचित्त लिएर यहाँ आएँ । भन्ते ।
सो मलाई क्षमागर्नुहोस् ! भविष्यमा यस्तो गर्नेछैन ।”

“भावसो ! ठीक छ । जो कि तिमिले मूखंले जस्तं मूढले जस्तं
अकुशलले जस्तं अपराध गर्नु । जो कि तिमि दुष्टचित्त लिई बधचित्त

लिई यहाँ आयी । आवुसो ! जब कि तिमिले आफ्नो दोषलाई 'दोष हो' भनी जानी धर्मानुकूल क्षमा माग्यो । त्यो तिम्रो दोषलाई हामी क्षमा गर्छौं । आवुसो ! आदंदिनयमा दस्तलाई अस्मिद्धि र्भनिन्छ जसले आफ्नो दोषलाई 'दोष हो' भनी जानी धर्मानुकूल क्षमा माग्छ र भविष्यमा त्यस्तो नगर्ने प्रतिज्ञा गर्छ ।”

अनि भगवान्‌ले सो पुरुषलाई आनुपूर्वीकथा सुनाउनु भयो । जस्तै दानकथा...’ । अनि सो पुरुषले भगवान्‌लाई यस्तो भन्यो—
‘अन्य हो भो गौतम !...’ आजदेखि भाजीवन शरणमा आएको उपासक हो भनी तपाईं गौतमले मलाई स्वीकार गर्नुहोस् ।”

अनि भगवान्‌ले सो पुरुषलाई यस्तो भन्यो—“आवुसो ! तिमि यो बाटोबाट नजाऊ । यो बाटोबाट जाऊ” भनी अर्कै बाटोबाट पठाउनु भयो ।

अनि ती बुइजना पुरुषहरूले किन त्यो पुरुष अहिलेसम्म बचाएको होला भन्ने सोची फर्केर बाटोतिर जाँदा भगवान्‌लाई एक उखमनि बसिरहुनु भएको देखे । अनि उनीहरू जहाँ भगवान् बसिरहुनु

१. यहाँका बाँकी कुराहरू लेखकको बु. रा. भा-१ को पृ. ३६ मा, बु. ब्रा. भा-२, पृ. १६१ मा, बु. गृ. भा-२, पृ. १०० मा अथवा बु. गृ. भा-३, पृ. ४२२ मा हेर्नु ।

२. यहाँका बाँकी कुराहरू लेखकको बु. रा. भा-१, पृ. ३८, बु. ब्रा. भा-२, पृ. ३७ अथवा बु. गृ. भा-२, पृ. ३७ मा हेर्नु ।

भएको थियो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि भगवान्लाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे । भगवान्ले उनीहरूलाई आनुपूर्वकथा सुनाउनु भयो...। अनि उनीहरूले भगवान्लाई यस्तो भने—“धन्य हो भो गौतम ! ...आजदेखि आजीवन शरणमा आएका उपासकहरू हुन् भनी तपाईं गौतमले हामीलाई स्वीकार गर्नुहोस् ।”

अनि भगवान्ले ती दुइजना पुरुषहरूलाई यस्तो भन्नुभयो—
“आवुस्तो ! तिमीहरू यो बाटोबाट नजाऊ । यो बाटोबाट जाऊ” भनी अर्कै बाटोबाट पठाउनु भयो ।

अनि ती चारजना पुरुषहरूले...आठजना पुरुषहरूले...सोह्र-जना पुरुषहरूले “किन ती आठजना पुरुषहरू अहिलेसम्म नआएका होलान्” भन्ने सोची फर्केर बाटोतिर जाँदा भगवान्लाई एक रत्नमणि बसिरहेको देखे । अनि उनीहरू जहाँ भगवान् बसिरहेको थियो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि भगवान्लाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे । भगवान्ले उनीहरूलाई आनुपूर्वकथा सुनाउनु भयो...। अनि उनीहरूले भगवान्लाई यस्तो भने—“धन्यहो भो गौतम ! ... आजदेखि आजीवन शरणमा आएका उपासकहरू हुन् भनी तपाईं गौतमले हामीलाई स्वीकार गर्नुहोस् ।”

अनि ती पुरुषहरूलाई भगवान्ले यस्तो भन्नुभयो—“आवुस्तो ! तिमीहरू यो बाटोबाट नजाऊ । यो बाटोबाट जाऊ” भनी अर्कै बाटोबाट पठाउनु भयो ।

अनि त्यो एकजना पुरुष जहाँ देवदत्त थिए त्यहाँ गयो । त्यहाँ पुगेपछि देवदत्तलाई यस्तो भन्यो—“भन्ते ! म यहाँ भगवान्लाई मान्न सक्दिन । यहाँ भगवान् महान ऋद्धिचान् र महाप्रभावशाली हुनुहुन्छ ।”

“आवुसो ! भइहाल्यो । तिमिले श्रमण गौतमलाई नमार । म नै श्रमण गौतमलाई मान्छु ।”

मूल सूत्र—

५-प्रसेनजित् कोशल राजासंग युद्ध

(पठमसंगामसुत्त')

एकदिन मगधराजा वंदेहीपुत्र^१ अजातशत्रुले चतुरङ्गिणी^२ सेना तयार गरी प्रसेनजित् कोशल राजाको विरोधमा काशी गाउँमा^३

१. सं. नि. I. पृ. ८२: कोशलसंयुत्त', अ. क. I. पृ. १२०.
२. 'वंदेहीपुत्र' भन्ने शब्दको अर्थ अगाडि पृ. ९१, "श्रामण्यफल" भन्ने शीर्षकको पादटिप्पणीमा उल्लेख भएको छ ।
३. 'चतुरङ्गिणी सेना' भनेको हस्तीसैन्य, अश्वसैन्य, रथसैन्य र पैदल-सैन्यलाई भन्दछन् । सं. नि. अ. क. I. पृ. १२०: पठमसंगामसुत्त-वण्णना ।
४. यो काशी गाउँ अजातशत्रु राजाकी आमाको दाइजो हो । अजातशत्रुकी आमा महाकोशलकी छोरी हुन् । यिनकै तरफबाट अजातशत्रुको जन्म भएको थियो । यस सम्बन्धी अरू विशेष कुरा जान्न चाहनेले लेखकको बु. रा. भा-१, पृ. ३ 'परिवार' भन्ने शीर्षकमा हेर्नु ।

हमला गरे । प्रसेनजित् कोशल राजाले सुने—“मगधराजा वंदेहीपुत्र अजातशत्रुले चतुरङ्गिणी सेना तयार गरी मेरो विरोधमा काशी गाउँमा हमला गरे ।” अनि प्रसेनजित् कोशल राजाले पनि चतुरङ्गिणी सेना तयार गरी मगधराजा वंदेहीपुत्र अजातशत्रुको विरोधमा काशी गाउँमा प्रति हमला गरे । अनि मगधराजा वंदेहीपुत्र अजातशत्रु र प्रसेनजित् कोशलराजा आपसमा लडे । यो युद्धमा मगधराजा वंदेहीपुत्र अजातशत्रुले प्रसेनजित् कोशलराजालाई पराजित गरे । पराजित प्रसेनजित् कोशलराजा आफ्नै राजधानी आवस्तीमा फर्के ।

अनि केही भिक्षुहरू पूर्वाह्न समयमा चोवर पहिरी पात्र-चोवर ग्रहण गरी आवस्तीमा भिक्षाटनार्थ गए । आवस्तीमा भिक्षाटन गरिसकेपछि भोजनोपरान्त जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गई भगवान्-लाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका ती भिक्षुहरूले भगवान्लाई यस्तो बिनित्त गरे—

“मन्ते ! यहाँ मगधराजा वंदेहीपुत्र अजातशत्रुले चतुरङ्गिणी सेना तयार गरी प्रसेनजित् कोशलराजाको विरुद्धमा काशी गाउँमा हमला गरे । मन्ते ! अनि प्रसेनजित् कोशलराजाले सुने—“मगधराजा वंदेहीपुत्र अजातशत्रुले चतुरङ्गिणी सेना तयार गरी मेरो विरोधमा काशी गाउँमा हमला गरे ।” मन्ते ! अनि प्रसेनजित् कोशलराजाले पनि चतुरङ्गिणी सेना तयार गरी मगधराजा वंदेहीपुत्र अजातशत्रुको विरोधमा काशी गाउँमा प्रति हमला गरे । मन्ते ! अनि मगधराजा

वंदेहीपुत्र अजातशत्रु र प्रसेनजित् कोशलराजा आपसमा लडे । भन्ते ! त्यस संग्राममा मगधराजा वंदेहीपुत्र अजातशत्रुले प्रसेनजित् कोशलराजालाई पराजित गरे । पराजित प्रसेनजित् कोशलराजा आफ्नै राजधानी श्रावस्तीमै फर्के ।”

“भिक्षुहो ! मगधराजा वंदेहीपुत्र अजातशत्रु पापमित्र’ पाप-सहाय र पापमा मन लगाउँछन् । प्रसेनजित् कोशलराजा कल्याणमित्र’ कल्याण सहाय र कल्याणमा मन लगाउँछन् । भिक्षुहो ! पराजित भएको कारणले प्रसेनजित् कोशलराजा आज राति दुःखीभई मुत्नेछन् ।”

यति कुरा भन्नुभई पुनः यस्तो भन्नुभयो—

“जयं वेरं पसवति, दुक्खं सेति पराजितो ।

उपसन्तो सुखं सेति, हित्वा जयपराजय’ति ॥”

-
१. देवदत्तादिहरूसँग मित्रता राख्ने भएकाले यहाँ ‘पापमित्र र पाप-सहाय’ भनी उल्लेख भएको हो भनी सं. नि. अ. क. I. पृ. १२१: पठमसङ्गामसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।
  २. सारिपुत्र आदि स्थविरहरूसँग मित्रता राख्ने भएको हुँदा ‘कल्याणमित्र’ भनिएको हो भनी सं. नि. अ. क. I. पृ. १२१: पठमसङ्गामसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

अर्थ—

“विजयको कारणले वंदी उत्पन्न हुन्छ पराजित पुरुष दुःखपूर्वक
सुत्थ । जय-पराजय त्याग्ने शान्तपुरुष सुखपूर्वक निदाउँछ ।”

×

×

×

मूला सूत्र—

६-प्रसेनजित् राजासँग दोश्रो युद्ध

(दुतियसङ्गमसुत्त^१)

एकदिन मगधराजा बंदेहीपुत्र अजातशत्रुले चतुरङ्गिणी सेना तयार गरी काशी गाउँमा हमला गरे ।

प्रसेनजित् कोशलराजाले पनि “मगधराजा बंदेहीपुत्र अजात-शत्रुले...^१ काशी गाउँमा हमला गरे” भन्ने सुने । अनि प्रसेनजित् कोशलराजाले पनि...^१ मगधराजा बंदेहीपुत्र अजातशत्रुको विरोधमा काशी गाउँमा प्रति हमला गरे । अनि मगधराजा बंदेहीपुत्र अजात-शत्रु र प्रसेनजित् कोशलराजा भापसमा लडे । त्यस सङ्ग्राममा प्रसेनजित् कोशलराजाले मगधराजा बंदेहीपुत्र अजातशत्रुलाई पराजित

-
१. सं. नि. I. पृ. ८३: कोशलसंयुत्त, अ. क. पृ. १२१.
  २. यहाँका बाँकी कुराहरू माथि पृ. ८२ मा ‘प्रसेनजित् कोशल राजासँग युद्ध’ मा उल्लेख भए जस्तै दोहऱ्याई पढ्नु ।
  ३. यहाँका बाँकी कुराहरू माथि पृ. ८३ मा उल्लेख भए जस्तै दोहऱ्याई पढ्नु ।

गरी जिउंदें समाते । त्यस समय प्रसेनजित् कोशलराजाको मनमा यस्तो लाग्यो— “यद्यपि यो मगधराजा वंदेहीपुत्र अजातशत्रु विद्रोह नगर्नेसँग विद्रोह गछन् तँपनि यिनी आफनं भानिज नं हुन् । अतः यिनका सबं हस्तीसैन्यहरू, अश्वसैन्यहरू, रथसैन्यहरू र पंदलसैन्यहरू जफत गरी किन यिनलाई जिउंदें छाडि नबिऊं ।”

यति सोची प्रसेनजित् कोशलराजाले मगधराजा वंदेहीपुत्र अजातशत्रुका सबं हस्तीसैन्य सबं अश्वसैन्य सबं रथसैन्य तथा सबं पंदलसैन्य हरण गरी जिउंदें छाडिदिए ।

त्यस समय केही भिक्षुहरू पूर्वाह्न समयमा चीवर पहिरी पात्र-चीवर ग्रहण गरी भिक्षाटनार्थं श्रावस्तीमा गए । श्रावस्तीमा भिक्षाटन गरिसकेपछि भोजनोपरान्त जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गई भगवान्-लाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका ती भिक्षुहरूले भगवान्लाई निम्न कुरा बित्तगरे—

“भन्ते ! यहाँ मगधराजा वंदेहीपुत्र अजातशत्रुले चतुरङ्गिणी सेना तयार गरी काशी गाउँमा हमला गरे । प्रसेनजित् कोशलराजाले पनि.....मगधराजा वंदेहीपुत्र अजातशत्रुको विरोधमा काशी गाउँमा प्रति हमला गरे । अनि मगधराजा वंदेहीपुत्र अजातशत्रु र प्रसेनजित् कोशलराजा आपसमा लडे । त्यस सङ्ग्राममा प्रसेनजित् कोशलराजाले मगधराजा वंदेहीपुत्र अजातशत्रुलाई पराजित गरी जिउंदें समाते । त्यस समय प्रसेनजित् कोशलराजाको मनमा यस्तो लाग्यो— ‘यद्यपि यो मगधराजा वंदेहीपुत्र अजातशत्रु विद्रोह नगर्नेसँग विद्रोह गछन् तँपनि

यिनी भापनं भग्निज नं हुन् । अतः यिनका सबं हस्तीसैन्यहरू...जफत गरी किन यिनलाई जिउँदं छाडि नदिऊँ ।' यति सोचेर प्रसेनजित् कोशन्नराजाले मगधराजा वंदेहीपुत्र अजातशत्रुका सबं हस्तीसैन्यहरू... हरण गरी (अजातशत्रुलाई) जिउँदं छाडिदिए ।"

यी कुरा सुनी त्यसबेला भगवान्‌ले निम्न गाथा मन्नुभयो—

१. "विलुम्पतेव पुरिसो, पावस्स उपकप्पति ।
यदा चञ्जे विलुम्पन्ति, सो विलुत्तो विलुम्पति' ॥
२. "ठानं हि मञ्जति बालो, याव पापं न पञ्चति ।
यदा च पञ्चति पापं, अथ^३ दुक्खं निगच्छति ॥
३. "हस्ता^१ लभति^२ हन्तारं, जेतारं लभते^४ जयं ।
अक्कोसको च अक्कोसं, रोसेतारं च रोसको ।
अथ कम्मविट्ठेन, सो विलुत्तो विलुम्पती'ति ॥"

अर्थ—

१—"भापनो सामर्थ्यं छउञ्जेलसम्म पुरुबले अर्काको लुट्छ ॥
जब अरुहरूले पनि लुट्‌नथाल्छ तब सो लुटिराखेको पनि लुटिन्छन् ।

१. बर्मीमा : 'विलुम्पति' ।
२. सिंहल र रोमनमा : 'अथ बालो' ।
- ३-३. सिंहलमा र स्पाममा : 'लभति हस्ता' ।
४. रोमनमा : 'लभति' ।

२-“अबसम्म पापको फल पाउँदैन तबसम्म मूर्ख ठान्दछ कि 'मैले छुब गरें' । जब पापको फल भोग्नेबेला आउँछ तब अति दुःखी भई बस्छ ।

३-“मानेलाई माने भेटिन्छ । विजेतालाई विजेता भेटिन्छ । गालिगनेलाई गालिगने भेटिन्छ । क्रोधीलाई क्रोधी नै भेटिन्छ र आफूले गरेको कतुं तको फल भोग्नुपर्दा लुटिराखेको समेत लुटाइन्छ ।”

×

×

×

मूळ सूत्र —

७-श्रामण्यफल

(सामञ्जसफलसुत्त^१)

यस्तो मैले सुनें—

एक समय भगवान् राजगृहको जीवक कौमारभृत्यको^२ आम्रवनमा^३ साँढे बाह्यशय भिक्षुसङ्घका साथ बसिरहनुभएको थियो ।

त्यस समय मगधराजा अजातशत्रु वंदेहीपुत्र^४ (वेदेहिपुत्तो) पूर्णमाको^५ उपोसथको^६ पन्ध्रौंदिन चातुर्मासिनीको कौमुदि (= कार्तिक पूर्णिमा) ले पूर्ण चन्द्र भएको रातमा राजामात्पहरूद्वारा परिवृत्त भई उत्तम प्रासादको माथिल्लो भागमा बसिरहेका थिए । अनि मगधराजा अजातशत्रु वंदेहीपुत्रले त्यस पूर्णमाको रातमा उवाच प्रकट गरे—

१. दी. ति. I. पृ. ४१, अ. क. I. पृ. १५२.
२. जीवक कौमारभृत्य भनेका के हुन् भन्ने बारेमा लेखकको बु. गृ. भा-१, पृ. ३४७ को जीवकपरिचय हेर्नु ।
३. यो आम्रवन कहाँनिर छ भन्ने कुरा लेखकको बु. गृ. भा-१, पृ. ३५६ मा हेर्नु ।

४. यी राजा महाकोशल राजाकी छोरीका पुत्र हुन् । विदेह राजाका होइनन् । पण्डितहरूलाई 'बैदेही' भन्दछन् । जस्तै—बैदेहिक गृहपतिहरू (वेदेद्विका गृहपतानि, म. नि. I. पृ. १६७: ककचूपम-सुत्त); आयं आनन्द वैदेहमुनि (अथो आनन्दो वेदेहमुनि, सं. नि. II. पृ. १८३: चीवरसुत्त, कस्सपसंयुत्त) । बैदेहि शब्दको अर्थ यसरी लंगाइएको छ—

‘वेदन्ति एतेनाति = वेदो । वाणस्सेतं अधिवचनं । वेदेन ईहति घटति वायमतीति = वेदेहो । वेदेहिया पुत्तो = वेदेहि पुत्तो ।’ अर्थात् जसद्वारा बुझिने हो त्यो ‘वेद’ हो । ज्ञानलाई नै ‘वेद’ भनिएको हो । वेदद्वारा उत्साहित हुने ‘बैदेही’ हो । बैदेहीको पुत्र = वैदेहीपुत्र हो भनी सुमं. वि. I. पृ. १५८: सामञ्जफलसुत्त-वण्णनाले उल्लेख गरेको छ । यस्तै गरी सार. प. II. पृ. १३२: उपस्सयसुत्तवण्णना, कस्सपसंयुत्तले पनि उल्लेख गरेको छ । पपं. सू. II. पृ. ८१: ककचूपमसुत्तवण्णनाले पनि ।

यो वेदेही शब्द ‘विद वाणे’ भन्ने घातु शब्दद्वारा बनेको हो ।

५. ‘पूर्णिमा’ शब्दको अर्थ उल्लेख गर्दै सुमं. वि. I. पृ. १५९: सामञ्ज-फलसुत्तवण्णनाले यसरी दिएको छ —

“महीना पूर्णं हुने, ऋतु पूर्णं हुने अथवा षण्ं पूर्ण हुनेलाई ‘पूर्ण’ भन्दछन् । ‘मा’ भनेको चन्द्रमा हो । अतः चन्द्रमा पूर्ण भएको हुनाले ‘पूर्णिमा’ भनिएको हो ।”

“अहा ! कति निर्मल रमणीय यो रात ! अहा ! कति अभिरूप यो निर्मल रात ! अहा कति दर्शनीय यो निर्मल रात ! अहा ! कति प्रसादनीय यो निर्मल रात ! अहा ! कति लक्षणीय यो निर्मल रात ! आज कुन श्रमण वा ब्राह्मणको^१ सत्संगत गरूँ जसको सत्संगत गर्दा प्रफुल्लित चित्त हुनसकोस् !”

(१) यस्तो भन्दा एक राजामात्यले मगधराजा अजातशत्रु वंदेहीपुत्रलाई यस्तो भने—“देव ! यी पूरणकश्यप^२ सङ्गी, गणी, गणाचार्य, प्रसिद्ध, यशस्वी, तीर्थंकर (= सम्प्रदाय स्थापक), धेरैजनाले साधुसम्मत, रात्रज, चिरप्रब्रजित, धेरै समय बिताइसकेका तथा बंश

६. यहाँ ‘उपोसथ’ भनेको शील ग्रहण गरी अथवा निराहार भई व्रत बस्ने दिनलाई भनिएको हो । दी. नि. अ. क. I. पृ. १५९: सामञ्जसफलसुत्तवर्णना ।

भिक्षुहरूको प्रातिमोक्ष उद्देशण गर्नेलाई पनि ‘उपोसथ’ भन्दछन् भने अष्टाङ्गशील समादान गरी बस्नेलाई र उपवास बस्नेलाई पनि ‘उपोसथ’ नै भन्दछन् भनी दी. नि. अ. क. I. पृ. १५९ ले उल्लेख गरेको छ ।

१. यहाँ ‘ब्राह्मण’ भनिएको ब्राह्मण जातिलाई भनिएको होइन । अरहन्त आदि श्रेष्ठ पुरुषलाई भनिएको हो ।
२. यी पूरणकश्यप को हुन् भन्ने सम्बन्धमा लेखकको बु. प. भा-१, पृ. १ को पूरणकश्यप परिचयमा हेनुं ।

पुगिसकेका हुन् । देव ! ती पूरणकश्यपको सत्संगत गर्नुहोस् । पूरण-
कश्यपसँग सत्संगत गर्दा अवश्य पनि देवको चित्त प्रफुल्लित हुनेछ ।”
यस्तो भन्दा मगधराजा अजातशत्रु वंदेहीपुत्र चुपलागेर बसे ।

(२) अर्का राजामात्यले मगधराजा अजातशत्रु वंदेहीपुत्रलाई
यस्तो भने—“देव ! यी मकखलिगोशाल^१ सङ्गी, गणी, गणाचार्य,...
तथा बंश पुगिसकेका हुन् । देव यी मकखलिगोशालसँग सत्संगत
गर्नुहोस् । मकखलिगोशालसँग सत्संगत गर्दा अवश्य पनि देवको
चित्त प्रफुल्लित हुनेछ ।” यस्तो भन्दा मगधराजा अजातशत्रु
चुपलागेर बसे ।

(३) अर्का राजामात्यले पनि मगधराजा अजातशत्रु वंदेही-
पुत्रलाई यस्तो भने—“देव ! यी अजित केशकम्बल^२ सङ्गी, गणी,
गणाचार्य,... तथा बंश पुगिसकेका हुन् । देव ! अजित केशकम्बलसँग
सत्संगत गर्नुहोस् । अजित केशकम्बलसँग सत्संगत गर्दा अवश्य पनि
देवको चित्त प्रफुल्लित हुनेछ ।” यस्तो भन्दा मगधराजा अजातशत्रु
वंदेहीपुत्र चुपलागेर बसे ।

-
१. यी मकखलिगोशाल कस्ता हुन् भन्ने सम्बन्धमा लेखकको बु. प.
भा-१, पृ. ७३ मा मकखलिगोशालपरिचय हेर्नु ।
  २. यी अजित केशकम्बल को हुन् भन्ने सम्बन्धमा लेखकको बु. प.
भा-१, पृ. ९६ को अजित केशकम्बलपरिचय हेर्नु ।

(४) अर्का राजामात्यले पनि मगधराजा अजातशत्रु वंदेही-पुत्रलाई यस्तो भने—“देव ! यी पकुधकच्चान^१ (= प्रकुध कात्यायन) सङ्गी, गणी, गणाचार्य, . तथा बंश पुगिसकेका हुन् । देव ! यी पकुध कच्चानसँग सत्संगत गर्नुहोस् । पकुध कच्चानसँग सत्संगत गर्दा अवश्य पनि देवको चित्त प्रफुल्लित हुनेछ ।” यस्तो भन्दा मगधराजा अजातशत्रु वंदेहीपुत्र चुपलागेर बसे ।

(५) अर्का राजामात्यले पनि यस्तो भने—“देव ! यी सञ्जय बेलट्टपुत्र^२ सङ्गी, गणी गणाचार्य, ...तथा बंश पुगिसकेका हुन् । देव ! यी सञ्जय बेलट्टपुत्रसँग सत्संगत गर्नुहोस् । सञ्जय बेलट्टपुत्रसँग सत्संगत गर्दा अवश्य पनि देवको चित्त प्रफुल्लित हुनेछ ।” यस्तो भन्दा मगधराजा अजातशत्रु वंदेहीपुत्र चुपलागेर बसे ।

(६) अर्का राजामात्यले पनि यस्तो भने—“देव ! यी निगण्ठ-नाटपुत्र^३ सङ्गी, गणी, गणाचार्य, . तथा बंश पुगिसकेका हुन् । देव ! यी निगण्ठ-नाटपुत्रसँग सत्संगत गर्नुहोस् । निगण्ठ-नाटपुत्रसँग सत्संगत गर्दा अवश्य पनि देवको चित्त प्रफुल्लित हुनेछ ।” यस्तो भन्दा मगधराजा अजातशत्रु वंदेहीपुत्र चुपलागेर बसे ।

-
१. यी पकुध कच्चान कस्ता हुन् भन्ने सम्बन्धमा लेखकको बु. प. भा-१, पृ. १०८ को पकुध कच्चानपरिचय हेर्नु ।
  २. यी सञ्जय बेलट्टपुत्र को थिए भन्ने सम्बन्धमा लेखकको बु. प. भा-१, पृ. १२० को सञ्जय बेलट्टपुत्रपरिचयमा हेर्नु ।
  ३. यी निगण्ठ-नाटपुत्रको सम्बन्धमा लेखकको बु. प. भा-१, पृ. १३२ को निगण्ठ-नाटपुत्रपरिचय हेर्नु ।

जीवकको आम्रवनमा गए

त्यस समय जीवक कौमारभृत्य मगधराजा अजातशत्रु वंदेहीपुत्रको नगिचमा चुपलागेर बसिरहेका थिए । अनि मगधराजा अजातशत्रु वंदेहीपुत्रले जीवक कौमारभृत्यलाई घस्तो भने—“सौम्य जीवक ! किन तिमि चुपलागेर बसिरहेको ?”

“देव ! वहाँ भगवान् अरहत् सम्यक्सम्बुद्ध हाँचो आम्रवनमा साँढे बाह्रशय महान भिक्षुसङ्घका साथ बसिरहनुभएको छ । वहाँ भगवान्को यस्तो कल्याण कीर्तिशब्द फैलिरहेको छ—‘वहाँ भगवान् अरहत् हुनुहुन्छ...’ तथा वहाँ बुद्ध भगवान् हुनुहुन्छ ।’ देव ! वहाँ भगवान्सँग सत्संगत गर्नुहोस् । वहाँ भगवान्सँग सत्संगत गर्दा अवश्य पनि देवको चित्त प्रफुल्लित हुनेछ ।”

“सौम्य जीवक ! त्यसोभए हस्तीयानहरू तयार पार्न लगाऊँ ।”

१. यहाँका बाँकी कुराहरू लेखकको बु. गृ. भा-२, पृ. १४७ मा उल्लेख भए जस्तै दोह-याई पढ्नु ।

२. भनेक रथहरू वा अश्वहरू छाँदा छँदै किन हात्तीयान तयार गर भनी नियुक्त गरे होलान् भन्ने बारेमा सुमं. वि. I. पृ. १६७: सामञ्जस्यफलसुत्त वर्णनाले यसरी उल्लेख गरेको छ—

अश्वयान वा अरू रथहरूमा जाँदा भावाज भाउँछ । त्यसैले शान्त हुनु भएका बुद्धकहाँ जानको निमित्त हात्तीमा जाँदा भावाज नभाई शान्त हुनेछ भन्ने मनमा राखी यसो भनेका हुन् ।

“हवस् देव !” भनी मगधराजा अजातशत्रु वंदेहीपुत्रलाई प्रत्युत्तर दिई जीवक कौमारभृत्यले पाँचशय ढोईहरू र राजाले चढ्ने हात्ती पनि तयार पार्न लगाई मगधराजा अजातशत्रु वंदेहीपुत्रलाई निवेदन गरे—
“देव ! हस्तीयानहरू तयार भइसके । अब जस्तो उचित सम्फनुहुन्छ ।”

अनि प्रत्येक पाँचशय हात्तीहरूमा एक एक स्त्री राखी^१ आफूले चढ्ने हात्तीमा चढी चिरागहरू समात्नलगाई महत् राजानुभावले मगधराजा अजातशत्रु वंदेहीपुत्र राजगृहबाट जहाँ जीवकको आश्रयन हो त्यतंतिर प्रस्थान गरे ।

अनि आश्रयनको तगिचमा पुगेपछि मगधराजा अजातशत्रु वंदेहीपुत्र भय^२ र त्रासले जिरिङ्गिए । अनि भयभीत तथा संविग्न र लोमहर्षण^३ भएका मगधराजा अजातशत्रु वंदेहीपुत्रले जीवक कौमारभृत्यसँग यस्तो भने—“सौम्य जीवक ! के तिमिले मलाई छकाएका त होइनौ ? सौम्य जीवक ! के तिमिले धोका दिएका त होइनौ ? सौम्य जीवक के तिमिले शत्रुको हातमा पार्न लगाएका त होइनौ ? त्यत्रो ठूलो साँढे बाह्रशय महान भिक्षुसङ्घको न खकारको आवाज सुनिन्छ न त खोकेको आवाज न सुनिन्छ न त अरू कुन आवाज न सुनिन्छ !”

-
१. यी स्त्रीहरूलाई पुरुष भेष बनाई ढाल तरबार लिन लगाई हात्तीमा राखेका थिए भनी सुमं. वि. I. पृ. १६८ ले उल्लेख गरेको छ ।

३. भय चार प्रकारका छन्—(१) चित्त त्रासको भय, (२) ज्ञान भय, (३) आरम्भण भय र (४) भोत्तप्प भय ।

(१) ती मध्ये “जाति पटिच्च भयं भयानकं” (=जातिको कारणले भयानक भय हुन्छ) भन्ने जस्ता ठाउँमा चित्तत्रास भयलाई ‘भय’ भनिएको हो ।

(२) “ते पि तथागतस्स धम्मदेसनं सुत्वा येभुय्येन भयं संवेगं सन्तासं आपज्जन्ती” (=उनीहरू तथागतको धर्मदेशना सुनेर धेरैजसोले भय, संवेग र त्रास गछन्) भन्ने जस्ता ठाउँमा ज्ञानभयलाई ‘भय’ भनिएको हो । (सं. नि. II. पृ. ३११: सीहसुत्त, खन्धसंयुत्तं ।)

(३) “एतं नूनं तं भयभेरवं आगच्छति” (=यो हो कि क्याहो त्यो भयभैरव आउने) भन्ने जस्ता ठाउँमा आरम्भण भयलाई ‘भय’ भनिएको हो । (म. नि. I. पृ. २८: भयभेरव-सुत्तं ।)

(४) “भीरुं पसंसन्ति न हि तत्थ सूरं,
भया हि सन्तो न करोन्ति पापं”

(=त्यहाँ डरमान्नेलाई प्रशंसा गछन् तर सूरलाई होइन; डर-

मान्नेहरू पाप गर्देनन्) भन्ने जस्तो ठाउँमा ओतप्यभयलाई 'भय' भनिएको हो । (सं. नि. I. पृ. २१: साधुसुत्तं, देवतासंयुत्तं ।)

यहाँ यस सूत्रमा चाहिँ चित्तत्रासको भयलाई 'भय' भनिएको हो भनी सुमं. वि. I. पृ. १७०: सामञ्जसफलसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

३. 'लोमहर्षण' भनेको भाङ्का रौंहरू ठाडा हुन्छन् । यो लोमहर्षण चाहिँ धर्मश्रवण आदिको बेलामा प्रीतिको कारणले पनि हुन्छ । पिसाच आदि देख्दा डरपोकहरूलाई भयको कारणले पनि हुन्छ । यहाँ पनि चित्तत्रासको कारणले लोमहर्षण भएको हो भनी सुमं. वि. I. पृ. १७० ले उल्लेख गरेको छ ।

किन यी अज्ञातशत्रु राजा भयभीत भएका होलान् भन्ने बारेमा सुमं. वि. I. पृ. १७० ले यसरी उल्लेख गरेको छ—

'किन भयभीत भएको हो ?' भन्ने कुराको उत्तर केहीले अन्धकार भएकोले हो भनी भन्दछन् । राजगृहमा ३२ बटा महाद्वारहरू र ६४ बटा स्याना स्याना द्वारहरू छन् । जीवकको आम्रवन चाहिँ राजगृहको परखाल र गृद्धकूट पर्वतको बीचमा पर्दछ । अनि उनी पञ्चीमद्वारबाट निस्केर पर्वतको छाया भएको ठाउँमा पुगे । त्यहाँनिर पर्वतको टुप्पोले चन्द्रमा ढाकिएको थियो ।

पर्वतको छाया र रुखहरूको छायाले गर्दा त्यहाँ अँध्यारो भएको थियो । यो कुरा चाहि खास कारण होइन । किनभने त्यसबखत हजारौं चिरागहरू थिए । निःशब्दताको कारणले गर्दा आफ्नो ज्यानको बारेमा आशंका भएर नै यी राजा भयभीत भएका हुन् । जीवकले चाहि अजातशत्रुलाई प्रासादमाथि नै भनिसकेका थिए कि भगवान् निःशब्दकामी हुनुहुन्छ । त्यसैले निःशब्दतापूर्वक जानुपर्छ । त्यसैले राजाले तूर्य शब्दहरू बन्द गराएका थिए । तूर्यहरू केवल लिएर मात्र गएका थिए । यति मात्र होइन कुराकानी पनि ठूलो स्वरले गर्न दिएका थिएनन् । आम्रवनमा पनि कसैले खोकेको आवाजसम्म पनि सुनिदैनथ्यो । राजाहरू चाहि शब्दहरूमा अभिरमण गर्छन् । अतः उनी निःशब्दताको कारणले गर्दा उत्कण्ठित मात्र भएका होइनन् तर उनले जीवकमाथि आशंका पनि गरेका थिए । “मेरो आम्रवनमा साँढे बाह्रशय भिक्षुहरू छन् भनी यी जीवक भन्दछन्” तर यहाँ भने खोकेको आवाजसम्म पनि सुनिदैन । फूटो कुरा गरेर आफूले छत्र लिन चाहन्छन् जस्तो लाग्छ । यिनमा चाहि पाँच हात्तीको बल छ र मेरो नगिचबाट पनि जाँदैछन् । यहाँ मेरो नगिचमा हातमा शस्त्र भएका कुनै पुरुष पनि छैनन् । “अहो मेरो अनर्थ हुनलाग्यो” भनी डराएका थिए । डराएर पनि नडराए जस्तै बस्न नसकी आफू भयभीत भएको कुरा उनलाई भनी नै हाले । त्यसैले सूत्रमा ‘भय त्रास र लोमहर्षण भयो’ भनी उल्लेख गरेको हो ।

“महाराज ! नडराउनुहोस्, महाराज ! नडराउनुहोस् ! देव मैले तपाईंलाई छकाएको छैन । देव ! न मैले तपाईंलाई धोका नै विएको छु । देव ! न मैले तपाईंलाई शत्रुको हातमा पारेको छु । महाराज ! अगाडि बढ्नुहोस्, महाराज ! अगाडि बढ्नुहोस् ! ऊ त्यो मण्डलमालमा बत्ती बल्दैछ^१ ।’

अनि मगधराजा अजातशत्रु वंदेहीपुत्र जतिसम्म हात्तीबाट जाने बाटो हो त्यतिसम्म हात्तीबाट गई त्यसपछि हात्तीबाट ओल्ही^२ पैवल नै जहाँ मण्डलमालको द्वार हो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि जीबक कौमारभृत्यालाई यस्तो भने—“सौम्य जीवक ! भगवान्कहाँ हुनुहुन्छ त^३ ?”

“महाराज ! भगवान् यहाँ हुनुहुन्छ । महाराज ! भगवान् यहाँ माफको स्तम्भमा अडेसलाई भिक्षुसङ्घलाई अगाडितिर पारी पूर्णाभिमुख गरी बसिरहुनु भएको छ ।”

अनि मगधराजा अजातशत्रु वंदेहीपुत्र जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि एक छेउमा उभिए^४ । एक छेउमा उभिएका

१. मैले कसैलाई हत्या गर्दिन भन्ने कुरा यी राजा जान्दैनन् । अतः यदि मैले आशवासन नदिएको खण्डमा मामला खराब हुनेछ भन्ने ठानी उनले ‘नडराउनुहोस् नडराउनुहोस्’ भनी भनेका हुन् भनी सुमं. वि. I. पृ. १७१: सामञ्जसफलसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको हो ।

२. “ऊ त्यो मण्डलमालमा बत्ती बल्दैछ” भनी भन्नाको मतलब हो—

महाराज ! चोरका जमातहरू बत्ती बालेर बस्दैनन् । यो मण्डलमालमा बत्ती बलिरहेको छ । अतः नडराउनुहोस् र बत्ती भएको ठाउँमा जानुहोस् भनी भनिएको हो । सुमं. वि. I. पृ. १०६: सामञ्जसफलसुत्तवण्णना ।

३. 'हात्तीबाट भोल्ही' भनेको विहारको बहिद्वारको कोठा अगाडि भोल्ही भनी भनिएको हो ।

ओल्हेंर खुट्टाले भुइमा टेक्ने बित्तिकै भगवान्को रश्मी राजाको शरारभरी फैलिएर गयो । अनि त्यतिखेरै राजाको शरीरमा पसिना निस्कन थाल्यो र लगाइराखेको वस्त्र निचोर्न पर्ने जस्तो भयो । त्यसैबखत आफ्नो अपराधलाई कसकक सम्झेर राजाको मनमा महाभय उत्पन्न भयो । अनि सीधा बुद्धकहाँ जान नसकी जीवकको हात समाती आराममा घुम्ने जस्तो गरी "जीवक ! तिमिले यो खूब राम्ररी बनायो" भन्दै विहारको बयान गर्दै जहाँ मण्डलमालको द्वार हो त्यहाँ गए भनी सुमं. वि. I. पृ. १७२ ले उल्लेख गरेको छ ।

४. राजाले भगवान्कहाँ हुनुहुन्छ भनी किन सोधेका होलान् भन्ने बारेमा केही भन्दछन् कि 'नजानेर' । केटाकेटीको बखतमा राजा बिम्बिसारसँग आउँदा यिनले बुद्धलाई देखेका थिए । पछि कुसंगतको कारणले गर्दा यिनले पितृघात गरेका थिए । देवदत्तको कुरा सुनेर धनपानक (नालागिरी) लाई छाडी दिएका थिए । यस्तै यस्ता काम गरी अपराधी भएको हुँदा उनी भगवान्कहाँ

नगएका हुन् । त्यसैले 'नजानेर' भनिएको हो । तर यो चाहि कुनै कारण होइन । किनभने भगवान् लक्षणहरूले सुसम्पन्न र अनु-
 व्यञ्जनहरूले प्रतिमण्डित हुनुहुन्छ । छ वर्ण रश्मीहरूद्वारा सबै
 आरामहरू प्रकाश गरी ताराहरू परिवृत्त भएको चन्द्रमा जस्तै
 भिक्षुहरूद्वारा परिवृत्त भई मण्डलमालमा बसिरहुनु भएको छ ।
 कसले वहाँलाई चिन्न नसक्ला र ? यिनले त केवल आफ्नो
 ऐश्वर्यलीलाले यस्तो सोधेका हुन् । राजाहरूको लागि यो
 स्वाभाविक नै हो कि जो जानेर पनि नजाने जस्तै गरी सोध्दछन् ।

अनि जीवकले राजाको कुरा सुनी - "पृथ्वीमा बसेर
 पनि खोइ पृथ्वी भनी यी राजा सोध्दछन् । आकाशमा हेरेर पनि
 खोइ चन्द्रमा भनी सोध्दछन् । सुमेरुको फेदीमा बसेर खोइ सुमेरु
 भनी सोध्ने जस्तै गरी भगवान्को अगाडि बसेर पनि खोइ भगवान्
 भनी सोध्दछन्" भन्ने लागेर भगवान्लाई देखाइदिनु पन्थो भनी
 सोचेर जत्तातिर भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यतातिर दुइहात जोरी
 नमस्कार गरी "यहाँ भगवान् हुनुहुन्छ" भनी भने । सुमं. वि. I.
 पृ. १७३: सामञ्जसफलसुत्तवण्णना ।

५. 'एक छेउमा उभिए' भनेको भगवान्लाई र भिक्षुसङ्घलाई कुनै
 बाधा नहुने गरी एक अनुकूल ठाउँमा उभिई भगवान्लाई नमस्कार
 गरिरहे भनी सुमं. वि. I. पृ. १७३ ले उल्लेख गरेको छ ।

मगधराजा अजातशत्रु वंदेहीपुत्रले स्वच्छ तसाउ जस्तं बसिरहेका^१ भिक्षुहरूलाई हेरेर उदान प्रकट गरे^२—“जस्तं यी भिक्षुसङ्घ उपशान्त भई बसिरहेका छन् त्यस्तं गरी मेरा उदयभद्र कुमार पनि उपशान्त भई बसुन् ।”

“महाराज ! तपाईं प्रेम अनुरूप जानुभयो^३ ।”

“भन्ते ! मीरो उदयभद्र कुमार मलाई प्यारो छ । भन्ते ! उदयभद्र कुमार पनि यसरी नै उपशान्त भएर बसे हुन्थ्यो । जसरी यहाँ भिक्षुसङ्घ उपशान्त भई बसेका छन् ।”

अनि मगधराजा अजातशत्रु वंदेहीपुत्रले भगवान्लाई अभिवादन गरी भिक्षुसङ्घलाई दुइहात जोरी नमस्कार गरी^४ एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका मगधराजा अजातशत्रु वंदेहीपुत्रले भगवान्लाई यस्तो भने—“भन्ते ! भगवान्सँग म केही कुरा सोध्न चाहन्छु यदि भगवान्ले प्रश्नको उत्तर दिने भवकाश दिनुहुन्छ भने ।”

“महाराज ! सोध्नुहोस् जहिले चाहनुहुन्छ^५ ।”

१. जजसलाई हेरे ती ती भिक्षुहरू चुपलागेर बसिरहेका देखे । त्यहाँ एक भिक्षुले पनि हात वा खुट्टा चलाइरहेका थिएनन् । सर्वालङ्कारले प्रतिमण्डित भएका नाटक परिवारलाई वा राजालाई कुनै भिक्षुले हेरेका थिएनन् । सबैले भगवान्लाई नै हेरी बसिरहेका थिए ।

उनीहरूलाई देखेर राजा अति प्रसन्न भएका थिए । मल रहित तलाऊ जस्तै उनीहरूका शान्त इन्द्रियहरू अति प्रसन्न थिए । अनि बारम्बार उनीहरूलाई हेरी राजाले उदान प्रकट गरेका हुन् ।
सुमं. वि. I. पृ. १७३-७४.

९. “जस्तै यी भिक्षुसङ्घ उपशान्त भई बसिरहेका छन् त्यस्तै गरी उदयभद्र कुमार पनि उपशान्त भई बसुन्” भनी उदान प्रकट गरे । यसको अर्थ प्रष्ट पाउँ सुमं. वि. I. पृ. १७४: सामञ्जसफलसुत्त-वण्णनाले यसरी उल्लेख गरेको छ ।

“अहो ! मेरो पुत्र उदयभद्र पनि प्रव्रजित भई यसरी नै उपशान्त भएर वस्नसके कति असल हुने थियो ।” यति कारणले मात्र त्यसो भनेको होइन । यिनले शान्तपूर्वक बसिरहेका भिक्षु-सङ्घलाई देखेर पुत्रको अनुस्मरण गरेका थिए । कुनै दुर्लभ चीज पाएर अथवा कुनै प्रिय वस्तु देखेर आफ्ना प्यारा ज्ञातिबन्धुहरूको अनुस्मरण गर्नु यो लोकका मानिसहरूको स्वभाव हो । यद्यपि उनले यस्तो भने तर उनले यो कुरा आफ्नो पुत्रमाथि आशंका गरी भनेका हुन् ।

राजाको मनमा यस्तो लागेको थियो— “मेरो छोराको सोध्नसक्छ कि मेरा पिता तन्नेरी छन्, मेरा बाजे कहाँ छन् ?” यस्तो सोध्ने उसले “तिम्नो पिताले तिम्ना बाजेलाई मारिदिए” भन्ने कुरा सुन्नसक्छ । अनि उसले पनि “मैले पनि मेरा पितालाई

मारेर राज्य गर्नेछु” भन्ने कुरा सोच्न सक्छ। यसरी पुत्रमाथि आशंका गरी उनले ‘मेरो छोरा शान्त भएर बसे हुन्थ्यो’ भन्ने कुरा भनेका हुन्। यस्तो इच्छा गरे तापनि पछि उनलाई उनको पुत्रले मारिने दिएका थिए। यिनीहरूको वंशमा पाँच वंशसम्म पितृघातको परम्परा चलेको थियो। जस्तै—(१) अजातशत्रुले बिम्बिसार राजालाई मारे (२) उदयभद्रले अजातशत्रुलाई मारे (३) उनको पुत्र महामुण्डले आफ्नो पिता उदयभद्रलाई मारे (४) अनि महामुण्डलाई अनुरुद्धले मारे र (५) अनुरुद्धको छोरा नागदास भन्नेले आफ्नो पिता अनुरुद्धलाई मारे। त्यसपछि नागदास राजालाई ‘यी राजाहरू वंशछेदक हुन्’ भनी रिसाएका नागरिकहरूले मारिदिए। सुमं. वि. I. पृ. १७४: सामञ्जसफलसुत्त-वण्णना।

Dhamma.Digital

३. किन भगवान्‌ले यस्तो भन्नुभएको होला ? राजाले वचन प्रकट गर्नु भन्दा अगावै त्यसबखत भगवान्‌ले यसरी विचार गर्नु भएको थियो—‘यी राजा चुपलागेर कुनै शब्द प्रकट नगरी के सोचेर बसेका होलान् ?’ त्यसपछि भगवान्‌ले उनको मनोभावलाई बुझ्नुभई ‘यी राजा मसँग कुरागर्न नसकी भिक्षुसङ्घलाई हेरी पुत्रको संस्मरण गर्दैछन्। मैले कुरा नउठाइकन यिनले मसँग कुरागर्न सक्ने छैनन्। अतः यिनिसँग कुरा गर्नुपर्न्यो’ भनी राजाको कुरा सिद्धिने बित्तिकै भगवान्‌ले ‘महाराज ! तपाईं प्रेम-

अनुरूप जानुभयो' भनी भन्नुभएको हो । भनाइको मतलब जसरी अग्लो ठाउँको पानी होचो ठाउँमा जानेहो त्यसरी नै भिक्षुसङ्घलाई हेर्दै जहाँ प्रेम छ त्यहाँ तपाईंको मन गयो भनी भनिएको हो ।

यति कुरा सुनेपछि राजालाई यस्तो लाग्यो—“अहो आश्चर्य बुद्धगुण ! म जस्तो अपराधी भगवान्को अरू कोही छैनन् । मैले वहाँका अग्र उपस्थापक (= बिम्बिसार) लाई मारिदिएँ । देवदत्तको कुरा सुनेर मैले वहाँलाई मार्नको निमित्त मानिसहरू पठाएँ । (हेर चुल्ल. घ. पा. पृ. २९६: नालागिरिपेसनं, सङ्घभेदखन्धकं) मेरो सहारा लिएर देवदत्तले भगवान्माथि ढुंगा पयांके । (हेर चुल्ल. व. पा. पृ. २९३: लोहितुप्पादकम्म, सङ्घभेदखन्धकं) यस्तो महाअपराधी मसँग दशबलले कुरा गर्दै हुनुहुन्छ । अहो भगवान् पाँच प्रकारका तटस्थता (तादि) गुणहरूले युक्त हुनुहुन्छ । यस्ता शास्तालाई छाडेर अब बाहिर शास्ताहरू खोज्ने छैन” भन्दै चित्त प्रसन्न गरी भगवान्सँग कुरा गर्दै राजाले “भन्ते ! मेरा उदयभद्र कुमार मलाई प्यारो छन्” भनी भनेका हुन् भनी सुमं. बि. I. पृ. १७४-७५: सामञ्जसफलसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको हो ।

(यहाँ माथि लेखिएका पाँच प्रकारका तादिगुण भनेका के के हुन् भन्ने कुरा महा. नि. पृ. ९६ र ४०० मा उल्लेख भएको पाइन्छ ।)

४. किन भिक्षुसङ्घलाई नमस्कार मात्र गरेका हुन् त ? भन्ने प्रश्नको बारेमा अट्टकयाले यसरी लेखेको छ—

उनलाई यस्तो लागेको थियो—“भगवान्लाई वन्दना गरी यता उता गई भिक्षुसङ्घलाई वन्दना गर्दा भगवान्लाई पछाडि पार्नुपर्ने हुन्छ । यसो गर्दा गौरव देखाएको हुन्न । राजालाई वन्दना गरी उपराजाहरूलाई वन्दना गर्दा राजालाई अगौरव गरेको हुन्छ ।” त्यसैले भगवान्लाई वन्दना गरी उभिइरहेको ठाउँबाटै भिक्षुसङ्घलाई दुःहात जोरी नमस्कार गरी एक छेउमा बसेका हुन् । सुमं. वि. I. पृ. १७५.

५. अनि प्रश्न सोध्न प्रोत्साहित पाउँ भगवान्ले “महाराज ! सोध्नु-होस् जहिले चाहनुहुन्छ” भनी भन्नुभएको हो ।

यसको तात्पर्य यो हो कि जहिले चाहनुहुन्छ सोध्नुहोस् । उत्तर दिनमा मलाई कुनै बोझ हुने छैन । अथवा जे चाहनुहुन्छ सोध्नुहोस् सबैको उत्तर म दिनेछु भनी सर्वज्ञ ज्ञानद्वारा वचन दिनु भएको हो । यस्तो भन्नाले प्रत्येकबुद्ध र अग्रश्रावकहरू भन्दा असाधारणता देखाउँछ । उनैहरूले चाहिँ ‘जहिले चाहन्छौ सोध’ भनी भन्दैनन् । ‘प्रश्न सुनेर भन्नेछु’ भनी भन्दछन् । बुद्धले चाहिँ ‘आवुसी ! जहिले चाहन्छौ सोध’ भनेर वा ‘महाराज ! जहिले चाहन्छौ सोध’ भनी भन्न सक्नुहुन्छ । सुमं. वि. I. पृ. १७६; सामञ्जसफलमुत्तवण्णना ।

श्रामण्यफल सम्बन्धी प्रश्न

“भन्ते ! जस्तं यहाँ विविध प्रकारका शिल्पीहरू छन् । जस्तं—माहुतेहरू, सवारहरू, सारथीहरू, धनुषाचार्यहरू, चेलकहरू, (= विजय ध्वजा धारीहरू), चलकाहरू (= सेनाब्यूह निर्माताहरू), पिण्डदायकहरू (= सेनाहरूलाई भात पस्काउनेहरू), उप्रराजपुत्रहरू (संग्राममा जाने शूर बीर राजपुत्रहरू), पखन्दिकहरू (= शत्रुका शीर छेदन गर्न सक्नेहरू), शूरहरू, चर्मयोधिनहरू (= छालाका ढाल लिई संग्राममा जानेहरू), दासपुत्रहरू, भान्छेहरू, हजामहरू, नुहाउनेहरू, सूपशास्त्रीहरू, मालाकारहरू, धोबीहरू, चप्रासीहरू, नलकारहरू, कुमालेहरू, गणकहरू (= कान छेउनेहरू), गणितज्ञहरू तथा अरू पनि विविध प्रकारका शिल्पीहरू छन् । तिनीहरूले यसं जीवनमा आफ्ना शिल्पफलहरूद्वारा जीविका गर्छन् । त्यसद्वारा उनीहरूले आफूलाई सुखी तथा आनन्दित पाछन् । आमाबाबुहरूलाई पनि सुखी तथा आनन्दित पाछन् । पुत्रदारहरूलाई पनि सुखी तथा आनन्दित पाछन् । साथी मित्रहरूलाई पनि सुखी तथा आनन्दित पाछन् । उनीहरूले श्रमण-ब्राह्मणहरू प्रति उँभोलाग्ने स्वर्गीय सुखविपाकी र स्वर्गंगामी दानदक्षिणा अर्पित गर्छन् । भन्ते ! यस्तैगरी यसं जीवनमा प्रत्यक्षफल बिने श्रामण्यफल' (सामञ्जफल = श्रमणभावको फल) प्रज्ञापन गर्न सकिन्छ के ? (- देखाउन सकिन्छ के ?)

१. 'श्रामण्यफल' को शब्दार्थ हो—श्रमणफल । परमार्थको हिसाबले चाहिँ 'मार्ग' लाई 'श्रामण्य' र 'आर्यफल' लाई 'श्रामण्यफल'

“महाराज ! यो प्रश्न अरू कुनै श्रमणब्राह्मणहरूसँग सोध्नु भएको कुरा तपाईंलाई थाहाछ के ?”

भन्दछन् । जस्तो कि “भिक्षुहो ! श्रामण्य भनेको कस्तो हो ? यही आर्यब्रह्मचर्यमागं हो । जस्तै—सम्यक्दृष्टि...सम्यक्-समाधि । भिक्षुहो ! यही श्रामण्य हो । भिक्षुहो ! कुनचाहिं श्रामण्यफल हो त ? स्रोतापत्तिफल,...अरहत्फल । यही श्रामण्य-फल हो ।” (सं. नि. IV. पृ. २२: पठम सामञ्जसुत्तं, मग्संयुत्तं ।) राजालाई चाहिं यस विषयमा ज्ञान थिएन । त्यसैले उनले माथि सूत्रमा उल्लेख भए जस्तै दासपुत्रहरूले केँ यसै जीवनमा पाउने कुनै प्रत्यक्षफल पाउने कुनै धर्म छ के ? भनी सोधेका हुन् । सुमं. वि. I. पृ. १७९: सामञ्जसफलसुत्तब्रह्मणना ।

१. भगवान्ले यो प्रश्न किन सोध्नुभएको होला भन्ने सम्बन्धमा अट्टकथाले यसरी पण्डितकरण दिएको छ ।

अनि भगवान्ले प्रश्नको उत्तर दिनुभन्दा अगावै यस्तो सोच्नुभयो—“यी धेरै अन्यतीर्थिय श्रावकहरू राजामात्यहरू यहाँ आएका छन् । कृष्णपक्ष र शुक्लपक्षको सम्बन्धमा कुरा प्रकाश पार्दा उनीहरूले ‘महत् उत्साह लिएर महाराजा यहाँ आउनुभएको छ । वहाँ आउनु भएदेखि नै श्रमणहरूको कण्डा र वादबिवाद सम्बन्धी श्रमण गीतमले कुरा गर्दै हुनुहुन्छ’ भन्दै कराउनेछन् र आदरपूर्वक धर्मकुरा सुन्ने छैनन् । राजाले नै भनेको छण्डमा उनीहरू कराउने छैनन् र राजाकै कुराको अनुशरण गर्नेछन् ।

“भन्ते ! यो प्रश्न अरू भ्रमणब्राह्मणहरूसँग सोधेको कुरा मलाई थाहा छ ।”

“महाराज ! अनि कसरी उनीहरूले तपाईंलाई उत्तर दिए त ? यदि तपाईंलाई बोझ लाग्दैन भने बताउनुहोस् ।”

“भन्ते ! मलाई कुनै बोझ लाग्दैन जहाँ कि भगवान् वा भगवान् समान कुनै (पुरुष) बसेका छन् ।”

“महाराज ! त्यसोभए भन्नुहोस् ।”

छतीर्थिय मतहरू

“भन्ते ! एक समय म जहाँ पूरणकश्यप गए त्यहाँ गएँ । त्यहाँ पुगेपछि पूरणकश्यपसँग सम्मोदन गरेँ । सम्मोदनीय कुशलवार्ता गरिसकेपछि एक छेउमा बसेँ । भन्ते भनि एक छेउमा बसेको मैले पूरणकश्यपसँग यस्तो सोधेँ— ‘भो कश्यप ! यहाँ विविध प्रकारका

यी लोकवासीहरू मालिकको अनुशरण गर्छन् । अतः राजाकै जिम्मा लगाइदिनु पर्यो भन्ने सोचेर भगवान्ले “यो प्रश्न अरू कुनै भ्रमणब्राह्मणहरूसँग सोध्नु भएको छ के ? त्यसो सोध्नु भएको तपाईंलाई थाहा छ के ? बिसंनु त भएको छैन ?” भनी भन्नु-भएको हो । यदि कसैसँग सोध्नु भएको छ भने उनीहरूले के कस्तो उत्तर दिए भन्ने कुरा बताउन गहागे लाग्दैन भने त्यो कुरा भन्नुभए बेश हुने थियो भनी भन्नुभएको हो भनी सुमं. वि. I. पृ. १७९-८०: सामञ्जसफलसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

शिल्पीहरू छन् । जस्तै— माहुतेहरू,...' । भो कश्यप ! तपाईंले पनि त्यस्तैगरी यसै जीवनमा प्रत्यक्षरूपले भ्रामण्यफल देखाउन सक्नुहुन्छ के ?'

“भन्ते ! यस्तो सोधदा पूरणकश्यपले मलाई यस्तो जवाफ दिए—

पूरणकश्यपको मत

“महाराज ! [क] (१) गर्दा र गराउँदा छेदन गर्दा र छेदन गराउँदा, पिट्दा र पिट्न लगाउँदा, हरण गर्दा र हरण गराउँदा, कण्ट दिवा र कण्ट दिन लगाउँदा, फन्दामा पार्दा र फन्दामा पार्न लगाउँदा प्राणीघात गर्दा, (२) चोरी गर्दा, घर फोर्दा, लुट-पीट् गर्दा एकलो घरमा लुट-पीट् गर्दा, चार बोबाटोमा बसी आउने जानेलाई लुट-पीट् तथा काट्-मार गर्दा; (३) परदारगमन गर्दा तथा (४) भूटो बोल्दा पनि पाप लाग्दैन र पाप गर्छु भन्दा पनि पाप गरिएको हुँदैन । [ख] छुराको जस्तो धार भएको चक्रले यस पृथ्वीमा प्राणीहरूलाई (कसैले) उनीहरूको मासुको थुप्रो अथवा पुञ्ज लगाएता पनि त्यसको कारणले (उसलाई) पाप लाग्दैन र पाप हुँदैन । [ग] यसरी हनन गर्दै, घात गर्दै, छेवन गर्दै तथा छेवन गराउँदै; पिट्दै र पिट्न

---

१. यहाँका बाँकी कुराहरू माथि पृ. १०८ मा उल्लेख भए जस्तै दोह्याई पढ्नु ।

लगाउँदं—(उत्तरगङ्गाबाट) दक्षिण^१ गङ्गाको तटसम्म गए तापनि त्यसको कारणले पाप लाग्दैन, पाप हुँदैन । [घ] (त्यस्तै) दानदिदै र दान दिन लगाउँदं, यज्ञ गर्दै र यज्ञ गराउँदं (दक्षिण गङ्गाबाट) उत्तर^२ गङ्गाको तटसम्म गएता पनि त्यसको कारणले पुण्य पाउँदैन, पुण्य हुँदैन । [ङ] (त्यस्तै) दानद्वारा, इन्द्रिय ब्रह्मद्वारा, शील-संयमद्वारा, सत्यवादीताद्वारा पनि पुण्य पाउँदैन^३ र पुण्य हुँदैन ।'

“भन्ते ! पूरणकश्यपसँग मैले यसै जीवनमा प्रत्यक्षरूपले सामन्त्यफल्को कुरो सोध्दा उनले भलाई ‘गन्तुं नपने’ (= अकारियं = अ-क्रिया) कुराको व्याख्या गरे । जस्तै—कसैले कससँग आफ्नो कुरो सोध्दा लौकाको कुरा बताए कं वा लौकाको कुरा सोध्दा आफ्नो

१. दक्षिणतिरका मानिसहरू चण्ड तथा रौद्र स्वभावका हुन्छन् रे त्यसैले उनीहरूलाई काटे पनि पाप लाग्दैन भन्ने पूरणकश्यप ठान्दछन् । त्यसैले ‘दक्षिण’ भनी लक्षित गरिएको हो रे । दी. नि. अ. क. I. पृ. १८१.
२. उत्तरका मानिसहरू श्रद्धालु स्वभावका हुन्छन् रे । त्यसैले उनी-हरूलाई दान दिइएता पनि पुण्य पाइँदैन भन्ने पूरणकश्यप ठान्दछन् । त्यसैले ‘उत्तर’ भन्ने लक्षित गरिएको हो रे । दी. नि. अ. क. I. पृ. १८१.
३. यस्तै दृष्टिका कुरा सं. नि. II. पृ. ४२०: करोतोमुत्तं, अ. क. II. पृ. २४८ मा पनि हेर्नु योग्य छ; म. नि. II. पृ. २१४: सन्दक-सूत्रमा पनि ।

कुरा बताए केँ पूरणकंश्यपले मलाई यसँ जीवनमा प्रत्यक्षरूपले सामन्व्यफलको कुरो सोधदा 'अ-क्रिया' को कुरा सुनाए ।

“भन्ते ! अनि मेरो मनमा यस्तो लाग्यो—‘म जस्ता (राजा) ले आफ्नो राज्यमा बस्ने श्रमण वा ब्राह्मणलाई कसरी असन्तुष्ट पारूँ !’

“भन्ते ! यति सोची मैले पूरणकंश्यपकी भाषणलाई न त अभिनन्दन गरें न त आक्रोश नै । बल्कि अभिनन्दन पनि नगरी आक्रोश पनि नगरी असन्तुष्ट भएर पनि असन्तुष्टताको भाव प्रकट नगरी उही वचन (उनले भनेको कुरा) ‘सार हो’ भनी ग्रहण नगरी उनले भनेको कुरालाई मनमा पनि नराखी म आसनबाट उठी फर्केर आएँ ।

मन्वली गोशालकी मत

“भन्ते ! एक समय म जहाँ मन्वली गोशाल थिए त्यहाँ गएँ । त्यहाँ पुगेपछि मन्वली गोशालसँग सम्मोदन गरें । सम्मोदनीय कुशलवार्ता गरिसकेपछि एक छेउमा बसेँ । भन्ते ! अनि एक छेउमा बसेको मैले मन्वली गोशालसँग यस्तो सोधेँ—“भो गोशाल ! यहाँ विविध प्रकारका शिल्पीहरू छन् । जस्तै—माहुतेहरू...। भो

१. यहाँका बाँकी कुराहरू माथि पृ. १०८ मा उल्लेख भए जस्तै दोह-याई पढ्नु ।

गोशाल ! के तपाईले पनि त्यस्तैगरी यसै जीवनमा प्रत्यक्षरूपले सामञ्जस्यफल । (=सामान्यफल=आफैले जान्नुपर्ने फल) देखाउन सक्नु हुन्छ ?”

“भन्ते ! यस्तो सोधदा मक्खली गोशालले मलाई यस्तो जवाफ दिए—

‘महाराज ! (१) सत्त्वहरू संकिल्प हुनाको कुनै हेतु छैन, कुनै प्रत्यय छैन; विना हेतुले, विना प्रत्ययले नै सत्त्वहरू संकिल्प हुन्छन् । (२) सत्त्वहरू शुद्धि हुनाको पनि कुनै हेतु छैन, कुनै प्रत्यय छैन; विना हेतुले र विना प्रत्ययले नै सत्त्वहरू विशुद्ध हुन्छन् । (३) आफुले गरेर पनि (विशुद्ध) हुन्छ (नित्यभक्तकारे), अर्काले गरेर पनि (विशुद्ध) हुन्छ (नित्यपरकारे); (४) पुरुषार्थद्वारा पनि (विशुद्ध) हुन्छ, (५) पुरुषको शक्तिद्वारा पनि (विशुद्ध) हुन्छ, पुरुषको पराक्रमद्वारा पनि (विशुद्ध) हुन्छ^१, (६) सबै सत्त्वहरू^२, सबै प्राणीहरू^३, सबै

१. यस्तै कुरा सं. नि. II. पृ. ४२२: हेतुमुत्तंमा पनि छ । अ. क. II.

पृ. २४८.

२. मक्खलीको सिद्धान्त अनुसार सबै पशुहरूलाई ‘सत्त्व’ भन्दछन् ।
दी. नि. अ. क. I. पृ. १८२.

३. मक्खलीको सिद्धान्त अनुसार एक इन्द्रिय र दुइ इन्द्रिय भएका प्राणीहरूलाई ‘प्राणीहरू’ भनिएको छ । दी. नि. अ. क. I. पृ. १८२, तृण वृक्षादिहरूलाई एक इन्द्रिय प्राणी भनी मान्दछन् ।
महा. व. पा. पृ. २०८.

भूतहरू^१ तथा सबै जीवहरू^२ आपना वशमा छैनन् र स्वभाविकरूपले जहाँ जहाँ जानु पर्ने हो त्यहाँ त्यहाँ गई छ-अभिजातिहरू^३ अन्तर्गत सुख दुःखको अनुभव गर्छन् । (७) प्रमुख योनिहरू चौध लाख छयसट्टी शय (१४,६,६००) छन् । (८) पाँचशय कर्महरू छन्, (९) पाँच कर्महरू छन्^४, (१०) तीन कर्महरू^५ छन् तथा (११) कर्म र अर्धकर्म^६ पनि छन् । (१२) बयसट्टी प्रतिपदाहरू छन्, (१३) बयसट्टी अन्तर कल्पहरू^७ छन्, (१४) छ अभिजातिहरू छन्, (१५) आठ पुरुषभूमिहरू^८ छन्, (१६) उनन्चास शय आजीवक व्रतहरू, (१७) उनन्चास शय परिभ्राजक प्रव्रज्याहरू र (१८) उनन्चास शय नागवासहरू छन् । (१९) बीस शय इन्द्रियहरू, (२०) तीस शय नरकहरू र (२१) छत्तीस रज घातुहरू (= धुलो लाग्ने ठाउँहरू) छन् ।

१. सबै अण्डज प्राणीहरूलाई 'भूत' भनी अन्य तैर्थीयहरू भन्दछन् रे ।

दी. नि. अ. क. I. पृ. १८२.

२. घान, जी, गहूँ आदि अन्नहरूमा जीव छ भन्ने धारणा अन्य घर्मावलम्बीहरूले राख्ने भएको हुँदा यसैलाई 'जीव' भनिएको हो ।

दी. नि. अ. क. I. पृ. १८२.

३. छ-अभिजातिहरू भनेका कस्ता हुन् भन्ने बारेमा लेखकको बु. प. भा-१, पृ. ४० मा हेर्नु ।

४. अन्य तैर्थीयहरूमा पनि कसैले पञ्चेन्द्रियलाई 'पाँच कर्म' भन्छन् रे । दी. नि. अ. क. I. पृ. १८३.

५. काय, वाक्, चित्तलाई तीन कर्म भनिएको रे । दी. नि. अ. क. I. पृ. १८३.

६. काय र वचनलाई 'कर्म' र मन-कर्मलाई 'अर्ध-कर्म' भनी भन्दछन् रे । दी. नि. अ. क. I. पृ. १८३.
७. एक कल्पमा चौसठ्ठी अन्तर कल्पहरू हुन्छन् । तर यिनले दुई कल्पहरू थाहा नपाई बयसठ्ठी कल्पहरूमात्र उल्लेख गरे । दी. नि. अ. क. I. पृ. १८३.
८. (१) मन्दभूमि, (२) खिड्डाभूमि, (३) वीमंसनभूमि, (४) उजुगतभूमि, (५) सेखभूमि, (६) समणभूमि, (७) जिनभूमि र (८) पर्णभारभूमिलाई अन्य धर्मावलम्बीहरूले 'आठ पुरुषभूमि' भनी भन्दछन् । यसको अर्थ यसप्रकार छ—

जन्मेदेखि सातदिनसम्मलाई 'मन्द-भूमि', दुर्गतिबाट आएका जन्मेपछि धेरै रुन्छन् तथा सुगतिबाट आएका हाँस्छन्— यही रुने र हाँस्ने अवस्थालाई 'खिड्डाभूमि'; आमा-बाबुहरूले हात समाती ढिडाउने अवस्थालाई 'वीमंसनभूमि'; पैदल हिंड्न सक्ने अवस्थालाई 'उजुगतभूमि'; शिक्षा सिकने अवस्थालाई 'सेखभूमि'; घरछोडी प्रव्रजित हुने अवस्थालाई 'समणभूमि'; आचार्यको सत्संगत गरी ज्ञान प्राप्त गर्ने अवस्थालाई 'जिनभूमि' र भिक्षु, पर्णक तथा जिनहरूबाट कुनै कुरा सुन्न नपर्ने अवस्थालाई 'पर्णकभूमि' (= पर्णकभूमि) भनी — यिनै आठ अवस्थालाई अन्य धर्मावलम्बीहरूले 'अष्ट पुरुषभूमि' भन्दछन् । दी. नि. अ. क. I. पृ. १८४; सं. नि. अ. क. II. पृ. २५०.

(२३) सात संजीगर्भहरू^१ (= सचेतन गर्भहरू), (२३) सात असंजी
 (=अचेतन) गर्भहरू^२ र (२४) सात निर्ग्रन्थी गर्भहरू^३ छन् । (२५)
 सात द्वैवहरू, (२६) सात मनुष्यहरू र (२७) सात पिशाचहरू छन् ।
 (२८) सात दहहरू^४, (२९) सात महाग्रन्थी (पबुट) हरू र सात
 स्यानाग्रन्थी (पबुट) हरू छन् । (३०) सात महाप्रपातहरू र सात शय
 स्याना प्रपातहरू छन् । (३१) सात महास्वप्नहरू र सात शय स्याना
 स्वप्नहरू छन् । (३२) असीनाख साना-ठूला कल्पहरू^५सम्म

१. उँट, गाई, गधा, बाख्रा, पशु, मृग आदिलाई मकखली गोशालले
 'सात संजी गर्भ' भन्दछन् । दी. नि. अ. क. I. पृ. १८५.
२. चामल, जौ, गहुँ, कङ्गू, वरक र कोदो आदिलाई उनी 'सात
 असंजी गर्भ' भन्दछन् । दी. नि. अ. क. I. पृ. १८५.
३. गाँठा भएका वस्तुहरूमा हुने गर्भहरू । जस्तै—उखूको गाँठो,
 बाँसको गाँठो र वेतको गाँठो इत्यादि । दी. नि. अ. क. I.
 पृ. १८५.
४. सातवटा ठूला दहहरू, जस्तै (१) कणमण्ड, (२) रथकार,
 (३) अनोतप्त, (४) सिंहप्रपात, (५) तियगगल, (६) मुचलिन्द
 तथा (७) कुगालक । दी. नि. अ. क. I. पृ. १८५.
५. कुनै एक महासरोवरबाट शय वर्षको एक पटक कुशाग्रद्वारा एक
 बिन्दु पानी फिक्की यसै क्रमद्वारा त्यस सरोवरको पानी सात
 पटकसम्म सिद्धिने अवस्थालाई एक महा (= ठूलो कल्प)
 भन्दछन् । दी. नि. अ. क. I. पृ. १८५; म. नि. अ. क. III.
 पृ. १५९: सन्दकसुत्तवण्णना ।

संसारमा घुमी-फिरी मूर्ख तथा पण्डितहरूले दुःखको अन्त गर्न सक्छन् । (३३) फेरि त्यहाँ यो शीलद्वारा, यो ब्रतद्वारा अथवा यो ब्रह्मचर्यद्वारा न अपरिपक्व कर्मलाई परिपक्व गर्नेछु अथवा परिपक्व कर्मलाई भोग गरेर पार लगाउनेछु भन्ने पनि हुन सक्दैन । (३४) द्रोण (= पाथी) ले नापिराखेको जस्तै नापिराखेको यस संसारको सुख-दुःखलाई घटी-बढी गर्न सकिन्न न उच्च-नीच (= ठूलो-स्थानो) पानं नै सक्छन् । जस्तै— बेरिराखेको धागोको डल्लो छाडिदिँदा धागोको प्रमाण भएसम्म मात्र जान्छ त्यस्तै—मूर्ख र पण्डितहरूले (संसारमा) घुम-फिर गरेर मात्र दुःखको अन्त गर्ने छन् ।'

“भन्ते ! मैले मकखली गोशालसँग यसै जीवनमा प्रत्यक्ष-रूपले सामञ्ज-फलको कुरा सोध्दा उनले मलाई ‘संसार-शुद्धि’को कुरा सुनाए । जस्तै कसैले कससँग थाँपको कुरा सोध्दा लौकाको कुरा बताए कैं वा लौकाको कुरा सोध्दा थाँपको कुरा बताए कैं मकखली गोशालले मलाई यसै जीवनमा प्रत्यक्षरूपले सामञ्ज-फलको कुरा सोध्दा ‘संसार-शुद्धि’को कुरा बताए ।

“भन्ते ! अनि मेरो मनमा यस्तो लाग्यो—‘म जस्ता (राजा) ले आफ्नो राज्यमा बस्ने भ्रमण ब्राह्मणलाई कसरी असन्तुष्ट पार्छु !’

“भन्ते ! यति सोची मैले मकखली गोशालको भाषणलाई न त अभिनन्दन गर्ने न त आक्रोश नै । बल्कि अभिनन्दन पनि नगरी आक्रोश

१. यस्तै कुरा सं. ति. II. पृ. ४२३; महादिट्ठिमुत्तंमा पनि छ । भ. क.

II. पृ. २४९; म. ति. II. पृ. २१५; सन्दकमुत्तं ।

पनि नगरी— असन्तुष्ट भएर पनि असन्तुष्टिताको भाव प्रकट नगरी—
उही वचन 'सार हो' भनी ग्रहण चगरी उनले भनेको कुरालाई मनमा
पनि नराखी म आसनबाट उठी फर्केर आएँ ।”

अजित केशकम्बलको मत

“भन्ते ! एक समय म जहाँ अजित केशकम्बल^१ थिए त्यही
गएँ । त्यही पुगेपछि अजित केशकम्बलसँग सम्मोदन गरेँ । सम्मोदनीय
कुशलवार्ता गरिलकेपछि एक छेउमा बसेँ । भन्ते ! भनि एक छेउमा
बसेको मैले अजित केशकम्बलसँग पस्तो सोधेँ—

‘भो अजित ! यहाँ विविधप्रकारका शिल्पीहरू छन् । जस्तै—
माहुतेहरू... भो अजित ! के तपाईंले पनि त्यस्तै गरी यसै जीवनमा
प्रत्यक्षरूपले साम्बन्ध-फल (= सामान्य फल = आफैले जान्नुपर्ने फल)
देखाउन सक्नुहुन्छ ?’

“भन्ते ! यस्तो सोध्दा अजित केशकम्बलले मलाई यस्तो
जवाफ दिए—

‘महाराज ! (१) न दानको फल छ, न यज्ञको फल छ र न
होमको फल छ । (२) सु-कृत्य र दुष्कृत्य कर्महरूको विपाक-फल पनि

१. रोमनमा 'केश कम्बली' ।

२. यहाँका बाँकी कुराहरू माथि पृ. १०८ मा उल्लेख भए जस्तै
दोहन्याई पढ्नु ।

छैन । (३) यो लोक पनि छैन र परलोक पनि छैन । (४) आमा पनि छैन र बाबु पनि छैन । (५) औपपातिक (= च्युत भएर फेरि उत्पन्न हुने) सत्वहरू पनि छैनन् । (६) यो लोकमा त्यस्ता कुनै भ्रमण वा ब्राह्मणहरू पनि छैनन् जसले सम्यक् रूपले नैर्याणिक (= मोक्ष) मार्गमा गमन गरी यो लोक र परलोकलाई साक्षात्कार गरी केही भन्न सक्नु । (७) चातुर्महाभौतिकद्वारा^१ बनेको यो पुरुषको जब मरण हुन्छ तब पृथ्वी धातु, पृथ्वी समूहमा पुग्छ, जान्छ; आप (= पानी) धातु, आप-समूहमा पुग्छ, जान्छ; तेज-धातु, तेज समूहमा पुग्छ, जान्छ; वायु-धातु, वायु-समूहमा पुग्छ, जान्छ; इन्द्रियहरू (= मन सहित) आकाशतिर लाग्छन् । (८) मृत शरीरलाई आसन सहित पञ्चम पुरुषले^२ लैजान्छन् र श्मशानसम्म उसको 'पदचिन्ह'^३ देखिन्छ । परेवाको (सेतो) जस्तो वर्ण भएका उसका हाडहरू सबै आहुतिमा भष्म हुन्छन् ।

-
१. पृथ्वी, आप, तेज (= शीतोष्ण), वायु—यी चार तत्वलाई 'चातुर्महाभूत' भन्दछन् ।
  २. मृत शरीर राखेको खाट र बोक्ने चारजना मानिसहरू सहितलाई 'आसन सहित पञ्चम पुरुष' भनिएको हो । दी. नि. अ. क. I. पृ. १८७.
  ३. श्मशान पुगुञ्जेलसम्म मृत शरीर देखिन्छ । यसैलाई 'पदचिन्ह' भनिएको हो । मृत्यु भएपछि श्मशान लैजाने बेलासम्म मृतकको गुणागुणको कुरा गर्नेलाई पनि 'पद-चिन्ह' भन्दछन् । दी. नि. अ. क. I. पृ. १८७.

(९) दान भनेको दिने (मूर्ख) हरूले बनाइराखेका हुन् । ज-जसले दानको फल छ (अस्ति) भनी बताउँछन्, उनीहरूको कुरो ढोक्रो हो, फूटो हो र उनीहरूका कुराहरू प्रलाप मात्र हुन् । (१०) मूर्ख र पण्डित दुबैका शरीरहरू विनाश भएर उच्छेद (नष्ट) हुन्छ, विनाश हुन्छ र मृत्युपछि केही हुन्न ।'

“भन्ते ! मैले अजित केशकम्बलसँग यसै जीवनमा प्रत्यक्ष-रूपले सामञ्ज-फल (= सामान्य-फल) को कुरा सोधदा उनले मलाई 'उच्छेद' को कुरा सुनाए । जस्तै—कसैले कसैसँग आफ्नो कुरा सोधदा लौकाको कुरा बताए कं वा लौकाको कुरा सोधदा आफ्नो कुरा बताए जस्तै अजित केशकम्बलले मलाई यसै जीवनमा प्रत्यक्षरूपले सामञ्ज-फलको कुरा सोधदा 'उच्छेद' को कुरा बताए ।

“भन्ते ! अनि मेरो मनमा यस्तो लाग्यो—'म जस्ता (राजा) ले आफ्नो राज्यका बस्ने श्रमण वा ब्राह्मणलाई कसरी असन्तुष्ट पार्छु !'

“भन्ते ! यति सोची मैले अजित केशकम्बलको भाषणलाई न त अभिनन्दन गरेँ न त आक्रोश नै । बल्कि अभिनन्दन पनि नगरी आक्रोश पनि नगरी—असन्तुष्ट भएर पनि असन्तुष्टिताको भाव प्रकट नगरी—उही वचन 'सत्य हो' भनी ग्रहण नगरी उनले भनेको कुरालाई मनमा पनि नराखी म आसनबाट उठी फर्केर आएँ ।”

१. यस्तै कुरा सं. नि. II. पृ. ४१८: नत्थिदिन्नमुत्तंमा पनि उल्लेख भएको पाइन्छ । अ. क. II. पृ. २४७; म. नि. II. पृ. २१२: सन्दकमुत्तं ।

प्रकुध कात्यायनको मत

“भन्ते ! एक समय म जहाँ प्रकुध कात्यायन (पकुध कच्चान) थिए त्यहाँ गएँ । त्यहाँ पुगेपछि प्रकुध कात्यायनसँग सम्मोदन गरेँ । सम्मोदनीय कुशलवार्ता गरिसकेपछि एक छेउमा बसेँ । भन्ते ! अनि एक छेउमा बसेको मैले प्रकुध कात्यायनसँग यस्तो सोधेँ—

‘भो कात्यायन ! यहाँ विविध प्रकारका शिल्लीहरू छन् । जस्तै—माहुतेहरू...’ भो कात्यायन ! के तपाईंले पनि त्यस्तै गरी यस जीवनमा प्रत्यक्षरूपले सामञ्च-फल देखाउन सक्नुहुन्छ ?’

“भन्ते ! यस्तो सोधदा प्रकुध कात्यायनले मलाई यस्तो उत्तर दिए —

‘महाराज ! [१] यी सप्तकायहरू अकृत, अकृतविधा; [२] अनिर्मित, अनिर्मापित; [३] बन्ध्या (= बाँकी, निष्फल), कूटस्थ तथा स्तम्भ समान निश्चल छ । तिनीहरू न चल्दछन्, न विपर्येत हुन्छन्, न परस्पर बिचनबाधा दिन्छन्, परस्पर सुख पनि हुन्न, दुःख पनि हुन्न; न त परस्पर सुख दुःखको लागि नै हुन्छन् ।

‘सप्तकाय भनेका कुन् हुन् भने—(१) पृथ्वी-काय, (२) आप-काय, (३) तेज-काय, (४) वायु-काय, (५) सुख-काय, (६)

---

१. यहाँका बाँकी कुराहरू माथि पृ. १०८ मा उल्लेख भए जस्तै दोह-याई पढ्नु ।

दुःख-काय तथा (७) जीव-काय । यी सप्त-कायहरू अकृत, अकृत-विधा; अनिर्मित, अनिर्मापित; वन्ध्या, कूटस्थ तथा स्तम्भ समान निश्चल छन् । यी न चल्दछन् न विपरीत हुन्छन् न परस्पर बिध्नबाधा दिन्छन्, न परस्पर सुखको लागि हुन्छन्, न परस्पर दुःखको लागि हुन्छन् न त परस्पर सुख दुःखको लागि न हुन्छन् । [४] त्यहाँ मान्ने वा मान्न लगाउने छैनन, सुम्ने वा सुम्न लगाउने छैनन् र जान्ने वा जान्न लगाउने छैनन् । [५] कसैले कसैलाई धार भएको शस्त्रले शीर छेदन गरे तापनि कुनै जीवलाई मारेको हुन्न । सप्त-कायको बीचमा भएका छिद्रहरूका बीचमा (शस्त्र) पर्न जान्छ ।

“भन्ते ! मैले प्रकुध कात्यायनसँग यसै जीवनमा प्रत्यक्षरूपले सामञ्ज-फल (= सामान्य-फल) को कुरा सोध्दा उनले मलाई ‘अर्क अर्क’ कुरा सुनाए । जस्तै कसैले कसैसँग आँपको कुरा सोध्दा लौकाको कुरा बताए जस्तै वा लौकाको कुरा सोध्दा आँपको कुरा बताए यै प्रकुध कात्यायनले मलाई यसै जीवनमा प्रत्यक्षरूपले सामञ्ज-फलको कुरा सोध्दा ‘अर्क अर्क’ कुरा बताए ।”

“भन्ते ! अनि मेरो मनमा यस्तो लाग्यो— ‘म जस्ता (राजा) ले आफ्नो राज्यमा बस्ने भ्रमण वा ब्राह्मणलाई कसरी असन्तुष्ट पार्छु ।’

“भन्ते ! यति सोची मैले प्रकुध कात्यायनको भाषणलाई न त अभिनन्दन गरें न त आक्रोश नै । बल्कि अभिनन्दन पनि नगरी

१. यस्तै कुरा सं. नि. II. पृ. ४२३: महादिद्विसुत्तमा पनि छ । अ. क.

II. पृ. २४९; म. नि. II. पृ. २१६: सन्दकमुत्त ।

आक्रोश पनि नगरी—असन्तुष्ट भएर पनि असन्तुष्टिताको भाव प्रकट नगरी—उही वचन 'सत्य हो' भनी ग्रहण नगरी उनले भनेको कुरालाई भनमा पनि नराखी म आसनबाट उठी फर्केर आएँ ।”

निगण्ठको मत

“भन्ते ! एक समय म जहाँ निगण्ठ (= निर्ग्रन्थ) नाटपुत्र थिए त्यहाँ गएँ । त्यहाँ पुगेपछि निगण्ठ-नाटपुत्रसँग सम्मोदन गरेँ । सम्मोदनीय कुशलवार्ता गरिसकेपछि एक छेउमा बसेँ । भन्ते ! अनि एक छेउमा बसेको मैले निगण्ठ-नाटपुत्रसँग यस्तो सोधेँ—

‘भो अग्गिवेस्सन ! (गोत्रको नाम) यहाँ विविधप्रकारका शिल्पोहरू छन् । जस्तै माहुतेहरू^१ ... स्वर्गीय सुख-विपाकी स्वर्गगामी दानदक्षिणा अर्पित गर्छन् । भो अग्गिवेस्सन ! के तपाइँले पनि त्यस्तै गरी यसै जीवनमा प्रत्यक्षरूपले सामब्ब-फल (= सामान्य-फल = आफैले जान्नुपर्ने फल) देखाउन सक्नुहुन्छ ?’

“भन्ते ! यस्तो सोध्दा निगण्ठ-नाटपुत्रले मलाई यस्तो जवाफ दिए—

‘महाराज ! यहाँ निगण्ठ (= निर्ग्रन्थ) चातुर्याम-संवरले संवृत्त हुन्छ । महाराज ! कसरी निगण्ठ चातुर्याम-संवरले संवृत्त हुन्छ भने ?—

---

१. यहाँका बाँकी कुराहरू माथि पृ. १०८ मा उल्लेख भए जस्तै दोह-याई पढ्न ।

‘महाराज ! (१) यहाँ निगण्ठ सबै (चीसो) पानी बर्जित गछं^१, (२) सबै (पाप) वर्जनले युक्त हुन्छ, (३) सबै पापलाई शुद्ध गछं (पखाल्छ), तथा (४) सबै पाप बर्जित गर्नमा तत्पर रहन्छ । महाराज ! यसप्रकार निगण्ठ^२ चातुर्याम-संवरले संबृत्त हुन्छ । महाराज ! चातुर्याम-संवरले संबृत्त हुने भएकोले निगण्ठलाई ‘गतात्म’ (= जहाँ पुग्नु पर्ने हो त्यहाँ पुगेका) भन्दछन्, ‘यतात्म’ (= संयतचित्त भएका) भन्दछन् तथा ‘स्थितात्म’ (= सुप्रतिष्ठित चित्त भएका) भन्दछन् ।’

“भन्ते ! मैले निगण्ठ-नाटपुत्रसँग यसै जीवनमा प्रत्यक्षरूपले सामञ्जस्य-फल (= सामान्यफल) को कुरा सोध्दा उनले मलाई ‘चातुर्याम-संवर’ का कुराहरू बताए । जस्तै कसैले कससँग आँपको कुरा सोध्दा लौकाको कुरा बताए जस्तै वा लौकाको कुरा सोध्दा आँपको कुरा बताए कैं निगण्ठ-नाटपुत्रले मलाई यसै जीवनमा प्रत्यक्ष-रूपले सामञ्जस्य-फलको कुरा सोध्दा ‘चातुर्याम-संवर’ का कुराहरू सुनाए ।

१. निगण्ठ = निर्ग्रन्थ भनेको जैन सम्प्रदाय हो । यस सम्प्रदायका प्रवर्तक नाटपुत्र = नाथपुत्र हुन् । जैनहरू चीसो पानीमा जीव रहन्छ भन्ने विचारका भएका हुँदा सबै चीसो पानीको व्यवहार गर्दैनन् । अ. क. I. पृ. ११७.
२. आफूलाई नै लक्षगरी नाटपुत्रले ‘निगण्ठ’ मात्र भनेका हुन् । निगण्ठ शब्दको अर्थ हो - ग्रन्थी रहित = बन्धन रहित ।

“भन्ते ! अनि मेरो मनमा यस्तो लाग्यो—‘म जस्ता (राजा) ले आफ्नो राज्यमा बस्ने भ्रमण ब्राह्मणलाई कसरी असन्तुष्ट पार्छु !’

“भन्ते ! यति सोची मैले निगण्ठ-नाटपुत्रको भाषणलाई न त अभिनन्दन गर्ने न त आक्रोश नै । बल्कि अभिनन्दन पनि नगरी आक्रोश पनि नगरी—असन्तुष्ट भएर पनि असन्तुष्टताको भाव प्रकट नगरी—उही वचन ‘सत्य हो’ भनी ग्रहण पनि नगरी उनले भन्नेको कुरालाई मनमा पनि नराखी म आसनबाट उठी फर्केर आएँ ।”

सञ्जयको मत

“भन्ते ! एक समय म जहाँ सञ्जय बेलट्टपुत्र^१ थिए त्यहाँ गएँ । त्यहाँ पुगेपछि सञ्जय बेलट्टपुत्रसँग सम्मोदन गरेँ । सम्मोदनीय कुशलवार्ता गरिसकेपछि एक छेउमा बसेँ । भन्ते ! अनि एक छेउमा बसेको मैले सञ्जय बेलट्टपुत्रसँग यस्तो सोधेँ—

‘भो सञ्जय ! यहाँ विविधप्रकारका शिल्पीहरू छन् । जस्तै— माहुतेहरू^२.. प्रत्यक्षरूपले आफूलाई पनि सुखी तथा भानन्दित पाछन् । अमा-बाबुहरूलाई पनि सुखी तथा भानन्दित पाछन् । पुत्र-बारहरूलाई पनि सुखी तथा भानन्दित पाछन् । उनीहरूले उँभोलागेका

१. कहीं कहीं बेलट्टिपुत्र भन्ने पनि उल्लेख भएको पाइन्छ ।

२. यहाँका बाँकी कुराहरू माथि पृ. १०८ मा उल्लेख भए जस्तै दोह-याई पढ्नु ।

भ्रमण-ब्राह्मणहरूलाई स्वर्गीय सुख-विपाकी स्वर्गगामी—दान-दक्षिणा अर्पित गर्छन् । भो सञ्जय ! के तपाईंले पनि त्यस्तै गरी यसै जीवनमा प्रत्यक्षरूपले सामञ्ज-फल (सामान्य-फल=आफंले जान्नुपर्ने फल) देखाउन सक्नुहुन्छ ?'

“भन्ते ! यस्तो सोध्दा सख्ख्य बैलट्टपुत्रको मलाई यस्तो उत्तर दिए—

‘(१) महाराज ! यदि तपाईंले मसँग ‘परलोक छ के ?’ भनी सोध्नु भएमा यदि मलाई ‘परलोक छ’ भन्ने लागेमा म तपाईंलाई ‘परलोक छ’ भनी भन्नेछु । (अ) यस्तो हो पनि भन्दिन, (आ) त्यस्तो होइन पनि भन्दिन, (इ) अन्यथा हो पनि भन्दिन, (ई) होइन पनि भन्दिन र (उ) ‘होइन’ भनेकोलाई ‘होइन’ पनि भन्दिन ।

Dhamma.Digital

‘(२) महाराज ! यदि तपाईंले मसँग ‘परलोक छैन के ?’ भनी सोध्नु भएमा यदि मलाई ‘परलोक छैन’ भन्ने लागेमा म तपाईंलाई ‘परलोक छैन’ भनी भन्नेछु ।... (३) यदि तपाईंले मसँग ‘परलोक छ पनि छैन पनि के ?’... (४)... ‘परलोक न छ न छैन के ?’ (५)... ‘औपपातिक सत्त्व छ के ?’... (६)... ‘औपपातिक सत्त्व छैन के ?’... (७)... ‘औपपातिक सत्त्व न छ न छैन के ?’... (८)... ‘सुकृत्य दुष्कृत्यको कर्मफल छ के ?’... (९)... ‘सुकृत्य दुष्कृत्यको कर्मफल छैन के ?’... (१०)... ‘सुकृत्य दुष्कृत्य कर्मको फल छ पनि छैन पनि के ?’... (११)... सुकृत्य दुष्कृत्य कर्मको फल

न त छ न त छैन के ?'... (१२)... 'तथागत (= सत्व) मरणपच्छि हुन्छ कि के ?'... (१३)... 'तथागत मरणपच्छि हुन्न कि के ?'... (१४)... 'तथागत मरणपच्छि हुन्छ पनि हुन्न पनि कि के ?'... (१५)... 'तथागत मरणपच्छि न त हुन्छ न त हुन्न कि के ?' भनी सोध्नु भएमा यदि मलाई 'तथागत (= सत्व) मरणपच्छि न त हुन्छ न त हुन्न' भन्ने लागेमा मैले तपाईंलाई 'तथागत (= सत्व) मरणपच्छि न त हुन्छ न त हुन्न' भनी भन्नेछु । (अ) यस्तो हो पनि भन्दिन, (आ) त्यस्तो होइन पनि भन्दिन, (इ) अन्यथा हो पनि भन्दिन, (ई) होइन पनि भन्दिन र (उ) 'होइन' भनेकोलाई 'होइन' पनि भन्दिन ।'

“भन्ते ! मैले सञ्जय बेलट्टपुत्रसँग यसै जीवनमा प्रत्यक्षरूपले सामञ्ज-फल (= सामान्य-फल) को कुरा सोध्दा उनले मलाई 'विक्षेप' (= यो पनि होइन र त्यो पनि होइन) को कुरा सुनाए । जस्तै कसैले कसैसँग आफ्नो कुरा सोध्दा लोकाको कुरा बताए जस्तै वा ढोकाको कुरा सोध्दा आफ्नो कुरा बताए कं सञ्जय बेलट्टपुत्रले मलाई यसै जीवनमा प्रत्यक्षरूपले सामञ्ज-फलको कुरा सोध्दा 'विक्षेप' को कुरा बताए ।

“भन्ते ! अनि मेरो मनमा यस्तो लाग्यो— 'म जस्ता (राजा) ले आफ्नो राज्यमा बस्ने श्रमण वा ब्राह्मणलाई कसरी असन्तुष्ट पार्छु ।'

“भन्ते ! यति सोची मैले सञ्जय बेलट्टपुत्रको भाषणलाई न त अभिनन्दन गरें न त आक्रोश नै । बलिक अभिनन्दन पनि नगरी

आक्रोश पनि नगरी—असन्नुष्ट भएर पनि असन्नुष्टिताको भाव प्रकट नगरी उही वचन 'सत्य हो' भनी ग्रहण नगरी उनले भनेको कुरालाई मनमा पनि नराखी म आसनबाट उठी फर्केर आएँ ।”

बुद्धवाद

पहिलो सान्दृष्टिक श्रामण्यफल

“भन्ते ! सो म भगवान्सँग पनि सोध्दछु^१ । ‘भन्ते ! जस्तै यहाँ विविध प्रकारका शिल्पीहरू छन् । जस्तै—माहुतेहरू^२... गणितज्ञ-हरू तथा अरू पनि विविध प्रकारका शिल्पीहरू छन् । तिनीहरूले यसै जीवनमा अपना शिल्पफलहरूद्वारा जीविका गर्छन् । त्यसद्वारा उनीहरूले आफूलाई सुखी तथा आनन्दित पाछन् ।...’ । भन्ते ! यस्तै गरी यसै जीवनमा प्रत्यक्षफल दिने श्रामण्यफल प्रज्ञापन गर्न सक्नुहुन्छ के ? (—देखाउन सक्नुहुन्छ के ?)”

१. बालुवा निचोर्दा तेल नपाए जस्तै मैले तीर्थियवादहरूमा कुनै सार पाउन सकिन । अब म भगवान्सँग सोध्दछु भनी भनिएको हो । सुमं. वि. I. पृ. १८९: सामञ्जस्यमुत्तवण्णना ।
२. यहाँका बाँकी कुराहरू माथि पृ. १०८ मा उल्लेख भए जस्तै दोह-याई पढ्नु ।
३. यहाँका बाँकी कुराहरू माथि पृ. १०८ मा उल्लेख भए जस्तै दोह-याई पढ्नु ।

“महाराज ! सबछु । महाराज ! त्यसो भए तपाईंसँग सोधनेछु । जस्तो तपाईंलाई लाग्छ त्यस्तो भन्नुहोस् । महाराज ! तपाईं यस विषयमा के भन्नुहुन्छ ? भनी कि यहाँ तपाईंको काम गर्ने दास छ । जो पहिले उठ्ने पछि सुत्ने, के गर्नुपर्छ भन्ने विचार गर्ने तथा प्रसन्नपूर्वक मुख ताक्ने स्वभावको हुन्छ । अनि उसलाई यस्तो लाग्छ—‘पुण्यको विपाक र पुण्यको गति भनेको आश्चर्य र भद्भूत रहेछ । यी मगध-राजा वंदेहीपुत्र अजातशत्रु पनि मानिस हुन् र म पनि मानिस हुँ । तर यी मगधराजा वंदेहीपुत्र अजातशत्रु देवता कं पञ्चकामगुणले सुसम्पन्न भई पञ्चकाम विषयको परिभोग गर्छन् । म चाहिँ उनको कामगर्ने पहिले उठ्ने र पछि सुत्ने, के गर्नुपर्छ भन्ने विचार गर्ने, मन पर्ने ढंगले काम गर्ने, प्रियवचन बोल्ने तथा प्रसन्नपूर्वक स्वामीको मुख ताक्ने स्वभावको दास हुँ । अब मैले पनि पुण्य गर्नुपर्छ । (ता कि राजाले जस्तै सुख पाउन सकूँ । तर राजाले एक दिनमा दिने दान पुण्य आफ्नो जीवनभरमा पनि म गर्न सकिदैन) त्यसैले केश दाह्री क्षीर गरी काषायवस्त्र धारण गरी घरबार छाडी अनगारिक भई प्रव्रजित हुनुपर्न्यो । त्यसपछि केश दाह्री क्षीर गरी काषायवस्त्र धारण गरी घरबार छाडी अनगारिक भई उ प्रव्रजित हुन्छ । यसप्रकार प्रव्रजित भएपछि उ कायसंयम गरी बस्छ । वचन संयम गरी बस्छ । मन संयम गरी बस्छ । खाना र वस्त्रले मात्र सन्तुष्ट भई एकान्तवासमा क्षमिरमण गरी बस्छ । अनि भरू मानिसहरू आई तपाईंलाई यस्तो भन्दछन्—‘हे देव ! यो जान्नुहोस् । जो त्यो पुरुष तपाईंको दास... थियो देव ! अब सो पुरुष केश दाह्री क्षीर गरी काषायवस्त्र धारण

गरी घरबार छाड़ी अनगारिक भई प्रव्रजित भइसकयो । घसरी प्रव्रजित भएको उ कायसंयम गरी बसेको छ । वचन संयम गरी बसेको छ । मन संयम गरी बसेको छ । छाना र बस्त्रले मात्र सन्तुष्ट भई एकान्तवासमा अभिरमण गरी बसेको छ ।' अनि के तपाईं यसो भन्नुहुन्छ ? 'भो ! सो पुरुष फेरि पनि मेरो दास नं.. हो' ।"

"भन्ते ! यसो भन्न सकिदैन । बरू हामी नै उसलाई अभिवादन गर्नेछौं । सेवा गर्नेछौं । आसनद्वारा निम्त्याउनेछौं । चौवर-भिक्षा भोजन-सयनाशन-ग्लान प्रत्यय भैषज्य वस्तुहरूद्वारा निम्त्याउनेछौं तथा धर्मतापूर्वक उसको आरक्षा संविधान गर्नेछौं ।"

"महाराज ! यदि यसो हो भने यो सान्दृष्टिक श्रामण्यफल हो कि होइन त ? यसमा तपाईं के भन्नुहुन्छ ?"

"भन्ते ! यदि यसो हो भने साँच्चै नै यो सान्दृष्टिक श्रामण्य-फल हो ।"

"महाराज ! यसै जीवनमा पाउने यो पहिलो सान्दृष्टिक श्रामण्यफल देखाएको छु ।"

दोश्रो सान्दृष्टिक श्रामण्यफल

"भन्ते ! यस्तै गरी अर्को पनि यसै जीवनमा प्रत्यक्षफल दिने सान्दृष्टिक श्रामण्यफल प्रज्ञापन गर्न सक्नुहुन्छ के ?"

"महाराज ! सक्छु । महाराज ! त्यसोभए तपाईंसँगै सोध्नेछु । तपाईंलाई जस्तो लाग्नेछ त्यस्तो भन्नुहोस् । महाराज ! तपाईं यस

विषयमा के मनुहुन्छ ? भनी कि यहाँ तपाईंको कृषक गृहपति छ जो कामकाज गछं तथा धनधान्य बटुल्छ । अनि उसलाई यस्तो लाग्छ—
 'पुण्यको विपाक र पुण्यको गति भनेको आश्चर्य र अद्भूत रहेछ !
 यी मगधराजा वंदेहीपुत्र अजातशत्रु पनि मानिस हुन् र म पनि मानिस हुं । तर यी मगधराजा वंदेहीपुत्र अजातशत्रु देवता जं पञ्चकामगुणले सुसम्पन्न भई पञ्चकाम विषयको परिभोग गछंन् । म चाहिं उनको कामकाज गर्ने तथा धनधान्य बटुल्ने कृषक गृहपति हुं । अब मैले पनि पुण्य गर्नुपर्छ । (ताकि राजाले जस्तै सुख पाउन सकूँ । तर राजाले जस्तै म दानपुण्य गर्न सकिदैन) अतः किन म केश दाह्री क्षौर गरी काषायवस्त्र धारण गरी घरबार छाडी अनगारिक भई प्रव्रजित नहोऊँ ।'

'अनि पछि गएर सो पुरुष थोरै वा धेरै धनसम्पत्ति छाडी थोरै वा धेरै ज्ञातिबन्धुहरूलाई छाडी केश दाह्री क्षौर गरी काषायवस्त्र धारण गरी घरबार छाडी अनगारिक भई प्रव्रजित हुन्छ । यसप्रकार प्रव्रजित भएपछि उ कायसंयम गरी बस्छ । वचनसंयम गरी बस्छ । मनसंयम गरी बस्छ । खाना र वस्त्रले मात्र सन्तुष्ट भई एकान्तवासमा अभिरमण गरी बस्छ । अनि अरू मानिसहरू आई तपाईंलाई यस्तो भन्दछन्—'हे देव ! यो जान्नुहोस् । जो यो पुरुष तपाईंको कृषक थियो...देव ! अब सो पुरुष केश दाह्री क्षौर गरी काषायवस्त्र धारण गरी घरबार छाडी अनगारिक भई प्रव्रजित भइसक्यो । यसरी प्रव्रजित भएको उ कायसंयम गरी बसेको छ । वचन संयम गरी बसेको छ । मन संयम गरी बसेको छ । खाना र वस्त्रले मात्र सन्तुष्ट भई एकान्त-

वासमा अभिरमण गरी बसेको छ ।’ अनि के तपाईं यसो भन्नुहुन्छ ?
‘भो ! सो पुरुष फेरि पनि मेरो कामकाज गर्ने धनधाग्य बटुल्ने कृषक
गृहपति नै हो’ ।”

“भन्ते ! यसो भन्न सक्दिन । बरू हामी नै उसलाई अभिवादन
गर्नेछौं । सेवा गर्नेछौं । भासनद्वारा निम्त्याउनेछौं । चीवर-भिक्षा
भोजन-सयनाशन-ग्लान प्रत्यय भेषज्य वस्तुहरूद्वारा निम्त्याउनेछौं तथा
धर्मतापूर्वक उसको आरक्षा संविधान गर्नेछौं ।”

“महाराज ! यदि यस्तो हो भने यो सान्दृष्टिक श्रामण्यफल हो
कि होइन त ? यसमा तपाईं के भन्नुहुन्छ ?”

“भन्ते ! यदि यसो हो भने साँच्चै नै यो सान्दृष्टिक श्रामण्य-
फल हो ।”

“महाराज ! यसै जीवनमा पाउने यो दोश्रो सान्दृष्टिक
श्रामण्यफल देखाएको छु ।”

श्रेष्ठतर श्रामण्यफल

“भन्ते ! अर्को पनि यसै जीवनमा प्रत्यक्षफल दिने सान्दृष्टिक
श्रामण्यफल योभन्दा सुन्दरतर र श्रेष्ठतर यसै जीवनमा प्रत्यक्षफल दिने
सान्दृष्टिक श्रामण्यफल प्रज्ञापन गर्न सक्नुहुन्छ के ?”

“महाराज ! सक्छु । महाराज ! त्यसोभए सुन्नुहोस् राष्ट्री
मनमा राख्नुहोस् भन्नेछु ।”

“मन्ते ! हुन्छ” भनी मगधराजा वंदेहीपुत्र अजातशत्रुले भगवान्लाई प्रत्युत्तर दिए ।

भगवान्ले यस्तो भन्नुभयो—“महाराज ! यहाँ तथागत, अरहत् सभ्यक्सम्बुद्ध, विदयाचरण सम्पन्न, सुगत, लोकविद्, अनुत्तर, पुरुषदम्य सारथी, देवमनुष्यका शास्ता, बुद्ध भगवान् यस लोकमा' उत्पन्न हुन्छ । वहाँले देव-मार सहित ब्रह्मलोकलाई, श्रमण ब्राह्मण सहित प्रजालाई, देवमनुष्य सहित लोकलाई—स्वयं अभिज्ञाद्वारा साक्षात्कार गर्नुभएको धर्मोपदेश गर्नुहुन्छ । वहाँले आदिकल्याण, मध्यकल्याण तथा पर्यवशान कल्याण हुने धर्मोपदेश गर्नुहुन्छ । वहाँले अर्थयुक्त र व्यञ्जनयुक्त सबै परिपूर्ण भएको परिशुद्ध भएको ब्रह्मचर्य प्रकाश पार्नुहुन्छ' ।

“अनि त्यो धर्मलाई गृहपति वा गृहपतिपुत्रले अथवा अरू कुनै कुलमा जन्मेकाले सुन्छ । धर्म सुनेर उसको मनमा तथागत प्रति श्रद्धा उत्पन्न हुन्छ । श्रद्धा उत्पन्न भएपछि उसले यस्तो विचार गर्छ— ‘घरमा

१. यहाँ लोक तीनप्रकारका छन् । जस्तै—(१) अवकाशलोक (=आकाशलोक) (२) सत्त्वलोक र (३) संस्कारलोक । यहाँ चाहिँ ‘सत्त्वलोक’ लाई ‘लोक’ भनिएको हो ।

सत्त्वलोकमा उत्पन्न हुँदा पनि तथागत न देवलोकमा र ब्रह्मलोकमा उत्पन्न हुन्छन् । बल्की मनुष्यलोकमै उत्पन्न हुन्छन् । मनुष्यलोकमा पनि अरू कुनै चक्रवाडमा उत्पन्न हुन्छन् बल्की यसै चक्रवाडमा अर्थात् यसै भूमण्डलमा उत्पन्न हुन्छन् । यस भूमण्डलमा पनि सबै ठाउँहरूमा होइन केवल लम्बाइ ३०० योजन,

चौडाइ २५० योजन र चारैतिरबाट ९०० योजन भएको मध्यजनपदमा (= मध्यप्रदेशमा) उत्पन्न हुन्छन् । (मध्यप्रदेश भनेको कुन ठाउँलाई भनिन्छ र यसको सिमाना कुन कुन हो भन्ने कुरा लेखकको बुद्धकालीन विमानकथाको पृ. ९५ को पादटिप्पणीमा उल्लेख भएको छ ।) यस मध्यजनपदमा तथागत मात्र उत्पन्न हुने होइनन् बल्की प्रत्येक बुद्धहरू, अग्रश्रावकहरू, असीतिमहाथेरहरू, बुद्धमाता, बुद्धपिता, चक्रवर्ती राजा तथा अरु सार प्राप्त ब्राह्मण गृहपतिहरू पनि उत्पन्न हुन्छन् । यहाँ सुजाताले दिएको भोजन ग्रहण गरी अरहत् मार्गसम्मलाई तथागत उत्पन्न भइरहेको र अरहत् फलमा पुग्नेबित्तिकै तथागत उत्पन्न भएको हुन्छ । अर्को प्रकारले महाभिनिष्क्रमण गरेदेखि अरहत् मार्गसम्म, तुषितलोकबाट आएदेखि अरहत् मार्गसम्म तथा दीपङ्कर बुद्धको पालादेखि अरहत् मार्गसम्मलाई तथागत उत्पन्न भइरहेको र अरहत् फलमा पुग्नेबित्तिकै तथागत उत्पन्न भएको हुन्छ । यहाँ चाहिँ सर्वप्रथम जन्मेको अवस्थालाई उत्पन्न भइरहेको र बुद्धत्व प्राप्त भएपछि बुद्ध भगवान् उत्पन्न भएको भनिएको हो । सुमं. वि. I. पृ. १९४-९५: सामञ्जसफलमुत्तवण्णना ।

२. 'देव-मार सहित ब्रह्मलोकलाई' भन्ने आदिदेखि 'ब्रह्मचर्य प्रकाश पार्नुहुन्छ' भन्ने आदि शब्दहरूको स्पष्टिकरण लेखकको बु. ब्रा. भा-२, पृ. ८७ देखि ९५ सम्म, पृ. २२१ देखि २२६ सम्म तथा पृ. ३३६ को पादटिप्पणीमा उल्लेख भएका छन् ।

बस्नु बाधापूर्ण छ । रागरूपी मल उत्पन्न हुन्छ । प्रव्रज्या हुनु खुला आकाश जस्तै हो । घरमा बसेर परिपूर्णरूपले परिशुद्धरूपले शंख जस्तै सफा गरी ब्रह्मचर्य (= श्रेष्ठचर्या) पालन गर्न सजिलो छैन । अतः किन म केश दाह्री क्षौर गरी घरबाट निस्की अनगारिक भई प्रव्रजित नहोँ ।' अनि पछि गएर उ थोरै वा धेरै भोगसम्पत्तिलाई छाडी थोरै वा धेरै नाति परिवारहरूलाई त्यागी केश दाह्री क्षौर गरी काषायवस्त्र धारण गरी घरबार त्यागी अनगारिक भई प्रव्रजित हुन्छ ।

“यसरी प्रव्रजित भएको उ प्रातिमोक्ष संवरशीलले युक्त भई आचार-गोचरले सम्पन्न भई अणुमात्र दोषमा पनि भयवशीं भई तथा शिक्षापबहू समादान गरी बस्छ । कुशल कायकर्म र वचीकर्मले सम्पन्न भई परिशुद्ध आजीविकाले युक्त हुन्छ । अनि इन्द्रियलाई रक्षा गर्छ तथा स्मृतिसम्प्रजन्यले युक्त भई सन्तुष्ट भई बस्छ ।

Dhamma.Digital

स्यानो शील

“महाराज ! कसरी भिक्षु शील सम्पन्न हुन्छ ?

१-“महाराज ! यहाँ भिक्षु प्राणी हिसालाई त्यागी प्राणी हिसाबाट बिरत भई बस्छ । दण्डरहित शस्त्ररहित लज्जालु दयालु तथा सबै प्राणीहरू प्रति हितानुकम्पी भई बस्छ । यो पनि शील नै हो ।

(यहाँदेखि अगाडिका कुराहरू लेखकको बुद्धकालीन ब्राह्मण भाग-२ को पृ. २२८ देखि पृ. २३५ मा उल्लेख भएका नं. २६ सम्मका कुरा बमोजिम हो भन्ने बुझ्नु ।)

मध्यम शील

१-“श्रद्धाले दिएका भोजनहरू खाई जसरी यहाँ केही श्रमण ब्राह्मणहरू मूलबीज, स्कन्धबीज, फलबीज, अग्रबीज तथा पञ्चमबीज^१ आदि बिऊहरू र हरियाली घाँस इत्यादि बिगाने जस्ता काममा लागेका हुन्छन् त्यसरी भिक्षु बिऊहरू र हरियाली घाँस इत्यादि बिगाने काममा लागेको हुन्न । यो पनि शील नै हो ।

२-“श्रद्धाले दिएका भोजनहरू खाई जसरी यहाँ केही श्रमण ब्राह्मणहरू अन्न, पान^२, वस्त्र, यान, सयनाशन तथा सुगन्धादि वस्तुहरूको सन्निधिकार^३ (= थुपाने र बचाइराख्ने) गर्ने जस्ता काममा लागेर बस्छन् त्यसरी (भिक्षु) सन्निधिकार गर्ने काममा लागेको हुन्न । यो पनि शील नै हो ।

३-“श्रद्धाले दिएका भोजनहरू खाएर जसरी यहाँ केही श्रमण ब्राह्मणहरू नाच, गान, वादय नृत्य, लीला (= रामलीला) आदि हातको थपडी, वंताल, गाथी बजाउने, गीत मण्डल, फलामे गेडीको

१. यी 'मूलबीज' आदि शब्दको स्पष्टिकरण लेखकको बु. ब्रा. भा-२, पृ. २२९ को पादटिप्पणीमा उल्लेख भएको छ ।

२. अम्बपान, जम्बुपान, चोचपान (= बिऊ भएको केरा), मोचपान (= बिऊ नभएको केरा), मधुपान, दाखपान, सालुकपान (= रक्तनील उत्पल) र फाहसकपान । यी भष्टपानलाई 'पान' भनिएको हो । सम. पा. III. पृ. ११६७ भेसज्जकखन्धकं ।

३. कुनै खानपान वस्तुहरू 'भोलिको लागि' भनी बचाइराख्नुलाई भिक्षुहरूको नियममा 'सन्निधिकार' भनिन्छ । यस्तो गर्नाले भिक्षुहरूलाई दोष लाग्छ ।

एकचोटि ग्रहण गरी मध्यान्ह समयभित्रै खानुपर्ने खादच-भोज्य वस्तुलाई 'यावकालिक' भन्दछन् । मध्यान्ह समयभित्रै खाने कुरा समयभित्र नखाई पछि खाएमा 'सन्निधिकार' दोष लाग्छ ।

दूधदही बाहेक फलफूलको सर्वत आदि बेहान एकचोटि ग्रहण गरी बेलुकीसम्म पिउन हुन्छ । यस्तोलाई 'यामकालिक' भन्दछन् । यसो नगरी याम अर्थात् निर्धारित समय बिताई पिएमा 'सन्निधिकार' दोष लाग्छ ।

औषधि आदि वस्तुहरू चाहिँ एकचोटि ग्रहण गरेपछि एक सातासम्म खान रुकिन्छ । यस्तालाई 'सप्ताहकालिक' भन्दछन् । एक हप्ता बितेपछि फेरि ग्रहण नगरी खाएमा 'अन्निधिकार' दोष लाग्छ ।

पानी जस्ता वस्तुहरू जीवनभरसम्म कसैबाट ग्रहण नगरिकनै पिउन सक्छ । यस्तालाई 'यावजीविक' भनी भन्दछन् ।

अरू श्रमण ब्राह्मणहरूले चाहिँ खाने वस्तुहरू 'भोलिको लागि' भनी बचाइराख्छन् वा थुपारी राख्छन् । भिक्षुहरूले यस्तो गर्दैनन् भनिएको हो ।

खेल, बाँसको खेल, मानिसको हाडको खेल (धोपनं), हात्तीजुधने, घोडा जुधने, भैंसीजुधने, कुखुरा जुधने, बट्टाइ जुधने, लट्टी लडाउने, मुडकी लडने, पहाडमा लडने, मारपीट खेल, सेनाहरूको खेल तथा सेना ब्यूहको खेल आदि विविध दृश्य हेर्ने जस्ता काममा लागेर बस्छन् त्यसरी (भिक्षु) विविध दृश्य हेर्ने काममा लागेको हुन्छ । यो पनि शील नै हो ।

४—“श्रद्धाले दिएका भोजनहरू खाई जसरी यहाँ केही भ्रमण ब्राह्मणहरू अष्टपद^१, दशपद, आकाश, परिहारपथ^२, सन्तिक^३, खलिक (=खालमा षासा खेल्ने), घटिका (=लामो लट्टीले हिर्काउने खेल), पङ्कचीर (= पातहरूको नसा बजाउने खेल), बङ्कक (= खेलाउने हलो), मोक्खचिक (= पल्टिने खेल), चिडगुलिक (= तालपत्रहरूले बनाएको चक्का जो हावाद्वारा घुम्छ), पत्तालहक (=पातको माना बनाई नाप्ने खेल), रथक (= खेलाउना रथ), धनक (= खेलाउना धनुष), अक्खरिक (= पिठ्यूमा वा आकाशमा लेखेको अक्षर चिन्ने खेल), मनेतिक (= मनमा चिताएको कुरा जान्ने खेल) तथा यथावज्ज

-
१. एक एक पंक्तिमा आठ आठवटा घोडा राखेर खेल्ने जूवा । दी. नि. अ. क. I. पृ. १०३: ब्रह्मजालसुत्तवण्णना । यसै गरी दशपथ शब्दको अर्थ पनि बुझ्नुपर्छ ।
  २. भुइमा मण्डल आदि बनाएर त्यसमा वस्तु राखेर लिने खेल । दी. नि. अ. क. I. पृ. १०४: ब्रह्मजालसुत्तवण्णना ।
  ३. गिर्खाको थुप्रो राखी त्यसबाट गिरखा नचल्ने गरी गिरखा फिक्ने खेल । दी. नि. अ. क. I. पृ. १०४: ब्रह्मजालसुत्तवण्णना ।

(= काना लंगडा आदिहरूको नक्कल पार्ने खेल) आदि आदि प्रकारका प्रमाद हुने जस्ता जूवा आदि खेलको काममा लागेर बस्छन् त्यसरी (भिक्षु) प्रमाद हुने जूवा आदि खेलको काममा लागेको हुन्छ । यो पनि शील नै हो ।

५-“श्रद्धाले दिएका भोजनहरू खाएर जसरी यहाँ केही श्रमण ब्राह्मणहरू ठूलो आसनपलङ्ग, लामा लामा रौं भएको आसन चित्रित आसन, उर्णमय अस्तरण, फुलदार बुट्टा भएको अस्तरण, कपासको भोदने, सिंहादि चित्र भएको अस्तरण, दुबंतिर फल्लर भएको अस्तरण, एकातिर फल्लर भएको अस्तरण, जरी भरिएको रेशमी अस्तरण, रत्नहरू भरिएको रेशमी अस्तरण, सोह्र नर्तकी स्त्रीहरू नाच्न सक्ने दरी, हात्ती घोडा रथमाथि बिच्छ्याउने लम्पटहरू, बाखाका छालाद्वारा बनेको ओछ्यान, कबलिमृगछालाको अस्तरण, फल्लर भएको चँदुवा, टाउको र खुट्टातिर राता तफिया राखेका आदि आदि जस्ता उच्चासयन तथा महासयनमा सुत्ने गर्छन् त्यसरी (भिक्षु) उच्चासयन तथा महासयनमा सुत्दैन । यो पनि शील नै हो ।

६-“श्रद्धाले दिएका भोजनहरू खाई जसरी यहाँ केही श्रमण ब्राह्मणहरू आङ्गमा पाउडर लगाउने, शरीर मिचाउने, नुहाउने, मुडौल बनाउनको निमित्त मुग्रो आदिले शरीरपीटन लगाउने, ऐना हेर्ने अञ्जन लगाउने, मास्तागन्धविलेपन लगाउने, मुखचूर्ण (= मुखको पाउडर) लगाउने, मुख-लेपन लगाउने, हातमा आभूषण लगाउने, शिखाको आभूषण लगाउने, छडी लिएर हिंड्ने, स्त्री-पुरुषको बुट्टा

भएको टोपी लगाउने, तरबार भिर्ने, छाता ओढ्ने, बट्टा भएको जुस्ता लगाउने, कपालमा मणी लगाउने, चमर हम्कने, लामा लामा सफा सेता कपडाहरू लगाउने आदि आदि जस्ता मण्डन तथा विभूषण लगाउने इत्यादि काममा लागेका हुन्छन् त्यसरी (भिक्षु) मण्डन तथा विभूषण लगाउने काममा लागेको हुन्छ । यो पनि शील नै हो ।

७—“श्रद्धाले दिएका भोजनहरू खाई जसरी यहाँ केही श्रमण ब्राह्मणहरू तिरश्चीनकथामा^१ लागेका हुन्छन् त्यसरी (भिक्षु) तिरश्चीन-कथामा लागेको हुन्छ । यो पनि शील नै हो ।

८—“श्रद्धाले दिएका भोजनहरू खाई जसरी यहाँ केही श्रमण ब्राह्मणहरू ‘तिमी यो धर्मविनय जान्दैनौ, यो धर्मविनय म जान्दछु । तिमी यो धर्मविनय के जानौला र ? तिमी गलत बाटोमा छौ । म ठीक बाटोमा छु । मेरो कुरा सार्थक छ तिम्रो कुरा निरर्थक छ । अधि भन्नुपर्ने पछि भन्छौ पछि भन्नुपर्ने अधि भन्छौ । तिमीले धेरै दिनदेखि सिकेर (अभ्यास) आएको कुरा मेरो वादको अगाडि व्यर्थ छ । तिमी माथि वाद आरोप गर्छु । तिमी निग्रहित छौ । (मेरो वादबाट) मुक्त हुन तिमी बाहिर घुम । यदि सक्छौ भने मेरो कुराको जवाफ देऊ’ भन्ने आदि जस्ता विग्रहकथामा लागेका हुन्छन् त्यसरी (भिक्षु) विग्रह-कथामा लागेको हुन्छ । यो पनि शील नै हो ।

-
१. तिरश्चीनकथा भनेको कस्तो हो भन्ने कुरा लेखकको बु. प. भा-१, पृ. ४२० मा र बु. गृ. भा-३, पृ. २८३ मा उल्लेख भइसकेका छन् ।

१-“श्रद्धाले दिएका भोजनहरू खाई जसरी यहाँ केही श्रमण ब्राह्मणहरू-राजाहरूले, महामन्त्रीहरूले, क्षत्रीहरूले, ब्राह्मणहरूले र गृह-पतिहरूले, कुमारहरूले ‘फलाना ठाउँमा जाऊ, फलाना ठाउँमा आऊ, यो लैजाऊ, फलाना ठाउँमा यो ल्याऊ’ भन्ने आदि जस्ता काममा लगाएको दूतेय्य काममा लागेका हुन्छन् त्यसरी (भिक्षु) दूतेय्य काममा लागेको हुन्छ । यो पनि शील नै हो ।

१०-“श्रद्धाले दिएका भोजनहरू खाई जसरी यहाँ केही श्रमण ब्राह्मणहरू कुहक (= आफूमा नभएको गुण देखाउने बानी=पाखंडिता) हुन्छन्, लाभसत्कारको निमित्त कुरा गछन्, यसको कारणमा लक्षणका कुराहरू बताउँछन्, यसको कारणमा अर्कालाई गाली पनि गछन् तथा लाभले लाभको खोजी गछन् त्यसरी (भिक्षु) कुहक हुन्छ । यो पनि शील नै हो ।

Dhamma.Digital

महाशील

१-“श्रद्धाले दिएका भोजनहरू खाई जसरी यहाँ केही श्रमण ब्राह्मणहरू अङ्गविदद्या^१, निमित्तविदद्या^२, उत्पादविदद्या^३, स्वप्नविदद्या^४, लक्षणविदद्या^५, मुसाले काटेको विदद्या^६, अग्निहोम, बारुहोम^७, भुसहोम, कणिका होम, तण्डुलहोम, घिऊहोम, तेलहोम, मुखहोम^८, रगतहोम^९,

-
१. हात खुट्टा आदिको लक्षण हेरी यस्तो अङ्गले युक्त हुने दीर्घायु तथा यशवान् हुन्छ भनी जान्ने विदद्या ।
  २. ‘निमित्तविदद्या’ भनेको बाहिरको कुनै कारणलाई देखेर त्यस अनुसार भन्ने विदद्या । जस्तै—

पण्डराजाले तीनवटा मोती मुट्टीमा राखी निमित्तविदद्या जान्नेसँग सोधे—‘मेरो हातमा के छ?’ उसले यताउता हेर्दा एउटा माकुराले किंवा समाच्छु भनी दगुरेर जाँदा किंवा मुक्त भएर गयो। यो देखेर उसले ‘मुक्ता = मोती’ भनी भन्यो। फेरि राजाले ‘कतिवटा छ त?’ भनी सोधे। फेरि यताउता हेर्दा उसले नगिचमा तीनचोटि कुखुरा बासेको सुभेर ‘तीनवटा’ भनी भन्यो। यस्तालाई ‘निमित्तविदद्या’ भन्दछन्। दौ. नि. अ. क. I. पृ. ११०: ब्रह्मजालसुतश्रवणना।

३. ‘उत्पादविदद्या’ भनेको बिजुली चम्केर बज्र खसेको देखेर यसबाट यस्तो हुनेछ भनी भन्ने विदद्या।
४. ‘स्वप्नविदद्या’ भनेको फलाना फलाना समयमा यस्तो यस्तो स्वप्न देखेमा यस्तो यस्तो हुनेछ भन्ने विदद्या।
५. ‘लक्षणविदद्या’ भनेको यस्तो यस्तो लक्षणले युक्त हुने राजा हुन्छ अथवा उपराजा हुन्छ भन्ने विदद्या।
६. कुनै वस्तु वा वस्त्र मुसाले काटेको देखेर यसबाट यस्तो यस्तो हुनसक्छ भनी भन्ने विदद्या।
७. यस्तो यस्तो किसिमको दारुले होम गर्दा यस्तो यस्तो फल पाइन्छ भन्ने विद्या हो।
८. ‘मुखहोम’ भनेको मुखमा राखेको अन्न आदि यज्ञशालामा थुकेर गरिने होम। अथवा मंत्र उच्चारण गरी गरिने होम।
९. दाहिने काँधतिरको रगतले गर्ने होम।

अंगविदद्या, वास्तुविदद्या^१, क्षत्रविदद्या, मसानविदद्या^२, भूतविदद्या, भूरिविदद्या^३, सर्पविदद्या^४, विषविदद्या^५, बिच्छीविदद्या, मुसाको विदद्या, पक्षिविदद्या, लाटोकोसेरोको विदद्या, परिपक्वविदद्या^६, तीरविदद्या^७, मृगचक्रविदद्या^८ आदि आदि जस्ता तिरश्रीन विदद्याद्वारा मिथ्याजीवनले जीविका गठन् त्यसरी (भिक्षु) तिरश्रीनविदद्याद्वारा मिथ्या जीवनले जीविका गर्दैन । यो पनि शील नै हो ।

२-“श्रद्धाले दिएका भोजनहरू खाई जसरी यहाँ केही भ्रमण ब्राह्मणहरू मणिलक्षण, वस्त्रलक्षण, दण्डलक्षण, शस्त्रलक्षण, तरबार लक्षण, तीरलक्षण, धनुषलक्षण, आयुलक्षण, स्त्रीलक्षण, पुरुषलक्षण, कुमारलक्षण, कुमारीलक्षण, दासलक्षण, दासीलक्षण, हात्तीलक्षण, घोडालक्षण, भैंसीलक्षण, साँढेलक्षण, गाईलक्षण, बोकालक्षण, भेडालक्षण, कुखुरालक्षण, बट्टाईलक्षण, गोहीलक्षण, कर्णिका (कानको गहना) लक्षण,

-
१. घरबारीको माटो हेरेर गुण दोष विचार गर्ने विदद्या ।
  २. मसानमा बसेर शान्ति सुरक्षा गर्ने विदद्या ।
  ३. घरमा बस्नेहरूले पढ्नु पर्ने मन्त्र ।
  ४. सपंले टोकेकोलाई निको पार्ने मन्त्र विदद्या ।
  ५. पुरानो विषलाई फिक्ससक्ने र नयाँ विषलाई थप्नसक्ने विदद्या ।
  ६. यो यति बाँचने छ यो यति बाँचने छ भनी भन्नसक्ने विदद्या ।
  ७. आफूतिर आएको तीरलाई हटाउनसक्ने विदद्या ।
  ८. सबै पशुपक्षि सम्बन्धी विदद्या । दी. नि. अ. क. I. पृ. ११०-१२: ब्रह्मजालसुत्तवण्णना ।

कछुवालक्षण र मृगलक्षण जान्ने आदि आदि जस्ता तिरश्चीनविदद्याद्वारा मिथ्या जीवनले जीविका गर्छन् त्यसरी (मिक्षु) तिरश्चीन विदद्याद्वारा मिथ्या जीवनले जीविका गर्दैन । यो पनि शील नै हो ।

३-“श्रद्धाले दिएका भोजनहरू खाई जसरी यहाँ केही श्रमण ब्राह्मणहरू फलाना बेलामा राजा बाहिर निस्कनु पर्छ, फलाना बेलामा राजा फर्कनु पर्छ, भित्रका राजा अगाडि बढ्नुपर्छ, बाहिरका राजा पछाडि हटेर जानुपर्छ, बाहिरका राजा अगाडि बढ्नुपर्छ, भित्रका राजा पछाडि हटेर जानुपर्छ, भित्रका राजाको जय हुनेछ, बाहिरका राजाको पराजय हुनेछ, बाहिरका राजाको जय हुनेछ र भित्रका राजाको पराजय हुनेछ । यसरी यसको जय हुनेछ र यसको पराजय हुनेछ भन्ने आदि आदि जस्ता तिरश्चीनविदद्याद्वारा मिथ्या जीवनले जीविका गर्छन् त्यसरी (मिक्षु) तिरश्चीनविदद्याद्वारा मिथ्या जीवनले जीविका गर्दैन । यो पनि शील नै हो ।

४-“श्रद्धाले दिएका भोजनहरू खाई जसरी यहाँ केही श्रमण ब्राह्मणहरू चन्द्र ग्रहण हुनेछ, सूर्य ग्रहण हुनेछ, नक्षत्र ग्रहण हुनेछ, चन्द्र सूर्यहरू आ-आपनो बाटोमा रहनेछन्, चन्द्र सूर्यहरू आ-आपनो बाटो छाडेर अर्को बाटोमा लाग्नेछन्, नक्षत्रहरू आ-आपनो बाटोमा रहनेछन्, नक्षत्रहरू आ-आपनो बाटो छाडेर अर्को बाटोमा लाग्नेछन्, उल्कापात हुनेछ, दिशा डाह हुनेछ, झूकम्प हुनेछ, सुक्खा बादल गर्जिने छ, चन्द्रसूर्य नक्षत्रहरूको उदय अस्त मलिन तथा परिशुद्ध हुनेछ, यो चन्द्रग्रहणद्वारा यस्तो फल हुनेछ, यो सूर्यग्रहणद्वारा यस्तो फल हुनेछ,

६-“अज्ञाने दिएका भोजनहरू खाई जसरी यहाँ केही भ्रमण
 ब्राह्मणहरू आहार (= कन्या ल्याउने) विवाह (= कन्या दिने) गर्नेको
 लागि साइत बताउने, उधारो उठाउने, साइत बताउने, उधारो दिने
 साइत बताउने, भाग्यवानी बनाउने, बुझाय, बनाउने, गभंपण्डि गर्ने,
 मन्त्रबलले जिओ बाँध्ने, मन्त्रबलले बंगरा बाँध्ने, मन्त्रबलले अर्काको
 हात उल्ट्याइदिने, मन्त्रबलले बंगरा नचल्ने, गराइदिने, मन्त्रबलले
 बहिरौ गराइदिने, ऐनामा देवता बोलाई, प्रश्नसोध्ने, कुमाारीको शरीरमा
 देवता प्रवेशगराई प्रश्न सोध्ने, देवदासीको शरीरमा देवता प्रवेश गराई
 प्रश्न सोध्ने, जीविकाको लागि सूर्य र महाब्रह्मको पूजा गर्ने, मुखबाट
 अग्निज्वाला निकाल्ने र श्री आह्वान गर्ने आदि आदि जस्ता तिरश्चीन-
 विद्याद्वारा भिक्षा जीवनले जीविका गछन् त्यसरी (भिक्षा) तिरश्चीन-
 विद्याद्वारा भिक्षा जीवनले जीविका गदैन । यो पनि शील न हो ।
 डाक्टरक विधिमा गगर कर्मको रोग नसङ्गै डाक्टरक रोग ! हाताङ्ग

७-“अज्ञाने दिएका भोजनहरू खाई जसरी यहाँ केही भ्रमण
 ब्राह्मणहरू शान्तिकर्म, प्रणयिकर्म, भूतकर्म, भूरीकर्म, पुरुषवलाई

१. 'शान्तिकर्म' भनेको कुनै देवस्थानमा गई 'यदि मेरो यस्तो यस्तो कामना मिठ भएको खण्डमा तपाईलाई यो यो वस्तुद्वारा पूजा गर्नेछु' भनी भाकल गर्ने काम हो ।
२. 'प्रणयिकर्म' भनेको उपरोक्ताकारले प्रार्थना गरेको काम सिद्ध भएपछि भाकल गरे बमोजिम पूजा गर्ने काम हो ।
३. सिकेको मन्त्रलाई घरमा तामी अङ्गमा पुई कामः ४०९ पृ ।

मपुंसक बनाउने कर्म, नपुंसकलाई पुरुष बनाउने कर्म, भूमिकर्म^१, भूमिपरिकर्म^२, आचमनकर्म, नुहाउनेकर्म, होमकर्म, चल्टी गराउने कर्म, विरेचन कर्म, उर्वविरेचन कर्म, अधोविरेचन कर्म, शीर्षविरेचन कर्म, कानको तेल बनाउने कर्म, नेत्र तर्पण कर्म, नस् राख्ने कर्म अञ्जन कर्म, शीतल अञ्जन दिने कर्म, शस्त्रअस्त्रद्वारा गरिने वंद्यकर्म, शल्यचिकित्सा कर्म, बालचिकित्सा कर्म, जरीबुटीबाट औषधी दिने कर्म र क्षार औषधीको प्रभाव दूर गर्ने औषधी दिने कर्म आदि आदि जस्ता तिरश्रीनविषयाद्वारा मिथ्या जीवनले जीविका गर्छन् त्यसरी (भिक्षु) तिरश्रीनविषयाद्वारा मिथ्या जीवनले जीविका गर्दैन । यो पनि शील न हो ।

“महाराज ! अनि यसरी शीलसम्पन्न भएको सो भिक्षुले शीलसंवरको कारणबाट कर्तबाट पनि कुनै भय^३ आउने कुरो देखदैन । महाराज ! जस्तै शत्रुलाई दमन गरी अभिषेक प्राप्त क्षत्रीले कर्तबाट पनि शत्रुको भय आउने कुरो देखदैन । महाराज ! त्यस्तै गरी यसरी शीलसम्पन्न भएको सो भिक्षुले शीलसंवरको कारणबाट कर्तबाट पनि

१. घर बनाउनको निमित्त भूमिभाग शुद्धि गर्ने काम ।
२. ‘यो यो वस्तु त्याऊ’ भनी वस्तुहरू राखी घर बनाउनु भन्दा अगाडि पूजा गर्ने काम । दी. नि. अ. क. । पृ. ११५: ब्रह्मजाल-सुत्तवण्णना ।
३. असंयमताको कारणबाट जुन भय र त्रास मनभित्र लाग्छ त्यस्तो भय र त्रास उसको मनभित्र हुँदैन भनिएको हो । दी. नि. अ. क. । पृ. २०४: सामञ्जसफलसुत्तवण्णना ।

कुनै भय आउने कुरो देखेन । यो आर्यशीलस्कन्धले सम्पन्न भएको उसले आफूभित्र निरवदय सुखको अनुभव गर्छ । महाराज ! यसरी भिक्षु शीलसम्पन्न हुन्छ ।

इन्द्रियसंवर

“महाराज ! कसरी भिक्षुले आफ्नो इन्द्रियलाई वशमा राख्छ ?

१-“महाराज ! यहाँ भिक्षु चक्षुले' रूप हेर्दा निमित्तग्राही हुन्छ (= आकार प्रकारलाई भासक्त चित्तले हेर्ने), न व्यञ्जनग्राही हुन्छ (= अङ्गप्रत्यङ्ग हाउभाउलाई भासक्त चित्तले हेर्ने), बरु चक्षुरिन्द्रिय असंयमी हुँदा जुन अमिध्या (= लोभ) दौर्गन्धस्य पापक अकुशल धर्महरू (= चित्तहरू) उत्पन्न हुने हुन् तिनीहरूको निवारणको निमित्त प्रयत्न गर्छ, चक्षुरिन्द्रिय रक्षा गर्छ र चक्षुरिन्द्रिय संयम गर्दै बस्छ ।

१. यो 'चक्षु' शब्दको अर्थ विभिन्न ठाउँमा विभिन्न प्रकारले पाइएको छ । जस्तै “बुद्ध चक्खुना लोकं ओलोकेसि” (महा. व. पा. पृ. ९: ब्रह्मयाचनकथा) अर्थात् “बुद्धचक्षुद्वारा लोकमा हेर्नु भयो” भन्ने जस्ता ठाउँमा 'बुद्धचक्षु' लाई 'चक्षु' भनिएको हो ।

“स्यूपमं धम्ममयं सुमेध,

पासादमारुह समन्त चक्खु” (महा. व. पा. पृ. ९: ब्रह्मयाचनकथा) अर्थात् “त्यस्तै गरी धर्ममय हुनु भएका तपाईं सुमेधले पनि प्रासादमा आरोहण गरी समन्तचक्षुले हेर्नु होस्” भन्ने

सचेत भई होस राखेर (सम्पजानकारी) बस्छ । महाराज ! यसरी भिक्षु स्मृतिसम्प्रजन्यताद्वारा सम्पन्न भएको हुन्छ ।

सन्तुष्टिता

“महाराज ! कसरी भिक्षु सन्तोषी हुन्छ ?

“महाराज ! यहाँ भिक्षु शरीर ढाक्ने भरको चीवरले सन्तुष्ट हुन्छ^१ । पेटभरको भोजनले सन्तुष्ट हुन्छ^२ । जहाँ जहाँ उ जान्छ पात्र-चीवर साथमा लिएर जान्छ । महाराज ! जस्तै—चरा पक्षीहरू जहाँ जहाँ जान्छन् त्यहाँ त्यहाँ आफ्नो पक्षभार (= पखेटा) लिएर नै उड्छन् । महाराज ! जस्तै गरी भिक्षु पनि शरीर ढाक्ने भरको चीवरले सन्तुष्ट हुन्छ । पेटभरको भोजनले सन्तुष्ट हुन्छ र जहाँ गए पनि आफ्नो पात्र-चीवर साथमा लिएर हिँड्छ । महाराज ! यसरी भिक्षु सन्तोषी हुन्छ ।

१. कस्तालाई चीवरको बारेमा सन्तोषी हुने भन्दछन् भन्ने कुरा लेखकको बु. भा. भा-२, पृ. २३७ को पादटिप्पणीमा विस्तृतरूपले उल्लेख भइसकेको छ । चाहनेले त्यहाँ हेर्नु ।
२. चीवरको बारेमा जस्तै भोजनको बारेमा पनि तीन प्रकारले सन्तोष हुन्छ । जस्तै—(१) यथालाभ सन्तोष, (२) यथाबल सन्तोष र (३) यथासारूप्य सन्तोष ।

(१) यहाँ भिक्षुले रुक्ष वा उत्तम भोजन पाउँछ । अनि

नीवरण प्रहाण

“उ यी आर्यशीलस्कन्धले युक्त भई यी आर्य इन्द्रिय संवरले युक्त भई यी आर्य स्मृतिसम्प्रजन्यताले युक्त भई यी आर्य सन्तुष्टिताले युक्त भई एकान्त निर्जन शयनासन (= सुत्ने र बस्ने ठाउँ) मा बस्छ । अथवा उ जङ्गल, रुखमनि, पवंत, कन्दरा (= पानीको फरना भएको ठाउँ) पहाडी गुफा, मसान, जङ्गलको बाटो, खुला ठाउँ तथा पराले

त्यसद्वारा सापन गर्छ । अर्को खोज्दैन । पाए पनि ग्रहण गर्दैन । यसैलाई ‘यथालाभ सन्तोष’ भन्दछन् ।

(२) यहाँ भिक्षुलाई आफ्नो स्वभावलाई प्रतिकूल हुने अथवा व्याधिलाई प्रतिकूल हुने भोजन पाउँछ अथवा जुन भोजन खाँदा उसलाई बिसन्धो हुन्छ त्यस्तो भोजन उसले आफूसमान भिक्षुलाई दिएर उसबाट अनुकूल भोजन ग्रहण गरी श्रमण घमं पालन गर्दै सन्तोष लिन्छ । यो हो ‘यथाबल सन्तोष’ ।

(३) अर्कोले चाहिँ धेरै उत्तम भोजनहरू पाउँछ । उसले ती भोजनहरू चौवरको विषयमा कैँ आफूभन्दा बयोवृद्ध, बहुश्रुत अथवा अल्पलाभी तथा रोगी हुनेलाई दिई उनीहरूको अवशेष भोजन खाएर अथवा भिक्षाटन् गरी मिश्रित भोजन गरेर भए पनि सन्तोष नै हुन्छ । यो हो ‘यथासारूप्य सन्तोष’ । दी. नि. अ. क. I. पृ. २२७-२८: सामञ्जसफलमुत्तवण्णना ।

तथा कुनै भयविना मुक्त भएँ । मेरो कुनै धन पनि हानी भएको छैन ।' यसबाट उसलाई प्रामोदच र सौमनस्य प्राप्त हुन्छ ।

४—“महाराज ! जस्तै कुनै पुरुष आफ्नो अधीनमा रहन नपाई पराधीन भई जहाँ चाह्यो त्यहाँ जान नसक्ने दास हुन्छ । पछि गएर सो पुरुष आफ्नो अधीनमा बस्ने भई पराधीन नभई स्वतन्त्ररूपले जहाँ चाह्यो त्यहाँ जानसक्ने भई त्यो दासत्वबाट मुक्त हुन्छ । अनि उसलाई बस्तो लाग्छ—‘अघि म आफ्नो अधीनमा रहन नपाई पराधीन भई जहाँ चाह्यो त्यहाँ जान नसक्ने दास भएको थिएँ । अब म आफ्नो अधीनमा रही अपराधीन भई स्वतन्त्ररूपले जहाँ चाह्यो त्यहाँ जानसक्ने भई त्यो दासत्वबाट मुक्त भएँ ।’ यसबाट उसलाई प्रामोदच र सौमनस्य प्राप्त हुन्छ ।

५—“महाराज ! जस्तै कुनै धनी महाभोगी पुरुष भय सहित दुर्भिक्ष कान्तार बाटोमा लागेको हुन्छ । पछि उ त्यो कान्तार बाटोलाई सकुशल पार गर्छ । भय रहित सुरक्षित गाउँको अन्तमा पुग्छ । अनि उसलाई यस्तो लाग्छ—‘अघि म धनी महाभोगी पुरुष भएर पनि भय सहित दुर्भिक्ष भएको कान्तारको बाटोमा लागेको थिएँ । अब म सो कान्तार बाटोलाई सकुशल पार गरी भय रहित सुरक्षित गाउँको अन्तमा आइपुगें ।’ यसबाट उसलाई प्रामोदच र सौमनस्य प्राप्त हुन्छ ।

“महाराज ! यस्तै गरी भिक्षुले ऋण जस्ता, रोग जस्ता, ज्यालखाना जस्ता, दासत्व जस्ता र कान्तारको बाटो जस्ता भएका यी पञ्चनीवरणहरू आफूबाट मुक्त नभएको कुरालाई देख्दछ ।

“महाराज ! जस्तै अऋण कें, अरोग्य कें, क्यालखानाबाट मुक्त कें र सुरक्षित भूमि कें यी पञ्चनीवरणहरू आफूबाट मुक्त भएको कुरा आफूमा देखेदछ ।

“यी पञ्चनीवरणहरू प्रहीण भएको कुरा आफूमा देख्दा उसमा प्रामोदच उत्पन्न हुन्छ । प्रमुदित हुनेको प्रीति उत्पन्न हुन्छ । प्रीतिचित्त भएको शरीर शान्त हुन्छ । शान्त भएको कायले मुखानुभव गर्छ । सुखी भएको चित्त समाधिष्ठ हुन्छ ।

प्रथमध्यान

“अनि उ कामविषयबाट अलग भई अकुशलबाट अलग भई वितर्क विचार युक्त भएको विवेकजः (= ध्यानजः) प्रीतिसुख भएको प्रथमध्यान प्राप्त गरी बस्छ । उसले विवेकजः प्रीतिसुखद्वारा यही शरीरलाई स्नेहित पाछं, सर्वत्र स्नेहित पाछं, परिपूर्ण पाछं र सर्वत्र स्पर्शित पाछं । उसको कुनै पनि शरीरको भाग विवेकजः प्रीति र सुखले नछोएको हुन्छ । महाराज ! जस्तै कुनै दक्ष नहापक (= नुहाइदिने) ले वा उसको अन्तेवासीले स्नानीय चूर्णलाई काँसको थालमा राखी अलि अलि पानी हाल्दै भिजाउँदै मुछ्दै डल्लो पाछं । अनि त्यो स्नानीय चूर्णको डल्ला स्नेहित भएपछि भित्र बाहिर जम्मै भिजिसकेपछि बघेर जान्छ । महाराज ! त्यस्तै भिक्षुने विवेकजः प्रीति र सुखद्वारा यही शरीरलाई स्नेहित पाछं, सर्वत्र स्नेहित पाछं, परिपूर्ण पाछं र सर्वत्र स्पर्शित पाछं । उसको शरीरको कुनै पनि भाग ध्यानजः प्रीतिसुखले

दुःख) को अन्त गरी सुख दुःख नभएको स्मृति र उपेक्षा परिशुद्ध भएको चतुर्थध्यान प्राप्त गरी बस्छ । उ यही शरीरमा परिशुद्ध ज्योतिर्मय चित्त फँलाई बसिरहन्छ । उसको शरीरको कुनै पनि भाग परिशुद्ध ज्योतिर्मय चित्तले स्पर्शित नभएको हुन्छ । महाराज ! जस्तै— कुनै पुरुष शरीरदेखि लिएर आफ्नो शरीर जम्मे सेतो कपडाले ढाकेर बस्छ भने उसको शरीरको कुनै पनि भाग सेतो कपडाले नढाकिएको हुन्छ । महाराज ! त्यस्तै भिक्षु यही शरीरमा परिशुद्ध ज्योतिर्मय चित्त फँलाई बसिरहन्छ । उसको शरीरको कुनै पनि भाग परिशुद्ध ज्योतिर्मय चित्तले स्पर्शित नभएको हुन्छ । महाराज ! यो सान्दृष्टिक भ्रामण्यफल अधिकतरो सान्दृष्टिक भ्रामण्यफल भन्दा पनि सुन्दरतर र उत्तमतर छ ।

विपश्यनाज्ञान

Dhamma.Digital

“यसरी समाहित चित्त भएपछि, परिशुद्ध स्वच्छ निर्मल क्लेश-रहित भएपछि, मृदु तथा कर्मण्य भएपछि तथा निश्चलतामा पुगेपछि उसले ज्ञानदर्शनार्थं चित्त अधि बढाउँछ र चित्त ङुकाउँछ । अनि उसले यसरी जान्दछ — ‘यो मेरो शारीरिक रूप चातुर्महाभौतिक हो, आमा बाबुको कारणले भएको हो, भात दालद्वारा संवर्धित बालक कालमा छेदन परिमार्जन भेदन विध्वंशन भएको तथा अनित्य स्वभावको हो । यो मेरो

-
१. यो ‘ज्ञानदर्शन’ भन्ने शब्दको प्रष्टिकरण लेखकको बु. भा. भा—२, पृ. १५८ को पादटिप्पणीमा उल्लेख भइसकेको छ । चाट्टनेले उहाँ हेनुं ।

विज्ञान (=चेतना) यसंमा सम्बन्धित छ, यसंमा प्रतिबद्ध छ।' महाराज ! जस्तै अष्टांश गरी रात्ररी कुँदेको सफा निमल चमकदार मलिनता नभएको असल जातको बंदूयंमणिमा नीलो वा पहेंलो, सेतो वा पाण्डुरङ्गको धागो राखेको आँखा देखने पुरुषले त्यसलाई हातमा राखी रात्ररी हेर्दा उसले 'यो असल जातको बंदूयंमणि हो यसलाई आठकुने पारी कुँदेको छ सफा निमल चमकदार मलिन नभएको हो । यसमा नीलो वा पहेंलो, सेतो वा पाण्डुरङ्गको धागो राखेको छ' भनी थाहा पाउँछ । महाराज ! त्यस्तै गरी समाहित चित्त भएपछि परिशुद्ध स्वच्छ निमल क्लेशरहित भएपछि मृदु तथा कर्मण्य भएपछि निश्चलतामा पुगेपछि भिक्षुले ज्ञानदर्शनार्थ चित्त अधि बढाउँछ, चित्त ङुकाउँछ । अनि उसले यसरी जान्दछ—'यो मेरो शारीरिक रूप...अनित्य स्वभावको हो । यो मेरो विज्ञान यसंमा सम्बन्धित छ, यसंमा प्रतिबद्ध छ।' महाराज ! यो सान्दृष्टिक श्रामण्यफल अघिल्लो सान्दृष्टिक श्रामण्यफल भन्दा पनि सुन्दरतर र उत्तमतर छ ।

मनोमय ऋद्धिज्ञान

"यसरी समाहित चित्त भएपछि परिशुद्ध स्वच्छ निमल क्लेशरहित भएपछि मृदु तथा कर्मण्य भएपछि निश्चलतामा पुगेपछि उसले मनोमय-काय निर्माणको निमित्त चित्त अगाडि बढाउँछ चित्त ङुकाउँछ । अनि उसले यो शरीरबाट अलग्ग शरीर निर्माण गर्छ । जो अङ्गप्रत्यङ्गले युक्त इन्द्रिय सहित मनोमय भौतिक रूप हुन्छ ।

महाराज ! जस्तं कुनं पुरुषले मुञ्ज (= षोक्रो) बाट ईषिक (= डाँठ) निकाल्छ । अनि उसलाई यस्तो लाग्छ—‘यो मुञ्ज हो यो ईषिक हो । भिन्नं मुञ्ज हो भिन्नं ईषिक हो । मुञ्जबाटं डाँठ निकालिएको हो ।’ अथवा महाराज ! जस्तं कुनं पुरुषले भियानबाट तरबार निकाल्छ । अनि उसलाई यस्तो लाग्छ—‘यो तरबार हो यो भियान हो । तरबार अर्कं हो भियान अर्कं हो । भियानबाटं तरबार निकालिएको हो ।’ अथवा महाराज ! कुनं पुरुषले पेटारीबाट सर्पं निकाल्छ । अनि उसलाई यस्तो लाग्छ—‘यो सर्पं हो यो पेटारी हो । सर्पं अर्कं हो पेटारी अर्कं हो । पेटारीबाट सर्पं निकालिएको हो ।’ महाराज ! त्यस्तं भिक्षुले पसरी समाहित चित्त भएपछि...। उसले यो शरैरबाट अलग्गं शरीर निर्माण गर्छं । जो अङ्गप्रत्यङ्गले युक्त इन्द्रिय सहित मनोमय भौतिक रूप हुन्छ । महाराज ! यो सान्दृष्टिक भ्रामण्यफल भघिल्लो सान्दृष्टिक भ्रामण्यफलभन्दा पनि सुन्दरतर र उत्तमतर छ ।

ऋद्धिविधज्ञान

“पसरी समाहित चित्त भएपछि...निश्चलतामा पुगेपछि उसले ऋद्धिविधज्ञानको निमित्त चित्त भघि बढाउँछ चित्त कृकाउँछ । अनि उसले अनेक प्रकारका ऋद्धिविध (= ऋद्धि चमत्कार) अनुभव गर्छं— एक भइकन पनि धेरं हुन्छ धेरं भइकन पनि एक हुन्छ । प्रकट पनि हुन्छ अन्तरधान पनि हुन्छ । भित्तामा नछोई परखालमा नछोई पर्वतमा नछोई भाकाशमा हिंडे जस्तं गरी वारपार गर्छं । पानीमा डुब्को

सगाए जस्तं गरी पृथ्वीमा पनि डुब्छ माथि पनि भाउँछ । पृथ्वीमा हिंडे जस्तं गरी पानीमा पनि नभिजने गरी हिंडछ । पसेटिमारी पंक्षि कं आकाशमा पनि जान्छ । त्यस्तो महान तेजस्वी महापराक्रमी चन्द्रसूर्यलाई पनि हातले परामशं र परिमार्जन गर्छ । ब्रह्मलोकसम्मलाई पनि आफ्नो कायद्वारा वशमा राख्छ । महाराज ! जस्तं कुनै सिपालु कुमालेले वा उसको अन्तेवासीले रात्ररी मुखेको माटोले जस्ता भाँडाहरू बनाउन चाहन्छ उस्ता भाँडाहरू तयार पाछ । अथवा महाराज ! जस्तं कुनै सिपालु दस्त (= हात्तीको दाँत) कारले वा उसको अन्तेवासीले रात्ररी बनाएको दन्तमा जस्तो (बुट्टा) बनाउन चाहन्छ उस्तं बनाउँछ । अथवा महाराज ! जस्तं कुनै सिपालु सुनारले वा उसको अन्तेवासीले परिशोधन गरेको सुनद्वारा जस्तो (गहनाहरू) बनाउन चाहन्छ उस्तं बनाउँछ । महाराज ! त्यस्तं गरी भिक्षुले यसरी समाहित चित्त भएपछि उसले ब्रह्मलोकसम्मलाई पनि आफ्नो कायद्वारा वशमा राख्छ । महाराज ! यो सान्दृष्टिक श्रामण्यफल भगिल्लो सान्दृष्टिक श्रामण्यफलभन्दा पनि सुन्दरतर र उत्तमतर छ ।

दिव्यश्रोतज्ञान

“यसरी समाहित चित्त भएपछि... निश्चलतामा पुगेपछि उसले दिव्यश्रोतघातु प्राप्तिको निमित्त चित्त अगाडि बढाउँछ चित्त कृपाउँछ । अनि उसले अलौकिक विशुद्ध दिव्य-श्रोत घातुद्वारा देवताहरूको पनि मनुष्यहरूको पनि टाढाको पनि नगिचको पनि हुबुँ शब्दहरू सुन्छ ।

महाराज ! जस्तं कुनं पुरुष लामो बाटो गइरहेको बेलामा (कसैले बचाएको) भेरी शब्द, मृदङ्ग शब्द र डमरु शब्द पनि सुन्दछ । यी शब्दहरू सुनेर उसको मनमा यस्तो लाग्छ—‘यो भेरी शब्द हो,...घो प्रणवक शब्द हो । महाराज ! त्यस्तं गरी भिक्षुले यसरी समाहित चित्त भएपछि...उसले भौतिक विशुद्ध दिव्य-श्रोतधातुद्वारा...दुर्बं शब्दहरू सुन्छ । महाराज ! यो सान्दृष्टिक श्रामण्यफल अघिल्लो सान्दृष्टिक श्रामण्यफलभन्दा पनि सुन्दरतर र उत्तमतर छ ।

परचित्तज्ञान

“यसरी समाहित चित्त भएपछि.. निश्चलतामा पुगेपछि उसले परचित्तज्ञान (= अर्काको मनको कुरा जान्ने) को निमित्त चित्त अघि बढाउँछ चित्त ऊकाउँछ । अनि उसले परस्त्व र परपुद्गलको चित्तलाई आफ्नो चित्तले—‘सराग चित्तलाई ‘सरागचित्त’ भनी वीतराग चित्तलाई ‘वीतरागचित्त’ भनी सदोष चित्तलाई ‘सदोषचित्त’ भनी वीतदोष चित्तलाई ‘वीतदोषचित्त’ भनी समोह चित्तलाई ‘समोहचित्त’ भनी वीतमोह चित्तलाई ‘वीतमोहचित्त’ भनी संक्षिप्त चित्तलाई ‘संक्षिप्तचित्त’ भनी विक्षिप्त चित्तलाई ‘विक्षिप्तचित्त’ भनी महत्गत चित्तलाई ‘महत्गतचित्त’ भनी अमहत्गत चित्तलाई ‘अमहत्गतचित्त’ भनी सउत्तर

-
१. ‘सरागचित्त’ आदि भनेका ककस्ता हुन् भन्ने कुराको स्पष्टिकरण लेखकको बु. ब्रा. भा-२, पृ. १९३ देखि पृ. १९८ सम्मको श्रादटिप्पणीमा उल्लेख भएका छन् । चाहिनेले त्यहाँ हेनू ।

चित्तलाई 'सउत्तरचित्त' भनी अनुत्तर चित्तलाई 'अनुत्तरचित्त' भनी समाहित चित्तलाई 'समाहितचित्त' भनी असमाहित चित्तलाई 'असमाहितचित्त' भनी विमुक्त चित्तलाई 'विमुक्तचित्त' भनी र अविमुक्त चित्तलाई 'अविमुक्तचित्त' भनी जान्दछ । 'महाराज ! जस्तै कुनै नक्कल पानं पनें स्वभाषका स्त्री पुरुष वा युवाले ऐनामा वा परिशुद्ध निर्मल स्वच्छ पानीको पात्रमा आफ्नो मुख हेर्दा मैलो परेको भए 'मैलो परेको छ' भनी मैलो परेको छैन भने 'मैलो परेको छैन' भनी जान्दछ । महाराज ! त्यस्तै गरी भिक्षुले यसरी समाहित चित्त भएपछि.. उसले परस्त्व र परपुद्गलको चित्तलाई आफ्नो चित्तले सराग चित्तलाई 'सरागचित्त' भनी , अविमुक्त चित्तलाई 'अविमुक्तचित्त' भनी जान्दछ ।' महाराज ! यो सान्दृष्टिक श्रामण्यफल अधिस्तो सान्दृष्टिक भामण्यफल भन्दा पनि सुन्दरतर र उत्तमतर छ ।

Dhamma.Digital

पूर्वानुस्मृतिज्ञान

“यसरी समाहित चित्त भएपछि.. निश्चलतामा पुगेपछि उसले पूर्वानुस्मृतिज्ञानको निमित्त चित्त अधि बढाउँछ चित्त ङुकाउँछ । अनि उसले भनेक प्रकारका पूर्वजन्मका कुराहरू अनुस्मरण गर्छ । जस्तै एक जन्मको कुरा दुइ जन्मको कुरा तीन जन्मको कुरा चार जन्मको कुरा पाँच जन्मको कुरा दश जन्मको कुरा बीस जन्मको कुरा तीस जन्मको कुरा चालीस जन्मको कुरा पचास जन्मको कुरा शय जन्मको कुरा हजार जन्मको कुरा शय हजार जन्मको कुरा । अनेक संवर्तकल्प

(= प्रलय) का कुराहरू अनेक विवर्त कल्प (= सृष्टि) का कुराहरू अनेक संबर्त-विवर्त कल्पहरूमा— फलाना ठाउँमा थिएँ यस्तो नाउँ यस्तो गोत्र यस्तो वर्ण यस्तो आहार यस्तो सुख दुःख प्रतिसंवेदी र यति आयु थियो । त्यहाँबाट च्युत भई अमुक स्थानमा उत्पन्न भएँ । त्यहाँ पनि यस्तो नाउँ यस्तो गोत्र यस्तो वर्ण यस्तो आहार यस्तो सुख दुःख प्रतिसंवेदी र यति आयु थियो । त्यहाँबाट पनि च्युत भई यहाँ उत्पन्न भएँ ।' यसरी आकार सहित उद्देश्य सहित (= नाम र गोत्र सहित) अनेक प्रकारका पूर्वजन्मका कुराहरू अनुस्मरण गर्छं । महाराज ! जस्तै कुनै पुरुष आफ्नो गाउँबाट अर्को गाउँमा जान्छ त्यहाँबाट पनि अर्को गाउँमा जान्छ त्यहाँबाट पनि अर्को गाउँमा जान्छ र त्यस गाउँबाट उ फेरि आफ्नै गाउँमा फर्केर आउँछ । अनि उसले यस्तो अनुस्मरण गर्छ— 'म आफ्नो गाउँबाट फलाना गाउँमा गएँ त्यहाँ यसरी उभिएँ यसरी बसेँ बस्तो कुरा गरेँ यसरी चुपलागेँ । त्यहाँबाट म फलाना गाउँमा गएँ त्यहाँ पनि यसरी उभिएको थिएँ यसरी बसेको थिएँ यस्तो कुरा गरेको थिएँ यसरी चुपलागेको थिएँ । त्यहाँबाट फेरि म आफ्नै गाउँमा फर्केर आएँ ।' महाराज ! त्यस्तै गरी भिक्षुले यसरी समाहित चित्त भएपछि .. उसले पूर्वानुस्मृतिज्ञानको निमित्त चित्त अधि बढाउँछ चित्त ठुकाउँछ । अनि उसले अनेक प्रकारका पूर्वजन्मका कुराहरू अनुस्मरण गर्छं । जस्तै एक जन्मको कुरा...। यसरी आकार सहित उद्देश्य सहित अनेक प्रकारका पूर्वजन्मका कुराहरू अनुस्मरण गर्छं । महाराज ! यो सान्दृष्टिक श्रामण्यफल अधिल्लो सान्दृष्टिक श्रामण्य-फलमग्ना पनि सुन्दरतर र उत्तमतर छ ।

दिव्यचक्षुज्ञान

“यसरी समाहित चित्त भएपछि...निश्चलतामा पुगेपछि उसले सत्त्वहरूको च्युति र उत्पत्ति सम्बन्धी ज्ञानको निमित्त चित्त अघि बढाउँछ चित्त ठुकाउँछ । अनि उसले विशुद्ध अमानुषीय दिव्यचक्षुद्वारा च्युत भएका उत्पन्न भएका सत्त्वहरूलाई देख्दछ (= जान्दछ) र आ-आपना कर्मानुसार नीच उच्च, सुवर्ण दुर्वर्ण, सुगति दुर्गतिमा उत्पन्न भएका सत्त्वहरूलाई देख्दछ—‘यी सत्त्वहरू कायदुश्चरितले युक्त भई वाक्दुश्चरितले युक्त भई मनःदुश्चरितले युक्त भई आर्यहरूको निन्दा गर्ने भई मिथ्यादृष्टिक भई मिथ्यादृष्टि युक्त काम गर्ने भई मरणोपान्त भयायुर्गति विनिपात तथा नरकमा उत्पन्न भए । यी सत्त्वहरू कायसुचरितले युक्त भई वाक्सुचरितले युक्त भई मनःसुचरितले युक्त भई आर्यहरूको निन्दा नगर्ने भई सम्यक्दृष्टिक भई सम्यक्दृष्टि युक्त काम गर्ने भई मरणोपान्त सुगति स्वर्गलोकमा उत्पन्न भए ।’ यसरी विशुद्ध अमानुषीय दिव्यचक्षुद्वारा च्युत भएका उत्पन्न भएका सत्त्वहरूलाई देख्दछ (= जान्दछ) र आ-आपना कर्मानुसार नीच उच्च, सुवर्ण दुर्वर्ण, सुगति दुर्गतिमा उत्पन्न भएका सत्त्वहरूलाई देख्दछ । महाराज ! जस्तै चौबाटोको बीचमा भएको घरमा आँखा देख्ने कुनै पुरुष बसिइरहँदा मानिसहरू घरभित्र पसेका पनि निस्केका पनि सडकको बाटोमा यताउता हिंडिरहेका पनि चौबाटोको बीचमा बसिइरहेका पनि देख्दछ । अनि उसलाई यस्तो लाग्छ—‘यी मानिसहरू घरभित्र पस्दछन् निस्कन्छन् सडकको बाटोमा यताउता हिंडिरहन्छन् चौबाटोको बीचमा बस्दछन् ।’

महाराज ! तपस्ते गरी भिक्षुले यत्तरी समाहित चित्त भएपछि...
आ-भ्रापना कर्मनुसार नीच उच्च...सुगति दुर्गतिमा उत्पन्न भएका
सत्त्वहरूलाई देखेछ । महाराज ! यो सान्दृष्टिक भ्रामण्यफल अधिल्लो
सान्दृष्टिक भ्रामण्यफलभन्दा पनि सुन्दरतर र उत्तमतर छ ।

आत्मवक्षयज्ञान

“यत्तरी समाहित चित्त भएपछि परिशुद्ध स्वच्छ निमल र
क्लेशरहित भएपछि मृदु तथा कर्मण्य भएपछि निश्चलतामा पुगेपछि
उसले आत्मवहरूको^१ क्षय हुने ज्ञानकी निमित्त चित्त अधि बढाउँछ चित्त
ठुकाउँछ । भनि उसले ‘यो दुःख हो’ भनी यथार्थतः बोध गर्छ ।
‘यो दुःख समुदय हो’ भनी यथार्थतः बोध गर्छ । ‘यो दुःखनिरोध हो’
भनी यथार्थतः बोध गर्छ । ‘यो दुःखनिरोध हुने मार्ग हो’ भनी यथार्थतः
बोध गर्छ । ‘यो आत्मवहरू हुन्’ भनी यथार्थतः बोध गर्छ । ‘यो आत्मव-
समुदय हो’ भनी यथार्थतः बोध गर्छ । ‘यो आत्मव निरोध हो’ भनी
यथार्थतः बोध गर्छ । ‘यो आत्मव निरोध हुने मार्ग हो’ भनी यथार्थतः
बोध गर्छ । यत्तरी देखेपछि यत्तरी भवबोध भएपछि उसको चित्त

---

१. आत्मवहरू भनेका कति छन् भन्ने कुरा लेखकको बु. प. भा-१,
पृ. ३२८ को पादटिप्पणीमा र बु. ब्रा. भा-३, पृ. १२७ को
पादटिप्पणीमा उल्लेख भएका छन् ।

कामास्त्रवबाट^१ र भवास्रवबाट र भविदघास्त्रवबाट पनि विमुक्त हुन्छ । विमुक्त भएपछि 'विमुक्त भएँ' भन्ने ज्ञान पनि हुन्छ । 'जाति (= जन्म) क्षीण भयो ब्रह्मचर्यवाप्त पूरा भयो गर्नुपर्ने गरिसकेँ अब उप्रान्त यहाँ आउनुपर्ने हेतु छैन' भन्ने ज्ञान पनि हुन्छ ।

"महाराज ! जस्तै पहाडले घेरिएको स्वच्छ प्रसन्न तथा निर्मल जलाशय हुन्छ । वहाँ कुनै आँखा देखने पुरुष जलाशयको किनारमा बसी उसले पानीमा सिपी शंख कंकड काठ तथा माछाहरूको समूहलाई यताउता डुलिरहेका बसिरहेका देख्छ । अनि उसको मनमा यस्तो लाग्छ — 'यो जलाशय स्वच्छ प्रसन्न तथा निर्मल छ । यहाँ सिपी शंख कंकड काठ र माछाहरूको समूह यताउता डुलिरहेका छन् बसिरहेका छन् ।' महाराज ! त्यस्तै गरी समाहित चित्त भएपछि .. निश्चलतामा पुगेपछि भिक्षुले आस्त्रवहरूको क्षय हुने ज्ञानको निमित्त चित्त अधि बढाउँछ चित्त फुकाउँछ । अनि उसले 'यो दुःख हो' भनी यथार्थतः बोध गर्छ । . 'यो आस्त्रवनिरोध हुने मार्ग हो' भनी यथार्थतः बोध गर्छ ।

-
१. 'कामास्त्रव' आदि भनेका कस्ता हुन् भन्ने सम्बन्धमा लेखकको बु. प. भा-१, पृ. ३८५ को पादटिप्पणीमा र बु. गृ. भा-३, पृ. १२७ को पादटिप्पणीमा हेर्नु ।
  २. 'विमुक्त भएँ' भनिएको मतलब के हो र 'जातिक्षीण भयो' भनिएको कुराको स्पष्टिकरण लेखकको बु. ब्रा. भा-२, पृ. २८० को पादटिप्पणीमा उल्लेख भएको छ ।

यसरी देखेपछि यसरी अवबोध भएपछि उसको चित्त कामःस्रवबाट र भवास्रवबाट र भविद्यास्रवबाट पनि विमुक्त हुन्छ । विमुक्त भएपछि 'विमुक्त भएँ' भन्ने ज्ञान पनि हुन्छ । 'जति क्षीण भयो ब्रह्मचर्यवास पूरा भयो गर्नुपर्ने गरिसकेँ भव उप्रान्त यहाँ भाउनु पर्ने हेतु छैन' भन्ने ज्ञान पनि हुन्छ । यो सान्दृष्टिक श्रामण्यफल भदित्तो सान्दृष्टिक श्रामण्य-फलभन्दा पनि सुन्दरतर र उत्तमतर छ । महाराज ! यो सान्दृष्टिक श्रामण्यफलभन्दा उत्तरितर वा प्रणीततर सान्दृष्टिक श्रामण्यफल अर्को छैन ।"

उपासकत्व ग्रहण

यस्तो भग्नुहुँदा मगध राजा वंशेहीपुत्र अजातशत्रुले भगवान्-लाई यस्तो भने—“धन्यहो भन्ते ! धन्यहो भन्ते ! ! जस्तै कुनै पुरुषले घोप्टेकोलाई उत्तानो पारिदिदा वा ढाकेकोलाई उघारिदिदा वा बाटो भुलेकोलाई बाटो देखाइदिदा अथवा अन्धकारमा तेलको बियो राखिदिदा आँखा हुनेले रूप देखेदछ त्यस्तै गरी भन्ते ! भगवान्ले मलाई भनेक प्रकारले धर्म प्रकाश पारिदिनु भयो । भन्ते ! अब म भगवान्को शरणमा पर्छुँ धर्म र भिक्षुसङ्घको पनि । आजदेखि भगवान्ले मलाई आजीवन शरणमा आएको उपासक हो मनी स्वीकार गर्नुहोस् । भन्ते ! जो मैले आफ्नो मूर्खताको कारणले, मूढताको कारणले तथा अकुशलताको कारणले एक ठूलो अपराध गरेँ जो कि मैले ऐश्वर्यको कारणमा धार्मिक

धर्मराजा आफ्नो पिताको हत्या गरे। भन्ते ! सो मेरो अपराधलाई भगवान्ले क्षमा गर्नुहोस्। अबदेखि मैले त्यस्तो अपराध गर्ने छैन।”

“महाराज ! अवश्य पनि जो तपाइँले आफ्नो मूर्खताको कारणले, मूढताको कारणले तथा अकुशलताको कारणले एक ठूलो अपराध गर्नुभयो। जो कि तपाइँले ऐश्वर्यको कारणमा धार्मिक धर्मराजा आफ्नो पिताको हत्या गर्नुभयो। महाराज ! जब कि तपाइँले सो अपराधलाई ‘अपराध हो’ भनी जानेर धर्मानुकूल क्षमा याचना गर्नुहुन्छ त्यो तपाइँको अपराधलाई हामी क्षमा गर्छौं। महाराज ! आयंको विनयमा यसलाई अभिवृद्धि नै मनिन्छ। जसले अपराधलाई ‘अपराध हो’ भनी जानेर धर्मानुकूल क्षमा याचना गर्छ र भविष्यमा त्यस्तो नगर्ने प्रतिज्ञा गर्छ।”

यस्तो मनुहुँदा मगध राजा वंदेहीपुत्र अजातशत्रुले भगवान्लाई यस्तो भने—“भन्ते ! हवस् त अब हामीहरू जानेछौं। हामीहरूको धेरै काम र धेरै गर्नुपर्ने छ।”

“महाराज ! जस्तो समय तपाइँ ठान्नुहुन्छ त्यस्तो गर्नुहोस्।”

अनि मगध राजा वंदेहीपुत्र अजातशत्रु भगवान्को भाषणलाई अभिनन्दन र अनुमोदन गरी भासनबाट उठी भगवान्लाई अभिवादन र प्रवक्षिणा गरी फर्के।

अनि मगध राजा वंदेहीपुत्र अजातशत्रु गएको केही दिनमै भगवान्ले भिक्षुहरूलाई सम्बोधन गर्नुभयो—“भिक्षुहो ! यदि राजाले

[१७२]

बुद्धकालीन राजपरिवार-२

धार्मिक धर्मराजा आपनो पिताको हत्या नगरेका भए यसै आसनमा बस्दा बस्दै उनमा बिरज पीतमल धर्मचक्षु उत्पन्न हुने थियो।” भगवान्‌ले पति भन्नु भएपछि सन्तुष्ट भई भिक्षुहरूले भगवान्‌को आषणलाई अभिनन्दन गरे ।

Dhamma.Digital

×

×

×

शुद्ध सूत्र—

८-वृजीमाथि हमला गर्ने विचार
(वस्सकारसुत्त^१)

यस्तो मेले सुनें ।

एक समय भगवान् राजगृहस्थित गृद्धकूट पर्वतमा बस्नुभएको थियो । त्यस समय वैदेहीपुत्र मगधराजा अजातशत्रुले वज्जीमाथि (=वृजीमाथि) हमला गर्न चाहेका थिए । अनि उनी यस्तो भन्थे—
“त्यस्ता महर्द्धिक तथा महाप्रभावशाली वज्जीहरूलाई म उच्छिन्न पार्नेछु । वज्जीहरूको विनाश पार्नेछु । वज्जीहरूलाई व्यसनमा पुऱ्याइदिनेछु ।”

अनि वैदेहीपुत्र मगधराजा अजातशत्रुले मगध महामात्य वस्सकार (=वर्षकार) ब्राह्मणलाई बोलाए—“ब्राह्मण ! यत्ता भाऊ । तिम्रो जहाँ भगवान् हुनुहुन्छ त्यहाँ जाऊ । त्यहाँ गएर मेरो वचनले

१. अं. नि-७, पृ. १६४; वज्जिसत्तकवग्गो, अ. क. II. पृ. ७०५ यस सूत्रका कुराहरू बी. नि. II. पृ. ५८; महापरिनिब्बानसुत्तमा पनि उल्लेख भएको पाइन्छ; अ. क. II. पृ. २१५.

भगवान्को चरणकमलमा शीरले वन्दना गर । अल्पाबाध अल्पातङ्क लहुट्टान बल तथा कुशल विहारको बारेमा पनि सोध— भन्ते ! वंदेहीपुत्र भगधराजा अजातशत्रु भगवान्को चरणकमलमा शीरले वन्दना गर्छन् । अल्पाबाध अल्पातङ्क लहुट्टान बल तथा कुशल विहारको बारेमा पनि सोध्दछन् । यस्तो पनि भन— ‘भन्ते ! वंदेहीपुत्र भगधराजा अजातशत्रुले वज्जीमाथि हमला गर्न चाहन्छन् । उनी यस्तो भन्दछन्—त्यस्ता महर्द्धिक तथा महाप्रभावशाली वज्जीहरूलाई म उच्छिन्न पार्नेछु । वज्जीहरूको विनाश पार्नेछु । वज्जीहरूलाई व्यसनमा पुऱ्याइदिनेछु ।’ तिम्रीलाई भगवान्ले जस्तो भन्नुहुनेछ त्यो रात्रि अर्धयन गरी मलाई भन्न आऊ । तथागतले असत्य बताउनु हुन्न ।”

“हवस् भो !” भनी वंदेहीपुत्र भगधराजा अजातशत्रुलाई प्रत्युत्तर दिई भगधमहामात्य वस्सकार ब्राह्मण जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि भगवान्सँग सम्मोदन गरे । सम्मोदनीय कुशलवार्ता गरिसकेपछि एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका भगधमहामात्य वस्सकार ब्राह्मणले भगवान्लाई यस्तो भने—...

(यो सूत्र लेखकको बु. भा. भा-३ मा पनि अनुदित भएको छ । त्यसैले यहाँबिचि भगाडिका कुराहरू उक्त पुस्तकको पृ. २३८ मा हेर्नु ।)

×

×

×

मूल सूत्र—

१-शरीरधातु माग्न पठाए (शरीरधातु विभाजन^१)

मगधराजा चंदेहीपुत्र अजातशत्रुले सुने^२—“भगवान् कुशी-
नगरमा परिनिर्वाण हुनुभयो ।” अनि मगधराजा चंदेहीपुत्र अजातशत्रुले
कुशीनगरका मत्सहरूकहाँ दूत पठाए—“भगवान् पनि क्षत्री हुनुहुन्छ म
पनि क्षत्री हूँ । भगवान्को शरीरधातुको निमित्त म पनि योग्य छु ।
मैले पनि भगवान्को शरीरधातुको स्तूप (=चंत्प) बनाउनेछु र
महोत्सव पनि गर्नेछु ।”

×

×

×

-
१. दी. नि. पा. II. पृ. १२६: महापरिनिब्बानसुत्त, अ. क. II.
पृ. ३२०: महापरिनिब्बानसुत्तवण्णना ।
  २. कसरी यो समाचार सुने भने ? पहिले राजाका अमात्यहरूले
सुने—“भगवान् परिनिर्वाण हुनुभयो । फेरि ल्याउन सक्ने छैन ।”
अनि उनीहरूले सोचे “पृथक्जनिक श्रद्धामा हाम्रा राजा जस्ता

श्रद्धा हुने अरू कोही छैनन् । यदि वहाँले बहिले तुरन्त यो खबर सुनेमा वहाँको हृदय फुट्न सक्छ । अतः हामीले राजाको भारक्षा गर्नुपर्छ ।” यती सोची उनीहरूले सुवर्ण द्रोणीमा चतुमधुरसयुक्त पानी राखी राजाकहाँ गई “देव ! हामीले स्वप्न देख्यौं । त्यसको कुफल हटाउनको निमित्त तपाईं गधनसम्मको पानीमा डुबी स्नान गर्नुपर्छ” भनी भने । अर्थचारी अमात्यहरूको कुरा सुनी राजाले “हुन्छ” भनी भने ।

अनि एक अमात्यले अलंकारहरू फुकाली केश फिजाई जुन दिशातिर शास्ता परिनिर्वाण हुनु भएको हो सो दिशातिर हेरी दुइ हात जोरी राजालाई बिन्ति गरे—

“देव ! मरणबाट बच्नसक्ने कुनै छैनन् । हामीहरूको अभिवृद्धि हुने पूज्य स्थानमा वहाँ भगवान् शास्ता कुशीनगरमा परिनिर्वाण हुनुभयो ।”

यति सुन्नेबित्तिकै राजा बेहोश भई चतुमधुर द्रोणीमा लडे । अनि राजालाई उचाली अर्को द्रोणीमा लेटाए । होश आएपछि उनले “तात ! के भनेका ह्वी ?” भनी सोधे ।

“महाराज ! शास्ता परिनिर्वाण हुनुभयो ।”

फेरि पनि राजा बेहोश भई चतुमधुर द्रोणीमा लडे । अनि उनलाई त्यहाँबाट उचाली तेश्रो द्रोणीमा लेटाए । होश आएपछि फेरि राजाले “तात ! के भनेका ह्वी ?” भनी सोधे । “महाराज ! शास्ता परिनिर्वाण हुनुभयो ।” राजा फेरि पनि

बेहोस भए । अनि उनलाई उचाली नुहाई टाउकोमा घडाको पानी राखिदिए ।

होस आएपछि आसनबाट उठी सुगन्धित पारिएको केश फिजाई हातले छाती ठोक्दै छातीमा हात राखी राजा रुनथाले । यत्तिकैमा बहुला जस्तो भई बाटो लागे । अनि अलकृत नतंकी स्त्रीहरूद्वारा परिवृत्त भई नगरबाट निस्की जीबकको आम्रवनमा गई जहाँ बसी भगवान्‌ले धर्मदेशना गर्नुभएको थियो त्यहाँ गई “संबंज भगवान् ! यस ठाउँमा बस्नुभई तपाइँले धर्मदेशना गर्नुभएको होइन ? मेरो शोकशल्यलाई दूर गर्नुभएको होइन ? तपाइँले मेरो शोकशल्यलाई फिकिदिनु भयो । अनि म तपाइँको शरणमा गएँ । अहिले चाहिँ भगवान् कुनै उत्तर दिनुहुन्न ।” यसरी बार बार रोई “अरू दिनमा भए यस्तो अवस्थामा भिक्षुसङ्घ सहित भगवान् जम्बुद्वीपमा चारिकार्य जानुभयो” भन्ने सुन्दछ । अहिले चाहिँ कुनै भनुरूप खबर सुनिदैन । यस्तो भन्दै साठीवटा जति गाथाहरूद्वारा भगवान्‌को गुण संस्मरण गरी “अब खाइबाट केही सिद्ध हुने छैन । बरु दशबलको घातुहरू ल्याउन लगाउन-पयो” भनी सोचे । यसप्रकार भगवान् परिनिर्वाण भएको खबर सुनी पछि घातु ल्याउनको निमित्त दूतहरू पठाए । त्यसैले सूत्रमा “अनि मगधराज बदेहीपुत्र अजातशत्रुले कुशीनगरका मल्लहरूकहाँ दूत पठाए” भनी भनिएको हो । दौ. नि. अ. क. II. पृ. ३२०— ३२: महापरिनिब्बानसुसवण्णना ।

मूल सूत्र—

१०-स्तूप बनाए
(घातुथूपपूजा^१)

“अथ खो राजा मगधो अजातसत्तु वंदेहीपुत्तो राजगहे भगवतो
सरोरानं थूपं च महं च अकासि ।”

अर्थ—

“अनि मगध राजा वंदेहीपुत्र अजातशत्रुले राजगृहमा भगवान्का
नरोर घातुहरू राखी स्तूप पनि बनाएर महोत्सव पनि गरे ।”

×

×

×

१. दी. नि. II. पृ. १२८: महापरिनिब्बानसुत्तं, अ. क. II. पृ. ३२५.

मूळ पाठि—

११-धर्मसङ्गायना
(धम्मसङ्गायनं')

अनि आयुष्मान् महाकाश्यपले सङ्खलाई ज्ञापन गर्नुभयो—

“आबुसो सङ्ख ! मेरो कुरा सुनुहोस् । यदि सङ्खलाई स्वीकृत छ भने (पत्तकल्लं) म आयुष्मान् आनन्दसँग धर्मसम्बन्धी कुरा सोध्नेछु ।”

आयुष्मान् आनन्दले पनि सङ्खलाई ज्ञापन गर्नुभयो—

“मन्ते सङ्ख ! मेरो कुरा सुनुहोस् । यदि सङ्खलाई स्वीकृति छ भने (पत्तकल्लं) आयुष्मान् महाकाश्यपले सोधिने धर्मसम्बन्धी कुरा बताउने छु ।”

अनि आयुष्मान् महाकाश्यपले आयुष्मान् आनन्दलाई पत्तो मनुभयो—

आबुसो आनन्द ! ब्रह्मजाळ (सूत्र) कहाँ रेशना गर्नुभएको हो ?”

१. चुल्ल. व. पा. पृ. ४०९: पञ्चसतिकवखम्भकं ।

“मन्ते ! राजगृह र नालन्दाको बीच अम्बल्लट्टिक (उदयान) को राजागारमा हो ।”

“कसको कारणमा ?”

“सुप्रिय परिव्राजक र ब्रह्मदत्त माणवको कारणमा हो ।”

त्यसपछि आयुष्मान् महाकाश्यपले आयुष्मान् आनन्दसँग ब्रह्मजाल (सूत्र) को निदान पनि व्यक्ति पनि सोध्नुभयो ।

“भावसो आनन्द ! साम्बन्धफल (सूत्र) कहाँ देशना गर्नु- भएको हो ?”

“मन्ते ! राजगृहस्थि जीवकको आम्रवनमा ।”

“कसलाई बताउनु भएको हो ?”

“वेदेहीपुत्र अजातशत्रुलाई ।”

अनि आयुष्मान् महाकाश्यपले आयुष्मान् आनन्दसँग साम्बन्धफल (सूत्र) को निदान पनि व्यक्ति पनि सोध्नुभयो । यस्तै कित्तिले पाँचै निकायको सम्बन्धमा सोध्नुभयो । आयुष्मान् आनन्दले पनि सोधे सोधेका कुरा बताउनु भयो ।

X

X

X

मूल सूत्र—

१२—मार्गं उत्पादनं गर्ने बुद्ध
(गोपकभोग्ल्लानसुत्तं')

यस्तो मेने सुने—

एक समय आयुष्मान् आनन्द—भगवान् परिनिर्वाण भएको खिरकाल नबित्दै—राजगृहस्थित वेणुषणको कल्लन्दकनिबापमा बस्नुभएको थियो । त्यस समय मगधराजा वेदेहीपुत्र अज्ञातशत्रु राजा प्रद-थोत प्रति आशंका गरी' राजगृह प्रतिसंस्करण गरिरहेका थिए । अनि आयुष्मान् आनन्द पूर्वाह्नि समयमा चीवर पहिरी पात्र-चीवर ग्रहण गरी राजगृहमा भिक्षाढनार्थं जानुभयो । अनि त्यसबेला आयुष्मान् आनन्दलाई यस्तो लाग्यो—“राजगृहमा भिक्षाढनार्थं जानको निमित्त अर्कं समय छ । भतः किन म (त्यतिन्जेलसम्म)।

१. म. नि. III. पृ. ६८; अ. क. IV. ४९.

२. भगवान् बुद्ध परिनिर्वाण भएर धातुसंविभाजन पनि गरिसकेपछि

धर्मसंज्ञायना गर्नको निमित्त राजगृहमा आइरहुनुभएको बेलामा
पपं. सू. IV. पृ. ४९: गोपकमोग्गल्लानसुत्तवण्णना ।

३. चण्डप्रदचोत राजा बिम्बिसार राजाका साथी थिए । बिम्बिसार राजाले जीबक वैदचलाई पठाई औषधी गराइदिएदेखि चण्डप्रदचोत राजा बिम्बिसार राजाका अति विश्वासी भएका थिए । जब 'देवदत्तको कुमन्त्रण सुनी अजातशत्रुले आफ्ना पिता बिम्बिसार राजालाई हत्या गरे' भन्ने कुरा सुने तब एकदिन प्रदचोत राजाले एक राजपरिषद्मा 'यी अजातशत्रुले मेरा प्रिय साथी बिम्बिसार राजालाई हत्या गरी राज्य चलाउंछु भन्ने ठान्दछन् । किन्तु उनलाई मेरा साथीका साथी म रहेको कुरा जनाउनेछु' भनी भनेका थिए । यो कुरा सुनेर अजातशत्रुको मनमा प्रदचोत राजामाथि आशंका उठेको थियो । त्यसैले सूत्रमा 'प्रदचोत प्रति आशंका गरी राजगृह प्रतिसंस्करण गरिरहेका थिए' भनी उल्लेख भएको हो भनी पपं. सू. IV. पृ. ४९: गोपकमोग्गल्लानसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको हो ।

(चण्ड प्रदचोत राजाको सम्बन्धमा केही कुराहरू लेखकको बु. गृ. भा-१, पृ. ३६७ र बु. रा. भा-१, पृ. ९, ४२, ४२२ तथा ४२३ मा हेर्नु ।)

गोपक मोगगल्लान (गोपक मोद्गल्यायन) ब्राह्मणको कर्मान्दमा^१ (= काम गरिरहेको ठाउँमा), जहाँ गोपक मोगगल्लान छन् त्यहाँ नजाऊँ ।”

अनि आयुष्मान् आनन्द जहाँ गोपक मोगगल्लान ब्राह्मणको कर्मान्त हो जहाँ गोपक मोगगल्लान ब्राह्मण थिए त्यहाँ जानुभयो । अनि गोपक मोगगल्लान ब्राह्मणले आयुष्मान् आनन्दलाई टाढैदेखि भाइरहनुभएको देखे । देखेपछि आयुष्मान् आनन्दसँग यस्तो भने—

“आउनुहोस् तपाईं आनन्द ! तपाईं आनन्दको स्वागत छ । धेरै समयपछि तपाईं आनन्दले यहाँ आउने काम गर्नुभयो । बस्नुहोस् तपाईं आनन्द, यहाँ आसन बिच्छ्याइराखेको छ ।”

आयुष्मान् आनन्द पनि बिच्छ्याइराखेको आसनमा बस्नुभयो । गोपक मोगगल्लान ब्राह्मण पनि एक होचो आसनलाई एक छेउमा

१. नगर प्रतिसंस्करण गराउनको लागि नगर बाहिर काम गराइरहेको ठाउँमा । पपं. सू. IV. पृ. ४९: गोपकमोगगल्लानसुत्त-वण्णना ।
२. हामीहरू धर्मसङ्गायना गर्नको निमित्त राजगृहमा आएका छौं । यी ब्राह्मण महाप्रभावशाली तथा अजातशत्रु राजाका बल्लभ (= प्यारा) हुन् । यिनको संग्रह गरेमा वेणुवनको आरक्षा राम्ररी हुनसक्छ भन्ने लागेर आयुष्मान् आनन्द उनकहाँ जानुभएको हो भनी पपं. सू. IV. पृ. ४९: गोपकमोगगल्लानसुत्त-वण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

वले । एक छेउमा बसेका मोपक मोगगल्लान ब्राह्मणले भाकुमान्
जानन्दसँग यस्तो भने—

“भो मानव ! जुन धर्महरूले युक्त भई वहाँ आवरणिय गौतम
अरहन्त सम्यक्सम्बुद्ध हुनु भएको थियो ती सबैका सबै (सब्बेनसब्बं)
धर्महरूका आकारहरूले, सबैका सबै अङ्गहरूले (सब्बत्थासब्बं) युक्त
हुने कुनै एक भिक्षु (तपाईंहरूमा) छ के ?”

“ब्राह्मण ! छैन । ती सबैका सबै धर्महरूका आकारहरूले,
सबैका सबै अङ्गहरूले युक्त हुने कुनै एक भिक्षु (हामीहरूमा) छैन जुन
धर्महरूले युक्त भएर वहाँ भगवान् अरहन्त सम्यक्सम्बुद्ध हुनु भएको
थियो । ब्राह्मण ! वहाँ भगवान् अनुत्पाद मार्गको उत्पादक हुनुहुन्छ ।
अज्ञात बाटोलाई ज्ञात गराइदिने हुनुहुन्छ । नबताइएको बाटोलाई
बताइदिने हुनुहुन्छ । वहाँ भगवान् मार्गज्ञ, मार्गविद् तथा मार्गकोविद्
हुनुहुन्छ । पछि सम्मिलित भएका (हामी) श्रावकहरू (= शिष्यहरू)
सोही मार्गमा अनुगमन गर्ने भई अहिले (हामीहरू) विहार गर्छौं ।”

(यस सूत्रको अनुवाद लेखकको बु. ब्रा. भा-२, पृ. १८१ मा
भइसकेको हुँदा सम्पूर्ण सूत्रको कुरा यहाँ उल्लेख गरेको छैन । यसभन्दा
अगाडिका कुराहरू उक्त पुस्तकको पृ. १८४ “वर्षकार ब्राह्मण भानन्द-
सँग” भन्ने शीर्षकदेखि पढ्नु ।)

२. अभय राजकुमार

प रि च य

अभय राजकुमारका आमा बाबुहरू

बुद्धको पालामा भङ्ग-मगध भन्ने दुई राज्यमा राज्य गर्ने मगधदेशका पराक्रमी बिम्बिसार भन्ने राजा थिए ।

एकदिन यिनले उज्जैनवासी एउटा अति सुन्दरी पद्मावती भन्ने गणिकाको लावण्यता बारे बयान सुने । यो सुनेर बिम्बिसारको उनकहाँ जाने प्रबल इच्छा भएपछि उनले यो कुरा आफ्ना पुरोहितलाई बताए । पुरोहितले “हुन्छ” भनी आफ्नो मन्त्रबलको प्रभावद्वारा कुम्भीर भन्ने यक्षको आह्वान गरी उसको सहायताद्वारा राजालाई तुरन्तै उनकहाँ लगे । राजा उनीसँग एक रात मात्र बसे । यसबाट पद्मावती गणिका गर्भवती भइन् । अनि यिनले आफू गर्भवती भएको सूचना राजालाई दिइन् । यो सुनेर राजाले “यदि पुत्र भएमा ठूलो गराई मकहाँ पठाउनु” भनी आफ्नो एउटा भौँठी उनलाई दिए । दश महीनापछि उनले पुत्र जन्माइन् । नाउँ राख्ने दिनमा आफ्नो छोरालाई “अभय” भन्ने नाम

राखिन् । बालक सात वर्ष भएपछि “तिम्मा बाहु बिम्बिसार राजा हुन्” भनी छोरोलाई राजाकहाँ पठाइन् । बालकलाई देखेर राजाको मनमा पुत्र स्नेह उत्पन्न भई उनलाई राजकीय ढंगले पालन पोषण गरे । राजकीय ढंगले पालन पोषण भएको हुनाले उनलाई “अभय राजकुमार” भनियो^१ ।

अभय राजकुमार बिम्बिसार राजाका छोरा हुन् भन्ने कुरा मूलशालि^२ र अट्टकथाहरूद्वारा^३ पुष्टि हुन्छ ।

अभय राजकुमारको छोरा

क्रमशः अभय राजकुमार ठूलो भए । त्यसबखत राजगृहमा शाळवती भन्ने गणिका थिइन् । उनी सुन्दरी तथा दर्शनीया थिइन् । उनी नृत्यगीत र बाजाहरू बजाउनेमा पनि पटु थिइन् । उनकहाँ जानेसँग उनी एक रातको एक शय लिन्थिन्^४ ।

१. थेरी. गा. अ. क. पृ. ३१: अभयमातुथेरगाथाअट्टकथा ।
२. अप. दा. पा. II. पृ. १५५: अभयत्थेर अपदानं; महा. व. पा. पृ. २९०: बिम्बिसारराजवत्थु, चीवरवखन्धकं ।
३. म. नि. अ. क. III. पृ. ७४: अभयराजकुमारमुत्तवण्णना; थेर. गा. अ. क. I. पृ. ८३: अभयत्थेरगायट्टकथा; अप. दा. अ. क. II. पृ. ४५३: अभयत्थेरस्स अपदानट्टकथा ।
४. महा. व. पा. पृ. २८६-८७: जीवकवत्थु, चीवरवखन्धकं । यस कुराको अनुवाद अगाडि “जीवक कथा” शीर्षकमा भएको छ ।

यो अभय राजकुमार उनकहाँ गएको कुरा शालाबतीले छोरा पाएको कुराबाट प्रष्ट हुन्छ । नभन्दा अभय राजकुमारको संसर्गको कारणले शालाबती गणिका केही दिनमै गर्भिणी भइन् । अनि उनले यस्तो सोचन थालिन्—“गर्भिणी स्त्रीहरूलाई पुरुषहरू मनपराउँदैनन् । यदि म गर्भिणी भएको कुरा अरूले थाहापाएको खण्डमा मेरो लाभ-सत्कार कम हुनेछ ।” यति सोचेर उनले आफ्नो पालेलाई “कुनै मानिसलाई आउन नदिनू । कसैले सोधेमा बिरामी छे भनी भन्नू” भनी भनिन् ।

भनिन्छ कि गणिकाहरू छोरी जन्मेमा मात्र पालन-पोषण गर्छन् र छोरा जन्मेमा प्याक्न लगाउँछन् रे । यही कुरालाई पुष्टि गर्दै शालाबती गणिकाले आफ्नो छोरा दूधे बालकलाई नाङ्लोमा राखी कसिगर प्याक्ने ठाउँमा फाल्न लगाएकी कुरा महावग्गपालि पृ. २८७ चीवरक्खन्धकको जीवकवत्थुमा उल्लेख भएको छ ।

जुन दिन शालाबती गणिकाले आफ्नो दूधे-बालकलाई नाङ्लोमा हाली फाल्न लगाएकी थिइन् ठीक उसै दिनमा दिनहुँ राजाकहाँ चाकरीमा जाने अभय राजकुमारले बाटोको छेउमा कौवाहरूको बथान देखेर “के रहेछ ?” भनी मानिसहरूसँग सोध्दा “एउटा दूधे-बालक” भन्ने सुनी “जीवित छ के ?” भनी सोध्दा “जीवित नै छ” भन्ने सुनेपछि अभय राजकुमारले बालकलाई आफ्नो अन्तःपुरमा

लकी पालन-पोषण गर्ने आज्ञा दिए' ।

यस बालकको पालन-पोषण अभय राजकुमारको भन्त.पुरमा राजकीय ढंगले भयो । भतः 'जीवित छन्' भन्ने अर्थले "जीवक" र राजकुमारको ढंगले पालन-पोषण भएको हुनाले यिनलाई "कुमारभृत्य" पनि भने । त्यसैले पालिसाहित्यमा यिनलाई "जीवक कुमारभरुच" भनिएको हो ।

जीवक अभय राजकुमारका छोरा हुन् भन्ने बारेमा मूलपालिमा यसरी उल्लेख भएको पाइन्छ । जीवक ठूलो भएपछि राजवरबारका मानिसहरूले उनलाई "आमा बाबु नभएको केटो" भनी भन्दथे । यो सुनेर उनको मनमा सारं दुःख लाग्दथ्यो । एकदिन उनले अभय राजकुमारसँग सोर्क यस्तो प्रश्न सोधे—

‘हे देव । मेरा आमा र पिता को हुन् ?’

यसको उत्तरमा अभय राजकुमारले भनेका कुरा महावग्गपालि चीवरक्खन्धक पृ. २८७ मा यस्तो उल्लेख भएको छ ।

“मलाई पनि तिम्रो आमा को हुन् भन्ने कुरा थाहाछैन । परन्तु म तिम्रो पिता हुं । तिम्रो पालन-पोषण मैले गरेको छु ।”

अङ्गुत्तर अट्टकथा एककनिपातघण्णना पृ. २१६: जीवक कथाले यस्तो उल्लेख गरेको छ—

१. महा. व. पा. पृ. २८७: जीवकवत्थु, चीवरक्खन्धकं ।

२. महा. व. पा. पृ. २८७.

“राजगृह नगरमा अभय राजकुमारको कारणले शासकवर्ती गणिकाको कोखबाट जीवक जन्मेका हुन् ।”

जीवकले पनि आफूलाई विम्बिसार राजाको नाती र अभय राजकुमारको पुत्र हुँ भनी समन्तपासादिका III. पृ. ११८२ जीवक-वत्यु, चीवरवखन्धकमा उल्लेख गरेको छ ।

धार्मिक विश्वास

बुद्धकालमा जति धार्मिक स्वतन्त्रता थियो शायद त्यति स्वतन्त्रता भागकल नहुन सक्छ । त्यसबखत बाबुले मानेको धर्मलाई छोडेरले मान्नुपर्छ भन्ने कर नभएको कुरा यो अभय राजकुमारले नै प्रमाणित गरी देखाएका छन् । अभय राजकुमारका पिता विम्बिसार राजा बुद्धका अनन्य भक्त भए पनि यो अभय राजकुमार निगण्ठ-नाटपुत्रका भक्त थिए भन्ने कुरा अगाडि अनुदित “निगण्ठ शिष्य” शीर्षकमा उल्लिखित मज्झिमनिकायको अभय राजकुमार सूत्रबाट प्रष्ट हुन्छ । यस्तै कुरा थेरगाथा अट्टकथाले^१ पनि उल्लेख गरेको पाइन्छ ।

निगण्ठका शिष्य भएको हुनाले नै एकदिन निगण्ठ-नाटपुत्रकहाँ जाँदा उनले राजकुमारलाई बोधारे प्रश्न सिकाई बुद्धकहाँ वाद गर्नको निमित्त पठाएका कुरा अगाडि अनुदित मूल सूत्रबाट प्रष्ट भएको छ ।

जब अभय राजकुमार निगण्ठको कुरा सुनी बुद्धकहाँ गए तब पहिलो प्रश्नको उत्तरमा नै राजकुमारले निगण्ठ पराजित भएको कुरा

१. I. पृ. ८३: अभयत्थेरगाथा अट्टकथा ।

महसूस गरी पछि उनी उहाँ बुद्धको शरणमा परि उपासकत्व ग्रहण गरेको कुरा पनि सूत्रबाट प्रष्ट भएको छ । त्यहीदिखि उनी बुद्धको परम भक्त भएको कुरा निम्न घटनाको आधारमा प्रष्ट हुन्छ ।

एक समय प्रत्यन्तमा शान्त गरी आएका अभय राजकुमार-माथि अति खुशी भई बिम्बिसार राजाले उनलाई नृत्यगीतमा सिपालु एउटो नर्तकी स्त्री समेत दिई सात दिनसम्म राज्य गर्न दिएका थिए । अनि सात दिनसम्म बाहिर ननिस्की राज्यभ्रीको सुखानुभव गरी भाठौं दिनमा राजकुमार नदीमा गई नुहाइधुवाइ गरी उदयानमा गई प्रसेनजित् राजाका सन्तति महामात्यले^१ कं सो स्त्रीको नाचगान सुन्दै बसिरहे । अनि सो स्त्री उत्तनाघरीमै सन्तति महामात्यकी स्त्री कं पेट बुखी मृत्यु भइन् । अनि राजकुमारलाई यसबाट सारं मनमा शोक भएपछि “भगवान्ले बाहेक यो मेरो मनको शोकलाई अरु कसैले दूर गराउन सक्नेछैन” भनी बुद्धकहाँ गए । भगवान्ले पनि “राजकुमार ! यी स्त्रीको कारणमा शोक गरी जति भाँसु तिमीले यो अनावि संसारमा बघाइसक्यो त्यो नदीको पानीभन्दा पनि बढी होला” भनी सम्झाउनु भई अगाडि भगवान्ले धम्मपवमा “एथ पस्सथीमं लोकां”^२ भन्ने गाथा सुनाउनु भई राजकुमारको मनलाई शान्त पारिबिनुभयो^३ ।

-
१. यी सन्तति महामात्यको कुरा चाहि धम्म. प. अ. क. पृ. ४७४: दण्डवर्गमा उल्लेख भएको छ ।
  २. धम्म. प. पा. पृ. ३३ गा. नं. १७१ लोकवर्ग ।
  ३. धम्म. प. अ. क. पृ. ५२९: अभयराजकुमारस्सवत्थु, लोकवर्ग ।

एकदिन बिम्बिसार राजाले अभय राजकुमारलाई “हे अभय ! मलाई त्यस्तो रोग भएको छ जसले गर्दा मेरो कपडा पनि रगत रगतले भिज्छ । अतः मेरो लागि तिमिले त्यस्तो वंद्य खोज जसले मलाई भौषधी गर्न सक्नेछ” भनी भने । यो सुनेर अभय राजकुमारले “देव ! यो हाम्रा जीवक वैद्य तन्नेरी तथा सिपालु छन् । उनले तपाईंलाई भौषधी गर्नेछन्” भनी भने । यति भनी अभय राजकुमारले जीवकलाई पठाइदिए ।

×

×

×

जब अज्ञातशत्रुले देववत्तको कुमन्त्रण सुनी बिम्बिसार राजालाई निर्मम हत्या गरे तब यसबाट अभय राजकुमारलाई सारं विरक्त लागेको कुरा थेरगाथा अट्टकथा पृ. ८३ ले उल्लेख गरेको छ । यसरी विरक्तिपछि उनो बुद्धशासनमा गई प्रव्रजित भई ‘तालच्छिग्गल्लूपम’ सूत्रको उपदेश सुनी लोतापन्न भई पछि विपरयना बढाई अरहत् भएका थिए ।

१. महा. व. पा. पृ. ३९०: बिम्बिसार राजवत्यु, चीवरक्खन्धकं । यस सम्बन्धी विस्तृत कुरा लेखकको बु. रा. भा-१, पृ. ४५ र बु. गृ. भा-१, पृ. ३७१ मा उल्लेख भएका छन् ।
२. यहाँ उल्लेख भएको ‘तालच्छिग्गल्लूपम’ सूत्रलाई सं. ति. IV-पृ. ३८७ मा ‘वालसुत्त’ भनी समुल्लेख भएको छ ।
३. थेर. गा. अ. क. पृ. ८३: अभयत्येरगाथा अट्टकथा ।

अरहन्त भएपछि उनले धेरैगाथापालिमा यस्तो उल्लेख गरेका छन्—

“सुत्वा सुभासितं वाचं, बुद्धस्सादिच्चबन्धुनो ।
पञ्चव्याधिं हि निपुणं, बालगं उसुना यथा'ति' ॥”

अर्थ—

“आदित्यबन्धु बुद्धको सुभाषित वचन सुनेर जस्तै घोडाको पुच्छरको रौलाई सात पयाक पारी चिरेको रौलाई दक्ष बाण हान्नेले नबिराइकन हान्छ त्यस्तै गरी मैले वहाँको सूक्ष्म तथा निपुण धर्मलाई भवबोध गरेँ ।”

आफ्नो जीवनको कथा बताउँदै उनले अपदानपालिमा यस्तो उल्लेख गरेका छन्—

“पच्छिमे च भवे दानि, गिरिब्रजपुरुतमे ।
रञ्जोहं बिम्बिसारस्स, पुत्तो नामेन चाभयो ॥

“पापमित्तबसं गत्वा, निगण्ठेन बिमोहितो ।
पेसितो नाटपुत्तेन, बुद्धसेट्टमुपेच्चहं ॥

“पुच्छित्वा निपुणं पञ्चं, सुत्वा व्याकरणुत्तमं ।
पञ्चज्जित्वा नचिरं, अरहत्तमपापुणं ॥”

१. धेर. गा. पा. पृ. २४०: अभयत्येरगाथा ।

२. अप. दा. पा. पृ. १५५: अभयत्येर अपदानं ।

अर्थ—

“यो अन्तिम जन्ममा उत्तम गिरिब्रज भन्ने राजगृहका
बिम्बिसार राजाको स अभय भन्ने पुत्र भएको थिएँ ।

“निगण्ठले मोहितपारी स पापमित्रको बशमा गएँ । अनि
निगण्ठले पठाएकोले स श्रेष्ठ हुनुभएका बुद्धकहाँ गएँ ।

“सोघिएको प्रश्नको उत्तर सुनिसकेपछि स प्रव्रजित भएँ र केही
समयमै मैले अरुहत्व पनि प्राप्त गरेँ ।”

मूस पाळि—

१—जीवक कथा (जीवकवत्थु^१)

एतसबद्धत बुद्ध भगवान् राजगृहस्थित वेणुवनको वल्लन्दक-
निवापमा वस्तु भएको थियो ।

एतस समयमा वैशाली नगर समृद्ध, उन्नत, बहुजनाकीर्ण तथा
सुभिक्ष थियो । ७७०७ प्रासादहरू ७७०७ कूटागारहरू (पगोडा ढाँचाका
घरहरू) ७७०७ भाराम (बगँचा) हरू र ७७०७ पोखरीहरू थिए ।
आस्रपाली गणिका अभिरूपा दर्शनीया प्रासादिका तथा परमरूपवती
थिइन् । उनी नाचगान र बाजा बजाउनमा त्रिभालु थिइन् । रातको
पचास कार्षापण (एतस बद्धतका रूपैयाँ) लिई आफूलाई चाहिने
मानिससँग जाने गर्थिन् । यसले गर्दा वैशाली नगर प्रसन्न तथा
चहकिलो देखिन्थ्यो ।

राजगृह निगमवासीहरू केही कामले वैशाली नगरमा गए ।
राजगृह निगमवासीहरूले वैशाली नगर सुसमृद्ध, उन्नत, बहुजनाकीर्ण तथा

---

१. महा. व. पा. पृ. २८६: चीवरखन्धकं, अ. क. III. पृ. १०८१.

सुभिक्ष भएको देखे । ७७०७ प्रासादहरू... र ७७०७ पोखरीहरू पनि देखे । अभिरूपा दर्शनीया प्रासादिका तथा परमरूपवती आम्नपाणी गणिकालाई पनि देखे । उनी नाचगान तथा बाजा बजाउनमा निपुण रहिछन् भन्ने कुरा पनि थाहापाए । एक रातको पचास कार्पाण सिई आफूले चाहेको मानिससँग जाने कुरा पनि थाहापाए । यसैले वैशाळी नगर प्रसन्न तथा चहकिलो रहेको पनि बुझे ।

वैशाळीमा आएको काम सिध्याई राजगृह निगमवासीहरू पुनः राजगृहमै फर्केर गए । उनीहरू जहाँ मगधराजा सेनीय बिम्बिसार थिए त्यहाँ गई मगधराजा सेनीय बिम्बिसारलाई यस्तो ब्रिन्ति गरे—

“हे देव ! वैशाळी नगर सुसमृद्ध, उन्नत, बहुजनाकीर्ण तथा सुभिक्ष छ । त्यहाँ ७७०७ प्रासादहरू... र ७७०७ पोखरीहरू पनि छन् । अभिरूपा दर्शनीया प्रासादिका तथा परमरूपवती आम्नपाणी गणिका पनि छन् । उनी नाचगान तथा बाजा बजाउनमा सिपालु छन् । एक रातको पचास कार्पाण लिई उनलाई चाहने मानिससँग जान्छन् । यसैले वैशाळी नगर प्रसन्न तथा चहकिलो छ । हे देव ! हामीले पनि गणिकाहरू खडा गरौं ।”

“हे भणे ! त्यसोभए त्यस्ता कुमारी खोज जसलाई तिमिहरूले गणिका बनाउन सक्नेछौं ।”

त्यसबखत राजगृह नगरमा अभिरूपा दर्शनीया प्रासादिका तथा अत्यन्त रूपवती शाळवती नामक कुमारी थिइन् । अनि राजगृह निगमवासीहरूले शाळवती कुमारीलाई गणिकाको रूपमा खडा गरे । केही समयमै शाळवती गणिका नाचगान तथा बाजा

बजाउनमा चतुर भइन् । उनलाई चाहने मानिसहरूसँग रातको एकशय कार्वाण लई जानथालिन् । तर केही दिनपछि नै शाक्यवती गणिका गर्भिणी भइन् । अनि उनले विचार गरिन्—“गर्भिणी स्त्रीलाई पुरुषहरू अनपराज्जेनन् । यदि मलाई कसैले शाक्यवती गणिका गर्भिणी छे भन्ने थाहापाएको छण्डमा मेरो सबै मानसत्कार हराएर जानेछ । अतः किन म रोगी भएकीछु भनी नजनाऊँ ।” यति सोची द्वारपाललाई आज्ञा दिइन्—

“हे भणो ! द्वारपाल ! यदि कसैले मलाई सोध्यो भने म बिरामी छे भनी भनिदेऊ ।”

“भार्या ! हवस्” भनी त्यो द्वारपालले शाक्यवती गणिकाको कुरा मान्यो ।

शाक्यवती गणिकाको गर्भं पूर्ण भएपछि उनले छोरा जन्माइन् । शाक्यवती गणिकाले दासीलाई आज्ञा दिइन्—

“हम्बजे ! यो दूधे बालकलाई पुरानो नाडलोमा राखी बाहिर लगी कसिगर पयाक्ने ठाउँमा पयाकिदेऊ ।”

“भार्या ! हवस्” भनी सो दासीले शाक्यवती गणिकाको कुरा सुनी त्यो बालकलाई पुरानो नाडलोमा राखी बाहिर लगी कसिगर पयाक्ने ठाउँमा पयाकिदिई ।

त्यसबखतमा अभय राजकुमार समयमै राजाको चाकरीमा आई थिए र उनले सो बालकलाई कौवाहरूले घेरीराखेको देखेर मानिसहरूसँग सोधे—

“हे भणे ! कौवाहूले घेरीराखेको यो के हो ?”

“हे देव ! दूधे बालक हो ।”

“हे भणे ! जिउंदै छ ?”

“हे देव ! जिउंदै छ ।”

“हे भणे ! यो बालकको पोषण गर्नको लागि हास्रो अन्तःपुरमा लगी घाइहूलाई देऊ !”

“हवस् देव !” भनी ती मानिसहरूले अभय राजकुमारको कुरा सुनी त्यो बालकलाई अभय राजकुमारको अन्तःपुरमा लगी ‘यसलाई पोषण गर’ भनी घाईहूलाई सुम्पिदिए ।

त्यो बालक ‘जिउंदैछ’ भन्ने अर्थले ‘जीवक’ र राजकुमारद्वारा पोषण गराइएको हुनाले ‘कौमारभृत्य’ भन्ने नाम राखे । चिरकाल नहुँदैमा जीवक कौमारभृत्य जाग्ने बुझ्ने भए । एकदिन जीवक कौमारभृत्य जहाँ अभय राजकुमार थिए त्यहाँ गई राजकुमारसंग निम्न कुरा सोधे—

“हे देव ! मेरी आमा को हुन् र मेरा पिता को हुन् ?”

“हे भणे ! मलाई पनि तिन्नी आमा थाहा छैन । किन्तु म तिन्नी पिता हुँ । मैले तिमीलाई पोषण गराएको छु ।”

यो कुरा सुनी जीवकको मनमा यस्तो लाग्यो—“यो राजकुल-मा कुनै शिलर विना जीविका गर्नु सजिलो हुने छैन । किन म सीप नसिकू ।”

त्यसबद्धत तक्षशिलामा एक दिशाप्रमुख बंद्य बसेका थिए । एकदिन जीवक कौमारभृत्य अभय राजकुमारसँग नसोधी जहाँ तक्षशिला हो त्यहाँ गई त्यो बंद्यकहाँ पुगे । बंद्यकहाँ पुगेपछि निवेदन गरे—

“हे आचार्य ! म सीप सिक्न चाहन्छु ।”

‘हे भणे ! त्यसोभए सिक ।’

जीवक कौमारभृत्यले त्यहाँ धेरै पढे, चाडै पढेर रात्ररी धारण गरेर पढेका कुराहरू पनि बिर्सिन्थे । सातवर्ष बितिसकेपछि एकदिन जीवक कौमारभृत्यको मनमा यस्तो लाग्यो—

“म धेरै पढ्छु, चाडै पढ्छु, रात्ररी मनमा धारण पनि गर्दछु र पढेको कुरा पनि बिर्सिन्छु । सातवर्षसम्मले पनि यो सीपको अन्त भएको देखिदैन । कहिले यो सीपको अन्त देखनसक्ने होला !”

यति सोची जीवक कौमारभृत्य जहाँ वंद्याचार्य थिए रमहाँ गई सोधे —

“हे आचार्य ! म धेरै पढ्छु, चाडै पढ्छु, रात्ररी मनमा राख्छु र पढेको कुरा पनि बिर्सिन्छु । कहिले यो सीपको अन्त देखनसक्ने होला ?”

“हे भणे ! जीवक ! त्यसोभए तिम्रो छान्ती लिई तक्षशिलाको चारैतिर योजन योजनसम्म घुमी जे जति भोषधीमा काम नमान्ने शवार्थ देख्नेछौ ती सबै लिएर आऊ ।”

“हवस् आचार्य !” मनी जीवक कौमारभृत्य ती वंद्यका कुरा सुनी खण्ती लिई तक्षशिलाको चारंतिर योजन योजनसम्म घुम्दा पनि कुनै पदार्थ औषधीमा काम नलाग्ने देखेनन् । अनि जीवक कौमारभृत्य जहाँ ती वंद्य थिए त्यहाँ गई वंद्यलाई यस्तो भने—

“हे आचार्य ! तक्षशिलाको चारंतिर योजन योजनसम्म घुम् । तर कुनै पनि पदार्थ औषधीमा काम नलाग्ने मैले देखिन ।”

“हे मणे जीवक ! राज्ञरी जाग्यो । तिमी जीविकाका लागि पत्तिले पर्याप्त छ” मनी जीवक कौमारभृत्यलाई भलिकति बाटो खर्च दिए ।

दिएको भलिकति बाटो खर्च लिई जीवक कौमारभृत्य राजगृहतिर लागे । जीवक कौमारभृत्यको सो बाटो खर्च (यात्राको) बीचमा साकेत नगर पुग्दा पुग्दै सिद्धियो । अनि जीवक कौमारभृत्यको मनमा यस्तो लाग्यो—

“यो बाटो (जानबाँकी बाटो) कान्तारमय छ । यहाँ पानी दुर्लभ छ । खानेकुराको पनि अभाव छ । बाटो खर्च नभई यात्रागर्नु मुस्किल हुने छ । अतः किन म बाटो खर्च नखोजूँ ।”

(यसंभन्दा अगाडिका कुरा जान्न चाहनेले लेखकको बु. ग. भा-१, को पृ. ३६७ मा हेर्नु ।)

×

×

×

मूल सूत्र—

२--निगण्ठ-शिष्य
(अमयरजकुमारसुत्त^१)

यस्तो मेले सुत्ते ।

एक समय षगबान् राजगृहस्थित वेणुवनको कलान्दक-
निवापमा बस्तु भएको थियो ।

त्यस समय अमय राजकुमार जहाँ निगण्ठ-नाटपुत्र थिए त्यहाँ
गए । त्यहाँ पुगेपछि निगण्ठ-नाटपुत्रलाई अभिवादन गरी एक छेउमा
बसे । एक छेउमा बसेका अमय राजकुमारलाई निगण्ठ-नाटपुत्रले
यस्तो भने—

“भाऊ, राजकुमार ! अमय गीतमलाई तिमीले वाद आरोप
ज्याऊ । अनि ‘अमय राजकुमारले त्यस्ता महान्-ऋद्धिसम्पन्न तथा
प्रभावशाली अमय गीतमलाई वाद आरोप गरे’ भन्ने तिम्रो कल्याण
कौतिसब्द भाकाशमा फेँलिने छ ।”

१. म. नि. II. पृ. ६७; अ. क. III. पृ. ७४.

“मन्ते ! कसरी त्यस्ता महान् ऋद्धिसम्पन्न, त्यस्ता प्रभावशाली भ्रमण गीतमलाई मैले बाब आरोप गर्ने ?”

“भाऊ राजकुमार ! जहाँ भ्रमण गीतम छन् त्यहाँ तिम्री जाऊ स्यहाँ गई भ्रमण गीतमलाई यस्तो मन —

१-‘मन्ते ! के तथागतले त्यस्तो वचन बोल्नुहुन्छ ! जुन वचन भर्कालाई अप्रिय तथा भमनाप (= मन नपर्ने) हुन्छ ?’

“यदि यस्तो सोध्दा भ्रमण गीतमले तिम्रीलाई यस्तो भन्दछन् भने—‘राजकुमार ! तथागतले त्यस्तो वचन बोल्न सक्छन् जुन वचन भर्कालाई अप्रिय तथा भमनाप हुन सक्छ ।’ अनि तिम्रीले उनलाई यस्तो मन—

‘मन्ते ! त्यसोभए यहाँ पृथक्जनसँग तपाईंको के विशेषता रह्यो त ? पृथक्जनले पनि त्यस्तो वचन बोल्छ जुन वचन भर्कालाई अप्रिय तथा भमनाप हुन्छ ।’

“यदि यस्तो सोध्दा भ्रमण गीतमले—‘राजकुमार ! तथागतले त्यस्तो वचन बोल्दैन जुन वचन भर्कालाई अप्रिय तथा भमनाप हुन्छ’ भनी भन्छन् भने अनि तिम्रीले उनलाई यस्तो मन—

२-‘मन्ते ! त्यसोभए तपाईंले—‘देवदत्त आपायिक^१ (= अपायगामी) हुन् देवदत्त कल्पस्थायी (= कल्पसम्म नकंमा रहने)

१. यस्तो कुरा भगवान्‌ले चुल्ल व. पा. पृ. ३०३: सङ्घभेदकथा, सङ्घभेदकथाम्भकंमा प्रकाश गर्नु भएको छ ।

हुन् देवदत्त अचिक्कित्तस्य (=प्रतिकार गर्न नसक्ने) हुन्' भनी देवदत्तको बारेमा किन भविष्यवाणी गर्नु भएको त ? यो बचनहरूद्वारा देवदत्त रिसाएका थिए भसन्तुष्ट भएका थिए ।'

“राजकुमार ! यो बोधारे प्रश्नहरू सोध्दा भ्रमण गौतमले त्यसलाई न निलन सक्नेछन् न उकेलन न सक्नेछन् । जस्तै—कुन मानिसको घाँटीमा चारकुने फलामको टुक्रा राखिदिदा उसले त्यसलाई न निलन सक्छ न उकेलन न सक्छ । राजकुमार ! त्यस्तै—तिस्रो यस बोधारे प्रश्नलाई भ्रमण गौतमले न निलन सक्नेछन् न त उकेलन न ।”

भगवान्‌ले अप्रिय-वचन बोल्नु हुन्छ ?

“हवस् भन्ते !” भनी निगण्ठ-नाटपुत्रलाई प्रत्युत्तर दिई निगण्ठ-नाटपुत्रलाई अभिवादन तथा प्रदक्षिणा गरी जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ अभय राजकुमार गए । त्यहाँ पुगेपछि भगवान्‌लाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका समय राजकुमारले सूर्यलाई (= समय) हेरी यस्तो बिचार गरे—

“भाज भगवान्‌लाई वाह आरोप गर्ने समय छैन । भोलि मेरे घरमा भगवान्‌लाई वाह आरोप गर्नेछु ।”

यति सोची उनले भगवान्‌सँग बित्ति गरे—

“भन्ते ! भोलिको निमित्त भगवान् सहित चारजनाले मेरो भोजन स्वीकार गर्नुहोस् ।”

भगवान्‌ले तूष्णीभावद्वारा स्वीकार गर्नुभयो ।

अनि भगवान्‌ले निम्तो स्वीकार गर्नु भएको बुझी अभय राजकुमार भासनबाट उठी भगवान्‌लाई अभिवादन तथा प्रदक्षिणा गरी फर्केर गए । त्यस रात त्रितिसकेपछि भगवान्‌ पूर्वाह्न समयमा चौधर पहिरी पात्र-चौधर ग्रहण गरी जहाँ अभय राजकुमारको घर हो त्यहाँ जानुभयो । त्यहाँ पुगेपछि बिच्छ्याइराखेको भासनमा बस्नुभयो । त्यसपछि अभय राजकुमारले भगवान्‌लाई प्रणीत खाद्य-भोज्य अर्पित गरी सन्तुष्ट गराए । अनि भगवान्‌ले भोजन सिध्याई पात्रबाट हात हटाइसकेपछि अभय राजकुमार एक होचो भासन लिई एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका अभय राजकुमारले भगवान्‌सँग बिनित गरे—

“भन्ते ! के भगवान्‌ले त्यस्तो वचन बोल्नु हुन्छ ? जुन वचन अर्कालाई अप्रिय तथा अमनाप (=मन नपर्ने) होस् ।”

“राजकुमार ! यहाँ एकांशले (=सर्वथा, भपवाद विना) बताउन सकिन्न ।”

“भन्ते ! यहीं नै निगण्ठको नाश भयो ।”

“राजकुमार ! किन तिमिले यस्तो भन्दछौ ?—‘यहीं नै निगण्ठको नाश भयो’ ।”

“भन्ते ! म निगण्ठ-नाटपुत्रकहाँ गएँ । त्यहाँ पुगेपछि निगण्ठ-नाटपुत्रलाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसेँ । भन्ते ! एक छेउमा बसेको मलाई निगण्ठ-नाटपुत्रले यस्तो भने—

‘भाऊ राजकुमार ! तिमिले भ्रमण गीतमलाई वाद आरोप गर । अनि ‘भ्रमण राजकुमारले त्यस्ता महान्-श्रद्धि-सम्पन्न त्यस्ता प्रभावशाली भ्रमण गीतमलाई वाद आरोप गरे’ भन्ने तिम्रो कल्याण कीर्तिशब्द भाकाशमा फँलिनै छ ।’

“भन्ते ! यस्तोभन्दा मैले निगण्ठ-नाटपुत्रसँग सोधेँ—भन्ते ! कसरी त्यस्ता महान्-श्रद्धिसम्पन्न त्यस्ता प्रभावशाली भ्रमण-गीतमलाई मैले वाद आरोप गरूँ ?”

(अनि निगण्ठ-नाटपुत्रले मलाई यस्तो भने) — ‘भाऊ राजकुमार, तिम्रो जहाँ भ्रमण गीतम छन् त्यहाँ जाऊ, त्यहाँ गई भ्रमण गीतमसँग— ‘भन्ते ! के तथागतले त्यस्तो वचन बोल्नु हुन्छ ? जुन वचन अर्कालाई अप्रिय तथा अमनाप होस् ।’ भनी सोध । यदि यस्तो सोध्दा तिमिले भ्रमण गीतमले ‘राजकुमार ! तथागतले त्यस्तो वचन बोल्न सक्छ जुन वचन अर्कालाई अप्रसन्न तथा अमनाप हुन सक्छ’ भनी भन्छन् भने अनि तिमिले उनलाई यस्तो भन—‘भन्ते ! त्यसोभए यहाँ पृथक्जनसँग तपाईंको के विशेषता रह्यो त ? पृथक्जनले पनि त्यस्तो वचन बोल्छ जुन वचन अर्कालाई अप्रसन्न तथा अमनाप हुन्छ ।’ यदि यस्तो सोध्दा तिमिले भ्रमण गीतमले ‘राजकुमार ! तथागतले न त्यस्तो वचन बोल्छ जुन वचन अर्कालाई अप्रसन्न तथा अमनाप हुन्छ’ भनी भनेमा अनि तिमिले उनलाई यस्तो भन—‘भन्ते ! त्यसोभए तपाईंले ‘देवदत्त आपायिक हुन्, देवदत्त कल्पस्थापी हुन् र देवदत्त अचिकित्स्य हुन्’ भनी देवदत्तको बारेमा किन भविष्यवाणी गर्नु भएको

त ? यो वचनहरूद्वारा देवदत्त रिसाएका थिए र असन्तुष्ट भएका थिए ।' राजकुमार ! यो बोधारे प्रश्नहरू सोध्दा भ्रमण गौतमले त्यसलाई न निलन सक्नेछन् न उकेलन न सक्नेछन् । जस्तै—कुनै मानिसको घाँटीमा चारकुने फलामको टुक्रा राखिदिदा उसले त्यसलाई न निलन सक्छ न उकेलन न सक्छ । राजकुमार ! त्यस्तै तिच्छो यस बोधारे प्रश्नलाई भ्रमण गौतमले न निलन सक्नेछन् न त उकेलन न ।”

अप्रिय पनि बोलन सक्छ

त्यसबखत अभय राजकुमारको काखमा उत्तानोपारी सुताउनपर्ने स्यानी बालक थियो । अनि भगवान्ले अभय राजकुमारसँग सोध्नुभयो—

“राजकुमार ! यदि तिच्छो प्रभावले वा धाइको प्रभावले यो बालकले कुनै काठको छेस्का वा कुनै गोर्खा मुखमा राख्यो भने त्यसबखत तिम्रीले के गर्छौ ? यसमा तिम्रो के भन्छौ त ?”

“भग्ने ! (मुखबाट) बाहिर निकाल्ने छु । यदि पहिले नै बाहिर निकाल्न सकिन भने—बाँया हातले (बालकको) शीर समाती बाहिने हातको ओँला (चोर ओँला) बढ्याएर रगत भाए ता पनि बाहिर निकाल्ने छु ।”

“त्यस्तो गर्नाको कारण के त ?”

“मन्ते ! कुमार प्रति मेरो दया भएकोले ।”

“राजकुमार ! त्यस्तै—(१) जुन वचन अभूत, असत्य तथा अनर्थसंहित छ भन्ने तथागतलाई थाहा छ र—त्यस्तो वचन बोल्दा भर्कालाई अप्रिय अमनाप हुन्छ भन्ने—त्यस्तो वचन तथागतले बोल्दैन । (२) जुन वचन भूत, सत्य तर अनर्थसंहित छ भन्ने तथागतलाई थाहा छ र—त्यस्तो वचन बोल्दा भर्कालाई अप्रिय अमनाप हुन्छ भन्ने—त्यस्तो वचन पनि तथागतले बोल्दैन । (३) जुन वचन भूत, सत्य तथा अर्थसंहित छ भन्ने तथागतलाई थाहा छ तर—त्यस्तो वचन बोल्दा भर्कालाई अप्रिय अमनाप हुन्छ भन्ने—त्यस्तो वचन बोल्नमा तथागत कालज्ञ (=उचित र अनुचित समय विचार गर्ने) हुन्छ । (४) जुन वचन अभूत, असत्य तथा अनर्थसंहित छ भन्ने तथागतलाई थाहा छ तर—त्यस्तो वचन बोल्दा भर्कालाई प्रिय मनाप (=मनपर्ने) हुन्छ भन्ने—त्यस्तो वचन पनि तथागतले बोल्दैन । (५) जुन वचन भूत, सत्य तथा अनर्थसंहित छ भन्ने तथागतलाई थाहा छ तर—त्यस्तो वचन बोल्दा भर्कालाई प्रिय मनाप हुन्छ भन्ने—त्यस्तो वचन पनि तथागतले बोल्दैन । (६) जुन वचन भूत, सत्य तथा अर्थसंहित छ भन्ने तथागतलाई थाहा छ र—त्यस्तो वचन बोल्दा भर्कालाई प्रिय मनाप पनि हुन्छ भन्ने—त्यस्तो वचन बोल्नमा तथागत कालज्ञ हुन्छ ।

“सो किन भन्ने ? —

“राजकुमार ! सत्त्व प्रति तथागतको दया भएकोले ।”

प्रश्न बनाई सोध्छन्

“भन्ते यहाँ क्षत्रीय पण्डितहरू, ब्राह्मण पण्डितहरू, गृहपति पण्डितहरू तथा भमय पण्डितहरूले प्रश्नहरू बनाई तथागतकहाँ आई सोध्छन् । भन्ते ! के त्यसको उत्तरको निमित्त—ज-जसले मकहाँ भाई जुन जुन प्रश्नहरू सोध्नेछन् उनीहरूलाई मैले ‘यस्तो यस्तो उत्तर दिनेछु’ भनी भगवान्‌ले पहिले नं मनमा परिवर्तकना गर्नुहुन्छ कि अथवा त्यसं भवस्थामा (उत्तरको) ज्ञान हुन्छ ?”

“राजकुमार ! त्यसोभए म तिमिसंग एक प्रश्न सोध्नेछु । तिमिलाई जस्तो लाग्छ त्यस्तो जवाक दिनु । राजकुमार ! के तिमि रथको अङ्ग-प्रत्यङ्गको बारेमा चतुर छौ ? यसमा तिमि के भन्छौ ?”

“छु, भन्ते ! म रथको अङ्ग-प्रत्यङ्गको बारेमा चतुर छु (जान्दछु) ।”

“राजकुमार ! तिमिले भन कि यदि तिमिसंग कसंले—‘रथको अङ्ग-प्रत्यङ्ग भनेको के हो ?’ भनी सोधेमा तिमिले—‘जसले मकहाँ आई यस्तो सोध्नेछ उसलाई मैले यस्तो उत्तर दिनेछु’ भनी पहिले नं मनमा परिवर्तकना गर्छौ कि अथवा त्यसं भवस्थामै (तिमिलाई) ज्ञान हुन्छ ?”

“भन्ते ! म रथिक हँ । मलाई रथ सम्बन्धी अङ्ग-प्रत्यङ्गको बारेमा जम्मे ज्ञान छ । रथ सम्बन्धी सबं अङ्ग-प्रत्यङ्गको बारेमा मलाई रार्त्रसंग ज्ञान छ । त्यसो हुनाले त्यसं भवस्थामै मलाई ज्ञान हुन्छ ।”

“राजकुमार ! त्यस्तं—जो ती क्षत्रीय पण्डितहरू, ब्राह्मण पण्डितहरू, गृहस्थी पण्डितहरू तथा श्रमण पण्डितहरूले प्रश्नहरू बनाई तथागतलाई भाई प्रश्न सोध्छन्—(त्यसको उत्तर) त्यसै अवस्थामै ज्ञान हुन्छ ।

“किन भने ? —

“राजकुमार ! तथागतलाई धर्म-धातु (चित्त विषय) सम्बन्धी राम्ररी सुप्रतिवेध छ (= ज्ञान छ) । धर्म-धातु सम्बन्धी सुप्रतिवेध भएको हुनाले नै तथागतलाई त्यसै अवस्थामै (उत्तरको) ज्ञान हुन्छ ।”

शरणागमन

यस्तो भन्नुहुँदा—अभय राजकुमारले भगवान्सँग बित्त गरे—

“धन्य ! धन्य ! ! भन्ते, जस्तं—घोप्टेकोलाई उत्तानो पारिबिदा ढाकेकोलाई उघारिबिदा बाटो भुलेकोलाई बाटो देखाइबिदा अन्धकारमा तेलको बत्ती बालिबिदा—भाँखा हुनेहरूले रूप देखे कं भगवान्ले मलाई भनेक प्रकारले धर्म प्रकाश पारिबिनु भयो । भन्ते ! अब म भगवान्को शरणमा पर्छुं धर्म तथा भिक्षुसङ्घको पनि । आजदेखि जीवमभर शरणमा आएको उपासक हो भनी भगवान्ले मलाई स्वीकार गर्नुहोस् ।”

×

×

×

मूल सूत्र—

३-अज्ञानताको हेतु छैन (अभयसुत्त^१)

यस्तो मैले सुनें ।

एक समय भगवान् राजगृहस्थित गृद्धकूट पर्वतमा बस्नु-
भएको थियो ।

त्यसबखत अभय राजकुमार जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ
गए । त्यहाँ पुगेपछि भगवान्लाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे ।
एक छेउमा बसेका अभय राजकुमारले भगवान्सँग यस्तो बित्ति गरे—

“मन्ते ! पूरण काश्यप यस्तो भन्छन्—

‘अज्ञानको निम्ति र अदर्शन (= न देख्नु) को निम्ति कुनै
हेतु छैन र कुनै प्रत्यय छैन । हेतुविना प्रत्ययविना नै अज्ञान हुन्छ र
अदर्शन (= न देख्नु) हुन्छ । ज्ञानको निम्ति र दर्शन (= देख्नु) को
निम्ति पनि कुनै हेतु छैन र कुनै प्रत्यय छैन । हेतुविना प्रत्ययविना नै
ज्ञान र दर्शन हुन्छ ।’

१. सं. नि. IV. पृ. १११: षोडशसंयुत्तं, अ. क. III. पृ. १४७.

“यस विषयमा भगवान् के मनु हुन्छ ?”

अज्ञानताको हेतु छ

“राजकुमार ! अज्ञानको निमित्त र भवशंको निमित्त हेतु पनि छ र प्रत्यय पनि छ । हेतुद्वारा प्रत्ययद्वारा नै अज्ञान पनि हुन्छ र भवशंको पनि हुन्छ । राजकुमार ! ज्ञानको निमित्त र शंकोको निमित्त पनि हेतु छ र प्रत्यय पनि छ । हेतुद्वारा प्रत्ययद्वारा नै ज्ञान पनि हुन्छ र शंको पनि हुन्छ ।”

“मन्ते ! अज्ञानको निमित्त र भवशंको निमित्त के हेतु के प्रत्यय हो त ? कसरी हेतुद्वारा प्रत्ययद्वारा अज्ञान र भवशंको हुन्छ नि ?”

पञ्चनीवरण—१—“राजकुमार ! यहाँ जुनबेला चित्त कामरागको वशमा हुन्छ । जुनबेला चित्तले कामरागको अनुगमन गर्छ तथा उत्पन्न भएको कामरागबाट मुक्त हुने उपायलाई पनि यथार्थत आर्देन र वैषदेन—राजकुमार ! अज्ञानको निमित्त र भवशंको निमित्त यही हेतु हो र यही प्रत्यय हो । यसरी सहेतुद्वारा सप्रत्ययद्वारा अज्ञान र भवशंको हुन्छ ।

२—“राजकुमार ! फेरि यहाँ जुनबेला चित्त व्यापाह (= द्वेषभाव) को वशमा हुन्छ जुनबेला चित्तले व्यापाहको अनुगमन गर्छ तथा उत्पन्न भएको व्यापाहबाट मुक्त हुने उपायलाई पनि यथार्थत आर्देन र वैषदेन—राजकुमार ! अज्ञानको निमित्त र भवशंको निमित्त

यही हेतु हो र यही प्रत्यय हो । यसरी सहेतुद्वारा सप्रत्ययद्वारा अज्ञान र अवशंन हुन्छ ।

३-“राजकुमार ! फेरि यहाँ जुनबेला चित्त धीनमिद्ध (= शारीरिक र मानसिक आलस्यपन) को बशमा हुन्छ जुनबेला चित्तले धीनमिद्धको अनुगमन गर्छ तथा उत्पन्न भएको धीनमिद्धबाट मुक्त हुने उपायलाई पनि यथायंत जान्दैन र देखदैन— राजकुमार ! अज्ञानको निम्ति र अवशंनको निम्ति यही हेतु हो र यही प्रत्यय हो । यसरी सहेतुद्वारा सप्रत्ययद्वारा अज्ञान र अवशंन हुन्छ ।

४-“राजकुमार ! फेरि यहाँ जुनबेला चित्त उद्धचक्कुक्कुच्च (= शारीरिक र मानसिक अस्थिरपन Restless) को बशमा हुन्छ जुनबेला चित्तले उद्धचक्कुक्कुच्चको अनुगमन गर्छ तथा उत्पन्न भएको उद्धचक्कुक्कुच्चबाट मुक्त हुने उपायलाई पनि यथायंत जान्दैन र देखदैन— राजकुमार ! अज्ञानको निम्ति र अवशंनको निम्ति यही हेतु हो र यही प्रत्यय हो । यसरी सहेतुद्वारा सप्रत्ययद्वारा अज्ञान र अवशंन हुन्छ ।

५-“राजकुमार ! फेरि यहाँ जुनबेला चित्त विचिकित्सा (= शंका सन्देह) को बशमा हुन्छ जुनबेला चित्तले विचिकित्साको अनुगमन गर्छ तथा उत्पन्न भएको विचिकित्साबाट मुक्त हुने उपायलाई पनि यथायंत जान्दैन र देखदैन - राजकुमार ! अज्ञानको निम्ति र अवशंनको निम्ति यही हेतु हो र यही प्रत्यय हो । यसरी सहेतुद्वारा सप्रत्ययद्वारा अज्ञान र अवशंन हुन्छ ।”

“अन्ते ! यस धर्म-पर्यायलाई के भन्दछन् ?”

“राजकुमार ! यस घर्म-पर्यायलाई ‘नीवरण’ (= आवरण) भन्दछन् ।”

“भगवान् ! साँच्चकं निवरण रहेछ ? सुगत ! साँच्चकं निवरण रहेछ !! भन्ते एउटै नीवरणले भमिभूत भए पनि यथायंत जान्न सकिन्न देख्न सकिन्न भने—पाँच-पाँचवटा नीवरण हुंदा त ऊन् कुरे छन ।

ज्ञानको निम्ति हेतु छ

“भन्ते ! ज्ञानको निम्ति र दर्शनको निम्ति के हेतु के प्रत्यय हो त ? कसरी हेतुद्वारा प्रत्ययद्वारा ज्ञान र दर्शन हुन्छ नि ?”

सप्तबोधयङ्ग—१—“राजकुमार ! यहाँ भिक्षुले विवेकनिश्चित, विरागनिश्चित, निरोधनिश्चित तथा उत्सर्गगामी स्मृतिसम्बोधयङ्गको भावना गर्छ । स्मृतिसम्बोधयङ्गलाई भाविता गरेको उसको चित्तले यथायंत जान्दछ र देख्दछ । ज्ञानको निम्ति र दर्शनको निम्ति यो पनि हेतु हो र यो पनि प्रत्यय हो । राजकुमार ! यसरी हेतुद्वारा प्रत्ययद्वारा ज्ञान हुन्छ र दर्शन हुन्छ ।

२—राजकुमार ! यहाँ भिक्षुले विवेकनिश्चित, विरागनिश्चित, निरोधनिश्चित तथा उत्सर्गगामी घर्मविचय (= घर्मको छोज) सम्बोधयङ्गको भावना गर्छ । घर्मविचय सम्बोधयङ्गलाई भाविता गरेको उसको चित्तले यथायंत जान्दछ र देख्दछ—ज्ञानको निम्ति र दर्शनको निम्ति यो पनि हेतु हो र यो पनि प्रत्यय हो । राजकुमार ! यसरी हेतुद्वारा प्रत्ययद्वारा ज्ञान हुन्छ दर्शन हुन्छ ।

३-“राजकुमार ! यहाँ भिक्षुले विवेकनिश्चित, विरागनिश्चित, निरोधनिश्चित तथा उत्सर्गगामी वीर्यसम्बोध्यङ्गको भावना गर्छ । वीर्यसम्बोध्यङ्गलाई भाविता गरेको उसको चित्तले यथायथं जान्दछ र देख्दछ—ज्ञानको निम्ति र दर्शनको निम्ति यो पनि हेतु हो र यो पनि प्रत्यय हो । राजकुमार ! यसरी हेतुद्वारा प्रत्ययद्वारा ज्ञान हुन्छ र दर्शन हुन्छ ।

४-“राजकुमार ! यहाँ भिक्षुले विवेकनिश्चित, विरागनिश्चित, निरोधनिश्चित तथा उत्सर्गगामी प्रीतिसम्बोध्यङ्गको भावना गर्छ । प्रीतिसम्बोध्यङ्गलाई भाविता गरेको उसको चित्तले यथायथं जान्दछ र देख्दछ—ज्ञानको निम्ति र दर्शनको निम्ति यो पनि हेतु हो र यो पनि प्रत्यय हो । राजकुमार ! यसरी हेतुद्वारा प्रत्ययद्वारा ज्ञान हुन्छ र दर्शन हुन्छ ।

५-“राजकुमार ! यहाँ भिक्षुले विवेकनिश्चित, विरागनिश्चित, निरोधनिश्चित तथा उत्सर्गगामी प्रशब्धिसम्बोध्यङ्गको भावना गर्छ । प्रशब्धिसम्बोध्यङ्गलाई भाविता गरेको उसको चित्तले यथायथं जान्दछ र देख्दछ—ज्ञानको निम्ति र दर्शनको निम्ति यो पनि हेतु हो र यो पनि प्रत्यय हो । राजकुमार ! यसरी हेतुद्वारा प्रत्ययद्वारा ज्ञान हुन्छ र दर्शन हुन्छ ।

६-“राजकुमार ! यहाँ भिक्षुले विवेकनिश्चित, विरागनिश्चित, निरोधनिश्चित तथा उत्सर्गगामी समाधिसम्बोध्यङ्गको भावना गर्छ । समाधिसम्बोध्यङ्गलाई भाविता गरेको उसको चित्तले यथायथं जान्दछ र

बेखदछ—ज्ञानको निमित्त र दर्शनको निमित्त यो पनि हेतु हो र यो पनि प्रत्यय हो । राजकुमार ! यसरी हेतुद्वारा प्रत्ययद्वारा ज्ञान हुन्छ र दर्शन हुन्छ ।

७—“राजकुमार ! यहाँ भिक्षुले विवेकनिश्चित, विरागनिश्चित, निरोधनिश्चित तथा उत्सर्गगामी उपेक्षासम्बोध्यङ्गको भाषना गर्छ । उपेक्षासम्बोध्यङ्गलाई भाषिता गरेको उसको चित्तले यथार्थत ज्ञान्दछ र बेखदछ—ज्ञानको निमित्त र दर्शनको निमित्त यो पनि हेतु हो र यो पनि प्रत्यय हो । राजकुमार ! यसरी हेतुद्वारा प्रत्ययद्वारा ज्ञान हुन्छ र दर्शन हुन्छ ।”

“भन्ते ! यस धर्म-पर्यायलाई के भन्दछन् ?”

“राजकुमार ! यस धर्म-पर्यायलाई ‘बोध्यङ्ग’ भन्दछन् ।”

“भगवान् ! साँच्चैकै बोध्यङ्ग रहेछ ! सुगत ! साँच्चैकै बोध्यङ्ग रहेछ !! भन्ते एउटै बोध्यङ्गले सम्पन्न भए पनि यथार्थ-ज्ञान हुन्छ र दर्शन हुन्छ भन्ने—सात-सातवटा बोध्यङ्गले सम्पन्न हुँदा त कुरे के ! भन्ते ! गृध्रकूट पर्वत चढेर आउँदा मलाई जुन मानसिक र शारीरिक थकावट भएको थियो त्यो पनि शान्त भएर गयो र मैले धर्म पनि बोध गर्न पाएँ ।”

३. अभय लिच्छवी

प रि च य

यो अभय लिच्छवी बंगालीवासी हुन् । यो लिच्छवी वैशाखीको महावनको कूटागार शालामा भगवान् बसिरहनुभएको बेलामा एकपटक भगवान् हुनुभएको ठाउँमा गएको कुरा सूत्रमा उल्लेख भएको पाइन्छ । उनी त्यहाँ साल्ह लिच्छवीसँग गएका थिए ।

मको एक समय भगवान् बंगालीक महावनको कूटागार शालामा बसिरहनुभएको बेलामा पण्डित कुमार लिच्छवी साथमा लिई यिनी भानन्द महास्थविरकहाँ गएका थिए ।

लिच्छवीहरू घेरें जसो निगण्ठ-नाटपुत्रका अनुयायी थिए । त्यसैले यिनले भानन्द महास्थविरसँग “मन्ते भानन्द ! निगण्ठ-नाट-पुत्र मन्छन्—‘म सर्वज्ञ हुं, सर्वदर्शी हुं तथा ममा अपरिशेष ज्ञान छ । उनी यो पनि मन्छन् कि हिंदा पनि ब्रह्मा पनि सुखा पनि—सब बेलामा ज्ञान दर्शन भएको हुन्छ । उनी पुरानो कर्मलाई तपस्याद्वारा हटाउने र मया कर्म नगर्ने कुरा गछन् । यसरी कर्मक्षय भएपछि दुःखक्षय र दुःख-

१. अ. नि-४, पृ. २१३: साल्हसुत्तं, महावग्गो ।

क्षयबाट वेदनाक्षय हुन्छ । वेदनाक्षय भएपछि सबै दुःखहरू जीणं हुन्छन् । अनि यसबाट यस जीवनको दुःखबाट पार हुन्छ' भनी भन्दछन् । भन्ते ! यस विषयमा भगवान् के भन्नुहुँदो रहेछ ?" भनी सोधे ।

आनन्द स्थविरले निगण्ठ सर्वज्ञ हुन् वा होइनन् भन्ने विषयमा केही भन्नु नभई केवल भगवान्‌ले कर्मक्षय गरी दुःखबाट यसै जीवनमा मुक्त हुनको निमित्त शील, समाधि तथा प्रज्ञा चाहिन्छ भन्नुहुन्छ भनी भन्नुभयो ।

यसो भन्नुहुँदा सायमा गएका पण्डित कुमार लिच्छवीले अभय लिच्छवीलाई यसो भने—“सौम्य अमय ! के तिमिले यो सुभाषितलाई अनुमोदन गर्दैनौ ?”

यो सुनी अभय लिच्छवी भन्दछन्—“सौम्य कुमार ! यदि यो सुभाषित कुरालाई कसैले अनुमोदन गर्दैन भने उसको शीर पनि फुट्न सक्छ ।”

यति भनी दुबैजना फर्किए गए ।

x

x

x

विभिन्न अभय नामहरू

- (१) अभय स्थविर—यो ती स्थविर हुन् जसको नाम परिवार-
पाळि पृ. ५ मा उल्लेख भएको गायामा उल्लेख भएको छ ।
यो स्थविर लंकाका हुन् र यिनी त्रिपिटकमा कोविद छन् ।
- (२) अभय स्थविर—भावस्तीमा अभय नामक एक ब्राह्मण
थिए । ठूला भएपछि जेतवनमा गई उनले धर्म सुने । भनि
प्रसन्न भएर उनी प्रव्रजित भएपछि विषयना ध्यान गर्न
थाले ।

एकदिन उनी गाउँमा भिक्षाटन् जाँदा एउटी अलंकृत
सुन्दरी स्त्री देखेर अज्ञानतापूर्वक (अयोमिसो) विचार गर्दा
उसमाथि उनको रागचित्त उत्पन्न भयो । पछि विहारमा गई
स्मृति यातमा राख्दा आफ्नो मनमा नरागो विचार उठेको
कुरा बुझी आफ्नो चित्तमाई निग्रह गरी उत्तिखेर विषयना
बढाई अरहत् भए । यही ती अभय स्थविर हुन् । थेर. गा.
अ. क. I. पृ. २०१: अभयत्थेरस्स गायवण्णना ।

- (३) अभय स्थविर—यो स्थविरको नाम चाहिँ तिस्सदत्त थेरसंग
जोडिएको छ । जस्तै 'तिस्सदत्तथेर अभयादि' म. नि. अ.
क. I. पृ. २६० र दी. नि. अ. क. III. पृ. १०१: सतिपट्टान-
सुत्तबण्णमा तथा अं. अ. क. I. पृ. २३७: भएर मच्छरासङ्घात
बगको वर्णनामा उल्लेख भएका छन् । स्मृति यातमा राख्ने

सम्बन्धमा यो स्थविरहक जस्तो हुनुपछं भन्ने दृष्टान्तमा उल्लेख
भएका छन् ।

- (४) अभयत्थेर गाथा—यो गाथा बिम्बिसार राजाका छोरा
अभय स्थविरको हो । थेर. गा. पा. पृ. २४०, भ. क. I.
पृ. ८३.
- (५) अभयत्थेर गाथा—यो गाथा माथि २ नं. मा लेखिएका
अभय स्थविरको हो । थेर. गा. पा. पृ. २५६, भ. क. I.
पृ. २०१.
- (६) अभयत्थेर अपदानं—यो अपदान बिम्बिसारका छोरा
अभय स्थविरको हो । भप. वा. पा. II. पृ. १५३, भ. क. II.
पृ. ४५३.
- (७) अभयत्थेरी गाथा—यो गाथा उज्जैनवासी पद्मावती
गणिकाको एक सहायिकाको हो । पद्मावती भिक्षुणी भएपछि
उनीमाथि भएको स्नेहको कारणले यिनी पनि प्रव्रजित भई
भिक्षुणी भएकी थिइन् । थेरी. गा. पा. पृ. ४०९, भ. क.
पृ. ३३.
- (८) अभय स्थविर—यिनलाई अंगुत्तर भट्टकपाले 'महागत्तिम्भ
अभय स्थविर' भनी उल्लेख गरेको छ । अंगुत्तरनिकाय
पंचकनिपात पृ. २६६ को सुमन सूत्रको वर्णनामा (अं. भ. क.
II. पृ. ५९६) दान दिने र दान नदिनेको के विशेषता छ भन्ने

कुराको सिलसिलामा रूपसम्पत्तिमा 'महागतिम्ब अभय स्थविर'
कं मन्ने ठाउँमा उल्लेख भएका अभय स्थविर हुन् ।

- (९) अभय—यो चाहिं अर्थदर्शां बुद्धका उपस्थाक हुन् । त्यसैले
बु. सं. पा. पृ. ३५३ मा "अभयो नामुपट्टाको अत्यदस्सिस्स
सत्थुनो" मनी उल्लेख भएको हो ।
- (१०) अभयमातु थेरीगाथा—बिम्बिसार राजाका छोरा अभय
राजकुमारकी माता उज्जैनवासी पद्मावती गणिका थिइन् ।
अभय राजकुमार भिक्षु भएपछि यिनी पनि उनकहाँ गई भिक्षुणी
भएकी थिइन् । यो गाथा यिनकं हो । थेरी. गा. पा. पृ. ४०६;
अ. क. पृ. ३१.
- (११) अभय राजकुमार—यिनी बिम्बिसार राजाको तरफबाट
पद्मावती गणिकाको कोखबाट जन्मेका छोरा हुन् । बिम्बिसार
राजालाई अजातशत्रुले मारेपछि विरक्तिएर यिनी भिक्षु
भएका थिए र पछि यिनी अरहन्त पनि भए । थेर. गा. अ. क.
I. पृ. ८३: अभयस्थेरस्सगाथा वण्णना ।
- (१२) अभय क्षिच्छवी—यिनी वंशालीवासी हुन् । यिनकं कुरा यहाँ
लेखिएको छ । यिनी निगण्ठ-नाटका अनुयायी हुन् । एक पटक
यिनी भगवान् बुद्धकहाँ र अर्को पटक आनन्द महास्थविरकहाँ
गएका कुरा सूत्रमा पाइन्छ ।
- (१३) अभयसुत्तं—यो सूत्र अं. नि-९, पृ. ८६ छेमवगंमा समुल्लेख
भएको छ ।

- (१४) अभयसुत्तं—यो सूत्र सं. नि. IV. पृ. १११ बोज्जङ्गसंयुत्तमा समुल्लेख भएको छ । यसको अनुवाद यसै संग्रहमा 'अभय राजकुमार शीर्षक' मा उल्लेख भएको छ ।
- (१५) अभयसुत्तं - यो सूत्र जानुश्रोणी ब्राह्मणलाई बताउनु भएको हो । यसको अनुवाद लेखकको बु. बा. भा-२, पृ. २८६ मा 'मृत्युवेदि नडराउने कुनै छैन' भन्ने शीर्षकमा उल्लेख भएको छ । यो सूत्र अं. नि-४, पृ. १८४ ब्राह्मणवर्गमा छ । डा. मल्लसेकरले आफ्नो D. P. P. I. पृ. १३४ मा यसलाई 'अभय समानसुत्तं' भनी उल्लेख गरेका छन् ।
- (१६) अभय राजकुमारसुत्तं—यो सूत्र म. नि. II. पृ. ६७ मा समुल्लेख भएको छ । यसको अनुवाद यसै संग्रहमा 'अभय राजकुमार' शीर्षकमा उल्लेख भएको छ ।
- (१७) अभयपत्तसुत्तं—यो सूत्र अं. नि-९, पृ. ८९ क्षेमवर्गमा उल्लेख भएको छ ।
- (१८) अभय राजकुमारबत्थु—यो कथा अभय राजकुमार सम्बन्धी हो । यो धम्म. प. अ. क. पृ. ५७२: लोकवर्गमा छ ।
- (१९) अभय स्थविर—यो स्थविरलाई धम्मसंगणि भट्टकथा पृ. ३१६ मा 'बोधभाणक अभय' स्थविर भनी उल्लेख भएको छ ।

x

x

x

मूल सूत्र—

निगण्ठ-नाटपुत्र सर्वज्ञ हूँ भन्दछन्
(निगण्ठमुत्त' १)

एक समय आयुष्मान् आनन्द वैशाखीस्थित महावनको कूटागार शाळामा बस्नुभएको थियो । अनि अभय लिच्छवी र पण्डित कुमार लिच्छवी जहाँ आयुष्मान् आनन्द हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि आयुष्मान् आनन्दलाई भविष्यवादी गरी एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका अभय लिच्छवीले आयुष्मान् आनन्दलाई यस्तो भने—

“मन्ते ! निगण्ठ-नाटपुत्र सर्वज्ञ सर्वशर्मा अपरिशेष ज्ञानवशान् जान्बछु—‘हिंद्वा पनि उठ्वा पनि, सुतेको बेलामा पनि उठेको बेलामा पनि सबै अवस्थामा ज्ञानवशान् उपस्थित छ’ भनी भन्दछन् । उनी पुराना कर्महरू तपस्याद्वारा हटने र नयाँ कर्महरू नबनाउने कुरा भन्दछन् । यसरी कर्मक्षयबाट दुःखक्षय, दुःखक्षयबाट वेदनाक्षय च वेदनाक्षयबाट सबै दुःखहरू जीर्ण हुनेछन् । यसरी यसै जीवनमा दुःखहरू

१. अं. नि-३, पृ. २०४: आनन्दवग्गो, अ. क. I. पृ. ४३३.

दूर भई विशुद्धि भएर पारंगत हुनेछ भनी भन्दछन् । भन्ते ! यस विषयमा भगवान् के भन्नुहुन्छ ?”

“अभय ! यी तीन क्लेशबाट विशुद्ध हुने कुरा जान्नु भएका देख्नु भएका भगवान् भरहत् सम्यक्सम्बुद्धले राक्षरी बताउनु भएको छ—सत्वहरूको विशुद्धको निमित्त, शोक परिदेवबाट पारंगत हुनेको निमित्त, दुःख दीर्घमनस्यको अन्तगर्नको निमित्त र ज्ञेय धर्म प्राप्त गरी निर्वाण साक्षात्कार गर्नको निमित्त ।”

“कुन तीन ?”

१—“अभय ! यहाँ भिक्षु शीलवान् हुन्छ । प्रातिभोक्ष संवरले सुसंयमी भई आचारगोचरले सुसम्पन्न भई अणुमात्र दोषमा पनि भयदर्शी भई शिक्षापवहरूमा शिक्षित हुन्छ । उ नयाँ कर्महरू गर्दैन र पुरानो कर्मको फल भोगेर अन्त गर्छ । यसै जीवनमा अन्त गर्ने र समय नबिताई ‘भाऊ हेर’ भनी भन्न योग्य, नजिक लैजाने तथा विज्ञद्वारा भाफेले अनुभव गर्ने हुन्छ ।

२—“अभय ! यसरी शील सम्पन्न हुने लो भिक्षुले काम अकुशलबाट अलग भई चतुर्थध्यान प्राप्त गरी बस्छ । उसले नयाँ कर्महरू गर्दैन र पुरानो कर्मको फल भोगेर अन्त गर्छ । यसै जीवनमा अन्त गर्ने र समय नबिताई ‘भाऊ हेर’ भनी भन्न योग्य, नजिक लैजाने तथा विज्ञद्वारा भाफेले अनुभव गर्ने हुन्छ ।

३—“अभय ! यसरी समाधि सम्पन्न हुने लो भिक्षुले भालवक्षय गरी अनास्रवी भई चित्तविमुक्ति प्रज्ञाविमुक्ति भई यसै जीवनमा स्वयं

अभिज्ञाद्वारा साक्षात्कार गरी बस्छ । उसले नयाँ कर्महरू गर्बेन । पुरानो कर्मको फल भोगेर भन्त गर्छ । यसै जीवनका भन्त गर्ने र समय नबिताई 'भाऊ हेर' भनी भन्न योग्य, नजिक लैजाने तथा विज्ञद्वारा भाफले अनुभव गर्ने दृष्ट ।

“अभय ! यिनं तीन क्लेशबाट विशुद्ध हुने कुरा जान्नुभएका देख्नुभएका भगवान् भरहत् सम्यक्सम्बुद्धले रास्त्री बताउनु भएको छ—सत्त्वहरूको विशुद्धको निमित्त...र ज्ञेयधर्म प्राप्त गरी निर्वाण साक्षात्कार गर्नको निमित्त ।”

यस्तो भन्दा पण्डित कुमार लिच्छवीले अभय लिच्छवीलाई यस्तो भने—“सौम्य अभय ! के तिम्रो आयुष्मान् आनन्दको यो सुभाषितलाई सुभाषित हो भनी अनुभोदन गर्बेनी ?”

“सौम्य पण्डित कुमार ! आयुष्मान् आनन्दको सुभाषितलाई सुभाषित हो भनी किन मैले अनुभोदन नगर्नु नि । उसको शोर फुट्ने छ जसले आयुष्मान् आनन्दको सुभाषितलाई सुभाषित हो भनी अनुभोदन गर्ने छैन ।”

४. उगगराज महामात्य

प रि च य

यी उगग राजमहामात्य कोशल राज्यका प्रसेनजित कोशल राजाका महामात्य हुन् भनी अंगुत्तर अर्थकथा पृ. ६९७ ले उल्लेख गरेको छ । पालि साहित्यमा यसभन्दा बढी अरु कुरा उल्लेख भएको पाइँदैन ।

एकदिन यिनी धावस्तीको जेतवनाराममा बस्तिरहुनुभएका भगवान्कहाँ गई धावस्तीकं मृगार भन्ने सेठ कति धनाढ्य छन् जसको एक करोड त सुत्तं सुत्तं छन् भनी आश्रयं प्रकट गरी यिनले भगवान्लाई सुनाएका थिए ।

त्यसबखत भगवान्ले यिनलाई यी धनहरू नभएका ह्रीइमन् छन्; तर यी धनहरूभन्दा पनि सप्त-आयंघनहरू श्रेष्ठ छन् भनी उपदेश गर्नुभएको थियो ।

X

X

X

विभिन्न उगग नामहरू

- (१) उगग—यिनी कोणागमन बुद्धका अग्र उपस्थाक थिए । बु. वं. पा. पृ. ३७४: कोणागमन बुद्धवंसो, गा. नं. २४.
- (२) उगग—यिनी चाहि अंगुत्तरनिकय्य चतुक्कनिपात, बस्सकार सूत्रमा उल्लिखित एहेय्य राजाका परिचारक हुन् । अं. नि-४, पृ. १९२: बस्सकारसुत्तं, ब्राह्मणवर्ग ।
- (३) उगग—यी चाहि वंशालीवासी हुन् । यिनको बारेमा लेखकको बु. गृ. भा-१, पृ. ३१० मा सबै कुरा उल्लेख भएको छ । बुद्धकालीन गृहस्थीमा यिनलाई 'उद्गत' भनिएको छ । यी वंशालीवासी उगग सेठ चाहि मनापवायकहरूमध्येमा अग्र हुन् । अं. नि-१, पृ. २६: एतदगगवग्गो; अं. नि-८, पृ. ३१५: पठम उगगसुत्तं, गहपतिवग्गो; अं. नि-६, पृ. १४९.
- (४) उगग—यी उगग चाहि धम्म. प. अ. क. पृ. ७०५: चूलसुमहाय-वत्थु, पकिण्णकवग्गमा उल्लिखित 'उगग' हुन् । यिनी चाहि अनाथपिण्डकका साथी थिए । यिनकै छोरालाई अनाथ-पिण्डकको माहिली छोरी चूलसुमद्रालाई दिएको थियो भनी उपरोक्त अर्थकथाले उल्लेख गरेको छ ।

मैले चाहि यस विषयमा मेरो बु. म. भा-२, पृ. ५२ मा अर्कै ढंगले उल्लेख गरेको छु । पाठकवगले त्यही हेर्नु ।

- (५) उगग—यो एक निगमको नाम हो । यो निगम कोशल राज्यमें थियो । यस निगममा भद्राराम भन्ने विहार पनि थियो ।
थेर. गा. अ. क. I. पृ. १७४: उगगत्थेरस्त गाथा अट्टकथा ।
- (६) उगग—यो एक नगरको नाम हो । यो नगर महासुभद्राको पतिकुल थियो । महासुभद्राको निस्तोको सलाक सबभन्दा पहिले कुण्डधान स्थविरले लिएका थिए । यस्तै गरी चूल-सुभद्राको निस्तोको सलाक पनि सबभन्दा पहिले यिनै स्थविरले लिएका थिए भनी अं. अ. क. I. पृ. १४६: एकक-निपात वण्णनाले उल्लेख गरेको छ । चूलसुभद्राको पतिकुल साकेत नगर हो भनी उहाँ उल्लेख भएको पाइन्छ ।
- (७) उगग वा उगगत—यो उगगत गृहपति वृजीवेशको हस्तीग्रामवासी हुन् । यिनका कुरा लेखकको बु. गृ. भा-१, पृ. २३० मा समुल्लेख भएको छ । त्यहाँ मैले 'उगगत' लाई संस्कृत रूपान्तर गरी 'उद्गत' भनी उल्लेख गरेको छु । यी गृहपति संघ उपस्थान गर्नेहरूमध्येमा श्रेष्ठ थिए । अं. नि-१, पृ. २६: एतदुगगवग्गो; अं. नि-८, पृ. ३१८: दुतिय उगगसुत्तं, गहपति-वग्गो; अं. नि-६, पृ. १४६.
- (८) उगग (महामात्य)—यिनी चार्हि प्रसेनजित् कोशल राजाका महामात्य हुन् । यिनकै कुरा यहाँ उल्लेख भएको छ ।
- (९) उगग (थेर)—यी स्थविर कोशल राज्यको उगग निगमवासी एक सेठका छोरा हुन् । एक समय भगवान् त्यस निगमको

भद्वाराममा बसिरहनु भएको बेलाला यी सेठका छोरा त्यहाँ गई भगवान्को उपदेश सुनी प्रसन्न भएर प्रव्रजित भएका थिए । पछि यिनी अरहन्त पनि भए । थेर. गा. पा. पृ. २५३ः उगगत्थेरगाथा; अ. क. I. पृ. १७४.

(१०) उगगसुत्तं—यो सूत्र अं. नि-७, पृ. १५५ः धनवगोमा उल्लेख भएको छ । यसको अनुवाद अगाडि उगगमहामात्यको कुरामा उल्लेख भएको छ ।

(११) (पठम) उगगसुत्तं—यो सूत्र अं. नि-८, पृ. ३१५ः गहपति-वगोमा उल्लेख भएको छ । यो सूत्रमा वैशालीबासी उगग सेठका भाठ आश्रयं गुणहरू प्रकाश पारेका छन् । यसको अनुवाद लेखकको बु. गृ. मा-१, पृ. ३१३ मा सम्पुल्लेख भएको छ ।

(१२) (द्वितीय) उगगसुत्तं—यो सूत्रमा हस्तीग्रामवासी उगग गृह-पत्तिका भाठ आश्रयं गुणहरू प्रकाश पारेका छन् । यसको अनुवाद लेखकको बु. गृ. मा-१, पृ. ३३२ मा सम्पुल्लेख भएको छ ।

×

■

×

मूल सूत्र—

आर्यधर्म

(उगसुत्त^१)

भनि उग राजमहामात्य जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए ।
त्यहाँ पुगेपछि भगवान्लाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे । एक
छेउमा बसेका उग राजमहामात्यले भगवान्लाई धस्तो भने—

“भन्ते ! आश्रय हो अद्भूत हो । यो रोहणका नाति मृगार
(मिगार) सेठ कति आढ्य कति महाधनी र “कति महाभोगी हो !”

“उग ! रोहणका नाति मृगार सेठ कति आढ्य कति
महाधनी र कति महाभोगी छ र ?”

“भन्ते ! एक करोड त सुन सुन छ भने रुपयांहरूको त के
कुरा !”

---

१. अं. नि-७, पृ. १५५, धनवग्गो; अ. क. II. पृ. ६९७.

“उगग ! यी धनहरू छन्; छैन भनी भन्दिन । उगग ! तर यी धनहरू भागो पानी राजा चोर र अप्रिय अनधिकारीहरूको निमित्त साधारण छ । उगग ! यी सात धनहरू भागोको निमित्त पानीको निमित्त राजाको निमित्त चोरको निमित्त र अप्रिय अधिकारीको निमित्त असाधारण छ । कुन सात भने—(१) भद्राधन (२) शीलधन (३) ह्रीधन (४) भोत्तप्य (= डर) धन (५) श्रुतधन (६) त्यागधन र (७) प्रज्ञाधन । उगग ! यी सात धनहरू भागोको निमित्त... र अप्रिय-अनधिकारीको निमित्त साधारण छैनन् ।”

१-“सद्भाधनं शीलधनं, हिरी भोत्तप्पियं धनं ।
सुत्तधनं च चागो च, पञ्जावे सत्तमं धनं ॥

२-“यस्स एते धनाभत्थि, इत्थिया वा पुरिसस्स वा ।
स वे महद्धनो लोके, भजेय्यो देवमानुसे ॥

३-“तस्मा च सद्धं च शीलं च, पसादं धम्मदस्सनं ।
अनुयुञ्जेथ मेधावी, सरं बुद्धानं सासनंति ॥”

अर्थ—

१-“भद्रा, शील, ह्री, भोत्तप्य, श्रुति, त्याग र प्रज्ञाधन यी सातौं धन हुन् ।

【 २३० 】

बुद्धकालीन राजपरिवार-२

२-“जो स्त्री वा पुरुषमा यी धनहरू हुन्छन् उ महाधनी हो र उसलाई देवमनुष्यहरूले पनि जित्न सक्दैनन् ।

३-“त्यसैले श्रद्धाशील तथा धर्मदेवानामा प्रसन्नता राखी बुद्ध-धर्मको स्मरण गरी अनुयुक्त भएर पण्डितहरू बस्नुपर्छ ।”

५. कपिलवस्तुका शाक्यहरू

प रि च य

‘कपिलवस्तुका शाक्य’ भन्नाले सामुहिक अर्थ बोध गराउँछ ।
अर्थात् कपिलवस्तुका धेरैजसो शाक्यहरू भनिएको हो ।

भगवान् बुद्ध कपिलवस्तुका हुनु भएकोले अथवा वहाँले अनुपम बुद्धत्व प्राप्त गर्नु भएकोले साराका सारा कपिलवस्तुवासी शाक्यहरू बुद्धभक्त थिए भनी ठान्नु हुन्न । कपिलवस्तुका शाक्यहरू अन्य भक्तिकहरू पनि अल्पसंख्यकमा भएपनि नभएका होइनन् । पहिले पहिले बुद्धको निम्बा गरेता पनि पछि गएर बुद्धका अनुयायी भएका शाक्यहरू पनि छन् ।

साधारणतया धेरैजसो शाक्यहरूले बुद्ध तथा वहाँका भिक्षु-सङ्घलाई प्यारो गर्थे भन्ने कुरा भगवडि अनुदित सूत्रले उदाहरण प्रस्तुत गरेको छ ।

एकपटक भगवान् कपिलवस्तुमा उँवा कपिलवस्तुका शाक्यहरूले एक सुन्दर तथा दिव्यविमान जस्तो मनोरम्य संस्थागार तयार गरेका

थिए' । अनि तो शाक्यहरूले "कसले यसको परिभोग पहिले गरेमा हामीहरूको वीर्यकालिक हित र सुख हुनसक्ला ?" भन्ने बिचार गर्दा "हाम्रा ज्ञातिभेष्ठ हुने हाम्रा शास्ता नै यसको लागि उपयुक्त हुनुहुन्छ । बक्षिण्यको हेसियसले लिए पनि वहाँ नै योग्य हुनुहुन्छ । भतः सर्वप्रथम वहाँ शास्तालाई नै परिभोग गराउन लगाउनु पर्‍यो । शास्ता भाउनु भए-पछि भिक्षुसङ्घ पनि भाउनुहुनेछ । भिक्षुसङ्घ आएपछि त्रिपिटक बुद्धवचन पनि आएको हुनेछ । त्रियाम रातभरी धर्म-उपदेश पनि गराउनेछौं । बसरो तीनै रत्नद्वारा परिभोग गरिएको हुनेछ" भन्ने ठानी भगवान्‌लाई गई उनीहरूले भगवान्‌लाई निम्तो गरेका थिए । यसबाट कपिलवस्तुका शाक्यहरूको बुद्ध प्रति अगाध आस्था भएको कुरा प्रष्ट हुन्छ ।

जब रोहिणी नदीको कारणमा कोळिय र शाक्यहरूका बीच ढगडा हुन लागेको थियो तब भगवान् बुद्ध त्यहाँ भाउनु भएको थियो । भगवान्‌लाई देखेर कपिलवस्तुका शाक्यहरूले "अवश्य नै भगवान्‌ले हामीहरू सङ्घन लागेको कुरा जान्नु भएको होला । त्यसैले वहाँ यहाँ भाउनु भएको होला । वहाँको अगाडि हामीले कसरी अर्कमाथि शस्त्रपात गरौं । चाहे कोळियहरूले हामीहरूलाई किन नक्काटुन् र किन नमारुन् किन्तु हामीहरूले भगवान्‌को अगाडि कुनै हालतमा पनि कसंमाथि शस्त्रपात गर्न सक्दैनौं" भनी सबै हातहुतियार-

१. म. नि. II. पृ. २०: सेखसुत्त । यो सूत्र लेखकको बु. गृ. भा-१,

पृ. ४२९ मा अनुवाद भएको छ ।

२. पपं. सू. III. पृ. ११: सेखमुत्तवण्णना ।

हरू भुइमा राखिदिए भन्ने कुराबाट पनि शाक्यहरूको बुद्ध प्रतिको
गौरव प्रष्ट हुन्छ ।

भगवान् कुशीनगरमा परिनिर्वाण भएपछि कपिलवस्तुका
शाक्यहरूले पनि भगवान्को शरीरघातु माग्न पठाएबाट^१ पनि माथि
अनिलिखित कुराको पुष्ट्याई हुन्छ ।

---

१. दी. नि. II. पृ. १२७: महापरिनिब्बानसुत्तं ।

मूल सूत्र —

भगवान्लाई सञ्चोछ के ?

(वस्संवत्थसुत्तं^१)

एक समय भगवान् श्रावस्तीमा अनाथपिण्डिकको जेतवना-
राममा बस्नुभएको थियो । त्यसबखत एक भिक्षु श्रावस्तीमा वर्षावास
बिताई कुनै कामले कपिलवस्तुमा आएको थियो ।

कपिलवस्तुका शाक्यहरूले “एक भिक्षु श्रावस्तीमा वर्षावास
बिताई कपिलवस्तुमा आएको छ” भन्ने कुरा सुने । अनि कपिलवस्तुका
शाक्यहरू जहाँ सो भिक्षु थिए त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि सो भिक्षुलाई
अभिवादन गरी एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका कपिलवस्तुका
शाक्यहरूले यस्तो सोधे—“मन्ते ! भगवान् सञ्चो तथा तन्दुवस्त त
हनुहुन्छ ?”

“आवुसो ! भगवान् सञ्चो र तन्दुवस्त हनुहुन्छ ।”

“मन्ते ! सारिपुत्रमौद्गल्यायन सञ्चो तथा तन्दुवस्त त
हनुहुन्छ ?”

१. सं. नि. IV. पृ. ३४७: सोत्तापत्तिसंयुत्तं ।

“आवुसो ! सारिपुत्रमीदगत्यायन सञ्चो र तन्दुरुस्त हुनुहुन्छ ।”

“भन्ते ! भिक्षुसङ्घ सञ्चो तथा तन्दुरुस्त हुनुहुन्छ ?”

“आवुसो ! भिक्षुसङ्घ सञ्चो तथा तन्दुरुस्त हुनुहुन्छ ।”

“भन्ते ! यस वर्षावासको बौधमा तपाइँले भगवान् समक्ष सुन्नुभएका र ग्रहण गर्नु भएका केही कुरा छन् के ?”

“आवुसो ! मैले यो कुरा भगवान् समक्ष सुनेको र ग्रहण गरेको छु—‘भिक्षुही ! भ्रातृवहरू क्षय गरी भनास्रबी भई यस जीवनमा स्वयं अभिजाद्वारा साक्षात्कार गरी प्रजाबिमुक्त भई बस्ने भिक्षुहरू कमै छन् । भिक्षुही ! पाँच अधोभागीय संयोजनहरूलाई’ क्षय गरी औपपातिक भई त्यहाँ परिचिर्वाण हुने त्यस लोकबाट यहाँ नफर्कने स्वभावका भिक्षुहरू नै धेरै छन् ।’ आवुसो ! भर्को पनि मैले भगवान्को सन्मुखमा सुनेको र ग्रहण गरेको छु—‘भिक्षुही ! ती भिक्षुहरू कमै छन् जो पाँच अधोभागीय संयोजनहरूलाई क्षय गरी औपपातिक भई त्यहाँ परिचिर्वाण हुने त्यस लोकबाट यहाँ फर्केर नआउने । बल्की तीन संयोजनहरूलाई’ क्षय गरी राष, द्वेष र मोहलाई दुर्बल पारी सकृदागामी हुने भिक्षुहरू नै धेरै छन् । जसले एक पटक मात्र यस लोकमा भाई दुःखको अन्त गर्ने छन् ।’ आवुसो ! भर्को पनि मैले भगवान्को समक्ष सुनेको र ग्रहण

१. ‘पाँच अधोभागीय संयोजनहरू’ भनेको कस्ता हुन् भन्ने कुरा लेखकको बु. प. भा-१, पृ. ३२७ को पादटिप्पणीमा हेर्नु ।

२. ‘तीन संयोजनहरू’ भनेका कस्ता हुन् भन्ने कुरा लेखकको बु. प. भा-१, पृ. ३२७ को पादटिप्पणीमा हेर्नु ।

[२३६]

बुद्धकालीन राजपरिवार-२

भरेको छु—'भिक्षुहो ! ती भिक्षुहरू कमै छन् जो ती नै संयोजनहरूलाई क्षय गरी राग, द्वेष तथा मोहलाई दुबल पारी सकृदागामी भई एक पटक मात्र यस लोकमा भाई दुःखको भन्त गर्ने बत्की ती नै संयोजन-हरूलाई क्षय गरी खोतापन्न भई भविनिपाती भई निश्चिन्त बोधिपरायण हुने नै धेरै छन् ।'

Dhamma.Digital

६. कालखेमक शाक्य

प रि च य

यो कालखेमक शाक्य कपिलवस्तुवासी हुन् । यिनको नाम चाहिँ 'खेमक' हो । कालो भएकोले यिनलाई 'कालखेमक' भनिएको हो । यिनले कपिलवस्तुको न्यमोधारामको प्राकारभित्र एक छेउमा एक विहार बनाएको कुरा पपञ्चसूदनी IV. पृ. १०६ ले उल्लेख गरेको छ ।

त्यस विहार परखालले घेरेको थियो र मूल ढोका पनि थियो । विहारभित्र भेसा हुने झूलो शाला, बस्ने ठाउँहरू र भोजनशाला पनि थियो । कोठाहरूमा खाट बिछ्योना तकिया तथा भोटनीहरू पनि घेरिँ थिए । भुइँमा पराल भाँडि बिच्छाइएको थियो । भाउने जाने भिक्षुहरू बस्नको निमित्त मेचहरू पनि घेरिँ थिए ।

त्यसैले भगाडि भनुवित सूत्रमा दिवा-विहारको निमित्त जानु-भएका भगवान्‌ले "कालखेमक शाक्यको विहारमा घेरिँ शयनासनहरू बिछ्याइराखेको देखनुभयो" भनी उल्लेख गर्नु भएको हो ।

[२३८]

बुद्धकालीन राजपरिवार-२

त्यसबखत आनन्द स्थबिर सोही न्यग्रोधारामको मित्र
घटाय शाक्यले बनाइराखेको बिहारमा बसी चीवर सिउनको निमित्त
धेरै भिक्षुहरू एकत्रित भई बसेका थिए । जुन देखेर भगवान्‌ले भग्नाडि
अनुचित सूत्रको उपदेश गर्नु भएको थियो ।

Dhamma.Digital

×

×

×

मूल सूत्र—

महाशून्यता (महामुञ्जतासुत्त^१)

यस्तो मैत्रे सुत्तं—

एक समय भगवान् शाक्यहरूको कपिलवस्तुस्थित न्यग्रोध-
राममा बस्नुभएको थियो । अनि पूर्वान्तर समयमा चौधर पहिरो
पात्र-बीवर ग्रहण गरी भगवान् कपिलवस्तुमा भिक्षाटनको निमित्त
जानुभयो । कपिलवस्तुमा भिक्षाटन गरिसकेपछि भिक्षाटनबाट फर्की
भोजनपछि जहाँ कालखेमक शाक्यको बिहार हो त्यहाँ बिवाबिहारको
निमित्त जानुभयो । त्यसबखत कालखेमक शाक्यको बिहारमा धेरै
शयनासनहरू बिच्छ्याइराखेका थिए । भगवान्ले कालखेमक शाक्यको
बिहारमा धेरै शयनासनहरू बिच्छ्याइराखेको देख्नुभयो । देखेर
भगवान्लाई यस्तो लाग्यो—“कालखेमक शाक्यको बिहारमा धेरै
शयनासनहरू बिच्छ्याइराखेका छन् । यहाँ धेरै भिक्षुहरू बस्छन् कि
क्या हो ।”

१. म. नि. III. पृ. १७४, भ. क. IV. पृ. १०६.

त्यसबखत भायुष्मान् आनन्द धेरें भिक्षुहरूका साथ घटाय शाक्यको विहारमा चीवर सिउने काम गर्दै थिए । अनि संघमा समयमा भगवान् ध्यानबाट उठी जहाँ घटाय शाक्यको विहार हो त्यहाँ जानुभयो । त्यहाँ पुगेपछि बिच्छाइराखेको भासनमा बस्नुभयो । भासनमा बसेपछि भगवान्ले भायुष्मान् आनन्दलाई यस्तो भन्नुभयो—

“आनन्द ! कालखेमक शाक्यको विहारमा धेरें शयनासनहरू बिच्छाइराखेका छन् । त्यहाँ धेरें भिक्षुहरू छन् कि क्याहो ?”

“भन्ते ! कालखेमक शाक्यको विहारमा धेरें शयनासनहरू बिच्छाइराखेका छन् । त्यहाँ धेरें भिक्षुहरू बस्छन् । भन्ते ! हामीहरूको चीवर सिउने काम भैरहेको छ ।”

“आनन्द ! संगणिकाराम^१ संगणिकारत संगणिकाराममा अनुयुक्त भई गणाराम^२ गणारत र गणसम्मुदित भई बस्ने भिक्षुलाई शोभा दिन्न । आनन्द ! जो भिक्षु संगणिकाराम... भएर बस्छ उसले जो त्यो नैऋत्यमुख, प्रविवेकमुख, उपशममुख र सम्बोधमुख हो त्यस मुखको निष्कामलाभी विपुललाभी हुन सक्छ भनी भन्न सकिन्न ।

-
१. ‘संगणिकाराम’ भनेको आफ्नो परिषद्हरूसँग जमघट भई बस्नु हो । पपं. सू. IV. पृ. १०८: महासुञ्जतासुत्तवण्णना ।
  २. ‘गणाराम’ भनेको आफ्नो परिषद् मात्र होइन अरू पनि मानिस-हरूसँग मिलजुल गरी बस्नेलाई भनिएको हो । पपं. सू. IV. पृ. १०८: महासुञ्जतासुत्तवण्णना ।

‘भानन्द ! जो त्यो भिक्षु गणबाट दूर भई एक्लै बस्छ उसले नैऋत्म्यसुख ... र बोधिसुख प्राप्त गर्न सक्छ र निष्कामलाभी...पनि हुन सक्छ ।

“भानन्द ! सो संगणिकाराम... अनुयुक्त भई बस्ने भिक्षुले सामयिक^१ वा असामयिक^२ अटलसुन्दर वित्तविमुक्ति लाभ गरी बस्न सक्छ भनी भन्न सकिन्न । भानन्द ! जो सो भिक्षु संगणिकारामबाट .. गणारामबाट दूर भई एक्लै बस्छ उसले यो सामयिक वा असामयिक अटलसुन्दर वित्तविमुक्ति प्राप्त गरी बस्न सक्छ ।

“भानन्द ! मैले त्यस्तो कुनै रूप देखिदैन जुन रूपमा रक्तहुँदा वा अभिरक्तको कारणले सो रूपबाट विपरिणाम वा शोक परिवेद दुःख उत्पन्न नहोस् ।

कसरी सम्प्रजन्य हुन्छ ?

१—“भानन्द ! तथागतले सबै प्रकारको निमित्तहृत्लाई मनमा मराखी अध्यात्मको शून्यतालाई प्राप्त गरी बस्ने कुरा अभिसम्बोध

१. समाधि गर्ने बेलामा क्लेशबाट मुक्त हुने अवस्था । पपं. सू. IV.

पृ. १०८: महासुञ्जतासुत्तबण्णना ।

२. ‘असामयिक’ भनी निमित्त क्लेशबाट मुक्त भइसकेकोलाई भनिएको हो । अतः चार मार्ग र चार सामान्यफलहरूलाई नै ‘असामयिक’ भनिएको हो भनी पपं. सू. IV. पृ. १०८: महासुञ्जतासुत्तबण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

गरिसकेको छ । आनन्द ! यसरी विहार गर्ने तथागतकहाँ यदि भिक्षु, भिक्षुणी, उपासक, उपासिका, राजाहरू, राजमहामात्यहरू, तीर्थियहरू र तीर्थिय श्रावकहरू आएमा—आनन्द ! त्यहाँ तथागतले विवेकतिर (= ध्यानतिर) ढल्केको विवेकतिर ओइरेको विवेकतिर प्राग्भार भएको नंस्कर्म्यमा अभिरमण गरी एकान्तवासमा बस्ने र सबै आत्मव-हरूबाट मुक्त भई बस्ने जस्ता कुरा गर्ने मात्र होइन त्यस्तो गरी बस्नको लागि नियुक्त सधेत गर्छ । आनन्द ! त्यसैले यदि भिक्षु अध्यात्म शून्यता प्राप्त गरी बस्न चाहन्छ भने—आनन्द ! सो भिक्षुले अध्यात्ममा मात्र चित्त राखनुपर्छ, स्थिर गर्न सक्नुपर्छ, एकाग्र गर्न सक्नुपर्छ र समाधिष्ठ हुन सक्नुपर्छ ।

२—“आनन्द ! कसरी भिक्षुले चित्तलाई स्थिर गरी एकाग्र गरी राख्छ भने ?—आनन्द ! यहाँ भिक्षु कामविषयबाट अलग भई अकुशल धर्महरूबाट अलग भई प्रथमध्यान प्राप्त गरी बस्छ, ... द्वितीयध्यान प्राप्त गरी बस्छ, ... तृतीयध्यान प्राप्त गरी बस्छ, ... चतुर्थ-ध्यान प्राप्त गरी बस्छ । आनन्द ! यसरी भिक्षुले अध्यात्ममा मात्र चित्त स्थिर गरी एकाग्र गरी बस्छ । अनि उ अध्यात्मको^१ शून्यतामा मन लगाउँछ । अध्यात्मको शून्यतामा मन लगाउँदा उसको चित्त शून्यतामा लाग्दैन... । यस्तो हुँदा आनन्द ! भिक्षु यस्तो जान्दछ—
‘अध्यात्मको शून्यतामा मन लगाउँदा अध्यात्मको शून्यतामा मेरो मन

१. आफूमा भएको पञ्चस्कन्धको भनी पपं. सू. IV. पृ. ११०: महा-सुञ्जतासुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

लाग्दैन...।' यहाँ त्यो सम्प्रजन्य हुन्छ अर्थात् जान्दछ । बाहिरको अध्यात्मको^१ शून्यतामा मन लगाउँछ . भित्र बाहिरको^२ अध्यात्मको शून्यतामा मन लगाउँछ.. आनेञ्जमा^३ मन लगाउँछ । तर आनेञ्जमा मन लगाउँदा उसको मन आनेञ्जमा लाग्दैन... । यस्तो हुँदा भानन्द ! उ यस्तो जान्दछ—'आनेञ्जमा मम लगाउँदा मेरो मन आनेञ्जमा लाग्दैन ।' यहाँ त्यो सम्प्रजन्य हुन्छ अर्थात् जान्दछ ।

३—'भानन्द ! सो भिक्षुले उही पहिलेको समाधि निमित्तको अध्यात्ममा चित्त राख्नुपर्छ... । उ अध्यात्मको शून्यतामा मन लगाउँछ । अध्यात्मको शून्यतामा मन लगाउँदा उसको मन शून्यतामा लाग्छ.. ।

१. अर्काको देहमा भएको पञ्चस्कन्धको भनी पपं. सू. IV. पृ. ११०: महासुञ्जतासुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।
२. कहिले आफ्नो शरीरको पञ्चस्कन्धमा कहिले अर्काको शरीरमा भएको पञ्चस्कन्ध हेर्नेलाई 'भित्र बाहिरको अध्यात्ममा' भनिएको हो भनी पपं. सू. IV. पृ. ११०: महासुञ्जतासुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।
३. 'उभयोभाग विमुक्त हुनेछु' भनी आनेञ्ज अर्थात् अरू समापत्तिमा मन लगाउँछ भनिएको हो भनी पपं. सू. IV. पृ. ११०: महासुञ्जतासुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ । 'आनेञ्ज' को अर्थ उल्लेख गर्दै उदानकृकथा पृ. १३०: यसोज सूत्र वर्णनाले चतुर्थध्यान र अरूभावचर चारवटा ध्यानलाई भनिएको हो भनी उल्लेख गरेको छ ।

आनन्द ! यस्तो हुँदा भिक्षु यस्तो जान्दछ—‘अध्यात्मको शून्यतामा मन लगाउँदा मेरो मन लाग्छ...।’ आनन्द ! यहाँ त्यो सम्प्रजन्य हुन्छ । उ बाहिरको अध्यात्ममा मन लगाउँछ.. भित्र बाहिरको अध्यात्मको शून्यतामा मन लगाउँछ...आनेञ्जमा मन लगाउँछ । आनेञ्जमा मन लगाउँदा उसको मन आनेञ्जमा लाग्छ ..। आनन्द ! यस्तो हुँदा भिक्षु यस्तो जान्दछ—‘आनेञ्जमा मन लगाउँदा मेरो मन लाग्छ...।’ आनन्द ! यहाँ त्यो सम्प्रजन्य हुन्छ ।

४. “आनन्द ! यस समाधिमा बस्दा सो भिक्षुको चित्त चक्रमणमा लाग्छ । उ चक्रमण गर्छ । ‘यसरी चक्रमण गर्दा मेरो चित्तमा अभिध्या, दौर्मनस्य तथा पापक अकुशल धर्महरू आउँदैनन्’ भन्ने थाहा पाउँछ । यसरी यहाँ उसको सम्प्रजन्य हुन्छ । आनन्द ! यस्तो समाधिमा बस्ने सो भिक्षुको चित्त उभिइरहनेमा लाग्छ । उ उभिइरहन्छ । ‘यसरी उभिइरहँदा मेरो चित्त अभिध्या, दौर्मनस्य तथा पापक अकुशल धर्महरू आउँदैनन्’ भन्ने थाहा पाउँछ । यसरी यहाँ उसको सम्प्रजन्य हुन्छ । आनन्द ! यस्तो समाधिमा बस्ने सो भिक्षुको चित्त बस्नुमा लाग्छ । उ बस्छ । ‘यसरी बस्दा मेरो चित्तमा अभिध्या, दौर्मनस्य तथा पापक अकुशल धर्महरू आउँदैनन्’ भन्ने थाहा पाउँछ । यसरी यहाँ उसको सम्प्रजन्य हुन्छ । आनन्द ! यस्तो समाधिमा बस्ने सो भिक्षुको चित्त लेट्नुमा लाग्छ । उ लेट्छ । ‘यसरी लेट्दा मेरो चित्तमा अभिध्या, दौर्मनस्य तथा पापक अकुशल धर्महरू आउँदैनन्’ भन्ने थाहा पाउँछ । यसरी यहाँ सम्प्रजन्य हुन्छ ।

५—“आनन्द ! यस समाधिमा बस्दा सो भिक्षुको चित्त यस्तो कुरामा लाग्छ—‘जुन कुरा हीन पृथक्जनिक हो, अनार्य अनर्थकारी हो तथा न निर्वेदतिर न विरागतिर न निरोधतिर न उपशान्तिर न अभिज्ञातिर न सम्बोधिति र न निर्वाणतिर पुन्याउंछ । जस्तै—राजकथा, चोरकथा, महामास्यकथा, सेनाकथा, भयकथा, युद्धकथा, भग्नकथा, पानकथा, वस्त्रकथा, शयनकथा, मालाकथा, गन्धकथा, ज्ञातिकथा, यानकथा, ग्रामकथा, निगमकथा, नगरकथा, जनपदकथा, स्त्रीकथा, शूरकथा, बाढीको कथा, कुह्यालेको कथा, पूर्वप्रेतकथा, नामात्वकथा, लोकखयायिककथा, समुद्रखयायिककथा र भवाभवकथा ।’ यसरी त्यहाँ सम्प्रजन्य हुन्छ । आनन्द ! जुन कुरा क्लेश हटाई (अभिसल्लेखिका) चित्त शुद्धिको निमित्त अनुकूल हुन्छ, एकान्तवास, वैराग, निरोध, उपशान्ति, अभिज्ञा, सम्बोधि र निर्वाणतिर लंजान्छ त्यस्तो कुरा गठं । जस्तै—अल्पेच्छकथा, सन्तुष्टिकथा, एकान्तवासकथा, असंसर्गकथा, बीर्यबर्धनकथा, शीलकथा, समाधिकथा, प्रज्ञाकथा, विमुक्तिकथा र विमुक्तिज्ञानदर्शनकथा ।’ यसरी यहाँ सम्प्रजन्य हुन्छ ।

६—“आनन्द ! यस समाधिमा बस्दा सो भिक्षुको चित्त वितर्कनामा लाग्छ । उ ‘जो त्यो वितर्कना हीन पृथक्जनिक हो र अनर्थकारी हो अनि न निर्वेदतिर न विरागतिर न निरोधतिर न उपशान्तिर न अभिज्ञातिर न सम्बोधिति र न निर्वाणतिर पुन्याउंछ । जस्तै—कामवितर्कं, व्यापादवितर्कं, विहिंसावितर्कं हो त्यस्तो वितर्कना गर्दिन’ भनी ठान्दछ । यसरी यहाँ सम्प्रजन्य हुन्छ । आनन्द ! जो त्यो वितर्कना भायं नैर्याणिकको निमित्त प्रयत्न गर्नेलाई सबं दुःखक्षयतिर

संजान्छ । जस्तै - गंठक्रम्यवितर्कं, अब्यापादवितर्कं, अविहिंसात्रितर्कं हो त्यस्तो वितर्कनालाई वितर्कना गच्छु' भन्ने ठान्दछ । यसरी यहाँ सम्प्रजग्य हुन्छ ।

७- 'आनन्द ! यी पाँच कामगुणहरू हुन् । कुन पाँच भने ? —

(१) इष्ट, कान्त मनाप प्रियरूप कामूपसंहित रजनीय चक्षुविज्ञेय रूपहरू,

(२) इष्ट, कान्त... श्रोतविज्ञेय शब्दहरू, (३) इष्ट, कान्त... घ्राणविज्ञेय

गन्धहरू, (४) इष्टकान्त जिह्वाविज्ञेय रसहरू र (५) इष्टकान्त...

कायविज्ञेय स्पर्शहरू । आनन्द ! यी पाँच कामगुणहरू हुन् । जहाँ

भिक्षुले हरबखत आफ्नो चित्त प्रत्यवेक्षणा गर्नुपर्छ । यीमध्ये कुनै एक

कामगुणमा भयवा कुनै आयतनमा मेरो चित्त समुदाचरण (= सम्पर्क)

गर्छ कि गर्दैन ? आनन्द ! यदि प्रत्यवेक्षणा गर्दा भिक्षु थाहापाउँछ कि

यीमध्ये कुनै एक कामगुणमा वा आयतनमा मेरो चित्त समुदाचरण गर्छ ।

आनन्द ! यस्तो भएमा भिक्षु यस्तो जान्दछ—'जो यी पञ्चकामगुण-

हरूमा छन्दराग हो सो ममा प्रहीण भएको छैन ।' यसरी यहाँ सम्प्रजग्य

हुन्छ । आनन्द ! यसरी प्रत्यवेक्षणा गर्ने भिक्षुलाई यस्तो थाहाहुन्छ कि

यी पञ्चकामगुणहरूमध्ये कुनै कामगुणमा वा आयतनमा मेरो चित्त

समुदाचरण गर्दैन । आनन्द ! यस्तो हुँदा भिक्षु यस्तो जान्दछ—'जो यो

पञ्चकामगुणहरूको छन्दराग हो सो ममा प्रहीण भइसक्यो ।' यसरी यहाँ

सम्प्रजग्य हुन्छ ।

८- 'आनन्द ! यी पाँच उपादानस्कन्धहरू हुन् । जसमा भिक्षुले

उदय व्यय हेर्ने भई बस्नुपर्छ—'यो रूप हो, यो रूपको समुदय हो र यो

रूपको अस्तगमन हो । यो वेदना हो...यो संज्ञा हो...यो संस्कार हो... ।
यो विज्ञान हो, यो विज्ञानको समुदय हो र यो विज्ञानको अस्तगमन हो ।
पञ्चउपादानस्कन्धहरूमा उदय व्यय हेर्नेको पञ्चउपादानस्कन्धहरूमा
अस्मिमान प्रहीण हुन्छ । आनन्द ! यस्तो हुँदा भिक्षु यस्तो जान्दछ
'जो यो पञ्चउपादानस्कन्धहरूको अस्मिमान हो सो प्रहीण भयो ।'
यसरी यही सम्प्रजन्य हुन्छ ।

९—"आनन्द ! यही त्यो धर्म हो जो अवश्य पनि कुशल हुन्छ र
कुशलायतिक^१ अर्थ^२ लोकोत्तर पापी मारले छुन नसक्ने^३ हो ।

"आनन्द ! के अर्थलाई विचार गरी शास्ताले भगाए पनि
भावकले शास्ताको पछि पछि लाग्नुपर्छ ?"

"भन्ते ! भगवान् नै धर्मको भोत हुनुहुन्छ । भगवान् नै नेतृ र
भगवान् नै प्रतिशरण हुनुहुन्छ । भन्ते ! यसको अर्थ भगवान्ले नै
बताउनुभए बेश हुने थियो । भगवान्सँग सुनेर भिक्षुहरू धारण गर्ने
छन् ।"

उपद्रवहरू

"आनन्द ! सुत्त^१ गेय्यं वेदयाकरणको^२ कारणमा भावक शास्ताको
पछि लाग्नु ठीक छैन । त्यो किनभने ? आनन्द ! उसले दीर्घकालदेखि

१. 'कुशलायतिक' को शब्दार्थ हो कुशलबाट आएको । 'कुशल' बाह्रि
कुशल पनि हुन्छ र कुशलबाट आएको पनि । जस्तै— प्रथमध्यान

कुशल हो । द्वितीयध्यान चाहि कुशल पनि हो र कुशलबाट आएको पनि । आकिञ्चन्यायतन कुशल हो । नैवसंज्ञानासंज्ञायतन चाहि कुशल पनि हो र कुशलबाट आएको पनि । नैवसंज्ञानासंज्ञायतन कुशल हो । स्रोतापत्ति मार्ग चाहि कुशल पनि हो र कुशलबाट आएको पनि ।...अनागामी मार्ग कुशल हो । अरहत् मार्ग चाहि कुशल पनि हो र कुशलबाट आएको पनि । त्यस्तै गरी प्रथमध्यान कुशल हो । त्यो ध्यान सम्प्रयुक्त धर्महरू कुशल पनि हुन् र कुशलबाट आएको पनि ।.. अरहत्मार्ग कुशल हो । त्यो मार्ग सम्प्रयुक्त धर्महरू कुशल पनि हुन् र कुशलबाट आएको पनि । पपं. सू. IV. पृ. १११: महासुञ्जतासुत्तवण्णना ।

२. यहाँ 'आयं' भनेको निब्लेश विशुद्धतालाई भनिएको हो भनी पपं. सू. IV. पृ. १११: महासुञ्जतासुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।
३. 'पापी मारले छुन नसक्ने' को अर्थ विपश्यनापादक ध्यान गरी अष्टसमापत्ति ध्यानमा बस्ने भिक्षुको चित्तलाई 'यो कुन आरम्भण लिई बसेको छ' भनी पापी मारले देख्न सक्दैन । अर्थात् अन्त पाउन सक्दैन भनिएको हो भनी पपं. सू. IV. पृ. १११: महासुञ्जतासुत्तवण्णनाले प्रष्ट गरेको छ ।
४. यो 'सुत्तं गेय्यं' भादि भनेको के हो भन्ने बारेमा लेखकको बु. ब्रा. भा-३, पृ. २९९-३०१ मा हेनु ।

धर्म सुनेको छ, बचनले भरपास गरेको छ, मनले विचार गरेको छ र दृष्टिले सु-प्रतिबिद्ध गरेको छ । भानन्द ! जो यो कथा क्लेश हटाई चित्त विशुद्धिको निमित्त भनुकूल हुन्छ .. निर्वाणतिर जान्छ । जस्तै—
अल्पेच्छकथा... तथा विमुक्तिज्ञानदंशनकथा हो । भानन्द ! त्यस्तो कथाको निमित्त शास्ताले भगाए पनि भावक शास्ताको पछि पछि लाग्नुपर्छ ।

“भानन्द ! यस्तो हुँदा (१) आचार्य-उपद्रव हुन्छ, (२) अन्तेबासी-उपद्रव हुन्छ र (३) ब्रह्मचर्य-उपद्रव हुन्छ ।

“(१) भानन्द ! कसरी आचार्य-उपद्रव हुन्छ ? भानन्द ! यहाँ कुनै आचार्य एकान्त शयनासनमा बस्छ .. पराले छाप्रोमा बस्छ । त्यसरी बस्ने उसकहाँ नगरका वा गाउँका ब्राह्मण गृहपतिहरू पछि पछि लाग्छन् । यस्तो हुँदा उ ब्राह्मण गृहपतिहरूमा मोहित हुन्छ, लोभो हुन्छ, बस्तु संग्रहमा व्यस्त हुन्छ । भानन्द ! यसैलाई आचार्य-उपद्रव भनिन्छ । आचार्य-उपद्रवको कारणबाट पापक अकुशल संश्लिष्ट धर्म पुनर्भङ्गक दुःखविपाकबाट भविष्यमा जातिजराभरणले प्रहार गर्छ । भानन्द ! यसरी आचार्य-उपद्रव हुन्छ ।

“(२) भानन्द ! कसरी अन्तेबासी-उपद्रव हुन्छ ? भानन्द ! उनै आचार्यका शिष्य आचार्यको अनुकरण गर्दै एकान्त शयनासनमा बस्छ । पराले छाप्रोमा बस्छ । त्यसरी बस्ने उसकहाँ नगरका वा

---

१. यहाँका बाँकी कुराहरू लेखकको बु. ज्ञा. भा-१, पृ. २६४ मा भएवा बु. ज्ञा. भा-२, पृ. १६९ मा हेर्नु ।

गाउँका ब्राह्मण गृहपतिहरू पछि पछि लाग्छन् । यस्तो हुँदा उ ब्राह्मण गृहपतिहरूमा मोहित हुन्छ... र वस्तुसंग्रहमा व्यस्त रहन्छ । यसैलाई अन्तेवासी-उपद्रव भनिन्छ । अन्तेवासी-उपद्रवको कारणबाट... जातिजराभरणले प्रहार गर्छ । आनन्द ! यसरी अन्तेवासी-उपद्रव हुन्छ ।

“(३) आनन्द ! कसरी ब्रह्मचारी-उपद्रव हुन्छ ? आनन्द ! यहाँ तथागत अरहत् सम्यक्सम्बुद्ध विदयाचरण सम्पन्न सुगत लोकविद् अनुत्तर पुरुषदम्य सारथी देवमनुष्यका शास्ता बुद्ध भगवान् लोकमा उत्पन्न हुन्छन् । वहाँ एकान्तवासमा बस्नु हुन्छ... पराले छाप्रोमा बस्नु हुन्छ । त्यसरी बस्ने वहाँकहाँ नगरका वा गाउँका ब्राह्मण गृहपतिहरू पछि पछि लाग्छन् । ब्राह्मण गृहपतिहरू पछि पछि लागे पनि वहाँ त्यसमा मोहित हुनुहुन्न । वहाँकै शिष्य वहाँको अनुकरण गर्दै एकान्त शयनासनमा बस्छ... पराले छाप्रोमा बस्छ । त्यसरी बस्ने उसकहाँ नगरका... ब्राह्मण गृहपतिहरू पछि पछि लाग्छन् । यस्तो हुँदा उ ब्राह्मण गृहपतिहरूमा मोहित हुन्छ... र वस्तुसंग्रहमा व्यस्त रहन्छ । आनन्द ! यसैलाई ब्रह्मचारी-उपद्रव भनिन्छ । ब्रह्मचारी-उपद्रवको कारणबाट... जराभरणले प्रहार गर्छ । आनन्द ! यसरी ब्रह्मचारी-उपद्रव हुन्छ ।

“आनन्द ! जो यो आचार्य-उपद्रव हो जो यो अन्तेवासी-उपद्रव हो जो यो ब्रह्मचारी-उपद्रव हो—यी मध्येमा ब्रह्मचारी-उपद्रव नै धेरै दुःखविपाकदायी हुन्छ, धेरै कटुविपाकदायी हुन्छ र विनिपातदायी पनि ।

शास्ता प्रति कस्तो व्यवहार गर्ने ?

“भानन्द ! त्यसैले मसित मित्रवत् भएर व्यवहार गर शत्रुवत् भएर होइन । यही नै तिम्रोहरूको निमित्त दीर्घकालिक हित र सुख हुने छ ।

“भानन्द ! कसरी शास्तासित श्रावकहरू शत्रुवत् व्यवहार गर्छन् र मित्रवत् गर्दैनन् ? भानन्द ! यहाँ शास्ता श्रावकहरूलाई हितैषीभावले अनुकम्पापूर्वक धर्मदेशना गर्छन्— ‘यो तिम्रोहरूको लागि हितको र सुखको निमित्त हुनेछ ।’ श्रावकहरू त्यसलाई कान थापेर सुन्दैनन् न जान्नु दुःखको निमित्त मन राख्छन् बल्की दुष्कृत्य दुर्भाषित आपत्तिहरू हुने गरी शास्ताको शासनमा बस्छन् । भानन्द ! यसरी शास्तासित श्रावकहरू शत्रुवत् व्यवहार गर्छन् र मित्रवत् व्यवहार गर्दैनन् ।

“भानन्द ! कसरी शास्तासित श्रावकहरू मित्रवत् व्यवहार गर्छन् र शत्रुवत् व्यवहार गर्दैनन् ? भानन्द ! यहाँ शास्ता श्रावकहरूलाई धर्मदेशना गर्छन्— ‘यो तिम्रोहरूको लागि हित र सुखको निमित्त हुन्छ ।’ श्रावकहरू त्यसलाई कानथापी सुन्छन् र जान्नु बुझ्नुको निमित्त मन राख्छन् । दुष्कृत्य दुर्भाषित आपत्तिहरू नहुने गरी शास्ताको शासनमा बस्छन् । भानन्द ! यसरी शास्तासित श्रावकहरू मित्रवत् व्यवहार गर्छन् र शत्रुवत् व्यवहार गर्दैनन् ।

“भानन्द ! त्यसैले मसित मित्रवत् व्यवहार गर र शत्रुवत्

व्यवहार नगर । यही तिम्रीहरूको लागि बीचकालिक हित र सुख हुनेछ ।
 आनन्द ! म तिम्रीहरू प्रति कुह्यालेले काँचो भाँडा समात्ने जस्तो गरी
 व्यवहार गर्दिन' । परन्तु बार बार निग्रह गरी भन्नेछु (निगग्रह
 निगग्रह वक्खामि) । दोष बृर हुने गरी बार बार भन्नेछु (पबग्रह
 पबग्रह वक्खामि) । जो सार हो सो रहने छ (यो सारो सो
 उस्सति) ।"

भगवान्‌ले यस्तो भन्नुभएपछि सन्तुष्ट भई आयुष्मान् आनन्दले
 भगवान्‌को भाषणलाई अभिनन्दन गर्नुभयो ।

-
१. भनाइको मतलब कुह्यालेले काँचो माटाका भाँडालाई विस्तारै
 समात्छ । तर म त्यस्तो गर्दिन सारो गरी समात्छु र बार बार
 निग्रह गर्छु भनिएको हो । पपं. सू. IV. पृ. ११३.

७. गोध शाक्य

प रि च य

यो गोध शाक्य कपिलवस्तुवासी हृन् ।

एकदिन भगवान् बुद्ध कपिलवस्तुको न्यग्रोधाराममा बस्नु-
भएको थियो । त्यसबखत महानाम शाक्य गोध शाक्यकहाँ गएका
थिए । अनि गोध शाक्यसँग महानाम शाक्यले कति गुणले युक्त पुरुषलाई
तिमी छोटापल्ल पुरुष भनी ठान्छौ भनी सोध्दा उनले तीन गुणले युक्त
हुने पुरुषलाई छोटापल्ल पुरुष भन्ने ठान्दछु भनी ज्ञेका थिए ।

यस सम्बन्धमा भरू कुराहरू सबै अगाडि अनुदित मूल सूत्रमै
प्रष्ट भइसकेकं छन् ।

×

×

×

केही गोध नामहरू

- (१) गोध शाक्य—यी गोध शाक्य कपिलवस्तुवासी हुन् । यिनका कुरा यहाँ उल्लेख भएको छ ।
- (२) गोध जातक — यो जातक जा. भ. क. I-II. पृ. ३५६, नं. १३८ मा उल्लेख भएको पाइन्छ । यो जातकका कुरा भगवान्‌ले एक कुहक भिक्षुको कारणमा बताउनु भएको हो ।

अतीत समयमा हाँचा बोधिसत्व एक थल गोही भई जन्मिनु भएको थियो । एक बुविनीत तपस्वीले वहाँलाई मान्ने प्रयास गरेका थिए ।

- (३) गोध जातक—यो जातक जा. भ. क. I-II. पृ. ३६१, नं. १४१ मा उल्लेख भएको छ । यस जातकका कुरा भगवान्‌ले विपक्षीको पक्ष लिने एक भिक्षुको कारणमा बताउनु भएकी हो ।

यस जातकमा पनि हाँचा बोधिसत्व एक थल गोही भई जन्मिनु भएको थियो । बोधिसत्वको छोरा गोधपिल्लकले एक ककण्टक (Chameleon) सँग मित्रता राखेको थियो । पछि यो ककण्टकको कारणले थल गोहीहरूको विनाश भएको थियो ।

- (४) गोध जातक—यो जातक जा. भ. क. III. पृ. ५९, नं. ३२५ मा उल्लेख भएको छ । यो जातकका कुरा भगवान्ले एक कुहक भिक्षुको कारणमा बताउनु भएको हो ।

यस जातकका कुरा चाहिँ माथि नं. २ को जातकमा जस्तै हो ।

- (५) (पक्क) गोध जातक—यो जातक जा. भ. क. III. पृ. ७४, नं. ३३३ मा उल्लेख भएको छ ।

यसको अनुवाद लेखकको जा. सं. भा-२, पृ. ५६ मा उल्लेख भएको छ ।

×

×

×

मूल सूत्र—

कति धर्मले स्रोतापन्न हुन्छ ?

(गोधसक्कसुत्त^१)

यस्तो मेले सुने ।

एक समय भगवान् शाक्यजनपदको कपिलवास्तु नगर स्थित न्यग्रोधाराममा बस्नुभएको थियो ।

त्यसबखत महानाम शाक्य जहाँ गोध शाक्य गए त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि गोध शाक्यसँग महानाम शाक्यले निम्न प्रश्न सोधे—

“हे गोध ! कति धर्मले युक्त भएको पुरुषलाई तिमिले स्रोतापन्नमा पुगेको विनिपातमा नजाने र निश्चिन्तरूपले सम्बोधपरायण भएको पुरुष भनी जान्दछौ ?”

“हे महानाम ! तीन धर्मले युक्त भएको पुरुषलाई न स्रोतापन्नमा पुगेको विनिपातमा नजाने र निश्चिन्तरूपले सम्बोधपरायण

---

१. सं. नि. IV. पृ. ३१७: स्रोतापत्तिसंयुत्तं, भ. क. III. पृ. २११.

भएको पुरुष मनी जान्दछ । कुन तीन धर्म भने ?—‘हे महानाम !
 (१) यहाँ आर्यश्रावक बुद्ध प्रति भटल भद्दाले युक्त भएको हुन्छ—
 ‘यहाँ भगवान् भरहत् सम्यक्सम्बुद्ध...’ देवमनुष्यका शास्ता हुनुहुन्छ र
 बुद्ध भगवान् हुनुहुन्छ ।’ (२) धर्म प्रति भटल भद्दाले युक्त भएको
 हुन्छ—‘भगवान्को धर्म सु-भाष्यात छ’...विज्ञजनद्वारा आफं भषबोध
 गर्न पनि सक्छ ।’ (३) सङ्घ प्रति भटल भद्दाले युक्त भएको हुन्छ—
 ‘भगवान्को श्रावकसङ्घ सु-प्रतिपन्न छ...’ हात जोरी नमस्कार गर्न
 योग्य छन् र लोकवासीका निमित्त सर्वोत्तम पुण्यक्षेत्र पनि हुन् ।’

‘हे महानाम ! यी नै तीन धर्मले युक्त भएको पुरुषलाई म
 स्तोतापन्न पुगेको विनिपातमा नजाने र निश्चिन्तरूपले सम्बोधिपरायण
 भएको पुरुष हो मनी जान्दछ । तिमिले कति धर्मले युक्त भएको पुरुष-
 लाई स्तोतापन्नमा पुगेको पुरुष मनी जान्दछौ त ?”

‘हे गोध ! चार धर्मले युक्त भएको पुरुषलाई म स्तोतापन्नमा
 पुगेको विनिपातमा नजाने र निश्चिन्तरूपले सम्बोधिपरायण भएको
 पुरुष मनी जान्दछ । कुन चार धर्मले भने ?—‘हे गोध ! (१) यहाँ
 आर्यश्रावक बुद्ध प्रति भटल भद्दाले युक्त हुन्छ—‘यहाँ भगवान् भरहत्
 सम्यक्सम्बुद्ध... देवमनुष्यका शास्ता हुनुहुन्छ । (२) धर्म प्रति भटल
 भद्दाले युक्त भएको हुन्छ—भगवान्को धर्म सु-भाष्यात छ . विज्ञजन-

-
१. यहाँका बाँकी कुराहरू लेखकको बु. गृ. भा-१, पृ. ६८ मा हेर्नु ।
  २. यहाँका बाँकी कुराहरू लेखकको बु. गृ. भा-१, पृ. ६९ मा हेर्नु ।
  ३. यहाँका बाँकी कुराहरू लेखकको बु. गृ. भा-१, पृ. ६९ मा हेर्नु ।

द्वारा भाफं भवबोध गनं पनि सक्छ । (३) सङ्घ प्रति अटक भन्नाले युक्त भएको हुन्छ भगवान्को भावकसङ्घ सु-प्रतिपन्न छ...हात जोरो ममस्कार गनं योग्य छन् र लोकवासीका निमित्त सर्वोत्तम पुण्यक्षेत्र पनि हुन् ।’ (४) श्रेष्ठ तथा सुन्दर शीलले युक्त भएको हुन्छ—‘अच्छन्द, अखिद्र, निर्दागी, क्रमसहित, स्वातन्त्र्य, विज्ञप्रशंसित, दृष्टिद्वारा अपरा-मर्शित र समाधिसंवर्तनीक शीलले युक्त भएको हुन्छ ।’

“हे महानाम ! पछ, हे महानाम ! पछ । भगवान्लाई नै यी कुराहरू थाहाछ कि कुन धर्मले युक्त भएको पुरुष स्रोतापन्न हुन्छ ।”

“हे गोध ! त्यसो भए हामी जहाँ भगवान् हुनुहुन्छ त्यहाँ जाऔं र भगवान्लाई यी कुराहरू सुनाऔं ।”

अनि महानाम शाक्य र गोध शाक्य जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गई भगवान्लाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका महानाम शाक्यले भगवान् समक्ष निम्न कुरा बिनित गरे—

“भन्ते ! म जहाँ गोध शाक्य थिए त्यहाँ गएँ र उनीसँग मैले ‘हे गोध ! कति धर्मले युक्त भएको पुरुषलाई तिमीले स्रोतापन्नमा पुगेको पुरुष भनी जान्दछौ ?’ भनी सोधें । यसरी सोध्दा भन्ते ! मलाई गोध शाक्यले ‘हे महानाम ! तीन धर्मले युक्त भएको पुरुषलाई म स्रोतापन्नमा पुगेको पुरुष भनी जान्दछु’ भनी भने । यति भनी गोध शाक्यले मसँग सोधे—‘महानाम ! कति धर्मले युक्त भएको पुरुषलाई तिमीले स्रोतापन्नमा पुगेको...पुरुष भनी जान्दछौ त ?’ यसरी सोध्दा भन्ते ! मैले गोध शाक्यलाई यस्तो जवाफ दिएँ—‘हे गोध ! चार

धर्मले युक्त भएको पुरुषलाई म खोतापन्नमा पुगेको...पुरुष भनी जान्छु।' भन्ते। यति कुरा सुनी गोध शाक्यले भने—'हे महानाम ! पण्ड, हे महानाम पण्ड । भगवान्लाई नै यी कुराहरू थाहाछ कि कुन धर्महरूले युक्त भएको पुरुष खोतापन्न हुन्छ ।'

१—'भन्ते ! यहाँ कुनै धर्मको बारेमा चर्चा उठेको बेलामा भगवान् एकापट्टि र भिक्षुसङ्घ अर्कापट्टि भएमा मचाहिं भगवान्पट्टि नै रहने छु । यसरी म भगवान् प्रति अति प्रसन्न छु भनी मलाई भगवान्ले स्वीकार गर्नुहोस् ।

२—'भन्ते ! यहाँ कुनै धर्मको बारेमा चर्चा उठेको बेलामा भगवान् एकापट्टि र भिक्षु तथा भिक्षुणीसङ्घ अर्कापट्टि भएमा मचाहिं भगवान्पट्टि नै रहनेछु । यसरी म भगवान् प्रति अति प्रसन्न छु भनी भगवान्ले मलाई स्वीकार गर्नुहोस् ।

३—'भन्ते ! यहाँ कुनै धर्मको बारेमा चर्चा उठेको बेलामा भगवान् एकापट्टि र भिक्षुसङ्घ, भिक्षुणीसङ्घ तथा उपासकहरू अर्कापट्टि भएमा मचाहिं भगवान्पट्टि नै रहनेछु । यसरी म भगवान् प्रति अति प्रसन्न छु भनी मलाई भगवान्ले स्वीकार गर्नुहोस् ।

४—'भन्ते ! यहाँ कुनै धर्मको बारेमा चर्चा उठेको बेलामा भगवान् एकापट्टि र भिक्षुसङ्घ, भिक्षुणीसङ्घ, उपासकहरू तथा उपासिकाहरू अर्कापट्टि भएमा मचाहिं भगवान्पट्टि नै रहनेछु । यसरी म भगवान् प्रति अति प्रसन्न छु भनी मलाई भगवान्ले स्वीकार गर्नुहोस् ।

[२६०]

बुद्धकालीन राजपरिवार-२

५-“मन्ते ! यहाँ कुनै धर्मको बारेमा चर्चा उठेको बेलामा भगवान् एकापट्टि र भिक्षुसङ्घ, भिक्षुणीसङ्घ, उपासकहरू, उपासिकाहरू तथा देवसहित ब्रह्मा मार भ्रमण ब्राह्मणहरू भर्कापट्टि भएमा मच्चाहिं भगवान्पट्टि नै रहनेछु । यस्तो म भगवान् प्रति भति प्रसन्न छु भनी भलाई भगवान्ले स्वीकार गर्नुहोस् ।”

“हे गोघ ! यस्तो मन्ते महानाम शाक्यलाई तिमी के भन्छौ ?”

‘मन्ते ! यस्तो मन्ते महानाम शाक्यलाई म केही भन्दिन सिबाय कल्याण र सिबाय कुशल ।’

Dhamma.Digital

आचार्य भिक्षु अमृतानन्दद्वारा संकलित

“बुद्धकालीन राजपरिवार”

भाग-२, संग्रह-२५

नामावली

अ

अङ्गमगध ३७, १८५, का राजा

१५, देशका राजा १

अङ्गुत्तरनिकाय ४६, सप्तकनिपात

५०

अङ्गुत्तर अट्टकथा ११८

अजातशत्रु ८, ९, १५, १७, २५,

५०, ६२, ८४, ८७, ९०,

९२, १३०, १३२, १७१,

१७४, आई ६४, कहीं गई

२३, का वल्लभ १८३, का

८७, का छोरा १९, का

सहायता लिई २३, कुमार

७१, ७२, ७३, ७७, राजा

१८१, बसेको ठाउँमा ९,

भनिएको हो २, हुन् १,

जस्ता भट्टा हुने ५७, मन्ने

नामकरण गरे ४, वंशेही-

पुत्र ९४, कुमारलाई ७६,

७७, कुमारले ७७, कुमार-

वत्थु ७३, कहीं गई ५९,

को ६, १३, को भाता

चल्यो ५१, को मनमा

१०, २६, को काष्ठमा

६८, को निरोधमा ८३,

८७, को जन्म ८२, को

मित्रताको चिन्ह हो १८,

लाई १०, १५, १६, १७,

१८, ७४, ८८, १७४,

१८०, लाई मारिहाले

४२, लाई मारे ४२,

१०५, लाई समाप्त

बाहनेले १६, ले ९, १०,

१५, २०, २३, २४, २८,

४२, ४५, ५१, ६२, ६३,

८२, ८३, ८६, १०५,

१३४, १७०, १७१, १७३,

१७५, १७७, १७८, १८२,	अनाथपिण्डिकको २३४
१९१, ले घनाढन लगाए-	अनाथपिण्डिकका साथी २२५
को ६५, ले प्रसेनजित	अनुरुद्धले ४२, मारे १०५
राजालाई पठाएको १७,	अनुरुद्ध स्थविरकहाँ छन् ? ८
ले मारेपछि २१९, संगको	अनुरुद्ध महास्थविर ६३, हर्ष ६३
युद्धमा १५, संग युद्ध गरे	अनुरुद्धलाई मारे ४३
१७	अनुप्रियामा ६७
अजातशत्रु राजकुमार ६, ९, ६७,	अनोत्पत्त ११७
६८, संग ७४, लाई ६७,	अम्बलट्टिक १८०
६८, ७३	अमय १८५, २१६
अजातशत्रु राजा २६, ३०, ४३,	अमय नामक एक ब्राह्मण २१७
४६, ६१, ९८, लाई ५०,	अमय नामहरू २१७
द्वारा ५८, ले ११, १२,	अमय स्थविर २१७, २१८, २२०
१५, १८, २२, २४, २५,	अमयमातु थेरीगाथा २१९
२७, २९, ४६, ६५, ६६,	अमयत्थेर अपदानं १८६, १९२,
कहाँ गई ४८, का ६६, का	२१८
छोरा १८, को परिचय	अमयत्थेरस्त अपदानट्टकथा १८६
६६, को पालामा ६६, को	अमयत्थेर गाथा १६२, २१८
निन्दा गर्ने २४, को ८२,	अमयत्थेर गाथट्टकथा १८६
को महारानी ६५	अमयत्थेर गाथा अट्टकथा १८६,
अजित केशकम्बल १३, ११६, को	१८९, १६१
मत्त ११९, परिचय ६३,	अमयत्थेरस्त गाथावण्णना २१७,
संग ११६	२१६
अर्थवशीं बुद्धका उपस्थाक २१६	अमय स्थविरको हो २१८
अन्धकविम्बमा २६	अमयत्थेरीगाथा २१८
अन्धकविन्द मन्ने गाउँमा २६	अमय मन्ने पुत्र १९३

अभय राजकुमार १८५, १८६,
 १८७, १८९, १९६, १९७,
 २००, २०३, २०९, २१९,
 का पिता १८९, को
 अन्तःपुरमा १९७, को
 काखमा २०५, को छोरा
 १८६, को कारणले १८९,
 को पुत्र हुं १८९, को कुरा
 सुनी १९७, की माता
 २१९, ले १८७, १८८,
 १८९, १९१, २०३, २०८,
 २०९, लाई १९१, गए
 २०३, वत्थु १९०, २२०,
 भिक्षु भएपछि २१९, संग
 सोके १८८, संग १९८,
 संग सीधुभयो २०५,
 सुत्तं २००, २२०, सुत्त-
 षण्णमा १८३

अभयसुत्तं २०९, २१९, २२०

अभयप्पत्तसुत्तं २२०

अभयसमानसुत्तं २२०

अभय लिच्छवी २१५, २१९,
 २२१, भन्दछन् २१६,
 लाई २१६, २२३, ले
 २२१

अभिसारपेत्तं ७७

अल्लकप्पका बुलयहरूले ५४
 अल्लकप्पमा एउटा ५८
 अशोक धर्मराजा हुने छन् ६१
 असीति महाश्रावक ८, हरू ६१,
 हरू बसेका ठाउँहरू ८

आ

आदित्तसुत्तषण्णना ९

आमन्व ९१, १८१, १८३, २२१,
 २४०, को सुभाषितलाई
 २२३, स्थविर कहाँ छन् ?
 ८, महास्थविर चाहिँ ६३,
 लाई १७९, १८१, लाई
 अभिवादन गरी २२१,
 लाई यस्तो भने २२१,
 लाई सम्बोधन गर्नुहुँदै
 ५०, ले १७९, १८०, संग
 १७९, १८०, स्थविरले
 २१६, महास्थविरकहाँ
 गएका कुरा २१६, महा-
 स्थविरकहाँ गएका थिए
 २१५, महास्थविरसंग
 २१५, स्थविर २३८, लाई
 यस्तो भन्नुभयो २४०
 आस्रपाली गणिका १९४, १९५,
 लाई पनि देले १९५

ब, ए	उपनन्द ६६
उगग २२५, २२६	उपस्सयमुत्तवण्णना ६१
उगगत २२६	एलेय्य २२५
उद्गत २२५, २२६	क, का
उगगराज महामात्थ २२४, २२६;	ककुध ६६, देवपुत्र ६९, देवपुत्रको
को कुरामा २२७	७०, देवपुत्रले ६६, ७०
उगगराज महामात्थ ३२८, से २२८	ककचूपमसुत्तं ६१
उगग थेर २२६	ककचूपमसुत्तवण्णनाले ९१
उगगत्थेरगाथा २२७	कपिलवस्तुका शाक्य २३१, हक
उगगत्थेरस्त गाथा २२६	२३१, २३४, हकले २३१,
उगग निगमवासी २२६	२३२, २३३
उगगसुत्तं २२७, २२८	कपिलवस्तुका शाक्यहकले ५४
उज्जनका २८	कपिलवस्तुको २५३
उज्जनवासी १८५	कपिलवस्तु नगर २५६
उत्तर मन्ने १६	कपिलवस्तुवासी हुन् २३७, २५३
उदयमद्द ४२, पनि १०४, से ४२,	कपिलवस्तुमा ५८, २३१, २३४,
१०५, लाई मारे ४२,	२३९, भिक्षाटन् गरिसके-
१०५, कुमार पनि १०३,	पच्चि २३९
राजकुमार १८, १९, ६५,	कपिलवस्तुस्थित २३६
१०४, १०६	कर्णमण्ड ११७
उवानपालि ६६	करोतोमुत्तं ११२
उवानटुकथा २४३	कलन्दकनिवापमा ७१, १८१,
उपक मण्डिकापुत्र ४८, का कुरा	१६४, २००
४८	कस्सपसंयुत्तले ९१
उपकसुत्तं ४८	

कालखेमक २३७, शाक्य २३७,
शाक्यको विहारमा २३९,
२४०, शाक्यको विहार हो
२३९, विहारमा २३७

काशी गाउँ ८२, पनि १७, को
कारणमा १५, दिने छैन
१५, मा ८२, ८३, ८६,
८७, मा हमला गरे ८३

काशी भन्ने गाउँ १, १५
कालशिलामा बस्दैछन् ४९

कि, कु, के

किम्बल स्थविर कहाँ छन् ? ८
कुण्डधान स्थविरले लिएका थिए
२२६

कुणालक ११७

कुम्भीर १८५

कुशीनगरका भल्लहरूकहाँ ५४,
१७५, १७७

कुशीनगरदेखि ५६

कुशीनगरबाट राजगृह ५६

कुशीनगरमा ५१, ५२, ५३, ५४,
६३, थिए ५४, एउटा
५८, परिनिर्वाण हुनुभयो

१७५, १७६, परिनिर्वाण
भएपछि २३३

कूटागार शासामा २१५, २२१
केशकम्बली ११९

केशकम्बलले ११६, २२१

केशकम्बलसँग ११६

केशकम्बलको भाषणलाई १२१

को, कौ

कोणागमन बुद्धवंसो २२५

कोलियपुत्रको ६६

कोलियहरूले २३२

कोलिय र शाक्यहरूका बीच २३२

कोशलकी बहिनी ?

कोशल राजाकी छोरी ६५

कोशल राजाका महामास्य हुन्
२२४, २२६

कोशल राजाको मनमा १८

कोशल राजासँग १७, पनि ८, युद्ध
१५

कोशल राजा मृत्यु भएको खबर
सुने १८

कोशलदेवीको १, पनि मृत्यु भएको
थियो १५

कोशलदेवी गर्भिणी हुँदा २

[२६६]

बुद्धकालीन राजपरिवार-२

कोशलदेवी पनि मरिन् १५

कोशलदेवीलाई १५

कोशलदेवसँग १

कोसलरञ्जो पराजयवत्थु १५

कोसलसंयुक्तं ८२, ८६

कोमारभृत्य १९७

कौशम्बीको निमित्त ६७

कौशम्बीमा ८, ६७, पुगुमयो ६७

ख, ग, घ

खण्डहाल जातक २३

गया गाउँको भासपासमा ६

गयाशीर्ष पर्वतमा ९

गहपतिवग्गो २२५, २२६

गृद्धकूट पर्वतको बीचमा ३५, ३८

गृद्धकूट पर्वतबाट २३, दुंगा

खसात्त २४

गृद्धकूट पर्वतमा १७३, २०६

गृद्धकूटमा बसिरहनु भएका ४८

गोध जातक २५४, २५५

गोध नामहरू २५४

गोधपिल्लकले २५४

गोध शाक्य २५३, २५४, २५६,

२५८, कहाँ गएका थिए

२५३, सँग २५३, लाई

२५८, ले २५८, ले भने

२५९, सँग २५६

गोधसक्कमुत्तं २५६

गोपकमोगल्लान ६६, १८३,

ब्राह्मण १८३, ब्राह्मणले

१८४

गोपकमोगल्लानमुत्तं ६६, १८१

गोपकमोगल्लान सूत्रबाट २९

गोपकमोगल्लानमुत्तवर्णना २९,

१८३, ले २९

घटाय शाक्यको विहारमा २४०

घटाय शाक्यको विहार हो २४०

घटाय शाक्यले बनाइराखेको

विहारमा २३८

घोषिताराममा ६७

च, ज

चण्डप्रवद्योत राजा २८, १८२

चीवरमुत्तं ६१

चीवरवखण्ठकं १८८, १६४

चातुमंहाराजिक देवलोकको १३

चुल्लसेट्ठिपेतवत्थु २८

चुल्लहंस जातक २४

चूलसुमहायवत्थु २२५

चूलसुभद्राको पतिकुल साकेत नगर

२२६

चूलसुभद्राको निस्तोको सलाक

२२६

चूलसुभद्रालाई २२५

जनवसभ भन्ने यक्ष १३

जनवसभ यक्षको बारेमा १३

जातकट्टकथा ६५

जानुश्रोणी ब्राह्मणलाई २२०

जीवक ३३, ३६, ३९, १८८,

१९७, कथा १८६, १९४,

कथाले १८८, वत्थु २४,

१८६, १८७, १८८, १९४,

वत्थुमा १८७, चाहि ३२,

को ३४, कुमारभञ्ज

१८८, माथि आशंका ९९,

लाई ३१, लाई यस्तो

लाग्यो ४१, लाई पठाइ-

दिए १९१, ले ३२, ३४,

३५, ३६, ३७, ३९, ४०,

४१, १८९, ले सोचे ३६,

कौमारभृत्य ३८, ९०,

९५, १९७, १९९, कौमा-

रभृत्यको ९०, कौमार-

भृत्यको मनमा १९८,

कौमारभृत्यलाई ९५,

१९९, कौमारभृत्यलाई

यस्तो भने १००, कौमार-

भृत्यले ९६, १९८, कौमा-

रभृत्यसँग ९६, जन्मेका

हुन् १८९, पनि शान्ति-

प्रेमी छन् ३२, कं भाञ्ज-

वनमा ३५, को भाञ्जवन-

मा १७७, १८०, भाञ्ज-

वनमा गई ५२, भाञ्जवन-

मा गए ९५, भाञ्जवन हो

९६, वंद्य १९१, वंद्य

पनि ३०, वंद्यलाई १८२,

को सहायता लिई ३१,

को हात समाती १०१,

सँग ३१, सँग सोधे ४१

जीवकाय १२३

जेतवनको बाहिरं २८

जेतवनाराममा २२४, २३४

जेतवन बिहारमा गई १६

जोतीय सँठ ६, २०, को ६, २०,

को प्रास्ताव २०

जोतियसेट्टिवत्थु ६

जोतियत्थेरवत्थु २२

जोतीय स्थबिर २२

त, थ	देवदत्त १०, २३, २८, ६८, ७३, ७७, २०१, अच्चिकिस्स्य २०२, अपायिक हुन् २०४, कहीं ७२, कल्प- स्थायी २०१, कल्पस्थायी हुन् २०४, का उपस्थायिक ४८, को ६८, ६९, ७२, को कुरा सुनी २४, ४३, को कुरा सुनेर १०१, १०६, को कुमन्त्रण सुनी २८, १८२, को अर्क स्वभाव षियो ७५, को मनमा ८, १०, ६७, भिक्षुको मनमा ६७, को कुमन्त्रण सुनी १९१, को उपस्थानको निमित्त ७१, को बारेमा ४८, ७५, को सत्संगतपद्धि २५, को सत्संगत गनं पनि छाडि- दिए २५, को सत्कारको निमित्त ९, को सहूत गर्दै छन् २४, जस्ता चोर २५, ने सम्फनुपठं ७५, बत्थु ९, २४, २५, ६७, स्थविर कहीं छन् ? ८, यिए त्यहाँ गयो ८१, संगको
सच्छसूकर जातक १७, ६५, मा १६	
सतिय अभव्वट्टानमुत्तले ४६	
त्रयस्त्रिंश देवलोकबाट ३३	
सक्षशिला १९८, को चारैतिर १९८, मा १९८	
सालच्छिग्रगल्पम १९१	
सिकमातिकानिद्देशो १५४	
सियगल ११७	
सिस्सदत्तथेर अभयादि २१७	
सिस्सदत्त थेरसंग २१७	
सुवित लोकबाट १३५	
थुस जातक २, का कुरा ५	
थूपाराम चंश्य जत्रे षियो ६१	
थेरगाथा अट्टकथा २२	
द, ध	
दीघभाणक अभय २२०	
दीर्घकारायणले १८	
दीपङ्कर बुद्धको पालादेखि १३५	
दुतिय उगगमुत्तं २२६, २२७	
दुतिय सङ्गाममुत्तं ८६	
दुतिय सङ्गाममुत्तवण्णना १६	

भेट ९, ६७, संगको भेट-
घाट ८, संग सतसंगत गर्नु-
भन्दा अगाडि २५, लाई
महत बिइरहेको कुरा २४,
लाई ७५, लाई पठाइरहे-
को २५, लाई पनि मान्नु-
पछं ७४, ७५, लाई मान्नु-
पछं ७६, लाई यस्तो भग्यो
८१, लाई सहयोग २३,
७७, लाई सुनाए ११, ले
२३, २४, ६८, ६९, ७०,
७३, ७४, ७५, ७७,
१०६, ले जस्तो भन्नुहुने
छ ७७, ले जस्तो भन्नुहुन्छ
त्यसो गर २३, ले भन्नुभए
बमोजिम २४, रिसाएका
बिए २०२, २०५, हुं ६८,
हुं भनी चिनाए ६, हुनु-
हुन्छ भने ६८, को कुमन्त्र-
णद्वारा २०

द्वीण ब्राह्मण ५४, कै सुफाउ भन्नु-
सार ५५

धनपाल २३

धनपालक १०१

धनबगो २२८

धनुगह भन्ने १६

धम्मचक्रपवत्तनं १५०

धम्मचेतियसुत्तवण्णना १८

धम्मपवट्टकथा १५

धम्मरक्खित १६

धम्मसंगणि भट्टकथा २२०

धातुपेतवत्थु भट्टकथा ५७

न

नत्थिबिन्नसुत्तं १२१

न्यग्रोधारामको २३७

न्यग्रोधारामभिन्न २३८

न्यग्रोधाराममा २३६, २५३, बस्तु

भएको थियो २५६

नाथपुत्र १२५

नागदासलाई ४३

नागदासले ४३

नागदास राजालाई १०५

नालागिरि २३, ४३, १०१, हात्ती-

लाई २४, हात्तीलाई

पठाउनु २४, हात्तीलाई

छाडीदिए २४, हात्ती मागे

२४

नालागिरिपिसनं १०६

निगण्ठ १२५, को नाश भयो २०३,

को मत १२४, ले मोहित-

पारी १६३, शिष्य १८९,

२००, सर्वज्ञ हुन् या

[२७०]

बुद्धकालीन राजपरिवार-२

होइनन् ? २१६, सुत्तं ६४, २००, २२१	पठम सङ्गामसुत्तवण्णना ८२ पठम सामञ्जसुत्तं १०१
निगण्ठ-नाटपुत्र ९४, १२४, २००, कहाँ गएँ २०३, का अनु- यायी यिए २१५, का भक्त १८६, को भाषणलाई १२६, को सम्बन्धमा ६४, लाई २००, लाई प्रत्युत्तर दिई २०२, ले १२४, १२५, २००, संग ६४, १२४, १२५, संग सोधेँ २०४, मग्घन् २१५, परिचय ६४	पण्ड राजाले १४३ पण्डित कुमार लिच्छवी २१५, २२१, ले २१६, २२३ पण्णकभूमि ११६ पत्तन गाउँको आधा भागमा ५१ पत्तन भन्ने गाउँको ५० पवञ्चसूदनी ४६ पद्मावती १८५, गणिका १८५, गणिकाकी २१८, गणिका थिइन् २१९, गणिकाको कोखबाट जन्मेको २१६, मिक्षुणी मएपछि २१८
निगण्ठ-नाटकका अनुयायी हुन् २१९	परिवारवालि २१७
प	प्रकुध कात्यायन ६४, १२२, को मत १२२, को भाषणलाई १२३, ले १२२, १२३, संग १२२, १२३
(पक्क) गोघ जातक २५४ पकुधकच्चान ६४, १२२, संग सत्संगत गर्नुहोस् ६४, परिचय ६४	प्रत्येकबुद्ध ४७, १०७, हल् १३५ प्रबचोत प्रति १८१ प्रबचोत राजाको २९ प्रबचोत राजाले २८ प्रसेनजित् १, कोशल १५, कोशल राजा १८, ८३, ८४, कोशल राजाको मनमा
पञ्चरथसुत्तं ६, ७१ पञ्चरथसुत्तवण्णनाले ७१ पञ्चसतिकवखण्णकं १७९ पठम उगसुत्तं २२५, २२७ पठम सङ्गामसुत्तं १, ८२	

८७, कोशल राजाको	पेतवत्यु अर्थकथाले ५७
बिरोधमा ८२, कोशल	
राजाले १५, १६, ८३,	ब
८६, ८७, ८८, कोशल	बनारसमा २६
राजासंग युद्ध १७, ८२,	बहुधातुकसुत्तवर्णना ४६
राजाहरूको बीचमा १७,	वात्सितिम पाचित्तियं २५
राजाले १७	बाहित सूत्रमा १७
पाटलिग्राममा ६६	बाहिर निदान कथा २०, ६३, ६४,
पाटलिग्रामियसूत्र ६६	६५, ६६
पाटलिपुत्र ६६	बिम्बिसार १०६, १९५, को ६,
पाटलिपुत्र नगरभाषनं ६६	को विवाह १, का छोरा
पावाका मल्लहरूले ५४	२०, लाई १५, ७४, १९५,
पावामा एउटा ५८	लाई मारे १५, ४२, ले
पासरासिसुतं १५०	७६, संग आउँदा १०१,
पिप्पलीवनीष मौर्यहरूले ५८	मन्ने राजा १८५
पियजाति सुत्तंमा १७	बिम्बिसार राजा ५, ६, ८, १८६,
प्रियदास मन्ने कुमार ६१	का २२, २८, का छोरा
पीतिविमानभट्टकथा ५८	२१८, २१९, का छोरा
पूरुष करयप ६२, ११३, को भाष-	हुन् १८६, का साथी
णलाई ११३, ठान्दछन्	१८२, को २, १९३, को
११२, थिए ११०, यस्तो	तरफबाट २१९, को नाती
मन्छन् २०९, ले १११,	१८९, को हत्या गरे २८,
संग ११२, संग यस्तो	लाई ११, लाई मारे
सोधें ११०, संग सम्भोवन	१०५, लाई हत्या गरी
गरे ११०, को मत १११,	२८, १८२, ले ७, १८२,
को सत्संगत गर्नुहोस् ९३	१९०, १९१, संग २५

[२७२]

बुद्धकालीन राजपरिवार-२

बिम्बिसार राजवत्थु १८६, १९१

बुद्धरखित १६

बोज्जङ्गसंयुत्तं २०९

बोज्जङ्गसंयुत्तमा २२०

ब्रह्मजाल (सूत्र) १७६, को निदान
१८०

ब्रह्मजालसुत्तवर्णना १३६, १४३,
१४४, १४६, १४८

ब्रह्मवत्त माणवको कारणमा १८०

ब्रह्मयाचनकथा १४९

भ, म

भगु स्थविर कहाँ छन् ? ८

भद्वाराम २२६, मा २२७

भयभेखसुत्तं ६७

भेसज्जकखन्धकं १३७

भक्खलिको सिद्धान्त ११४, अनुसार
११४

भक्खलिगोशाल ९३, ११३, को
मत्त ११३, को भाषणलाई
११८, ले ११४, ११८,
संग ११३, ११८, संग
सत्संगत गर्नुहोस् ६३

भगधराजा ५४, ७६, ८२, ८३,
८४, ८६, ९०, १७०,

१७१, १७३, १७४, १७५,

१७७, १७८, १९५,

अजातशत्रु ९३, ९४, ९५,

९६, १००, १०३

भगध महामात्य १७३, १७४

भगधराजा बंधेहीपुत्र ८७, १३०,
१३२, १३४

भगसंयुत्तं १०९

भज्जिमत्तिकाय १७, ४५

भण्डलमालको द्वार १०१, हो
१००

भण्डलमालको बंलो हो ४१

भण्डलमालमा ४०, १००, १०१,
१०२

भदकुच्छि ४

भध्यजनपदमा १३५

भल्लसेकरले १८, २२७

महाकाश्यप ६३, ले १७९, १८०,
प्रमुख ६५, स्थविर कहाँ
छन् ? ८ महास्थविर ६२,
महास्थविरले ५९, ६१,
६३

महाकोशल १, की छोरी हुन् ८२,
राजाले १, १५, राजाकी
छोरीका पुत्र हुन् ९१

महागतिम्ब अमय स्थविर २१८,
२१९

महाबिद्धिसुत्तं मा ११८, १२३

महानाम शाक्य २५३, २५६,
२५८, लाई २६०, ले
२५३, २५६, २५८

महापरिनिब्बानसुत्तं ५४, ५५,
६६, १७५, १७८, २३३

महापरिनिब्बान सूत्रको ६६

महापरिनिब्बान सूत्रमा ५३

महापरिनिब्बान सुत्तवण्णना ५१,
५२, ५६, ५८, ६२,
१७५, १७७, ले ४७

महामायादेवी ६१

महामुण्डलाई १०५

महामुण्डले १०५

महामुण्डकलाई मारे ४२

महामोगल्लानत्थेरवत्थु ५०

महामौद्गल्यायन ४९, ६९, को
६९, मन्ने ४८, लाई ६६,
लाई मारे ४६, लाई
मारेका ह्वी? ४६, ले
६९, स्थविर कहाँ छन् ?
८, स्थविरको सहायता-
द्वारा २२

महावग्गालि ६६, १८७, १८८

महावनको २१५, २२१

महावंसटीका २०

महामुञ्जतासुत्तं २३९

महामुञ्जतासुत्तवण्णना २४०,
२४१, २४८, ले २४३,
२४८

महामुभद्राको निम्तोको सलाक
२२६

महामुभद्राको पतिकुल थियो २२६

मिगार २२८

मुचलिन्द ११७

मूत्तिक जातकका कुरा ५

मृगार मन्ने सेठ २२४

मृगार सेठ २२८

मौद्गल्यायनलाई ४६

य, र, ल

यमक मोलीयक्षले ५०

रथबाट जाँदा ३५

राजगृह १६४, को ९०, को गृह-
कूटमा ५०, को प्राकार
३५, को पूर्वदक्षिण दिक्षा-
तिर ५९, को बाटामा
२४, स्थित ७१, १७३,
१८१, १६४, २००, २०९,

बाट ६६, तिर लागे १८,
१९९, तिर गए ६८, मा
१७८, १८०, मा आइसके-
पछि २९, मा एउटा ५८,
मा जाभौं ६३, मा पुगेका
थिए २६, नगरमा ६,
३०, ३८, ५६, ५८, ६४,
१९५. नजिकको २६,
नगरको प्रतिस्करण २९,
र नालन्दाको बीच १८०

राजा मागथो ५३
रामग्रामका कोलियहरूले ५४
रामग्राममा एउटा ५८
रामग्राममा चाहि ५६
रोहणीका नाती मृगार २२८
रोहिणी नदीको कारणमा २३२
सामसङ्कारसंयुक्तं ७१
लिच्छवीहरू २१५
लोहितुप्पावकम्म १०६
लंका स्थित ५९

ब

बजिर १७, कुमारीको तरफबाट
१८, कुमारीलाई विए १७
बजिरी १७

बज्जिसत्तकवग्गो १७३
बज्जीमाथि १७३, हमला गर्ने
बाहन्छन् १७४
बज्जीहरूको विनाश पार्नेछु १७३
बज्जीहरूलाई १७४
बड्ढको सुकर जातक १५, १७,
६५
बड्ढकोसुकर जातकं १
बखंकार ५०, को ६६, ब्राह्मण
भानन्दसंग १८४

बस्तकार ५०, ले ५०, ब्राह्मण
१७४, ब्राह्मणले १७४,
ब्राह्मणलाई बोलाए १७३,
द्वार ५०, सुत्तं १७३,
२२५, सूत्र ५०

बस्संवत्थसुत्तं २३४

बालसुत्तं १६१

बिजिताधी ४७

बिड्डम १८, माथि हमला गर्ने
बिचारले १८, राजकुमार-
लाई १८, वत्थ १८

बिदेह रानाका ९१

विमानवत्थु भट्टकथामा ५८

विश्वकर्मालाई बोलाई ६२

विश्वकर्माते बनाए जस्तै गरी ६५

विसालबन्धी विमान भट्टकथा ५८

बृजोपुत्रीहरूको ५१

बृजो र मगधको बीच ५०

बृजोमाथि हमला १७३

बृजोहरू ५०, माथी ५०, माथी

हमला गर्न चाहन्थे ५०,

लाई ५०

बेणुवनको ७१, १८१, १९४,

२००, आरक्षा १८३

बेठद्वीपका ब्राह्मणहरूले ५४

बेठद्वीपमा एउटा ५८

बेदेहि पुत्तो ९१

बेदेहो ९१

बेमार पर्वतको ६४

बेदेहो ६१, पुत्र ८२, ९०, ९१,

१७३, १७४, १७५, पुत्र-

लाई १२, ६३, ६४, पुत्र-

लाई प्रत्युत्तर दिई ९६

बेदेहमुनि ९१

बेशालीका लिच्छवीहरूले ५४

बेशालीको २१३

बेशाली स्थित २२१

बेशालीमा १६५, एउटा ५८

बेशाली नगर १९४, १६५, मा गए

१६४

बेशालीवासी २२५, उग २२७,

हुन् २१५, २१६

बंभरण राजाको १३

श, स, ह

शाकले ५७

शाक देवेन्द्रकाहाँ गई ५७

शाक देवेन्द्रलाई ५७

शाक देवेन्द्रले ४७, ५७

शाक देवराजाले ६२

शाक्य जनपदको २५६

शाक्यहरूले २३१, २३२, २३४

शालबती १६५, ले १८७, मग्ने

गणिका १८६, गणिका

१८७, १६५, १९६,

गणिकाको १८९, गणिका-

को कुरा १६६, गणिकाको

गर्भ १९६, गणिका गर्भिणी

छे १९६, कुमारीलाई

१६५, गणिकाले १८७,

१९६

शीलच २२

शुशोबन महाराजा ६१

भावस्ती गए ६३

आबस्तीमा २३४, गई २८, जानु- भयो ६३	सामञ्जफलसुत्तं १८, ६५, ६०
सकलिक सूत्रवर्णनामा ४	सामञ्जफलसुत्तबाह १९
सङ्खिञ्च जातकं २८	सामञ्जफल सुत्तले ३२
सङ्खभेद कथा २०१	सामञ्जफलसुत्तवर्णना २, ६, १३, १४, २४, २५, २६, ३०, ३१, ३४, ३५, ३७, ३८, ४२, ४५, ४७, १०१, १०२, १०७, १०९, १२९, १३५, १४८, १५०, १५३
सञ्जयको मत १२६	
सञ्जय बेलट्टपुत्रको भाषणलाई १२८	
सञ्जय बेलट्टपुत्र ६४, ले १२७, १२८. परिचय ६४, संग ९४, १२६, १२८	सामञ्जफल सूत्रवर्णनाले ४७ सारिपुत्र भादि ८४
सन्तति महामात्यले ४ं १९०	सारिपुत्र स्थविर कहाँ छन् ? ८
सन्तति महामात्यको कुरा १६०	सारिपुत्रमोद्गत्यायन २३४, २३५
सन्तति महामात्यको स्त्री १६०	साल्ह लिच्छवीसंग गएका थिए २१५
सप्तपर्णी गुफाद्वारमा ६४	
सतिपट्टान सुत्तवर्णना २१७	साल्हसुत्तं २१५
सन्दकसुत्तं १२१, १२३, मा ११८	सिद्धार्थकुमारसंग जन्मेका ६१
सन्दक सूत्रमा पनि ११२	सिंहप्रपात ११७
सन्दकसुत्तवर्णना ११७	सौलवत्येरगाथा अटुकथा २२
सरभङ्गजातक ५०	सौहसुत्तं ९७
सरीरघातु विभाजनं १७५	सुजाताले दिएको भोजन १३५
साकेत नगर पुरवा १६६	सुञ्जतासुत्तवर्णना २४२
साधुसुत्तं ६८	सुनीध ६६, वर्षकार ६६
सामञ्जफल (सूत्र) १८०, को निदान १८०	सुनीधवस्तकार बत्थुबाट ६६ सुप्रिय परिव्राजक १८०

सुमङ्गलविस्वासिनीले ७, ३५, ४७

सेखसुत्तं २३२

सेखसुत्तवण्णना २३३

सोतापत्तिसंयुत्तं २३४, २५६

संघभेदसुत्तवण्णना २५

संजीव जातक ९, २८, ३०

हस्तीग्रामवासी २२६, उग्ग २२७

हरितमातु जातकं १

हेतुसुत्तं मा ११४

Dhamma.Digital

शब्दावली

अ

अश्रुण कें १५७
 अक्रिया कुराको ११२
 अक्रियाको कुश सुनाए ११३
 अकिरियं ११२
 अकुशल धर्महरू १४६
 अकुशलताको कारणले १७१
 अकुशलबाट अलग भई १५७
 अकृत १२२, १२३
 अकृतविध १२२, १२३
 अर्कै अर्कै कुरा बताए १२३
 अर्कै स्वभाव छ ७५
 अकथं कथी १५५
 अखण्ड २५८
 अग्र उपस्थाक ४३, १०६
 अङ्गप्रशयङ्ग १४६
 अङ्गविबद्या १४२
 अङ्गरक्षक हाकिमहरूले ७३

अग्रबीज १३७

अग्रश्रावकहरू १०७, १३५
 अङ्गार राखी बनाएको एउटा ५८
 अधि अधिका राजाहरूले ५
 अछिद्र २५८
 अञ्जन कर्म १४८
 अञ्जन दिने कर्म १४८
 अञ्जन लगाउने १४०
 अष्टपद १३९
 अष्टपुरुष भूमि ११६
 अष्टसमापत्ति ध्यानमा बस्ने २४८
 अष्टांश गरी १६०
 अट्टारबटा बिहारहरू थिए ६४
 अण्डज प्राणीहरूलाई ११५
 अणुमात्र बोधमा पनि १३६, मय-
 दर्शो भई २२२
 अस्त १४५
 अस्तरण १४०
 अन्तर कल्पहरू छन् ११५

अन्तर कल्पहरू हुन्छन् ११६
 अन्तरधाम पनि हुन्छ १६२
 अन्तःपुरका ७३
 अन्तःपुरमा ७३, पसेको देखेर ७४
 अन्तेष्टिक्रिया गरे १४, १८
 अन्तिम जन्ममा १६३
 अन्तिम बशंन १२
 अन्तेवासी उपद्रव २४६, २५०, को
 कारणबाट २५०, मनिच्छ
 २५०
 अर्थयुक्त १३४
 अस्थिधानुहरू ५३, ५५, ल्याडनको
 निमित्त ५३
 अस्थिर १५४
 अधर्मकर्म ११५, ११६
 अन्धकारमा २०८, तेलको वियो
 राखिदिदा १७०
 अन्धकार भएकोले ९८
 अव्यात्मको शून्यतामा २४२,
 २४३, २४४
 अध्यात्ममा मात्र २४२
 अध्यात्ममा चित्त राख्नुपर्छ २४३
 अव्यात्ममा भने लगाउँछ २४४
 अधिष्ठान गर्नुभयो ५९
 अधोभागीय संभोजनहरूलाई २३५

अधोविरेचन कर्म १४८
 अन्नकथा २४५
 अनगारिक भई १३०, १३१;
 १३२, १३६
 अन्यतोषिय धावकहरू १०६
 अनर्थकारी हो २४५
 अनर्थसंहित २०६, छ २०६
 अभिध्याले युक्त भई १५४
 अनागाभी मार्ग कुशल हो २४८
 अनार्य अनर्थकारी हो २४५
 अनास्रवी भई २५३
 अग्निज्वाला निकाल्ने १४७
 अनित्य स्वभावको हो १६०, १६१
 अनिर्मापित १२२
 अनिर्मित १२२
 अग्निहोम १४२
 अनुत्तर १३४, २५०
 अनुत्तर चित्त १६५, लाई १६५
 अनुत्पाद मार्गको उत्पादक १८४
 अपदस्थ गरिदिए ७५
 अपरान्त सम्बन्धमा सन्देह १५४
 अपरामशित २५८
 अपरिशेष ज्ञान छ २१५
 अपराध गरे ७८, १७०
 अपराध गर्नुभयो १७१
 अपराध गर्ने छैन १७१

अपराध हो भनी जानेर १७१

अल्पातङ्क १७४

अल्पाबाध १७४

अल्पायु हुन्छन् ७३

अपाय दुर्गति विनिपात १६७

अपायमा गएका ५०, मानिसहरू

५७

अप्रिय अनधिकारीको २२६

अप्रिय अमनाप हुन्छ भने २०६

अप्रिय तथा अमनाप होस् २०४

अप्रिय तथा अमनाप २०१, २०३,

हुन्छ २०१, २०६

अप्रिय बचन बोल्नु हुन्छ २०२

अप्रिय पनि बोल्न सक्छ २०५

अल्पेच्छकथा २४५, २४९

अम्बपान १३७

अव्यापाक चित्त लिएर १५४

अभ्यन्तर सम्प्रसादलाई १५८

अभव्य भएर २८

अभिध्या दोर्मनस्य १५१, २४४

अभिध्याबाट १५४

अभिध्यालाई हटाई १५४

अभिवादन गरी ४३

अभिवादन गर्नेछौं १३१, १३३

अभिनन्दन गरे १७२

अभिनन्दन पनि नगरी ११८,

१२१, १२३, १२६

अभिनन्दन र अनुमोदन गरी १७१

अभिरमण गरी बसेको छ १३१

अभिरूप १६५

अभिसम्बोध २४१

अभिजातिर २४५

अभिजातद्वारा साक्षात्कार गरी २३५

अभूत २०६

अमनाप हुन्छ २०४

अमहत्गतचित्त १६४, लाई १६४

अमानुषीय १६७

अस्मिमान २४७

अरहत्फल १०९, मा पुग्नेबित्तिकं

१३५

अरहत् मार्गसम्म १३५

अरहत् मार्ग कुशल हो २४८

अरहन्त हुनुहुन्छ ३३, ६५

अरहत् सम्पक्कसम्बुद्ध ९५, १३४,

२५७, हुनुहुन्छ ३३

अरूपावचर २४३

अवकाशलोक १३४

अव्यापाकचित्त २४६

अविमुक्तचित्त १६५, लाई १६५

अविनिपाती भई २३६

अविदचान्नवबाट १६६, १७०

अविहिंसाचित्तकं २४६

अश्वयान ६५

आ

अश्वसैन्य ८२, ह्रू ८७, ८८

अश्वहरू ९५

आ-भापना कर्मानुसार १६७, १६८

अशान्तपनबाट १५४

आऊ हेर २२२, २२३

अशान्तपनलाई हटाई १५४

आकार सहित १६६

असत्य २०६, बताउनु हुन्न १७४

आकाश जस्तै हो १३६

असमाहितचित्त १६५

आकाशमा लेखेको १३६

असल मार्गमा जानु भएको छ ३३

आकाशमा हिंडे जस्तै गरी १६२

असमयमा पनि ३६

आकाशमा हेरेर ४१

अतीतिमहाधेरहरू १३५

आकिञ्चन्यायतन २४८

अतीतिमहाध्यावकहरूको निमित्त
५९

आक्रोश पनि नगरी १२४, १२६,
१२६

अती हात जति गहिरो ६०

आँखा चिम्लिने बित्तिकै २६

असंसर्गकथा २४५

आँखा नगएको ४१

असंज्ञी अचेतन गर्भहरू ११७

आँखामा खुसानी हालेको जस्तो
लागी २६

अहंन्तको हत्या ४६

अहंन्तघात ४६

आँखा हुनेहरूले २०८

अहिमेखलिकाय ६८

अक्षर चिन्ने खेल १३९

भागो २२६, बाल्ने घरभित्र राखे
११, मा पोलिदेऊ १२,
मा पोलिबिए १३, लगाउनु
लगाए ५०

अक्षर लेखाउन लगाए ६२

अज्ञात बाटोलाई १८४

अज्ञानको निमित्त २०९

आचमनकर्म १४८

अज्ञानताको हेतु छ २१०

आचार्य उपद्रव २४९, २५०, को
कारणबाट २४९

अज्ञानताको हेतु छैन २०९

अज्ञानतापूर्वक २१७

आधार गोचरले सम्पन्न भई १३६

भाचार गोधरले सुसम्पन्न भई २२२	आपनो अधिनमा १५६, बस्ने १५६ आपनो खाडल आफंले खने ४५ आपनो बाबुलाई मानेछ १ आपनो परिषद् २४० आप १२० आपकाय १२२ आपको कुरा बताए छं ११८, १२१ आपको कुरो सोध्दा ११२, ११८, १२१, १२३, १२५, १२८ आपसमा लडे ८३, ८४, ८६, ८७ आप ससूहमा पुग्छ १२० आपायिक २०१ आस्रवन कहाँतिर छ ९० आस्रवन नगिचमा ९६ आस्रवनतिर गए ३८ आस्रवनमा ६०, ६५, ९९, बसि- रहेका ३६ आमा १८८, लाई ११, १२, को कोखमा जाँदा ३३, को कोखबाट निस्कँदा ३३, बाबुको कारणले १६०, पनि छैन १२० आयं २४८, अष्टाङ्गिक मार्ग १०६, फल १०८, को वितयमा
आजीवक व्रतहरू ११५ आजीविकाले युक्त हुन्छ १३६ आजीवन शरणमा आएको ७६ आजीवन शरणमा आएको उपासक १७० आठकुने पारी कुँदेको १६१ आठजना पुष्यहरू ७८, ८०, ले ८० आठ भागमा विभाजन गरिविए ५५ आठवटा ५८ आठहात चौडाइ भएको १७ आठौं वर्ष पुग्दा ५१ आठौं वर्षमा २०, ६३ आदिकल्याण १३४ आनन्वित पाछंन् १२६ आनुपूर्विकथा सुनाउनु भयो ७६, ८० आनेञ्ज २४३, मा मन लगाउँदा २४३, २४४, मा मन लगाउँछ २४३, २४४, मा लाग्छ २४४, मा लाग्ने २४३	

१७१, धर्म २२८, विनय अनुसार ४५, विनयमा ७६, शीलस्कन्धले युक्त भई १५३, शीलस्कन्धले सम्पन्न १४९, मार्गं सम्बन्धी १५०, ह्रूको निन्दा गर्ने भई १६७, ह्रूको निन्दा नगर्ने भई १६७	पर्ने ठाउँमा ५, लागेको थियो ३९ भासक्त चित्तले १४९ आसन १४० आस्रव निरोध हो १६८ आस्रव निरोध हुने मार्ग हो १६८, १६६ आस्रवह्रू १६८, हुन् १६८, को क्षय हुने ज्ञानको निमित्त १६८, को क्षय हुने ज्ञानको निमित्त १६९, क्षय गरी २३५ आस्रव समुदय हो १६८ आस्रव क्षय ज्ञान १६८ आज्ञाचक्र होस् ६४
आयु कम छ १० आयुलक्षण १४४ आरम्भण भय ६७ आरक्षा संविधान गर्नेछौं १३१, १३३ आराम चारिका गर्ने ४० आरोग्य कं १५७ आलस्यपनबाट १५४ आलोकसंज्ञी भई १५४	इ, ई इष्ट २४६ इन्द्रिय ब्रह्मनद्वारा ११२ इन्द्रियलाई ब्रह्ममा राख्छ १५१ इन्द्रियसंवर १४९, ले युक्त भई १५१ इन्द्रियह्रू ११५, १२० इंट बनाउन लगाई ५९ ईषक हो १६२
आवाज ३६, ४०, ९६, आउँछ ९५, आउँदैन ३५, ह्रू ३६ आवरण २१२ आवाह १४७ आशका १८२, गरी ५, २९, १८१, भएर नै ९९, गर्नु-	

उ, ऊ	उपद्रवहरू २४७
उल्कापातको फल १४६	उपस्थानको निमित्त ६८
उल्कापात हुनेछ १४५	उपस्थानमा पनि गएनन् २५
उकेलन नै सक्नेछन् २०२, २०५	उपनिश्रय ३६
उद्गार प्रकट गरेपछि ४३	उत्पल १५६, समुदाय १५६
उच्छिन्न पार्नेछु १७४	उपराजाको पदले ७
उच्छेदको कुरा बताए १२१	उपराजा हुन्छ १४३
उच्छेद हुन्छ १२१	उपवास ९२
उजुगत भूमि ११६	उपशान्त भई १०३
उल्टी गराउने कर्म १५८	उपशान्ततिर २४५
उत्तर गङ्गाबाट ११२	उपसममुख २४०
उत्तर गङ्गाको तटसम्म ११२	उपहारको कुरा १७
उत्तरका मानिसहरू ११२	उत्पाद विदधा १४२, १४३
उत्तमतर छ १५८, १५९, १६०	उपादानस्कन्धहरू हुन् २४६
उदय १४५	उपासनाद्वारा ३३
उदान प्रकट गरे ६०, १०३, १०४,	उपासकत्व ग्रहण ४५, १७०, गरे
का हुन् १०४	४५
उठ्था १५१, पनि २२१	उपासकहरू अर्कापट्टि २५६
उद्देश्य सहित १६६	उपायद्वारा ४६
उद्ध्व कुक्कुब्ध १५४, को अनु-	उपेक्षावान १५९
गमन गर्छ २११, को	उपेक्षासम्बोध्यङ्गको भावना गर्छ-
बशमा हुन्छ २११	२१४
उधर्वविरैचन कर्म १४८	उपेक्षित भई १५६
उ नयाँ कर्महरू गर्दैन २२२	उपोसथ ६२
उनलाई मार ४९	उपोसथिक भई २०
	उभतोभाग विमुक्त २४३

उत्सव ५६

उत्सव थियो ३०

ऊँट ११७

कृ

ऋण १५५, १५६, लिएर १५५,

लिएर काम चलाउँछ

१५५

ऋद्धि चमत्कार १६२

ऋद्धिधान ७३

ऋद्धिविध १६२, ज्ञान १६२,

ज्ञानको निमित्त १६२

ऋद्धिप्रातिहार्यद्वारा ६८

ऋद्धि शक्ति ७०, हराएर गयो

६८, ६९, सम्पन्न व्यक्ति

१०

क, ऐ

एक इन्द्रिय प्राणी ११४

एक करोड त २२४

एक एक हत्री राखी ९६

एक जन्मको कुरा १६५

एक महकन पनि धेरै हुन्छ १६२

एक मेल भई बस्छन् ५०

एकाग्र गनं तक्नुपर्छ २४२

एकाग्र गरी १५८, २४२

एकान्तवासकथा २४५

एकान्तवासमा १३०, १३१, १३२,

बस्नु हुन्छ २५०

एकान्त-शयनासनमा बस्छ २४६

एकांशले २०३

ऐनामा १६५

ऐना हेर्ने १४०

ओ, औ

ओछुघान १४०

ओढनीहरू २३७

ओत्तप्प २२९, धन २२९, मय

९७, मयलाई ९८

ओँठी फिक्न निक्कै कोशिर गरे

२१

भौँठी फिक्न सकेमन् २१

ओँठीहरू २१

ओँला ६, १४, फिक्दा ६, १४, मा

१४, मा खटिरा आयो ६

ओँलाको खटिरा १४

ओँलाबाट खुत्रुक्क खसे २२

ओँला समाती ६

ऑला सौधापारी राखिदिए २१
 औपपातिक भई २३५
 औषधी १३८, गनं सवने छ १९१,
 दिने कर्म १४८, मा काम
 नलाग्ने १९८

अं

अंगविदद्या १४४
 अंगरक्षकहरूले समाते १०
 अंधारो ३९, जस्तो ३८, भएकोले
 हो ३६, भएको यियो
 ६६, भएर होइन ३६

क

ककण्टक २५४, को कारणले २५४
 कङ्गू ११७
 कछुवालक्षण १४५
 कब्जा गराउन लगाए ५०
 कण्टदिदा १११
 कण्टविन लगाउँदा १११
 कटुबिपाकदायी २५०
 कणिका होम १४२
 कतिधर्मले युक्त भएको पुरुषलाई
 २५७

कतिधर्मले सोतापन्न हुन्छ ? २५६
 कन्दरा १५३
 कदलिमृग छालाको अस्तरण १४०
 स्कन्धधोज १३७
 कल्प ११७, हरू ११७
 कपडाले ढाकेर १६०

कर्म ११५, ११६, कल भोगेर अगत
 गर्छ २२३, हरू ११५,
 क्षय गरी २१६, क्षयबाट
 दुःख क्षय २२१, क्षय
 भएपछि दुःख क्षय २१५
 कर्मण्य १६०, भएपछि १६१,
 १६८

कर्मान्तमा १८३

कर्मनुसार १६७

कल्याण कीर्तिशब्द ६५

कल्याणमित्र ८४

कसिगर पयाक्ने ठाउँमा १८७,
 १९६

का

काखमा लिए १४

काँचो भाँडा २५२

काठ १६९, का घरमा बस्छन् ६

कान्त २४६

कान्तार १५६, को बाटो १५६

कु, कू, कु

कातिक पूर्णिमाको ३०

कातिक पूर्णिमा ६०

कानथापी सुग्धन् २५१

कान थापेर सुन्देनन् २५१

काना १४०

कामकाज गर्ने १३२

काम गर्ने १३०

कामगुणहरू २४६

कामबिषयबाट अलग भई १५७,

२४२

कामरागको अनुगमन गर्छ २१०

कामरागको बशमा हुन्छ २१०

कामास्रव १६९, बाट १६९, १७०

काय १२३, बुझ्छरितले युक्त भई

१६७, ले स्पर्श गर्दा १५१,

ले सुखानुभव गर्छ १५७,

सुचरितले युक्त भई १६७,

संयम गरी बस्छ १३०,

१३२, संयम गरी बस्नेको

छ १३१

कालज्ञ २०६, हुन्छ २०६

कार्षापण १९६

काषायवस्त्र धारण गरी १३०,

१३२, १३६

काँसको पालमा १५७

कुकुरले टोकेर २८

कुखुरा जुध्ने १३६

कुखुरा बासेको सुनेर १४३

कुखुरा लक्षण १४४

कुटाकुट गरिरहेको बेलेर ४९

कुँवेको १६०

कुमन्त्रणबाट १०

कुमारक रूपलाई लोप गरी ६८

कुमारको स्वरूप निर्मित गरी ६८

कुमार छँदा नै ७३

कुमारभृत्य १८८

कुमार लक्षण १४४

कुमारी लक्षण १४४

कुमालेको कथा २४५

कुमालेले १६३, २५२

कुमालेहरू १०८

कुरा नउठाइकन १०५

कुशल पनि हो र कुशलबाट

आएको पनि २४८

कुशल विहारको बारेमा १७४

कुशलायतिक २४७

कुसंगतको कारणले गर्दा १०१

कुहक १४२, भिक्षुको कारणमा

२५५

कूटस्थ १२२

कृषक गृहपति छ १३२

कृषक गृहपति हुं १३२

कृषक गृहपति नं हो १३३

के, को, कौ, कं

केटाकेटीको बखतमा १०१

केशदाह्री क्षीर गरी १३०, १३२;

१३६

केही श्रमण ब्राह्मणहरू १३७

कोखबाट १८९

कोठाहरूमा २३७

कोदो ११७

क्रोधीलाई कोधी नं भेटिन्छ ८६

कोशल राजाको विरुद्धमा ८३

कोमुवि ९०

कोवाहरूको बथान १८७

कोवाहरूले १६६, घेरीराखेको

१९७

कंकड १६६

कंजूस २६

ख, खा

खकारेको आवाज ४०, ९६

खड्ग मिरी ३७

खटिरा ६, आएको थियो १४, को
पीप ६

खन्ती लिई १९८

खाट १२०, २३७

खाल्टोमा राखो ५०

खाबघ-भोज्य अर्पित गरी २०३

खाबघ-भोज्य अर्पित गरे ५

खाँवा वा पिउँदा १५१

खानपान वस्तुहरू १३८

खाना लुकाई ११

खि, खु, खे, खो

खिड्डाभूमि ११६

खुन्ध्याउँदा १५१

खुला ठाउँ १५३

खेल १३६, को काममा लागेर

बस्छन १४०, को काममा

लागेको हुँदा १४०

खेलाएर बसे ५

खोकेको आवाज ५, ६६, सम्म

पनि ९९

खोको हो १२१

खोपिभिन्न गए १०

ग, गा	गलट बाटोमा छी १४१
गणन विबचा १४६	गलेंचामा १७
गणबाट दूर भई २४१	ग्रहण गरी १८१
गणाचार्य ९२, ९३, ९४	गहनाहरू १६३
गणाराम २४०, बाट दूर भई २४१	गहिरो प्रेम ६
गणिका बनाउन सक्नेछी १९५	गहुँ ११५, ११७
गणिकाहरू १८७, खडा गरौं १६५	गाई ११७, लक्षण १४४
गणितज्ञहरू १०८, १२६	गाउँबाट अर्को गाउँमा जान्छ १६६
गतात्म १२५	गाउँमा जान्छ १६६
गन्धकथा २४५	गाथी बजाउने १३७
गर्धनसम्मको पानीमा ५१	ग्रामकथा २४५
गघा ११७	गालिगनेलाई गालिगने भेटिन्छ ८६
गर्नु नपर्ने ११२	
गर्नुपर्ने गरिसक्ने १६६, १७०	गि, गु, गृ
गर्भपतन ३, गराउन ४, गर्नको	
निमित्त ३, गर्ने प्रयत्न ३,	गिर्वाको थुप्रो राखी १३९
गर्ने विचार ३	गिर्वा किक्ने १३९
गर्भपुष्टि गर्ने १४७	गीतमण्डल १३७
गर्भवती १८५, भइन् १८५	गुणागुणको कुरा थाहा छैन ८
गर्भहरू ११७	गुणबखान गर्नुथाले ३२
गर्भिणी स्त्रीलाई १९६	गुवका बयान ३२
गर्भिणी स्त्रीहरूलाई १८७	गृहमश्रुतिको डेढ महिना बाँकी छँदा
गर्भिणी भइन् १८७, १६६	६३
गर्भिणी भएको कुरा १८७	गृहपति पण्डितहरू २०७, २०८
गम्भीर जलाशयकै माछबाट १५८	गृहपतिपुत्रले १३४

【२९०】

बुद्धकालीन राजपरिवार-२

गे, गो, गं

गियं २४७, २४८
गोसौगांठामा समाती १३
गोही भई जन्मिनु भएको थियो
२५४
गोहीलक्षण १४४
गोहीहरूको विनाश भएको थियो
२५४
गंगाको किनारमा ५०

घ

घटीबढी गर्न सकिन्न ११८
घर फोर्दा १११
घर बनाए ६१
घरबाट निस्की १३६
घरबार छाडी १३०, १३१, १३२
घरबार त्यागी १३६
घरभित्र पसेका १६७
घरमा १६७, बसेर १३६
घात गर्दै १११
घ्राणविज्ञेय गन्धहरू २४६
घ्राणले गन्ध सुँघदा १५१
घाँस १३७
घिऊहोम १४२

घोटेकोलाई उत्तानो पारिदिवा
१७०, २०८

घोडा ३५, को पुच्छरको रौलाई
१९२, को पंक्ति पछि ३८,
जुधने १३९, राखेर खेल्ने
जुवा १३९, लक्षण १४४,
हरू ३५

च, चा

चक्रव्यूह १६
चक्रवर्ती राजा १३५
चक्रवाडमा १३४
चक्का १३९
चक्खुं च पटिच्च रूपे १५०
चण्ड कुकुरको नाकमा ७२
चतुर्थध्यान १५९, २४२, २४३,
प्राप्त गरी बस्छ १६०
चतुसधु ११
चतुसधुर युक्त पानी ५२, राखी
५१
चतुरङ्गिणी सेना ८२, तयार गरी
८२, ८३, ८६, ८७, का
साथ ५३
चतुसंहाभूत १२०

चन्द्रग्रहण हुनेछ १४५

चन्द्रग्रहणद्वारा १४५

चन्द्रमा ९१, १०२, कहाँ छ ४१,

जस्तै १०२, छेकिएको

थियो ३८, ढाकिएको थियो

९८, हो ९१

चन्द्रसूर्यहरू १४५, १४६

चन्द्रसूर्यलाई पनि १६३

चप्राप्तोहरू १०८

चमकदार १६१

चरपुरुषहरू ठाउँ ठाउँमा पठाए

४९

चरपुरुषहरू पठाए १६

चरपुरुषहरू राम्राकहाँ गए ४९

चक्षु १४६, १५०, उत्पन्न भयो

१५०, को कारणले रूपमा

१५०, रिन्द्रिय १४६,

विज्ञान १५०, विज्ञेय रूप-

हरू २४६

चाकरीमा जाने १८७

चाटेर खाँदा १५१

चातुर्महाभौतिकद्वारा १२०

चातुर्महाभौतिक हो १६०

चातुर्याम संवर १२५, का कुराहरू

बताए १२५, ले संवत्त

हुन्छ १२४, १२५

चाँदीका स्तूपहरूमा राखे ६०

चाँदीको ६१

चामल ११७

चार जन्मको कुरा १६५

चारजना पुरुषहरू राखे ७८

चारजना पुरुषहरूले ८०

चार धर्मले युक्त २५७, २५८

चालबाजी खेली ५०

चालीस जन्मको कुरा १६५

चि, ची

चित्त भधि बढाउँछ १६०, १६१,

१६२, १६३, १६५, १६६,

१६७, १६८, १६९

चित्त ङुकाउँछ १६०, १६१, १६२,

१६३, १६५, १६७, १६८,

१६९

चित्तत्रासको कारणले ९८

चित्तत्रासको भय ६७, लाई ६८

चित्त स्थिर गरी २४२

चित्तपरिशुद्धपछि १५४, १५५

चित्त प्रसन्न गरी ५७

चित्त बिगारी ५७

चित्तलाई स्थिर गरी २४२

चित्त विशुद्धको निमित्त २४९

चिरकास नबिर्हने १८१

चिराकहरू ३८, ३९, ९६, ९९

चित्रित भासन १४०

चोबर पहिरो ८७, १८१, २०३

चोबर सिउने काम गर्दै थिए २४०

चोबर सिउने काम भैरहेको छ
२४०

चोबर सिउनेको निमित्त २३८

चु

चुकुलको डोरोमा ६१

च्युत भएका उत्पन्न भएका १६७

च्युति र उत्पत्ति सम्बन्धी १६७

चुप लागेर बसेको छ ३२

चुप लागेर बसिरहेका थिए ३२

चुप लागेर बसिरहेको ९५

चुप लागेर बसिरहेका बेले १०३

चुप लागेर बस्दा १५१

चै, चो, चो, चं

चैत्यहरू बनाए ५६

चोचपान १३७

चोर २२६, कथा २४५, का

जमातहरू १०१, हरू ४९,

हल्लाई बोलाउन लगाई

४९

चोरी गर्दा १११

२४ वर्षसम्म २०, राज्य गरे ६६

चोबाटोको बीचमा १६७

चोसट्टीबटा ३८

चंक्रमण गर्दा २४४

चंक्रमण गर्न रोकनुपऱ्यो १२

चंक्रमण गरी १२, गरी जीविका

गर्दैछन् १२

छ, छा

छ भूमिजातिहरू ११५, छन् ११५

छकाई ३९

छकाएका त होइनो ? ४०, ९६

छकाएको छैन १००

छत्र धारण गर्ने ३९

छत्र लिन चाहन्छन् ६६

छ तीर्थिय मतहरू ११०

छन्दराग हो २४६

छ शास्ताका अनुयायी मन्त्रीहरूले

३१

ख शास्ताका कुराहरू मुनिसकेका थिए ३२	छोरी जन्मे मात्र १८७
ख शास्ताहरूलाई मान्ने मन्त्रीहरू ३१	ज, जा
खाती ठोकदं १७७	जङ्गल १५३, को बाटो १५३
खाती पिट्दै ५२	जस्तो तपाईंलाई लाग्छ १३०
खातीमा हात राखी १७७, रोए ५२	जनपदकथा २४५
खाप्रोमा बस्छ १५४	जफत गरी ८७, ८८
खाया देखी २०	जबसम्म पापको फल पाउँदैन ८९
खाला ढढने गरी १२	जम्बुपान १३७
खु, छे, छो	जय जयकार गर्दै ३८
छुराद्वारा ३	जय पराजय त्याग्ने ८५
छुरा समाती १३	जय हुमैछ १४५
छेदन गर्दा १११	जरो उखेले जस्तो गरी ११
छेदन गराउँदा १११	जलाशय छ १५८
छेदन गर्दै १११	जलाशय हुन्छ १६९
छेदन गरेता पनि १२३	जलाशयको १५८
छोरा १८७, को मुख हेर्न पाएर ५, जन्मेमा १८७, प्रति ६, ले मारे ४२, ले बाबुलाई मारेका थिए ४२	जहाँचाह्यो त्यहाँ जान नसक्यो १५६
छोरीको घरमा २६	जहिले चाहन्छौ सोध १०७
	जाति पटिच्च ९७
	जातिजराभरणले प्रहार गर्छ २५०
	जातिक्षीण भयो १६६, १७०
	जाँदा वा आउँदा १५१
	जान नदेऊ १२
	ज्यान दिनेछु ३८

जि, जी	जुनेली रात छ ३१
जिउंदं छ १६७	जुनेली रात थियो ३०
जिउंदं घेराभापारी १७	जुनेली रातमा ३०
जिउंदं छाडिदिए ८७, ८८	जुवाहारात ६
जिनभूमि ११६	जोतिषीहरूको भविष्यवाणी सुनी ३
जिभ्रो बाँधने १४७	जोतिषीहरूलाई बोलाउन पठाई २
जिह्वाले रसास्वाद लिदा १५१	जोतिषीहरूले २
जिह्वाविज्ञेय रसहरू २४६	ज्योतिर्मय चित्त १६०, ले १६०
जिर्णोद्धार ६४	जो सार हो त्यो रहनेछ २५२
जीव ११५, छ भन्ने धारणा ११५, हरू ११५	जो ११५, ११७
जीवन यापन गर्न थाले १२	झ
जीबलाई मारेको हुँदा १२३	झगडा गर्दै ४६
जीवित छ के ? १८७	झगडा हुन लागेको थियो २३२
जीवित छन् १८८	झगडा हुन्थ्यो ५०
जीवित नं छ १८७	झल्लर भएको अस्तरण १४०
जीविका गर्दछन् ११, १२	झल्लर भएको चंद्रुवा १४०
जीविका गर्नथाले १२	झाडा पिसाब गर्दा १५१
जु, जो, जो	झ्यालखाना १५६, बाट १५५, बाट मुक्त कं १५७, मा १५५
जुताभिन्न ११	झिगा मुक्त भएर गयो १४३
जुता लगाउने १४१	झूटो बोल्छ १११
जुता लगाएर ११	

ट, ड, ढ

टाढाको पनि १६३

टुप्पा १५९

टोपी लगाउने १४१

डमरु शब्द १६४

डराउनुमयो के ? ६८

डराएँ ६८

डराएर ६६

डराएका थिए १९

डल्लो पाछं १५७

डाँठ १५९, १६२

डाह हुन्छ्यो ३१

डलिरहेका थिए २६

डाकेकोलाई उबारिबिदा २०८

डाक्ने १५२

डाल ३६, तलबार ६६; तलबार

लिई ७८

डाईहरूमा ३६

ढुंगाको परखाम ६२

ढुंगाको चंत्य राखिबिए ६२

ढुंगा खसाली २३

ढुंगा खसाले ४३

ढुंगा पर्याके १०६

ढुंगाहरू छन् ५६

ढोइहरू ६६

ढोका पनि थियो २३७

ढोकामा २०

ढोकाहरू छन् ३८

ढोकाहरू बनाइरहेका थिए ३०

त, ता

तकिया २३७

तटस्थता १०६

तण्डुलहोम १४२

त्यस्तो होइन पनि भन्निन १२७

तयामत १२८, अरहत् २५०,

उत्पन्न भएको १३५,

उत्पन्न भइरहेको १३५,

मरणपछि हुन्छ १२८,

मरणपछि हुन्छ १२८, मात्र

उत्पन्न हुने १३५, को

गरीरबाट रक्तपात ४६,

ले बाल्देन २०६

तन्दुबस्त हुनुहुन्छ २३४, २३५

तन्नेरी छन् ६७

तपस्याद्वारा हुने २२१

तपाइँसँग सोच्नेछु १३०, १३१

स्तम्म १२२

तरबार ३६, भिर्ने १४१, लिएका

[२९६]

बुद्धकालीन राजपरिवार-२

६२, लक्षण १४४, ही
१६२
तलाऊ जस्तं १०४
स्याग २२९, धन २२९
ताल्चा कुण्ड्याई ६१
तादिगुण भनेका १०६
तादिगुणहरूले १०६
तामाको ६१
तामा र फलामका बंलाहरू ६१
त्रास १४८

ति, ती

तिघ्रामा ७३, ७४, शास्त्र लुकाई
१०

त्रिपिटक बुद्धवचन २३२
तिघ्रो मामा मलाई थाहाछैन १६७
तिघ्रो पिता हुं १९७
तिरश्चीनकथा १४१, मा लागेका
हुन्छन् १४१, मा लागेको
हुन्न १४१

तिरश्चीन विदद्याद्वारा १४४, १४६,
१४७, १४८

स्त्रीकथा २४५

स्त्रीको नाचगान सुग्दै १९०

तीर्थंकर ६२
तीर्थियहरूले ४८
तीर्थियवादहरूमा १२६
तीन जन्मको कुरा १६५
तीन धर्मले युक्त २५६, २५८,
भएको पुरुषलाई २५७

तीन तीन पटकसम्म १६
तीनवटा १४३

३०० योजन १३४, मा ३७

तीन संयोजनहरूलाई २३५

तीरको परिक्षेपद्वारा ५६

तीरको परिक्षेपमित्र ५६

तीर लक्षण १४४

तीरलाई हटाउन सक्ने विदद्याः
१४४

तीरले घोचे जस्तो लागो २६

तीरविदद्या १४४

तीस जन्मको कुरा १६५

स्त्री लक्षण १४४

स्त्रीहरूको कारणबाट ३६

तु, तू, तृ

तुम्ह राखी बनाएको एउटा ५८

स्तूप निर्माण ५६

स्तूप पनि बनाए ५६

स्तूप बनाई ५४, ५८

स्तूप बनाउने छु १७५

स्तूप पनि बनाएर महोत्सव पनि
गरे १७८

स्तूपहरूमा राखे ६०

स्तूपहरू ५८

तुयं शब्दहरू ६६

तुयंहरू ३५, ६६

तृतीयध्याम १५९, २४२

ते. तै

तेज १२०, काय १२२, घातु १२०

तेल बनाउने कर्म १४८

तेल होम १४२

तेर्थीयहरू ११५, मा ११५

थ

थपडी १३७

थानीमा ७१

स्थितात्म १२५

थीनमिद्ध १५४, को अनुगमन गर्छं

२११, को वशमा हुन्छ

२११, लाई १५४

थूपारामको घर जत्रं ६०

थोरं वा धेरं धनसम्पत्ति छाडी
१३२

थोरं वा धेरं भोगसम्पत्ति छाडी
१३६

थोरं वा धेरं ज्ञातिबन्धुहरूलाई
छाडी १३२

द, दा

दण्डरहित १३६

दण्डलक्षण १४४

दन्तमय सन्दूकमा राखे ६०

दन्तकारले १६३

वरिद्र राजाले ६२

दरी १४०

दश भौलामा भएका २१

दश जन्मको कुरा १६५

दशपद १३६

दशबल ३४, को अगाडि बसेर ४१

दशवटा स्तूपहरू ५८, हुन् ५८

दहहरू ११७

दक्षिण गङ्गाको तटसम्म ११२

दक्षिण गङ्गाबाट ११२

दक्षिणतिरका मानिसहरू ११२

दाइजो ८२, को रूपमा १, १५.

[२९८]

बुद्धकालीन राजपरिवार-२

को रूपमा बिएका पिए	दिनको बुइपटक ९
१७	दिन चाहए २१
बाखपान १३७	दिनदिने पठाउनथाले ६
दानकथा ७९	बिवाबिहारको निमित्त २३७,
दानको फल २७, पाउने २७, छ	२३६
मनी बतार्डेछन् १२१	बिष्यचक्षु १५०, द्वारा १५०, ज्ञान
दानदक्षिणा १२७	१६७
दानद्वारा ११२	बिष्यश्रोत धातुद्वारा १६३, १६४,
बाब दिएता पनि ११२	१६७
दानादिदे ११२	बिष्यश्रोतधातु प्राप्तिको निमित्त
दानदिन लगाउने ११२	१६३
दारुहोम १४२	बिष्यश्रोत ज्ञान १६३
द्वारहरू ३८	विशाप्रमुख वेदच १६८
बास १३०, १५६, छ १३०, हुँ	दीर्घकालिक हित २५२
१३०, ने हो १३१, पुत्रहरू	दीर्घायु हुन्थे ७३
१०८, लक्षण १४४	दीपावली मनाइएको थियो ३०
वासत्व १५६, बाट मुक्त हुन्छ १५६	
दासी लक्षण १४४	
बाहिने हात उठाई ३८	दुः, दू, ट
बाहिने हातको रगत पिउने २	
बाहिने हातले १३	बुइ इन्द्रिय भएका ११४
दाही जुंगा खौरन १२	बुइ जन्मको कुरा १६५
	बुइजना पुरुषहरू ७८
	बुइ पुरुषहरू राखे ७७
	बुइजना पुरुषहरूलाई ८०
	बुइजना पुरुषहरूले ७६
दि, दी	
द्वितीयध्यान २४२	

दुष्कृत्य दुर्भाषित आपत्ति हुने गरी

दे, दे

२५१

दुष्ट चित्त लिएर ७८

देखन पाउने छैन १२

दुःखको लागि हुन्छन् १२३

देब्रो हातले १३

दुःख पनि हुन्छ १२२

देवता प्रवेश गराई १४७, प्रश्न

दुःख हो १६९

सोधने १४७

दुःखलाई पनि त्यागी १५९

देवता बोलाई प्रश्न सोधने १४७

दुःखविपाकदायी २५०

देवलोक र नर्कलोकमा गई ४८

दुःखहरू जीर्ण हुन्छन् २१६

देवलोकमा उत्पन्न हुन्छ ४६

दुःखक्षयबाट वेदनाक्षय २२१, हुन्छ

देवमनुष्यका शास्ता १३४, २५०,

२१५

२५७

दुर्भाग्य बनाउने १४७

देवमनुष्यहरूका शास्ता हुनुहुन्छ

दुर्भिक्ष १५६, हुनेछ १४६

३३

दुःखलाई गद्गन् २

देवमनुष्य सहित १३४

दुर्वृष्टि हुनेछ १४६

देवमार सहित १३४, १३५

२५० योजन १३५

देवहरू ११७

दुःखबाट जोरी ३२

दंतो थुन्ने ६१

दूतहरू र पत्र पठाए ५३

दूतैय्य काममा १४२, लागेका

दो, दो

हुन्छन् १४२

दूतं पाहेसि ५३

द्रोणी ल्याई ५१

दूत पठाए ५४

द्रोणीमा १७६, नेटाए ५२, १७६,

दूध खाने जस्ता केटासँग १६

सडे ५२, १७६

दूधे बालकलाई १८७

दोधारे प्रश्न १८९, हू २०२,

दृष्टिसम्पन्न पुरुषले ४५, ४६

२०५

दृष्टिले सुप्रतिविद्ध गरेको छ २४९

दोषो युद्ध ८६

दोष छ भने १२

दोषलाई ७९

दोष हो मनी ७९

दौर्मनस्य १५९

घ, घा

घ्वजा पलाकाहकले सजाएका थिए

३०

घ्वजाहरू फैलाए ६१

घन्य हो भन्ते १७०

घनधान्य बटुल्छ १३२

घनधान्य बटुल्ने १३२

घनहरू छन् २२९, २३०

घनहरूभन्दा २२४

घनाढ्यहरू २२४

घनाढ्य जोतीय भन्ने एक सेठ

थिए ६

घनी १५६

घनुष लक्षण १४४

घनुषाचार्यहरू १०८

घमंचक्र प्रवर्तन गर्दा ३३

घमंचक्र होस् ६४

घम्मचक्रुं १५०

घमंचक्षु १५०, १७२

घमंघातु २०८

घर्म प्रति अटल भ्रद्दाले युक्त २५७

घर्म प्रति सन्वेह १५४

घर्मराजा १७१

घर्मविचय सम्बोधयङ्गको भाषना

गर्छ २१२

घर्मविनय जान्दैनौ १४१

घर्म र विनयको संग्रह गर्नेछौं ६४

घर्मशालामा बास बसे १८

घर्मसंग्रह गर्नेहरूको निमित्त ६४

घर्मसम्बन्धी कुरा १७९

घम्मसंगापन १७९

घर्मसङ्गायना ६३, गर्नको निमित्त

१८२, १८३, गरे ६५, मा

मदत ६३

घर्म सुनेको छ २४९

घर्म सुनेर १३४

घर्मानुकूल क्षमा माग्थी ७९

घर्मोपदेश सुन्दै थिए २०

घागेको डल्लो ११८

घातुगर्भमा ६२

घातुनिधानको काम ६२

घातुनिधान गर्नुपर्छ ५९

घातुनिधान गर्ने काम ५९

घातुनिधान गर्ने भनी ५९

घातुनिधान गरे ६२

धातुथूपूजा १७८

धू, धे, धो

धातु पूजा ५६, गरी ६३

धातु विमाजम २९

धातुहृ ५६, ६०, ११५, कसरो
 ल्याउने त ५९, फंलाउने
 छन् ६१, को पूजा गरे
 ५६, को बिछन हुने कुरा
 ५९, चाँडे ल्याउन् ५८,
 चाँडे ल्याउनुहोस् ५७,
 राखी ५८, १७८,
 ल्याइपुन्याए ५८, ल्याइ-
 पुन्याउने उपाय ५७,
 ल्याई ५९, ल्याउन लगा-
 उनपन्यो १७७, ल्याउनु-
 मयो ५६, ल्याउनुहोस्
 ५६, ल्याउने कामको
 जिम्मा ५९, लाई ५६,
 लिइराखेको हुँदा ५६

धातु ल्याउनको निमित्त १७७

धान ११५

ध्यानजः प्रीति मुखले १५७

धार्मिक धर्मराजा १७१, १७२

धार्मिक विश्वास १८९

धार्मिक स्वतन्त्रता १८६

धूपहरू लिई ३७

धूलो सफा होस् ५९

धेरै काम १३१

धेरै गर्नुपर्ने छ १७१

धेरै मइकन पनि एक हुन्छ १६२

धेरै शयनासनहरू २४०

धोका दिई १८

धोका बिएका त होइनौ ४०, ९६

धोबीहरू १०८

न, ना

नक्कल पार्ने खेल १४०

नक्कलपार्ने पर्ने इवभावका स्त्री
 १६५

नगरकथा २४५

नगर निर्माणको ६६

नगरद्वार बन्द भएको हुँदा १८

नगर बसाल्ने ६६

न छ न छैन १२७

नडराउनुहोस् ४०, १००, १०१

न त छ न त छैन १२८

नतकी स्त्री १६०, ले ३७

न दानको फल छ ११९

[३०२]

बुद्धकालीन राजपरिवार-२

नयुंसक बनाउने कर्म १४८
न बताइएको बाटोलाई १८४
न भएको गुण देखाउने १४२
नमस्कार गरी ४३
न यज्ञको फल छ ११६
नयाँ कर्महरू गर्दैन २२३
नयाँ कर्म नगर्ने कुरा गर्छन् २१५
नयाँ कर्महरू नबनाउने २२१
नरकमा उत्पन्न भए १६७
नरक लोकमा उत्पन्न हुन्छ ४९
नरकहरू ११५
नलकारहरू १०८
नहापक १५७
न होमको फल छ ११६
नक्षत्र ग्रहणद्वारा १४६
नक्षत्र ग्रहण हुनेछ १४५
नक्षत्रहरू १४५
नाऊहरू १२, आएको देखी १२
नागरिकहरू दिए ३७
नागरिकहरूले मारिदिए १०५
नागरिकहरूले मारे ४३
नाङ्गा र बुल्ला प्रव्रजित छी २७
नाङ्गा साधुहरूले ४९
नाङ्गा साधुहरूलाई समात्म लगाई
४९
नागवासहरू ११५

नागहरूले ५६
नाच गान १३७
नाटपुत्र १२५
नानात्वकथा २४५
स्नानीय चूर्णको डल्ला १५७
स्नानीय चूर्णलाई १५७
नायक बन्ने इच्छा गर्दछन् ७०
नायक बन्नेछु ६९
नालागिरी हात्तीलाई पनि छाडि-
विए २४
नाङलोमा राखी १८७, १९६
नि, नी
निष्कामलाभ २४१
निकायको सम्बन्धमा सोध्नुभयो
१८०
निकालिदिए ४८
निर्ग्रन्थ १२५
निगमकथा २४५
निर्ग्रन्थी गर्महरू ११७
निगम्यहू निगम्यहू धक्खामि २५२
निग्रह गर्छु २५२
निग्रह गरी बन्नेछु २५२

निश्चलतामा पुगेपछि १६०, १६१,
१६२, १६३, १६४, १६५,
१६७, १६८, १६९

निर्जन शयनासन १५३

निम्त्याउने छौं १३३

निदाउन नसकी २६

निदाउन पनि सके ४७

निदाउन सकेका थिएनन् ४७

निन्दा गर्न सक्छन् ३६

निर्घान कार्य गर्नेछु ५९

निर्भय हुनेछ १४६

निमित्त विद्वान् १४२, १४३

निर्मम हत्या गरे १५

निमित्त ग्राही हुन १४९, १५१

निरवदच सुखको अनुभव १४९

निरोग हुनेछ १४६

निरोध निश्चित २१२, २१३, २१४

निरोधतिर २४५

निलिदिए ६

निलन सक्नेछन् २०२, २०५

निलेका थिए १४

निर्वाणतिर जान्छ २४९

निर्वाणतिर पुग्जाउँछ २४५

निर्वाणतिर लैजान्छ २४५

निर्वेदतिर २४५

निस्सन्देही भई १५५

नीच उच्च १६७, १६८

नीवरण २१२, प्रहाण १५३

नु, नू, नृ, ने, नै, नौ

नुहाउने कर्म १४८

नुहाउनेहरू १०८

नून तेल लगाई १२, १३

नृत्य १३७

नेत्र तर्पण कर्म १४८

स्नेहित पाछं १५७, १५८, १५९

नैष्कर्म्यवितर्क २४६

नैष्कर्म्य सुख २४०, २४१

नैष्प्रोतिक सुखद्वारा १५९

नैष्प्रोतिक सुखले १५९

नैबसंज्ञानासंज्ञायतन कुशल हो

२४८

नैर्वाणिक १२०

नौ योजना बाक्लो २८

९०० योजना भएको १३५

प

पङ्कचीर १३९

पंखा हुम्काइरहेका ५०

पखेटा लिएर १५२

पञ्चभानन्तरिय ४६, कर्मको सम्बन्धमा ४६	पलटनहरू थिए ३८
पञ्चकाम विषयको परिभोग गठन् १३०, १३२	पटुकामा बाँधी ११
पञ्चकामगुणले सुसम्पन्न भई १३०, १३२	पर्णभार भूमिलाई ११६
पञ्चकामगुणहरूमध्ये २४६	पसकल्लं १७९
पञ्चकामगुणहरूमा २४६, २४७	पवचिन्ह १२०, बेखिन्छ १२०
पञ्चनीवरण २१०, हू १५६, १५७	पद बढाइदिए ७६
पञ्चम पुरुषले १२०	पद्य १५६, समुदाय १५९
पञ्चमबीज १३७	पद्मब्यूह १६
पञ्चवर्ण प्रीतिले भरियो ३४	पर्यवसान कल्याण हुने १३४
पञ्चाङ्ग बन्दना गरी ३२	परखालले घेरेको थियो २३७
पचास कार्षापण १६४	परखालमा नछोई १६२
पचास जन्मको कुरा १६५	परचित्तज्ञान १६४
२५ योजन छ ५६	परदारगमन गर्दा १११
२५ योजन बाटोमा ५६	परलोक छ १२७, के ? १२७,
पञ्चेन्द्रियलाई ११५	परलोक छ १२७, के ? १२७
पञ्चोपादनस्कन्ध माथि १५४	परलोक पनि छैन १२०
पछि पछि लाग्छन् २४६, २५०	परलोकलाई साक्षात्कार गरी १२०
पछि पछि लागे पनि २५०	परसत्त्व र परपुद्गलका चित्तलाई १६४, १६५
पछि पछि लाग्नुपर्छ २४७	पराक्रमद्वारा पनि ११४
पछि सुत्ने १३०	पराजय हुनेछ १४५
पछ्योरा भोढो ११	पराजित गर्नको निमित्त १६
	पराजित गरी ८६
	पराजित गरे ८३, ८४
	पराजित पुरुष ८५

पराजित भएपछि १६	पवटह पवटह वक्खामि २५२
पराजित हुनु परेको वियो १५	स्पर्शित पाछं १५७, १५८
पराजित हुनुपन्यो १६	स्पर्शित हुन्छ १५९
पराधीन भई १५६	स्पर्शित नभएको हुन्न १५८, १६०
परालले छोपी ५०	पशुपक्षि सम्बन्धी विदद्या १४४
पराले छाप्रोमा बस्छ २४६	पसार्वा १५१
पराले छाप्रोमा बस्नुहुन्छ २५०	पसिना निस्कन्थ्यो ३१
परिनिर्वाण पछि २९	पसिना निस्कनथाल्यो ४०, १०१
परिनिर्वाण भएको १८१, कुरा ६३, कबर सुनी १७७, समाचार ५१, समाचार सुनी ५३	पहाडी गुफा १५३
परिनिर्वाण भएदेखि ५७	पहिले उठ्ने १३०
परिनिर्वाण भएर १८१	पहिलो भेटेमा ८
परिनिर्वाण हुने २३५	पक्षभार १५२
परिनिर्वाण हुनुभयो ५१, ५२, ५४, ६२	पक्षिविदद्या १४४
परिज्ञाजक प्रबज्याहरू ११५	पक्षि फें आकाशमा पनि जान्छ
परिशुद्ध १६१, ज्योतिर्मय चित्त फलाई १६०	पक्षिहरू १५२
परिशुद्ध भएको ब्रह्मचर्य १३४	पा
परिशुद्ध स्वच्छ निर्मल १६८	पाउडर १४०, लगाउने १४०
पलेटिमारी १६३	पालकौहरू ३५
पवंत १५३, को छाया ३८, ३९, को टुप्पोले ३८, ६८, मा नछोई १६२	पाखंडिता १४२
	पांच कर्म ११५
	पांच जन्मको कुरा १६५
	पांच पुस्तासम्म ४२
	पांच वंशसम्म १०५

पाँचशय चोरहरूका साथ ४९
 पाँचशय जाति ४९
 पाँचशय थाली २५, ६८, ७१, ७२
 पाँचशय स्त्रीहरूलाई ३६
 पाँचशय भिक्षुहरूका साथ ५
 पाँचशय रथहरू ६, ७१, ७२, लिई

६८, ७१

पाँच हात्तीको बल छ ३६, ९९
 पाँचशय हात्तीहरूमा ९६
 पाण्डुरङ्गको घागो १६१
 पातको माना १३६
 पातहरू १४६
 पात्र चीवर ग्रहण गरी ६८, ८३,
 ८७, २०३, २३६
 पात्र चीवर धारण गरी १५१
 पात्र चीवर धारी भई ६८
 पात्र चीवर साथमा लिएर १५२,
 जान्छ १५२

पात्रबाट हात हटाइसकेपछि २०३
 पान १३७, कथा २४५

पानी १२५, २२९, को व्यवहार
 गर्दैनन् १२५, को भित्री
 भागमा १५९, न निस्क-
 पोस् ५६, बाट माथि
 मआई १५६, ले स्नेहित

हुन्छ १५९, राखी १७६,
 मा उत्पन्न भई १५६, मा
 जीव रहन्छ १२५, मा
 डुक्नो लगाए १६३, मा
 पनि भभिजने गरी हिंडछ
 १६३

पापक अकुशल २४६

पापको फल भोग्नेलाई ८९

पाप गर्छु भन्दा पनि १११

पाप गरिएको हुँदैन १११

पापमित्र ८४

पाप लाग्दैन १११, ११२

पापलाई शुद्ध गर्छ १२५

पाप बर्जित गर्नमा १२५

पाप हुँदैन १११, ११२

पापी मारले छुन नसक्ने २४७,
 २४८

पापी मारले देख्न सक्दैन २४८

पालन-पोषण १८८, गर्ने आज्ञा
 दिए १८८ गरे १८६

पालहरू बनाउन लगाई ६१

पाला ६१

पाले राखे ११

पालो बसिरहेका २०

५५० जातकहरू ६१

५५० थाली पक्वान्न ६
पासा खेल्ने १३९

कलाप २०, पछि मानसिक
अशान्ति २६, को कारणले
गर्दा ३०

पि

पिट्वा १११

पिटन लगाउँदा १११

पिशाचहक छन् ११७

पिताको हत्या गर्नुभयो १७१

पिताको हत्या नगरेका १७२

पिता मरेको १३

पु, पू

पिता मरिसके १३

पितालाई छाडिदिभो १३

पुण्डरिक समुदाय १५६

पितालाई हत्या गरी १०, ५१,
७३

पुण्यको विपाक १३२

पुण्य पाइँदैन ११२

पिताको हत्या २०, गरिसकेपछि
२०, २६

पुण्य पाउँदैन ११२

पुण्य गर्नुपर्छ १३०

पिताको पनि हत्या गरे २४

पुण्य हुँदैन ११२

पिताको हत्या गरे २५

पुत्र जन्मेको १३, समाचार १३

पिताको हत्या गरे २८

पुत्र जन्म्यो १३

वितृघात ४६, को परम्परा १०५,
गरेका थिए १०१, नगरे-
का भए ४५, गरेका हुनाले
४५, को अपराध ४६

पुत्रस्नेह ६, उत्पन्न भयो १३

पुत्रमाथि भाशंका गरी १०५

पुत्रले मारि नै दिएका थिए १०५

पुराना कर्महरू २२१

वितृघातक १५

पुरानो कर्मको फल भोगेर २२२

वितृस्नेहलाई महसूस गरे १३

पुरानो कर्मलाई २१५

वितृहत्या १०, गर्नसक्छ ४५, ४६,
गरिसकेपछि २३, मात्र
होइन ३०, पछिको कार्य-

पुरुष बनाउने कर्म १४८

पुरुषभूमि ११६, हक छन् ११५

पुरुष भेषका स्त्रीलाई ३६

पुरुष भेष बनाई ६६	पेटारीबाट सर्प निकाल्छ १६२
पुरुष भेष लिनलगाई ३६	पेटारी हो १६२
पुरुष लक्षण १४४	पंतालामा चिरी १३
पुरुषवम्य सारथी २५०	पंतालामा छुराले चिरी १२
पुरुषार्थद्वारा पनि ११४	पंदल नं १००
पूजा-भाजा गर्नको निमित्त चाहिने मात्र ५६	पंदलसंग्य ८२, हरू ८७
पूर्णघडाहरू ६१	पंसा खिए ४६
पूर्णचन्द्र भएको रातमा ९०	प्र
पूर्णिमा ६१, को रातमा ९०	
“पूर्णिमा” शब्दको अर्थ ६१	प्रकट पनि हुन्छ १६२
पूर्वजन्मका कुराहरू १६५, १६६	प्रकाश गरिएको कुरा ७५
पूर्वप्रेतकथा २४५	प्रकाश गरी सक्नु भएको छ ७५
पूर्वान्त अपरान्त १५४	प्रणिधिकर्म १४७
पूर्वान्त सम्बन्धमा सन्देश १५४	प्रत्यक्षफल १०९, दिने १०८,
पूर्वानुस्मृतिज्ञान १६५, को निमित्त १६५, १६६	१२६, १३१, १३३, हो ४७
पूर्वाह्न समयमा ८३, ८७, २३६, १८१, २०३	प्रत्यक्षरूपले १११, ११४, १२३, १२६, १२७, सामञ्जसफल- को कुरा सोध्दा १२१
पूर्वेनिवासादि ज्ञानरूपी १५०	
पे, पै	प्रत्यवेक्षणा गर्दा २४६
पेट बिचन लगाउँछिन् ३	प्रत्यवेक्षणा गर्नुपर्छ २४६
पेटभरको भोजनले १५२	प्रत्यवेक्षणा गर्ने भिक्षुलाई २४६
पेटमा केही राखी ११	प्रतिपदाहरू छन् ११५
	प्रतिघट्ट १६१

प्रतिसंस्करण ६४, गरिसकेपछि	प्राणीहिंसालाई त्यागी १३६
६४, गराउनको लागि	प्रातिमोक्ष उद्देशण ६२
१८३, गरिरहेका थिए	प्रातिमोक्ष संवत्शौलले युक्त भई
१८१, गर्ने काम २९	१३६
प्रतिहमला गरे ८३	प्रातिमोक्षसंवरले सुसंयमी भई
प्रथमध्यान १५७, २४२, २४७,	२२२
कुशल हो २४८	प्रामोबध १५६, उत्पन्न हुन्छ १५७
प्रश्नहरू बनाई २०७, २०८	प्रासावको माथिल्लो तलामा २६
प्रश्न बनाई सोध्दछन् २०७	प्रासावको माथिल्लो भागमा ३०
प्रश्न सुनेर भग्नेछु १०७	प्रिय मनाम २०६, पनि हुन्छ २०६,
प्रश्न सोध्दछन् २०८	हुन्छ भने २०६
प्रपातहरू छन् ११७	प्रियरूप २४६
प्रव्रजित हुन्छ १३२, १३६	प्रिय बचन बोल्ने १३०
प्रव्रजित होऊ २२	प्रोति उत्पन्न हुन्छ १५७
प्रमुदित हुनेको १५७	प्रोतिलाई पनि त्यागी १५६
प्रलय १६६	प्रोतिसम्बोधयज्ञकी भावना गर्छ
प्रविवेक सुख २४०	२१३
प्रशब्धि सम्बोधयज्ञको भावना गर्छ	प्रोतिसुख १५८, द्वारा १५८, ले
२१३	१५८, भएको १५७, र
प्रज्ञाकथा २४५	सुखले १५७
प्रज्ञाचक्षु १५०	पृथक्जन मानिसहरूमध्येमा ५७
प्रज्ञाधन २२६	पृथक्जन भएकोले ४६
प्राणीको हत्या गर्दैन ४०	पृथक्जनले ४५, ४६
प्राणीघात गर्दा १११	पृथक्जन श्रद्धा ४७, ५१
प्राणीहरू प्रति १५४	पृथक्जनिक श्रद्धामा १५७

पृथक्जनसंग तपाइँको के विशेषता

ब, बा

रह्यो त ? २०४

पृथ्वी १२०, कहाँ छ ? ४१, काय

१२२, मा खसाली २८,

घातु पृथ्वी समूहमा पुग्छ

१२०, फुटेर २८, मा पनि

हुन्छ १६३, मा बसेर ४१,

१०२, मा हिडे जस्तै गरी

१६३, मै भासिए र २८

प्रेत २७, भए २६, पनि २८, ले

२६, २७

प्रेम अनुरूप ४३, जानुभयो १०३

फ

फकाउनथाले ६

फलबीज १३७

फलामको ६१

फलाम बख्यघाई ६०

फयाकन लगाउँछन् १८७

फावसकपान १३७

फुलदार बुट्टा १४०

फूट गराउन सफल भए ५०

फूलमाला ३७, नओइलाउन् ६१

फूलहरू ६१

बचनले अभ्यास गरेको छ २४९

व्यञ्जनप्राही हुन्छ १४९, १५१

व्यञ्जन युक्त १३४

बट्टाई जुध्ने १३६

बट्टाई लक्षण १४४

बताइदिने हुनुहुन्छ १८४

बत्ती बन्दै छ १००

बत्ती बलिरहेको छ १०१

बत्तीबाली बस्दैनन् ४०

बत्ती बाले ६१

बत्ती बालेर बस्दैनन् १०१

बत्ती ननिभियोस् ६१

बत्तीसबटा ३८

३२ वर्षसम्म राज्य गरे २०

बस्वा पनि २१५

बधचित्त लिएर यहाँ आए ७८

बस्नुमा लाग्छ २४४

बस्ने ठाउँ ६४

बहुजनाकीर्ण १९४, १९५

बहिद्वारमा पुगी ४०

बहिनी १५

बहिरो गराइदिने १४७

ब्रह्मचर्य उपद्रव २४९, २५०, को

कारणबाट २५०, भनिन्छ

२५०	बालक राजकुमार ५
ब्रह्मचर्य प्रकाश पार्नुहुन्छ १३५	बालकलाई काखमा राखी ५
ब्रह्मचर्यवास पूरा भयो १६९, १७०	बालकले २०५
ब्रह्मलोकमा ६६	बालुवा निचोर्दा तेल नपाए जस्तै १२९
ब्रह्मलोकसम्मलाई पनि १६३	बाँसको खेल १३९
बाखा ११७, का छालाद्वारा १४०	ब्राह्मण ६२, पण्डितहरू २०७, २०८, हरू अर्कापट्टि २६०
बाजागाजाहरू ३९	बाहिर घुम १४१
बाटोकोकथा २४५	बाहु चिराई ३
बाढोखर्च दिए १९९	बाहुन्नेहरू ३७
बाटो भुलेकोलाई बाटो देखाइदिबा २०८	
बाटोतिर जाँदा ८०	
बाटोबाट नजाऊ ७९, ८०	
बाटोमा ७७, ७८	
बाँण ३८, को डोको ७८, हान्नेले १९२	बि, बी
बाघापूर्ण छ १३६	बिऊहरू १३७
बाबुको शत्रु भएको ४	बिउँफिवा १५१
बाबुको शत्रु हुनेछ ४	बिच्छी बिबद्या १४४
बाबु पनि छैन १२०	बिछघोना २३७
बाबुलाई मान्न चाहन्छु ७४	बिजुलो चम्केर बज्र खसेको १४३
बाबुलाई मारेर ४२	बिन्दु पानी फिको ११७
बालकको २०५	बिघ्नहुने छैन ५६
बालबिकित्सा कर्म १४८	बिरामी भएपछि २८
बालक जन्माइन् ३	बिहानको खाना खाई २०
	बीस जन्मको कुरा १६५

बु	बुद्ध भगवान् हुनुहुन्छ ६५, २५७
बुद्ध उपस्थाक २६	बुद्धमाता १३५
बुद्धकहाँ गए ३५	बुद्धवाच १२६
बुद्धकहाँ जान सकेनन् २५	बुद्धलाई चोट लागेको थियो २३
बुद्धकहाँ जाने ३१	बुद्धलाई देखेका थिए १०१
बुद्धकहाँ जाने इच्छा ३०	बुद्धलाई मान्नेको निमित्त २४, ४३
बुद्धकहाँ जानको लागि ३४	बुद्धलाई मान्ने नसकेपछि २३
बुद्धकहाँ जान्थे ७	बुद्धलाई हत्या गरी १०, २३
बुद्धकहाँ जानुपन्थो ३१	बुद्धको शासनको निमित्त ४७
बुद्धको दर्शन गर्नेछु भनी जाँदा २८	बुद्ध हुनेछु १०, २३, ७३
बुद्धको शरीरबाट रक्तपात ४६	बुद्धानुस्मरण गर्दै १३
बुद्धको हत्या गर्नेको निमित्त २३	बे, बै, बो, वं
बुद्धको हत्या गर्ने प्रयत्न गरेका थिए २३	बेहोस भई ५२
बुद्धको हत्या गर्ने नसकेपछि २३	बेहोस भए ५२, १७७
बुद्धचक्षु १४९, द्वारा १४६	बेहोसमा परी ५३
बुद्ध प्रति भटल अड्डाले युक्त हुन्छ २५७	वंश प्रगिसकेका हुन् ६२, ६३, ६४
बुद्धत्व प्राप्त भएपछि १३५	बोका लक्षण १४४
बुद्धपरिनिर्वाणपछि २०, ६६	बोध्यङ्ग भन्थेनन् २१४
बुद्धपरिनिर्वाणभन्दा आठ वर्ष अघि २०	बोधिसत्व २५४, को कुरा २५४
बुद्धपरिनिर्वाण भइसकेपछि ६६	बोद्धिसुख २४१
बुद्धपिता १३५	बंगरा नचल्ने गराइदिने १४७
	बंगरा बाँध्ने १४७

भ, भा

भगवान् एकापट्टि २५९, २६०
 भगवान् कहां हुनुहुन्छ ? १००
 भगवान् कहां हुनुहुन्छ नि ? ४१
 भगवान्का पात्रचीवर लिई ६३
 भगवान्को धर्म २५७
 भगवान्को रश्मी १०१
 भगवान्को श्रावकसङ्घ २५७
 भगवान्पट्टि नै रहनेछु २५६, २६०
 भगवान् पनि भर्त्री हुनुहुन्छ ५४,
 १७५
 भगवान् परिनिर्वाण हुनुभयो १७५
 भगवापि खसियो ५३
 भगवान्लाई मानं सविदन ८१
 भगवान्लाई हत्या गरी ७३
 भगवान्सँग प्रथम सोध्नुहोस् ३४
 भगवान्सँग सत्संगत गर्दा ६५
 भगवान्सँग सत्संगत गर्नुहोस् ६५
 भगवान्सँग सोध्नु १२९
 भगाए पनि २४७, २४९
 भय ६७, ९८
 भय भाउने कुरो देखेन १४८
 भयकथा २४५
 भय चारप्रकारका छन् ९७
 भय प्राप्त ९९

भय र प्राप्त ३८, ३९, ले जिरि-
 झिए ६६
 भयदर्शी भई १३६
 भयभीत ६६, ६८, भई २८, भएका
 हुन् ६६, भएका होलान्
 ९८, भएको कुरा ९९,
 तथा संत्रस्त भए ६८
 भय हुनेछ १४६
 भयभेखं भागच्छति ६७
 भवाभवकथा २४५
 भवास्त्रवबाट १६९, १७०
 भाग्यवानो बनाउने १४७
 भान्छेहरू १०८
 भांडाहरू तयार पाछं १६३
 भांडाहरू बनाउन १६३
 भात दालद्वारा १६०
 भात पनि रुचाउँछ १५५
 भात पनि रुचाउँदैन १५५
 भात राखी ११
 भात लंजानयालिन् ११
 भानिज नै हुन् ८७, ८८
 भालाले कोसेको जस्तं २८
 भि
 भिन्न बाहिरको मध्यात्मको २४३,

२४४	भूरिकर्म १४७, १४८
भिन्न बाहिरको अध्यात्ममा २४३	
भित्तामा नछोई १६२	भे, भै, भो
भिक्षाटनको निमित्त २३६, आउने	
बाटोमा २४	भेरी शब्द १६४
भिक्षाटन गरी १५३	भेष देखाउनुहोस् ६८
भिक्षाटनबाट फर्केर १५४	भेषधारी स्त्रीहरूका साथ ३७
भिक्षुणीसङ्ग अर्कापट्टि २५९	भंसी जुध्ने १३९
भिक्षुसङ्घका नायक ६३	भंसी लक्षण १४४
भिक्षुसङ्घका साथ ६५	भोकं भए १२
भिक्षुसङ्घको नायक बन्नुपन्यो ६८	भोकं राखी मार ११
भिक्षुसङ्घ परिहरण गर्नुपन्यो ६८	भोजन गरेर १५३
भिक्षु शीलवान् हुन्छ २२२	भोजनपछि १५४
भिक्षुहरूका साथ २४०	भोजनशाला २३७
	भोजनहरू १५३, पाउँछ १५३
	भोपा पनि लगाईदिए ३६
	भोलिको लागि १३८
भु, भू	
भुस होस् १४२	
भूकम्प हुनेछ १४५	भ
भूत ११५, २०६	
भूतकर्म १४७	भ अजरामरण होइन ३
भूतविदधा १४४	भकुठ बन्धन ५६
भूतहरू ११५	भ जस्तो अपराधी १०६
भूमण्डलमा १३४	भण्डन १४१, तथा बिभूषण १४१
भूमिपरिकर्म १४८	भण्डपको बीजमा ६५
भूमिभाग शुद्धि गर्ने काम १४८	भण्डल १३९

मणिको डल्लो ६१, लिई ६२	मन संयम गरी बसेको छ १३१
मणिमय स्तूप ६१, मा राखे ६०	मनः सुचरितले युक्त भई १६७
मणिमय भित्तामा २०	मनुष्यलोकमै उत्पन्न हुन्छन् १३४
मणिमय सन्दूकमा राखे ६०	मनेन्द्रिय १५१, संयम गरी बस्छ १५१
मणोलक्षण १४४	मनोरथ पूरा गर्न बाँकी छ २३
मन्त्रीहरू र सेनापतिहरू थिए ६६	मनोरथ पूरा भइसक्यो २३
मन्त्रीहरूले ३२	मनोमय ऋद्धिज्ञान १६१
मृत्युपछि केही हुन्न १२१	मनोमय-काय १६१
मन्वभूमि ११६	मनोमय भौतिक रूप १६१, १६२
मध्यकल्याण १३४	मनोमय लोकमा ६६
मध्यप्रदेशमा १३५	म पनि क्षत्री हुँ ५४
मध्यमशील १३७	मरणपछि १२८, न त हुन्छ १२८, न त हुन्छ न त हुन्न १२८
मध्यान्ह समयभित्रै खानुपर्ने १३८	मरणोपरान्त १६७
मध्यान्ह समयमै ७३	मल उत्पन्न हुन्छ १३६
मधुपान १३७	ममशानसम्म १२०
मम कर्मलाई ११६	मसान १५३
ममको कुरा २	मसान विदधा १४४
ममः कुञ्जरितले युक्त भई १६७	मसानमा बसेर शान्ति सुरक्षा गर्ने १४४
मम लगाउँछ २४३	मसारगल्लका सन्दूकहरू ६१
मम लगाउँदा २४४	मसारगल्लका सन्दूकमा राखे ६०
मम लाग्छ २४४	मसारगल्ल स्तूपमा राखे ६१
ममले विचार गरेको छ २४९	म सर्वदर्शी हुँ २१५
मम नपर्ने होस् २०३	म सर्वज्ञ हुँ २१५
म नै भ्रमणलाई मान्छु ८१	
मम विगारी ५०	
मम संयम गरी बस्छ १३०, १३२	

महत्गतचित्त १६४, लाई १६४

महाग्रन्थी ११७

महाद्वारहरू ९८

महाधनी हो २३०

महाप्रपातहरू ११७

महापरिनिर्वाण हुनुभयो ५१

महाभय उत्पन्न भयो १०१

महाभिनिष्क्रमण १३५, गर्दा ३३

महामण्डप बनाई ६५

महामात्यकथा २४५

महामात्यहरू थिए ३७

महामात्यहरूले ७४, ७५

महामुण्डिकले ४२

महाशील १४२

महाशून्यता २३९

महास्वप्नहरू ११७

महासयनमा १४०

महोत्सव पनि गर्नेछु १७५

महोत्सव पनि गरे ५८

मा

माकुराले १४३

मार्गकोविद १८४

मार्गफल प्राप्त गर्न सक्दैन ४६

मार्गफल प्राप्त गर्न सकेनन् ४५,

४६

मार्गफल प्राप्त हुने थियो ४५

मार्गफल लाभ हुने ३६

मार्गफलको सुखानुभव गरी १२

मार्गविद् १८४

मार्गसम्प्रयुक्त २४८

मार्गज्ञ १८४

माछाहरूको समूहलाई १६९

माटाका भांडालाई २५२

माटो हेरेर गुण बोध विचार गर्ने

विद्व्या १४४

मातृघात ४६

मातृहत्या गर्नसक्छ ४५

मानं पठाएका थिए २२

मानसिक अस्थिरता १५४

मानसिक स्थिरपन १५४

मानसिक आलस्यपनलाई १५४

मानसिक भय प्राप्त लागी २८

मानं सकेनन् २२

मानंसक्यो भने ४६

मानिसहरू पनि पठाए २४

मानिस मारी हिंडने ४६

मानं हुन्न ७४, ७५

मानुपछ ४९, ७५

मानैलाई मानं भेटिन्छ ८६

मानं वा मानं लगाउने छैनन् १२३

मारिदिए १०४

मारेर ७७, ७८

मालाकथा २४५

मालाकारहरू १०८

माला गन्ध विलेपन लगाउने १४०

मासुको थुप्रो १११

मांसचक्षु १५०

माहुतेलाई बोलाई २४

माहुतेहरू १०८, १११, ११३,

११६, १२२, १२४, १२६,

१२९

मि

मित्रवत् भएर व्यवहार गर २५१

मित्रवत् व्यवहार गर्छन् २५१

मित्रवत् व्यवहार गर्दैनन् २५१

मिथ्यादृष्टिक भई १६७

मिथ्यादृष्टिकहरू ५७

मिथ्या जीवनले जोविका १४६,

गर्दैनन् १४०, गर्छन् १४४

मिथ्यादृष्टि युक्त काम गर्ने भई

१६७

मियान हो १६२

मियानबाट तरबार निकाल्छ १६२

मु, मू, मृ

मुकुट ११, मित्र लुकाई ११

मुखचूर्ण १४०

मुखमित्रं फुट्यो ६, १४

मुखमित्र राखे ६

मुखमित्र हालिस् १४

मुख लेपन १४०

मुखहोम १४२, १४३

मुखेको माटोले १६३

मुञ्ज १६२, हो १६२, बाट १६२

मुट पनि फुट्न सक्नेछ ५१

मुट्टीमा राखी १४३

मुडकी लडने १३९

मुक्ता १४३

मुछ्दं १५७

मुलाको विदद्या १४४

मुसालाई लुगामित्र राखी ११

मुसाले काटेको विदद्या १४२

मुसाले काटेको देखेर १४३

मूर्खताको कारणले १७०, १७१

मूल छैन १५८

मूलबीज १३७

मूल भएको १५८

मृगलक्षण १४५

स्मृति राखी १५४

स्मृति र उपेक्षा १६०

य

मृत शरीर देखिन्छ १२०

स्मृति सम्प्रजन्य १५१, भई १५४,
१५९

स्मृतिजग्यताद्वारा १५१, १५२

स्मृतिसम्प्रजन्यताले युक्त भई १५३

स्मृति सम्बोधयङ्गको भावना गर्छं
२१२

मृवङ्ग शब्द १६४

मृदु १६०, १६८

मे, मो

मेघहरू पनि धेरै थिए २३७

मेरा पिता १२, को हुन् ? १९७

मेरी आमा को हुन् ? १९७

मेरा इच्छाबिना २१, २२

मेरो पुत्रको मुख हेर्नेवेळ ३

मेरो मनोरथ पूरा भयो ११

मेलमिलाप ८, हुन सक्नेछैन ८

मोषखच्चिक १३९

मोघपुरुषले ७०

मोचपान १३७

मोती १४३

मोहलाई दुर्बलपारी २३५, २३६

यन्त्र राखी ६२

यन्त्र राख्ने ६२

यतात्म १२५

यस्तो हो पनि भन्दिन १२७

यथासारूप्य सन्तोष १५२, १५३

यदि धातु बिण्डु ठिकै छ ५३

यमक प्रातिहार्य ३३

यशस्वी ६२

यसं जीवनमा १११, ११२, ११३,

१२३, १२४, १२५, १२७,

१२६, १३१, १३३

यक्षहरू रिसाउँदैंछन् ५७

यज्ञ गराउँदै ११२

यज्ञ गर्दै ११२

यानकथा २४५

यानवाहनादिको व्यवस्था ३४

यानवाहनहरू ३५

यानहरू तयार भए ३७

यामकालिक १३८

यावज्जीविक १३८

युद्धकथा २४५

युद्ध भएको थियो १५

यो दुःख हो १६८

यो दुःख निरोध हो १६८

यो दुःख निरोध हुने मार्ग हो १६८
 यो दुःख समुदय हो १६८
 योद्धाहरू लिए ३८
 योनिहरू ११५
 यो लोक पनि छैन १२०

र

रगत र पीप १४
 रगत राखी ३
 रगतहोम १४२
 रजनोय २४६
 रथकार ११७
 रथको अङ्ग-प्रश्नङ्ग २०७, को
 बारेमा चतुर छु २०७, को
 बारेमा चतुर छौ २०७
 रथपंक्ति थियो ३८
 रथसैन्य ८२, हक ८७
 रथहरू ३५, ६५
 रत्नमय सन्दूकमा राखे ६०
 रक्सी पिई ४६
 रक्सी पिलाई मत्स्यपारो २४
 राजकथा २४५
 राज्य गर्न दिएका लिए १९०
 राज्य गरे २०
 राजकीय ढंगले १८६, १८८

राजकीय यात्रा ३७
 राजकीय लीला ३८
 राजकुमारको मनमा ६
 राजकुमार छंद १०
 राजकुमारसंग १६७
 राज्यको बोचमा १५
 राज्य चाहन्छु ७६
 राज्य चाहन्छौ भने ७६
 राजदरबारमा ५
 राज्य लिनुपयो ४२
 राज्य लेऊ ७६
 राज्यसुखानुभव २६
 राज्य सुम्पिए १०, ७६
 राजहृत्याको प्रयत्न १०, ७३
 राजा २२६, अगाडि बढनुपछं
 १४५, एक छेउमा बसे ५,
 कहीं आए २७, को जय
 हुनेछ १४५, को पराजय
 हुनेछ १४५, को शत्रु हुनेछ
 २, पछाडि हटेर जानुपछं
 १४५, फर्कनु पछं १४५,
 बाहिर निस्कनु पछं १४५,
 रुनथाले १७७, लाई हृत्या
 गर्ने निश्चय गरे १०, हुन्छ
 १४३, हुनुहोस् १०
 राजाङ्गणमा ४९

राता तकिद्या १४०

रामलीला १३७

रुद्धमनि १५३

रुचि हुन्नथ्यो १५५

रूपको अस्तगमन हो २४७

रूपको समुदय हो २४६

रेशमी अस्तरण १४०

रोग १५६

रोगबाट मुक्तछु १५५

रोगबाट मुक्त हुन्छ १५५

रोग हुनेछ १४६

रोगी १५५

रौलाई १९२

रौहरू ठाडा हुन्छन् ९८

रंगीबिरंगी ३७

ल

लज्जालु दयालु १३६

लखेट्नुथाले २०

लट्टी लडाउने १३९

लट्टीले हिर्काउने खेल १३९

लडने १३६

लम्पटहरू १४०

लक्षण विदद्या १४२, १४३

रुयाउन लगाउन पन्यो ५३

लाटोकोसेरोको विदद्या १४४

लामले लामको खोजी गर्छन् १४२

लामसत्कारको निमित्त कुरा गर्छन्

१४२

लामसत्कारद्वारा मदमत्त भएका

६८, ६९, ७०

लामसत्कार प्राप्त हुन सकोस् ६७

लामसत्कार प्राप्तिको निमित्त ८

लामसत्कार पाउनेछु ६७

लामसत्कारबाट परिहानी भई २८

लामसत्कार भएको हो ४८

लामसत्कार भएको थियो ८

लामसत्कार र यशकीर्ति ७२

लीला १३७

लुट्छ ८८

लुट्नुथाल्छ ८८

लुट्पीट गर्दा १११

लुटिराखेको पनि लुटिन्छन् ८८

लेट्नुमा लाग्छ २४४

बलेशबाट विशुद्ध हुने कुरा २२३

बलेश रहित भएपछि १६८

लोक तीन प्रकारका छन् १३४

लोकख्यायिक कथा २४५

लोकघातु कम्पित भएको बियो ३३

लोकविद् १३४, २५०

लोकोत्तर २४७, र लौकिक ४५

सोमहर्षण ९६, ९८, ९९
 लोहितचन्दनका सन्दूकमा राखे ६०
 लोकाको कुरा सोध्दा ११२, ११८,
 १२१, १२३, १२५, १२८
 लोकाको कुरा बताए कं ११२
 लौकिक शरण लिंदे ४५
 संगडा ३७, १४०

ब, बा

बचन बोल्दा २०६
 बचनलाई समालो राख् ७०
 बचन संयम गरी बस्छ १३०,
 १३२
 बचव संयम गरी बसेको छ १३१
 बजिर ६५
 बस्त्रकथा २४५
 बस्त्रलक्षण १४४
 बस्तु संग्रहमा ब्यस्त रहन्छ २५०
 बन्ध्या १२२
 बरक ११७
 बर्षावासको बीघमा २३५
 बर्षावास बस्ने समय ६३
 बर्षावास बित्ताई २३४
 बर्षा भगवान् २५७

बाद आरोप गर २०४
 बाद आरोप गर्ने २०१
 बाद आरोप गर्नेछु २०२
 बाद आरोप गरे २००
 बाद आरोप गर्ने समय छैन २०२
 बाद आरोप लगाऊ २००
 बाकुबुधरितले युक्त भई १६७
 बास्तुविदधा १४४
 व्यापादको अनुगमन गर्छ २१०
 व्यापादको बशमा हुन्छ २१०
 वायु १२०, काय १२२, धातु १२०
 समूहमा पुग्छ १२०
 वाल्य अवस्था ५
 बाकुबुधरितले युक्त भई १६७

बि, बी

बिग्रहकथामा लागेका हुन्छन् १४१
 बिचिकिसा १५४, को अनुगमन
 गर्छ २११, को बशमा हुन्छ
 २११
 बिजयको कारणले ८५
 बिजेतालाई बिजेता भेटिन्छ ८६
 बितर्कना बढ्यो ६७
 बितर्क बिचार युक्त भएको १५७

वितकं विचार रहित १५८	विविध प्रकारका शिल्पोहरू छन्
वितकं विचारलाई १५८	११०
विदधाचरण सम्पन्न १३४, २५०	विविधपक्ष ४८
विदधाचरण ३७	बिवाह १४७, गरीदिवा १५
विद्रोह गछेन् ८७	विशुद्धको निमित्त २२२
विद्रोह नगनेसंग ८७	विष विदधा १४४
बिनिश्रयका भासनमा बसिरहेका	विषलाई फिक्नसक्ने १४४
६, १४	विषलाई खप्नसक्ने विदधा १४४
बिनिपातदायी २५०	विहार प्रतिसंस्करण गर्नेमा ६३
बिनिपातमा नजाने २५६, २५७	विहार पनि बनाइदिएका बिए ९
बिनाश हुन्छ १२१	विहारको वर्णन गरी ४१
विपश्यनापादक ध्यान गरी २४८	विहारमा गई २०
विपश्यनाज्ञान १६०	विहारमा गए २१
विभूषण लगाउने १४१	विक्षिप्तचित्त १६४, लाई १६४
विमुक्तचित्त १६५, लाई १६५	विक्षेप १२८, को कुरा बताए १२८
विमुक्त भए १६६, १७०	विज्ञप्रशंसित २५८
विमुक्तिकया २४५	विज्ञान १६१, को अस्तगमन हो
विमुक्तिज्ञानदर्शनकया २४५, २४९	२४७, को समुबय हो
विरज वीतमल १७२	२४७, हो २४७
विरागतिर २४५	वीतदोषचित्त १६४, लाई १६४
विरचन कर्म १४८	वीतमोहचित्त १६४, लाई १६४
विवेकज १५७, १५८	वीमंसनभूमि ११६
विवेकतिर २४२, प्राग्भार २४२	वीर्यवर्धनकया २४५
विवेकतिर आइरहेको - ४२	वीर्यसम्बोध्यङ्गको भावना गर्छ
विवेकनिमित्त २१२, २१३, २१४	२१३
विवर्त कल्प १६६	

वे, वै, वं

वेद ६१

वेदनाबाट सबै दुःखहरू जीर्ण हुने-

छन् २२१

वेदना हो २४७

वेदनाक्षय भएपछि २१६

वेद्याकरणको कारणमा २४७

बैताल १३७

बंद्य कर्म १४८

बंद्यकहाँ पुगे १९८

बंद्यका कुरा सुनी १९९

बंद्य खोज १६१

बंद्याचार्य शिक्ष १९८

बंद्यलाई बोलाई ३

बंद्यमणिमा १६१

बोरोपित ४६

बंशघातक हो मनी ४३

बंशधेवक हुन् १०५

श, शा

शत्रुको भय भाउने कुरो १४८

शास्त्रपात गर्न सबदेनी २३२

शास्त्रपात गरौं २३२

शास्त्र बाँधी ७३, राखेको ७४

शास्त्रलक्षण १४४

शत्रुवत् भएर होइन २५१

शत्रुवत् व्यवहार २५१, गर्छन् २५१

शत्रुवत् व्यवहार गर्देनम् २५१

शास्त्रले १२३

शत्रुको हातमा पार्न ४०

शत्रुहरू हुन्छन् ३६

शय जन्मको कुरा १६५

शयनकथा २४५

शयनासन सच्यार्थ ६८

शयनासनहरू २३७, २३९

शय हजारको जन्म १६५

शरणमा पर्छु २०८

शरणहरूमध्ये ४५

शरणागमन २०८

शरीर चाटी ११

शरीर ढाक्ने भरको चीवरले १५२

शरीरघातु २३३, दिए ५४, मान्

पठाए १७५, मान्न पठाए-

का थिए ५४, हक ५४,

हक राखी ५६

शरीर मिसाउने १४०

शान्त चिकित्सा कर्म १४८

शान्तपनलाई बढाई १५४

शान्त भइदिए ४२

शान्त भए हुन्थ्यो ४२

शान्त हुन्छ १५७	१४०, १४१, १४२, १४४,
शास्ताको पछि पछि लाग्नु पर्छ २४६	१४५, १४७, १४८, सम्पन्न हुन्छ १३६, १४९,
शास्ताको पछि लाग्नु ठीक छैन २४७	संवरको कारणबाट १४८, संयमद्वारा ११२
शास्ता प्रति कस्तो व्यवहार गर्ने २५१	शीर्ष विरेचन कर्म १४८
शास्ता प्रति सम्बेह १५४	शु. शू, शो, शं
शास्ता परिनिर्वाण हुनुभयो ५२, १७६	शुद्धि हुनाको पनि कुनै हेतु छैन १४४
शान्तिकर्म १४७	शून्यतामा मन लगाउँछ २४४
शान्ति मएन २६	शून्यतामा मन लगाउँदा २४२, २४३
शि, शी	शून्यतामा लाग्छ २४३
शिल्पीहरू छन् १०८, ११३, ११९, १२२, १२४, १२६, १२६	शून्यतामा लाग्दैन २४२ शून्यतालाई प्राप्त गरी २४१, २४२
शिष्यहरू १८४	शूरकथा २४५
शिक्षा प्रति सम्बेह १५४	शोक परिवेह २४१
शीतल पानीको घोरले १५८	शंकाबाट १५५
शीतल पानीले १५८, स्पशित १५९	शंख १६९, जस्तै सफा गरी १३६
शीर पनि फुट्नेसक्छ २१६	
शीर फुट्नेछ २२३	अ
शील २२९, कथा २४५, छन २३९, नै हो १३६, १३७, १३६,	भद्रा २२२, उत्पन्न हुन्छ १३४,

उत्पन्न भएपछि १३४,
घन २२६, ले दिएका
भोजनहरू खाई १३७,
१३६, १४१, १४२, १४४,
१४५, १४६, १४७, ले
दिएका भोजनहरू खाएर
१४०

अमण गीतम छुन् २०१
अमण गीतमलाई नमार ८१
अमण गीतमलाई मान्छुन् ७७
अमण गीतमले २०१, २०२
अमण पण्डितहरूले २०७, २०८
अमणभावको फल १०८
अमण ब्राह्मणका उपासना ३१
अमण ब्राह्मणहरूलाई १२७
अमण ब्राह्मण सहित १३४
अमण ब्राह्मणहरूसँग सोधेको कुरा
११०

अमण वा ब्राह्मणको सत्संगत गर्नु

९२

अमण वा ब्राह्मणहरू पनि छैनन्
१२०

आमण्य १०८, भनेको कस्तो हो ?

१०९, हो १०६, फल ३१,
४४, ४५, ८२, ६०, १०८,

१२९, १५८, १५९, १६०,
१६१, फल हो १०९,
१३१, १३३, फल हो त
१०९, फलमन्वा १५८,
१५९, १६०, १६२, १६३,
फलमन्वा पनि १६४,
१६५, १६६, १६८, १७०,
फल बेखाउन सक्नुहुन्छ
के ? १११, फल सम्बन्धी
प्रश्न १०८

आवकसङ्घ २५८

श्रुतघन २२९

श्रुति २२६

श्रेष्ठतर आमण्यफल १३३

श्रेणी घटाइदिए ७६

श्रोतविज्ञेय शब्दहरू २४६

श्रोतले शब्द सुन्दा १५१

स

सजत्तरचित्त १६५, लाई १६४

सकटव्यूह १६, बनाई १६

सकृदागामी भई २३६

सकृदागामी हुने मिश्रुहरू २३५

स्वर्ग जाने मानिसहरू ५७

सङ्ग्राममा ८६, ८७

सङ्घ प्रति सन्नेह १५४	सन्तुप्त गराए २०३
सङ्घ प्रति भटल भद्राले युक्त भाएको हुन्छ २५७, २५८	सन्तोष लिन्छ १५३
सङ्घलाई ज्ञापन गर्नुभयो १७९	सन्तोषी १५२, हुन्छ १५२
सङ्घीगणो ९२, ९३, ९४	सन्तूकहरू ६०, ६१
सचेतन गर्भहरू ११७	सदोषचित्त १६४
स्वच्छ तलाउ जस्तै १०३	सद्धर्म मण्डपमा ६५
स्वच्छ निर्मल १६०, १६१	सद्धाधनं २२९
सडकहरू ३०	स्वप्न देख्यो ५१
स्वतन्त्रता १८६	सन्निधिकार १३७, १३८, भनिन्छ १३८
सत्व ११४, १२८, लोक १३४, हक ११४, हक पनि छैनन् १२०, हक विशुद्ध हुन्छन् ११४	स्वप्नविदधा १४२, १४३
सत्य २०६	स्वप्नहरू छन् ११७
सप्त भपरिहानीको कुरा ५०	स्वप्नहरू लोप भए २२
सप्त भार्यधनहरू श्रेष्ठ छन् २२४	सम्प्रजन्य २४१, हुन्छ २४३, २४४, २४५, २४६, २४७
सप्तकाय १२२, हक १२२, १२३	सम्प्रयुक्त धर्महरू २४८
सप्तबोधयुग्म २१२	सर्पले टोकेकोलाई १४४
सप्तरत्न युक्त प्रासादमा बस्छन् ६	सर्प मेखला लगाई ६८
सस्त्र रहित १३६	सर्पविदधा १४४
सप्ताहकालिक १३८	सर्पहरूको आभूषण लगाई ६
सन्तुष्ट हुन्छ १५२	सर्प हो १६२
सन्तुष्ट भई १३१, १३२	सफा सुगधर ३०, ६४
सन्तुष्टिकथा २४५	सबै अबस्थामा २२१
सन्तुष्टिता १५२, ले युक्त भई १५३	सबैका सबै १८४, अङ्गहरूले १८४, धर्महरूका १८४
	सबै बेलामा २१५

सम्बोधितर २४५

सम्बोधि परायण २५६, भएको
२५७, भएको पुरुष २५७

सम्बोधि प्राप्ति गर्दा ३३

सम्बोधिसुख २४०

समन्तचक्षु १५०, ले हेर्नुहोस् १४६

सम्यक्समाधि १०९

सम्यक्सम्बुद्ध हुनुहुन्छ ३३

सम्यक्दृष्टि १०६, युक्त काम गर्ने
मई १६७

सम्यक्दृष्टिक मई १६७

समणभूमि ११६

समाती ३९, ४६

समाते १७

समाधिकथा २४५

समाधिष्ठ हुन्छ १५७

समाधिष्ठ हुन सक्नुपर्छ २४२

समाधिमा बस्दा २४५

समाधि सम्बोध्यज्ञको भावना गर्छ
२१३

समाधिसंवेक्षनीक २५८

समात्मको निमित्त ४९

समाहित चित्त भएपछि १६०,

१६१, १६२, १६३, १६४,

१६५, १६६, १६७, १६८,

१६९

समुद्रखयायिककथा २४५

समुदाचरण २४६, गर्छ २४६,
गर्दन २४६

समृद्ध १९४

समोहचित्त १६४, लाई १६४,
१६५

सरागचित्त १६४, १६५, लाई
१६४, १६५

सरोवरको पानी ११७

सर्वथा २०३

सर्वज्ञ हुँ भन्दछन् २२१

सर्वज्ञ सर्वदर्शी २२१

सवारहरू १०८

ससंगत गर्दा ९३, ९४

ससंगतद्वारा ३३

. सा

साइत बताउने १४७

साठीबटा जति गाथाद्वारा ५३

साढे बाह्रशय ४०, ६५, भिक्षुहरू
३९, ९९, भिक्षुहरूका

साथ ३५, भिक्षुहरूको ३६

साढे लक्षण १४४

साततले प्रासाद ६

सातदिनसम्म १६०	१२३, १२५, १२८, बेखा-
सात लाख ६३	उनु सक्नुहुन्छ ? १२२
सात संज्ञो गर्भहरू ११७	सामयिक वा असामयिक २४१
७,००,००० ६३	स्वामीको मुख ताक्ने १३०
७,७०७ प्रासावहरू १९४, १९५	सारथीहरू १०८
७ वर्ष ५६	सार पाउन सकिन १२९
७ महीना ५६	सालुकपान १३७
७ दिन लाग्यो ५६	
सान्द्रष्टिक १३३, १५९, १६०,	सि, सु
१६१, सामाण्यफल १२६,	
१३१, १६१, १६३, १६४,	सिपी १६९
१६५, १६६, १६८, १७०,	सिहासनमा राखे १८
श्रामण्यफल हो १३१,	सु-भाषयात छ २५७
श्रामाण्यफल बेखाएको छु	सुकृत्य दुष्कृत्य १२७, कर्मको फल
१३१, १३३	१२७
साधुक्रोडा ६३, गछन् ५६, गर्दे	सुकृत्य र दुष्कृत्य कर्महरूको विपाक
५६, मराउन लगाएबाट	११६
५७	सुख दुःख नभएको १६०
सानो उमेरमा ७	सुख दुःखको लागि नै हुन्छन् १२३
स्थाना ग्रन्थी ११७	सुखलाई पनि त्यागी १५९
स्थानो शील १३६	सुखले नछोएको हुन्न १५८
सामञ्जफल ११४, ११९, १२१,	सुखविपाकी १२४, १२७
१२३, १२४, १२७, १२८,	सुखवा बावल १४५, १४६
को कुरा ११८, को कुरो	सुखानुभव गरी १५९
सोध्दा ११२, ११३, ११८,	सुखी तथा आनन्दित १२६, पाछन्
	१०८, १२६

सुगत १३४, २५०
 सुगन्ध महाराजन् ६१
 सुगन्धित पानीभा नुहाई ११
 सुगति दुर्गतिमा १६७, १६८
 सुगति स्वर्गलोकमा उत्पन्न भए
 १६७

सुगधर सफा ६४
 सुत्छु मनी २६
 सुतेको बेलामा पनि २२१

सुत्तं २४७, २४८
 सुन्दरतर १४९, १५८, १६०
 सुत्वा ४७, १५१, पनि २५१
 सुनको ६१, मातामा ६१, बट्टामा
 ११

सुनद्वारा १६३
 सुनारले १६३
 सुनं सुन छ २२४, २२८
 सु-प्रतिपन्न छ २५७, २५८
 सुभाषित कुरालाई २१६
 सुभाषितलाई अनुशोबन गर्दैनौ ?
 २१६

सुभाषितलाई सुभाषित हो मनी
 २२३

सुभिक्ष हुनेछ १४६
 सुमेरु कहाँ छ ४१

सुमेरुमनि बसेर ४१
 सुरक्षित भूमि केँ १५७
 सुवर्णमय सन्तूकमा राखे ६०
 सुवर्णमय स्तूपहक ६०
 सुवृष्टि हुनेछ १४६
 सुसमृद्ध १६५
 सुवर्णं दुर्बर्णं १६७

सू, सू, से

सूपशास्त्रीहक १०८
 सूपग्रहणद्वारा १४५
 सूर्य ग्रहण हुनेछ १४५
 सृष्टि १६६
 सेखभूमि ११६
 सेठ प्रव्रजित भएमा २२
 सेतो कपडाले १६०
 सेनाकथा २४५
 सेनाबलहक क्याई ३९
 सेनाब्यूहको खेल १३९
 सेवा गर्नेछौं १३१, १३३

सो, सौ, सं

स्रोतापत्तिफल १०९
 स्रोताषन्नमा पुगेको २५६, २५७,

२५६, पुरुष २५७, २५८	संबत-विवत कल्पहरूमा १६६
स्रोतापन्न पुरुष २५२	संवेग र त्रास गर्छन् ६७
स्रोतापन्न भई २३६	संसारको सुख दुःखलाई ११८
स्रोतापन्न भएका २६	संसार शुद्धिको कुरा बताए ११८
सोह्रजना पुरुषहरू ७८, से ८०	संसार शुद्धिको कुरा सुनाए ११८
सोह्रहात नामो १७	संसारमा घुमी फिरी ११८
सोमनस्य १५६, प्राप्त हुन्छ १५५,	संक्षिप्तचित्त १६४, लाई १६४
१५६	संज्ञीगर्भ ११७
संस्कारलोक १३४	
संस्कार हो २४७	ह
संख्यानविद्या १४६	
संगणिकारत २४०	हजार जन्मको कुरा १६५
संगणिकाराम २४०, २४१, मा	हजामहरू १०८
अनुयुक्त भई २४०, बाट	हस्तकर्मको निमित्त ६४
२४१	हस्तरेखा विद्या १४६
संगायना गर्नको निमित्त २६	हत्या गर्न सकिन्छ ११
संघभेद ४६, गर्न सक्छ ४६	हत्या गर ११
संस्थागार २३१, को बीचमा ५६	हत्या गरे ४७, १९१
संदेहलाई हटाई १५५	हत्या गरे ४३
संयम गर्ने प्रतिज्ञा ४५	हस्तीयानहरू ३५, तयार गर ३४,
संयोजनहरू २३५, लाई २३६	तयार पानं लगाऊ ९५,
संक्लिष्ट हुन्छन् ११४	तयार भइसके ९६
संक्लिष्ट हुनाको कुनै हेतु छैन	हस्तीसैन्य ८२, हक ८७, ८८
११४	हनन गर्बे १११
संबतकल्प १६५	हमला गर्न चाहन्थे ५०
	हमला गर्न सकिन्छ कि सकिन्छ ५०

हमला गरे ८६, ८७

हरण गर्वा १११

हरण गराउँदा १११

हरिचन्दनका सन्तुक ६०

हरिचन्दनका सन्तुकमा राखी ६०

हरियाली घाँस १३७

हात उल्ट्याइबिने १४७

हात खुट्टा ४१

हात वा खुट्टा १०३

हात जोरी नमस्कार गर्न योग्य छन्

२५७

हातमा आभूषण लगाउने १४०

हातमा के छ १४३

हात समाती ४०

हातहतियार २३२

हात्ती जुध्ने १३९

हात्तीबाट ओल्हिने बित्तिकं ४०

हात्तीबाट ओल्हीं १००, १०१

हात्तीबाट ओल्हें ४०

हात्तीबाट गई १००

हात्तीबाट जाँबा चाहि ३५

हात्तीबाट जानसक्ने हो ४०

हात्तीबाट जाने बाटो १००

हात्तीमा ३६, गई ४०

हात्तीयान ३५, तयार गर ६५

हात्तीलक्षण १४४

हात्तीहरू ३५, मा ३७

हिडवा १५१, पनि २१५, २२१

हिडिरहेका १६७

हितकामी भई बस्छ १५४

हितानुकम्पी भई बस्छ १३६

ह्री २२६, घन २२६

हेतु छैन २०९

हेर्दा १५१

होइन पनि भग्विन १२७

होच्याएर कुरा गरेका थिए ४८

होम १४३, कर्म १४८

होस राखेर १५२, हेछं १५१

क्ष

क्षत्रविद्या १४४

क्षत्री कुलबाट भएको हुँ ८

क्षत्रीय पण्डितहरू २०७, २०८

क्षत्री हुँ १७५

क्षमा गर्नुहोस् १२, १७१

क्षमा गर्नुभयो ४५

क्षमा गर्छौं ७९, १७१

क्षमा पनि माने ४५

क्षमा याचना गर्नुहुन्छ १७१

[३३२]

बुद्धकालीन राजपरिवार-२

ज्ञा	ज्ञानदर्शन १६०, उपस्थित छ २२१
	ज्ञानदर्शनार्थ १६०
ज्ञातिकथा २४५	ज्ञानभय ६७, लाई ९७
ज्ञाति परिवारहरूलाई त्यागी १३६	ज्ञापन गर्नुभयो १७९
ज्ञान उत्पन्न भयो १५०	ज्ञेयधर्म प्राप्त गरी २२२, २२३
ज्ञानको निम्ति २०९, हेतु छ २१२	

गाथा-सूची

भवकोसको च भवकोसं ८८	तथूपमं धम्ममयं सुमेघ १४९
आञ्जिक्ख मे तं भयि सक्कुनेमु २७	तस्मा च सद्धं च सीलं च २२६
अजेय्यो देवमाद्युते २२९	थूपं च महंच करिस्सामीति ५४
अट्टभे मुनि निग्बुतो २०	बुक्खं सेति पराजितो १६, ८४
अजातसत्तुनो वस्से २०	नगो कियो पम्बजितोसि मन्ते २७
अथ बुक्खं निगच्छति ८८	निगण्ठेन विमोहितो १९२
अनुयुञ्जेय मेघावी २२९	पच्छा सो कारयो रज्जं २०
अरहत्तमपापुणिं १९२	पच्छिमे च भवेवानि १६२
अहंपि खत्तियो ५३	पञ्जावे सत्तमं धनं २२६
इत्थिया वा पुरिसस्स वा २२९	यस्स एते धनाभत्थि २२९
उपसन्तो सुखंसेति १६, ८४	पम्बज्जित्वान नच्चिरं १६२
एथ पस्सथोमं लोकं १६०	पापमित्तं वसं गत्त्वा १६२
कुत्तिनारायं परिनिब्बुतो ५३	पासादमारुद्दह समन्तं चक्खु १४९
जयं वेरं पसवति १६, ८४	पुच्छित्त्वा निपुणं पञ्हं १६२
जेत्तारं समते जयं ८८	पेसितो माटपुत्तेने १९२
ठानं हि मञ्जति बालो ८८	विम्बिसार सुतो २०

【३३४】

बुद्धकालीन राजपरिवार-२

बुद्धस्तादिच्च बन्धुनो १६२	वालगमं उमुना यथासि १९२
अयाहि सन्तो न करोन्ति पापं ६७	बिलुम्पतेष पुरिसो षट्
भीरुं पसंसन्ति न हि तस्य सूरं ६७	सब्बेन वित्तं पटिपादये तुवन्ति २७
यथा च पचचति पापं ८८	स वै महद्धनो लोके २२९
यदा अज्जे विलुम्पति ८८	सुतधनं च चागो च २२९
याव पापं न पचचति ८८	सुत्वा सुभासितं वाचं १६२
एज्जोहं बिम्बिसारस्स १९२	सो विलुत्तो विलुम्पति ८८
एज्जं द्वित्तिसवस्सानि २०	हन्ता लभन्ति हन्तारं ८८
एत्ति कुहि गच्छसि किस्सहेतु २७	हित्वा जय पराजयं १६, ८४
रोसेतारं च रोसको ८८	हिरी भोत्तप्पियं धनं २२९
वस्सानि चतुवीसति २०	

लेखकका पुस्तकहरू

१.	संक्षिप्त बुद्धजीवनी (तृतीयावृत्ति)	...	रु. ७/-
२.	धम्मपद (तृतीयावृत्ति)	...	रु. १५/०
३.	गृही-विनय (द्वितीयावृत्ति)		
४.	भयभ्रावक (अप्राप्य)		
५.	कसको कुरा सत्य हो ?		
६.	बुद्धशासनको इतिहास भाग-१		
७.	पटाचारा स्थविरा		
८.	अम्बसक्कर प्रेतकथा		
९.	सुतनु जातक		
१०.	बुद्धकालीन ब्राह्मण	भाग-१ (अप्राप्य)...	रु. ७/-
११.	बुद्धकालीन ब्राह्मण	भाग-२	...रु. १५/-
१२.	बुद्धकालीन ब्राह्मण	भाग-३	...रु. १७/-
१३.	बुद्धकालीन गृहस्थीहरू	भाग-१ (अप्राप्य)...	रु.
१४.	बुद्धकालीन गृहस्थीहरू	भाग-२	...रु. १५/-
१५.	बुद्धकालीन गृहस्थीहरू	भाग-३	...रु. १५/-
१६.	बुद्धकालीन महिलाहरू	भाग-१	...रु. ८/-
१७.	बुद्धकालीन महिलाहरू	भाग-२	...रु. १४/-
१८.	जातक संग्रह	भाग-१	...रु. १०/-
१९.	जातक संग्रह	भाग-२	...रु. ८/-
२०.	जातक संग्रह	भाग-३	...रु. १३/-
२१.	जातक संग्रह	भाग-४	...रु. १२/-
२२.	बुद्धकालीन राजपरिवारहरू	भाग-१	...रु. १०/-

(बाँकी भित्र)